OLVASÓKÖNYV

A KAPITALIZMUS POLITIKAI GAZDASÁGTANÁNAK

TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

Kossuth

OLVASÓKÖNYV
A KAPITALIZMUS
POLITIKAI GAZDASÁGTANÁNAK
TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

1967—1968

Ez az olvasókönyv tartalmazza azokat a legfontosabb szemelvényeket, amelyeknek a tanulmányozása a kapitalizmus politikai gazdaságtana egyetemi színvonalú elsajátításához szükséges.

Az anyagot az MSZMP Budapesti Bizottsága Marxizmus—Leninizmus Esti Egyeteme hároméves tagozata tematikájának megfelelően az egyetem politikai gazdaságtan tanszékének tanárai állították össze.

Budapest, 1967 május

Magyar Szocialista Munkáspárt
Budapesti Bizottsága
Marxizmus—Leninizmus Esti Egyetem
Politikai Gazdaságtan Tanszék

ELSŐ TÉMA

A POLITIKAI GAZDASÁGTAN TÁRGYA

ÖTÖDIK FEJEZET

1. A munkafolyamat

A munkaerő használata *maga a munka.* A munkaerőt vevője úgy fogyasztja el, hogy eladóját *dolgoztatja.* Az utóbbi ezáltal *actu* [ténylegesen] működő munkaerő lesz, *munkás,* ami azelőtt csak *potentia* [potenciálisan] volt. Ahhoz, hogy a munkás *árukban* jelenítse meg munkáját, mindenekelőtt *használati értékekben* kell azt megjelenítenie, olyan *dolgokban,* amelyek valamiféle szükséglet kielégítésére szolgálnak. A tőkés tehát valamilyen különös használati értéket, meghatározott *cikket* készíttet a munkással. A *használati értékek,* vagyis *javak termelése* nem változtatja meg *általános* természetét azáltal, hogy a tőkés *számára,* s az ő ellenőrzése alatt megy végbe. A *munkafolyamatot* ezért először minden *meghatározott társadalmi formától* függetlenül kell szemügyre vennünk.

A munka mindenekelőtt olyan folyamat, amely ember és természet között megy végbe, amelyben az ember saját tettével közvetíti, szabályozza és ellenőrzi a természettel való anyagcseréjét. A természeti anyaggal szemben az ember maga is mint természeti hatalom lép fel. A testi mivoltához tartozó természeti erőket, karját és lábát, fejét és kezét mozgásba hozza, hogy a természeti anyagot saját élete szempontjából használható alakban elsajátítsa. Miközben e mozgása által hat a rajta kívül álló természetre és megváltoztatja azt, egyúttal megváltoztatja saját természetét. Kifejleszti a benne szunnyadó képességeket, és saját uralma alá hajtja erői játékát. Itt nem a munka első, állatian ösztönszerű formáival van dolgunk. Azzal az állapottal szemben, amelyben a munkás saját munkaerejének eladójaként fellép az árupiacon, az ősidők homályába vész az az állapot, amidőn az emberi munka még nem vetkezte le első, ösztönszerű formáját. Mi a munkát olyan formájában tételezzük fel, amelyben ki-

zárólag *az ember* sajátja. A pók a takácséihoz hasonló műveleteket végez, a méh viaszsejtjeinek felépítésével nem egy emberi építőmestert megszégyenít. De a legrosszabb építőmestert már eleve a legjobb méh fölé helyezi az, hogy a sejtet a fejében már felépítette, mielőtt viaszból megépítené. A munkafolyamat végén olyan eredmény jön létre, amely megkezdésekor a *munkás elképzelésében*, tehát *eszmeileg* már megvolt. A munkás nemcsak *létrehozza* a természeti dolog formaváltozását, hanem egyúttal a természeti dologban *megvalósítja saját célját*, amelynek *tudatában van*, amely törvényként meghatározza cselekvésének útját-módját, s amelynek alá kell rendelnie akaratát. S ez az alárendelés nem elszigetelt művelet. A dolgozó szervek erőfeszítésén kívül a munka egész tartama alatt szükség van a *figyelemként* megnyilvánuló *céltudatos* akaratra, mégpedig annál inkább, mennél kevésbé ragadja magával a munkást a munka a maga tartalmával és végrehajtásának módjával, mennél kevésbé élvezi tehát a munkát mint testi és szellemi erőinek játékát.

A munkafolyamat egyszerű mozzanatai: a *célszerű tevékenység*, vagyis *maga a munka*, a munka *tárgya* és a munka *eszköze*. *A föld* (amely gazdaságtanilag *a vizet* is magában foglalja), úgy, ahogyan az embert eredetileg élelemmel, kész létfenntartási eszközökkel látja el[1] az ember közreműködése nélkül készen megvan mint az emberi munka *általános tárgya*. Mindazok a dolgok, amelyeket a munka csak elszakít a föld-egésszel való közvetlen összefüggésüktől, a természetben készen talált munkatárgyak. Ilyen a hal, amelyet elválasztanak éltető elemétől, a víztől, és kihalásznak, ilyen az őserdőben kidöntött fa, az érből kifejtett érc. Ha ellenben magát a munkatárgyat *korábbi munka* úgyszólván már megszűrte, *nyersanyagnak* nevezzük. Ilyen például a már kifejtett érc, amelyet aztán kimosnak. Minden nyersanyag munkatárgy, de nem minden munkatárgy nyersanyag. A munkatárgy csak akkor nyersanyag, ha már munka-közvetítette változáson esett át.

A *munkaeszköz* olyan dolog vagy olyan dolgoknak az összessége, amelyeket a munkás önmaga és a munkatárgy közé iktat, s amelyek e tárgyra ható tevékenységének *vezető közegéül*

[1] „A föld spontán termékeit, melyek csekély mennyiségben és az embertől teljesen függetlenül megvannak, úgy látszik, a természet ugyanúgy nyújtja, ahogyan egy fiatalembernek egy kisebb összeget adnak, hogy dolgozhassék és szerencsét próbálhasson" (*James Steuart:* Principles of Political Economy. Dublin 1770. I. köt. 116. old.).

szolgálnak. A munkás felhasználja a dolgok mechanikai, fizikai, kémiai tulajdonságait, hogy ezek *saját céljának megfelelően* mint hatalmi eszközök hassanak más dolgokra.[2] Az a tárgy, amelyet a munkás *közvetlenül* hatalmába kerít — eltekintve kész létfenntartási eszközök, például a gyümölcs megragadásától, ahol pusztán saját testi szervei szolgálnak munkaeszközül —, nem a munkatárgy, hanem a munkaeszköz. Ily módon maga a természeti dolog az ember tevékenységének *szervévé* válik, olyan szervvé, amelyet hozzátesz saját testi szerveihez, s így, a biblia ellenére, meghosszabbítja termeszetes alakját. Mint ahogy a föld az ember eredeti éléskamrája, ugyanúgy munkaeszközeinek eredeti szertára is. A föld adja neki például a *követ*, amellyel hajít, dörzsöl, nyom, vág stb. *Maga a föld* is munkaeszköz, de annak, hogy a földművelésben munkaeszközül szolgálhasson, megint más munkaeszközök egész sora, és a munkaerőnek már viszonylag magas fejlettsége az előfeltétele.[3] Egyáltalában, mihelyt a munkafolyamat csak valamennyire is fejlett, már megmunkált munkaeszközöket kíván meg. A legrégibb emberlakta barlangokban kőszerszámokat és kőfegyvereket találunk. Az emberiség történetének kezdetén a megmunkált *kő*, *fa*, csont és kagyló mellett a *szeliditett*, tehát munkával már megváltoztatott, tenyésztett állat játssza a fő szerepet mint munkaeszköz.[4] Munkaeszközök használata és megteremtése — ámbár csíra formájában már bizonyos állatfajtáknak is sajátja — a *specifikusan emberi munkafolyamat* jellemzője, s *Franklin* ezért úgy határozza meg az embert, mint *„toolmaking animal"*-t, mint szerszámkészítő állatot. A *munkaeszközök* maradványai ugyanolyan fontosak letűnt gazdasági társadalomalakulatok megítélése szempontjából, mint a csontmaradványok felépítése kihalt állatfajok szervezetének megismerése szempontjából. Nem az különbözteti meg a gazdasági korszakokat, hogy *mit* termelnek,

[2] „Az ész eppoly *fortelyos*, mint *hatalmas*. A fortely egyáltalában a közvetítő tevékenységben van, amely azzal, hogy engedi az objektumokat saját természetükhöz merten egymással hatni és egymáson ledolgozódni, anélkül, hogy közvetlenül beavatkoznék ebbe a folyamatba, megisesak keresztülviszi a *maga* céljat" (*Hegel* Enzyklopädie. Erstei Teil Die Logik. Berlin 1840. 382 old. (*Hegel* Enciklopedia. I. köt. Akadémiai Kiadó 1950. 297. old.)).

[3] A Théorie de l'economie politique című, egyebként nyomorúságos írásban (Párizs 1815) *Ganilh* a fiziokratákkal szemben találóan felsorolja azt a nagyszámú munkafolyamatot, amelyek *előfeltételei* a tulajdonképpeni *földművelésnek*.

[4] A „Réflexions sur la formation et la distribution des richesses"-ben (1766) *Turgot* jól kifejti, milyen fontos szerepe volt a szeliditett állatnak a kultúra kezdetei szempontjából.

hanem az, hogy *hogyan*, milyen munkaeszközökkel termelnek.[5] A munkaeszközök nemcsak az emberi munkaerő fejlettségének fokmérői, hanem azoknak a társadalmi viszonyoknak a mutatói is, amelyek között az emberek dolgoznak. A munkaeszközök közül a *mechanikai munkaeszközök*, melyeknek összességét a *termelés csont- és izomrendszerének* nevezhetjük, sokkal döntőbb jellemző vonásait mutatják valamely társadalmi termelési korszaknak, mint az olyan munkaeszközök, amelyek csak a munkatárgy tárolására szolgálnak, s amelyek összességét nagy általánosságban a *termelés edényrendszerének* mondhatjuk, mint pl. csövek, hordók, kosarak, korsók stb. Ezek csak a vegyi gyártásban kezdenek jelentékeny szerepet játszani.[6]

Azokon a dolgokon kívül, amelyek a munkának a munkatárgyra való hatását közvetítik, s ezért ilyen vagy olyan módon a tevékenység vezető közegéül szolgálnak, tágabb értelemben a munkafolyamat *eszközei* közé számítanak mindazok a *tárgyi feltételek* is, amelyek egyáltalában szükségesek ahhoz, hogy a folyamat végbemenjen. Ezek nem vesznek részt közvetlenül a folyamatban, de nélkülük az egyáltalában nem vagy csak tökéletlen módon mehet végbe. Az ilyenfajta munkaeszközök közül a legáltalánosabb megint csak *maga a föld*, mert ez nyújtja a munkásnak a *locus standi-t* [a helyet, ahol áll] és a munkás végezte folyamatnak *a hatóteret (field of employment)*. A munka által már közvetített ilyenfajta munkaeszközök például a munkaépületek, csatornák, utak stb.

A *munkafolyamatban* tehát az ember tevékenysége a munkaeszköz révén véghezviszi a munkatárgy eleve célul kitűzött változtatását. A folyamat a *termékben* ér véget. Terméke *használati érték*, formaváltoztatással emberi szükségletekhez alkalmazott [angeeigneter] természeti anyag. A munka egyesült a munka tárgyával. A munka tárgyiasult és a tárgy megmunkálódott. Ami a munkás oldalán nyugtalanság [Unruhe] formájában jelent meg, az most nyugvó tulajdonságként, a lét formájában

[5] Az összes áruk közül a tulajdonképpeni *luxusáruk* a legkevésbé jelentősek a különböző termelési korszakok technológiai összehasonlítása szempontjából.

[6] Jegyzet a 2. kiadáshoz. Bármennyire kevéssé ismeri is az eddigi történetírás az anyagi termelés fejlődését, tehát az egész társadalmi élet, s ezért az egész valóságos történelem alapját, mégis legalább a történelem előtti időket természettudományos, nem pedig úgynevezett történelmi kutatás alapján a szerszámok és a fegyverek anyaga szerint kőkorra, bronzkorra és vaskorra osztották fel.

jelenik meg a termék oldalán. A munkás szőtt és terméke szövevény.

Ha az egész folyamatot eredménye, *a termék* álláspontjáról tekintjük, mindkettő, a *munkaeszköz* és a *munkatárgy, termelési eszközként,*[7] s maga a munka *termelőmunkaként*[8] jelenik meg.

Ha egy használati érték *termékként* kikerül a munkafolyamatból, más használati értékek, korábbi munkafolyamatok termékei *termelési eszközökként* belekerülnek ebbe a munkafolyamatba. Ugyanaz a használati érték, amely az egyik munka terméke, a másik munkának termelési eszköze. A termékek tehát nemcsak eredményei, hanem egyúttal *feltételei* is a munkafolyamatnak.

Az *extraktív* ipar kivételével, mely munkatárgyát természetadta formában készen találja, mint a bányászat, a vadászat, a halászat stb. (a földművelés csak annyiban, amennyiben első izben, szűz földet tör fel), minden iparág oly *tárgyat* dolgoz fel, amely *nyersanyag,* vagyis már a munka szűrőjén átjutott a munkatárgy, tehát maga is munkatermék. Ilyen például a *vetőmag* a földművelésben. Az állatok és a növények, amelyeket természeti termékeknek szoktak tekinteni, nemcsak — mondjuk — az előző évi munkának, hanem — mai formájukban — számos nemzedéken át, emberi ellenőrzés alatt, emberi munka közvetítésével folytatott átalakulásnak a termékei. Ami pedig a tulajdonképpeni *munkaeszközöket* illeti, óriási többségükön a legfelületesebb pillantással is észrevehető a múltbeli munka nyoma.

A nyersanyag lehet alapvető szubsztanciája egy terméknek, vagy pedig *csak segédanyagként* vesz részt a termék létrehozásában. A segédanyagot a *munkaeszköz fogyasztja el,* például a gőzgép szenet, a kerék olajat, az igásló szénát, vagy *hozzáteszik a nyersanyaghoz,* hogy benne anyagi változást idézzenek elő, például a fehérítetlen vászonhoz klórt, a vashoz szenet, a pamuthoz festékanyagot tesznek hozzá, vagy pedig a segédanyag magának a *munkának az elvégzését* segíti elő, például a munka-

[7] Paradoxnak látszik, ha például a halat, amelyet még nem fogtak ki, a halászat *termelési eszközének* nevezzük. De eddig még nem találták fel azt a művészetet, hogy halat fogjanak olyan vizekben, amelyekben nincsen.

[8] A *termelőmunkának* ez a meghatározása, amelyhez az egyszerű munkafolyamat álláspontjáról eljutunk, semmiképpen sem kielégítő a tőkés termelési folyamat szempontjából.

helyiség megvilágítására és fűtésére felhasznált anyagok. A tulajdonképpeni vegyi gyártásban elmosódik az alapanyag és segédanyag közötti különbség, mert a felhasznált nyersanyagok közül egyik sem *jelenik meg* újra a termék szubsztanciájaként.[9]

Mivel minden dolognak sokféle tulajdonsága van, s ezért különbözőképpen felhasználható, egy és ugyanaz a termék igen különböző munkafolyamatoknak lehet a nyersanyaga. A gabona például nyersanyag a molnár, a keményítőgyár, a szeszfőző, az állattenyésztő stb. számára. Vetőmag formájában saját termelésének nyersanyagává lesz. Így a szén kikerül mint termék a bányaiparból, és bekerül oda mint termelési eszköz.

Ugyanaz a termék ugyanabban a munkafolyamatban munkaeszközül és nyersanyagul is szolgálhat. Például a hizlalásnál, ahol a jószág, a megmunkált nyersanyag, egyúttal a trágyakészítés eszköze.

Egy termék, amely fogyasztásra kész formában van meg, újból nyersanyagává válhat egy másik terméknek, például a szőlő a bor nyersanyagává. Vagy pedig a munka olyan formában bocsátja el termékét, amelyben az *csak* újból nyersanyagnak használható. A nyersanyagot ebben az állapotában *félkész gyártmánynak* nevezik, de helyesebb volna *lépcsőfok-gyártmánynak* [Stufenfabrikat] nevezni; ilyen például a gyapot, a fonál, a cérna stb. Az eredeti nyersanyag, noha már maga is termék, esetleg különböző folyamatok egész lépcsőzetén megy át, amelyekben mindig megváltozott alakban mindig újból nyersanyagként funkcionál, amíg el nem éri az utolsó munkafolyamatot, amelyből aztán mint kész *létfenntartási eszköz* vagy kész *munkaeszköz* kerül ki.

Látjuk tehát: hogy *egy használati érték nyersanyagként, munkaeszközként* vagy *termékként* jelenik-e meg, ez teljesen attól függ, hogy milyen *meghatározott funkciót tölt be a munkafolyamatban,* milyen helyet foglal el *benne,* és e hely változásával változnak rendeltetései.

A termékek tehát azáltal, hogy *termelési eszközökként* újabb munkafolyamatokba kerülnek bele, elvesztik a termék-

[9] *Storch* a tulajdonképpeni nyersanyagot mint „matière"-t megkülönbözteti a segédanyagoktól, mint „matériaux"-tól; Cherbuliez a segédanyagokat „matières instrumentales"-nak nevezi.

jelleget. Már csak az eleven munka tárgyi tényezőiként funkcionálnak. A fonómunkás szemében az orsó nem más, mint eszköz, amellyel, a len pedig nem más, mint tárgy, amelyet fon. Fonóanyag és orsó nélkül természetesen nem lehet fonni. E termékek megléte tehát előfeltétele a fonás megkezdésének. Magában *ebben a folyamatban* azonban éppoly közömbös, hogy a len és az orsó *múltbeli munka termékei,* mint ahogy a táplálkozás műveletében közömbös, hogy a kenyér a paraszt, a molnár, a pék stb. múltbeli munkájának *terméke.* Ellenkezőleg. Ha a termelési eszközök érvényesítik a munkafolyamatban azt a jellegüket, hogy múltbeli munka termékei, ezt hiányosságaik révén teszik. A kés, amely nem vág, a fonál, amely folyton elszakad stb., élénken emlékeztet *A* kézművesre és *E* fonóra. A sikerült terméken eltűnt a nyoma annak, hogy használati tulajdonságait múltbeli munka közvetíti.

Egy gép, amely nem vesz részt a munkafolyamatban, haszontalan. Ezenkívül áldozatul esik a természeti anyagcsere romboló hatalmának. A vas megrozsdásodik, a fa elkorhad. A fonál, melyet nem szőnek vagy nem kötnek meg, veszendőbe ment gyapot. Az eleven munkának kell ezeket a dolgokat megragadnia, halottaikból feltámasztania, csak lehetséges használati értékekből tényleges és ténykedő [wirkliche und wirkende] használati értékekké változtatnia. Amikor ezeket a dolgokat a munka tüze nyaldossa, amikor a munka testeként elsajátítják őket, amikor megelevenítik őket, hogy a folyamatban betöltsék fogalmuknak és rendeltetésüknek megfelelő funkcióikat, szintén elfogyasztják ugyan őket, de célszerűen, mint olyan új használati értékek, új termékek alkotóelemeit, amelyek alkalmasak arra, hogy létfenntartási eszközökként az egyéni fogyasztásba vagy termelési eszközökként új munkafolyamatba kerüljenek.

Ha tehát meglevő termékek nemcsak *eredményei,* hanem *létezési feltételei* is a munkafolyamatnak, akkor másrészt e folyamatba való bedobásuk, tehát eleven munkával való érintkezésük, *az egyetlen eszköz arra, hogy a múltbeli munkának e termékei mint használati értékek* fennmaradjanak és megvalósuljanak.

A munka elhasználja anyagi elemeit, tárgyát és eszközét, elfogyasztja őket, s ezért fogyasztási folyamat. Ez a *termelő fogyasztás* abban különbözik az *egyéni fogyasztástól,* hogy az

utóbbi mint *az élő egyén* létfenntartási eszközeit, az előbbi mint a munkának, az élő egyén tevékenykedő munkaerejének létfenntartási eszközeit fogyasztja el a termékeket. Az egyéni fogyasztás terméke ezért *maga a fogyasztó*, a termelő fogyasztás eredménye pedig a fogyasztótól különböző *termék*.

A munka, amennyiben eszköze és tárgya már maga is *termék*, azért *fogyaszt terméket*, hogy *terméket teremtsen*, vagyis *terméket* használ el *termékek termelési eszközéül*. De mint ahogy a munkafolyamat eredetileg csak az ember és a közreműködése nélkül meglevő föld között folyt le, mindmáig részt vesznek benne olyan termelési eszközök is, amelyek, természettől fogva meglévén, nem egyesülései természeti anyagnak és emberi munkának.

A *munkafolyamat*, ahogy azt egyszerű és *elvont* mozzanataiban leírtuk, használati értékek előállítására irányuló célszerű tevékenység, a természeti dolognak emberi szükségletekre való elsajátítása, az ember és a természet közötti anyagcsere általános feltétele, az emberi élet örök természeti feltétele, s ezért független ennek az életnek minden formájától, sőt közös sajátja az élet valamennyi társadalmi formájának. Ezért nem volt szükségünk arra, hogy a munkást más munkásokhoz való viszonyában ábrázoljuk. Az ember és munkája az egyik oldalon, a természet és anyagai a másikon — ez elegendő volt. Ahogy nem érezni a búzán, ki művelte, éppúgy nem látszik meg ezen a folyamaton sem, milyen feltételek között megy végbe, a rabszolgafelügyelő durva ostorcsapásai alatt-e, vagy a tőkés aggódó pillantásaitól kísérve, Cincinnatus végzi-e, megművelve pár jugerum [hold] földjét vagy a vadember, aki kővel ejti el a vadat.[10]

Térjünk vissza *in spe* [reménybeli] *tőkésünkhöz*. Akkor hagytuk el, amikor az árupiacon megvette az egy munkafolyamathoz szükséges összes tényezőket, a *tárgyi tényezőket*, vagyis a *termelési eszközöket*, és a *személyi tényezőt*, vagyis a *munkaerőt*. Ravasz szakértői szemmel kiválogatta a különleges üzlete, a fonoda, a csizmagyártás stb. számára megfelelő termelési esz-

[10] Bizonyára e nagyon logikus okból fedezi fel *Torrens* ezredes a vadember kövében — *a tőke eredetét*. „Az első *kőben*, amelyet a vadember az üzött vadra hajít, az első *botban*, amelyet megragad, hogy lehúzza a kézzel el nem érhető gyümölcsöt, azt látjuk, hogy egy cikket elsajátít egy másik megszerzése céljából; *és így felfedezzük — a tőke eredetét*" (*R. Torrens:* An Essay on the Production of Wealth etc. 70., 71. old.). Valószínűleg ez az első *bot* a magyarázata annak is, hogy az angolban a *bot* szinonímája a *tőkének* (stock).

közöket és munkaerőket. Tőkésünk tehát hozzálát a megvásárolt áru, *a munkaerő* elfogyasztásához, vagyis a munkaerő hordozójával, *a munkással munkája révén elfogyasztatja* a termelési eszközöket. A munkafolyamat *általános* természete természetesen nem változik azáltal, hogy a munkás azt a tőkés számára, nem pedig önmaga számára végzi. De a csizmakészítésnek vagy fonálfonásnak a *meghatározott módja* sem változhatik meg egyelőre a tőkés közbejötte miatt. A tőkésnek egyelőre úgy kell elfogadnia a munkaerőt, ahogyan a piacon készen találja, tehát munkáját is úgy, ahogyan kialakult abban az időszakban, amikor még nem voltak tőkések. Magának a *termelési módnak* az *átváltozására*, annak következtében, hogy a munkát alárendelik a tőkének, csak később kerülhet sor, s ezért azt csak később kell megvizsgálnunk.

A munkafolyamatnak, ahogyan az mint *a tőkés által való munkaerő-elfogyasztás folyamata* megy végbe, két különös sajátossága van.

A munkás a *tőkésnek az ellenőrzése alatt* dolgozik, akié a munkája. A tőkés ügyel arra, hogy a munka rendesen haladjon és a termelési eszközöket célszerűen használják fel, tehát ne pocsékolják a nyersanyagot és kíméljék a munkaszerszámot, azaz csak olyan mértékben rongálják, amilyenben ezt a munkában való használata szükségessé teszi.

S másodszor: *a termék a tőkés tulajdona*, nem pedig a közvetlen termelőé, a munkásé. A tőkés megfizeti például a *munkaerő napi értékét*. A munkaerő használata, éppúgy, mint bármilyen más áru használata, mondjuk egy lóé, amelyet egy napra bérel, arra a napra tehát őt illeti meg. Az áru vevőjét megilleti az áru használata, és a munkaerő tulajdonosa valójában csak az általa *eladott* használati értéket adja oda, amidőn *munkáját* odaadja. Attól a pillanattól, hogy belépett a tőkés műhelyébe, munkaerejének *használati értéke*, tehát használata, *a munka*, a tőkésé. A tőkés a *munkaerő megvásárlásával* magát a munkát eleven erjesztőanyagként *bekebelezte* a termék holt alkotóelemeibe, amelyek ugyancsak az ő tulajdonában vannak. Az ő álláspontjáról a *munkafolyamat* nem egyéb, mint az általa megvásárolt áru, a munkaerő *elfogyasztása*, de elfogyasztani csak akkor tudja, ha *hozzáad termelési eszközöket*. A munkafolyamat olyan *dolgok* között végbemenő folyamat, amelyeket a tőkés *megvásárolt*, amelyek *a tőkés tulajdonában vannak*. E *folyamat*

terméke tehát éppannyira az övé, mint a borospincéjében végbemenő erjedési folyamat terméke.[11]

Marx: A tőke. I. köt Budapest 1961.
170—178. old.
Először megjelent: Hamburg 1867.

[11] „A termékek már el vannak sajátítva, mielőtt tőkévé változtatják őket, de ezzel az átváltoztatással nem mentesülnek az elsajátítástól" (*Cherbuliez:* Riche ou pauvre. Párizs 1841. 53., 54. old.). „A proletár azzal, hogy meghatározott mennyiségű létfenntartási eszközért (approvisionnement) eladja munkáját, teljesen lemond arról, hogy bármiképpen részesedjen a termékből. A termékek elsajátítása ugyanolyan marad, amilyen azelőtt volt; ezt az említett megállapodás semmiképpen sem módosítja. A termék kizárólag a tőkésé, aki a nyersanyagot és az approvisionnement-t adta. Ez a szigorú következménye az elsajátítás törvényének, amelynek *alapelve*, éppen *fordítva* az volt, hogy minden munkásnak kizárólagos tulajdonjoga van termékére." (Ugyanott, 58. old.) *James Mill:* „Elements of Political Economy etc." (70—71. old.): „Ha a munkások munkabérért dolgoznak, akkor a tőkés *tulajdonosa* nemcsak a *tőkének* (ezen itt a termelési eszközöket érti), hanem a munkának is (of the labour also). Ha azt az összeget, amelyet munkabér fejében fizetnek ki, belevesszük, ahogy ez szokásos, a tőke fogalmába, akkor *fizetlenség a munkáról a tőkétől elszakítva beszélni.* A tőke szó ebben az értelemben magában foglalja mindkettőt, a tőkét is, a munkát is."

MÁSODIK TÉMA

A MARXISTA ÉRTÉK- ÉS PÉNZELMÉLET ALAPJAI

ELSŐ FEJEZET

AZ ÁRU

1. Az áru két tényezője: használati érték és érték (értékszubsztancia, értéknagyság)

Azoknak a társadalmaknak a gazdagsága, melyekben tőkés termelési mód uralkodik, mint „óriási árugyűjtemény",[1] az egyes áru pedig mint e gazdagság *elemi formája* jelenik meg. Vizsgálatunk tehát az áru elemzésével kezdődik.

Az áru mindenekelőtt külső tárgy, dolog, amely tulajdonságainál fogva valamilyen emberi szükségletet elégít ki. E szükségletek természete, hogy például a gyomorból vagy a képzeletből fakadnak-e, mit sem változtat a lényegen.[2] Arról sincs itt szó, *hogyan* elégíti ki ez a dolog az ember szükségletét, közvetlenül, mint létfenntartási eszköz, azaz mint élvezeti tárgy, vagy pedig kerülő úton, mint termelési eszköz.

Minden hasznos dolog, például a vas, a papiros stb., két szemszögből vizsgálható, *minőség* és *mennyiség* szerint. Minden ilyen dolog sok tulajdonság összessége, és ezért különböző oldalakról lehet hasznos. E különböző oldalaknak, és ennélfogva a dolgok sokféle használati módjának felfedezése a történelem munkája.[3] Ugyanígy a hasznos dolgok *mennyiségének* mérésére alkalmas társadalmi *mértékek* felfedezése. Az áruk mértékének külön-

---

[1] *Karl Marx:* Zur Kritik der politischen Oekonomie. Berlin 1859. 3. old. *[Marx:* A politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra 1953. 9. old.].

[2] „A vágy szükségletet foglal magában; ez a szellem étvágya, és éppoly természetes, mint az éhség a test számára ... a legtöbb (dolog) értéke onnan származik, hogy a szellem szükségleteit elégíti ki." *Nicolas Barbon:* A Discourse concerning Coining the New Money lighter, in answer to Mr. *Locke*'s Considerations etc. London 1696. 2—3. old.

[3] „Van egy belső erényük (*vertue* — ez a szó Barbonnál a *használati érték* sajátos megjelölése) a dolgoknak, amelyeknek mindenhol ugyanaz az erényük, ahogy például a mágnesnek az, hogy a vasat vonzza" *(Barbon:* Id. mű, 6. old.). A mágnes tulajdonsága, hogy vonzza a vasat, csak akkor lett hasznossá, amikor segítségével felfedezték a mágneses polaritást.

bőzősége részben a megmérendő tárgyak különböző természetéből, részben pedig konvencióból fakad.

Valamely dolog hasznossága *használati értékké* teszi azt.[4] De ez a hasznosság nem lóg a levegőben. Az árutest tulajdonságain alapszik, s ezért nem létezik nélküle. Ezért az *árutest* maga, például a vas, a búza, a gyémánt stb., *használati érték* vagy jószág. Ez a jellege nem függ attól, hogy használati tulajdonságainak elsajátítása sok vagy kevés munkájába kerül-e az embernek. A használati értékek vizsgálatánál mindig feltételezzük, hogy mennyiségileg meghatározottak, mint például egy *tucat* óra, egy *rőf* vászon, egy *tonna* vas stb. Az áruk használati értékei egy külön diszciplina, az *áruismeret* anyagát szolgáltatják.[5] A használati érték csak a használatban, vagyis a fogyasztásban valósul meg. Használati értékek alkotják a *gazdagság anyagi tartalmát,* bármilyen is a *társadalmi formája.* Az általunk vizsgálandó társadalmi formában a használati értékek egyúttal anyagi hordozói a — *csereértéknek.*

A csereérték mindenekelőtt mint *mennyiségi viszony* jelenik meg, mint az az arány, amelyben bizonyos fajta használati értékek másfajta használati értékekkel kicserélődnek,[6] mint olyan viszony, amely idő és hely szerint állandóan változik. A csereérték ezért véletlen és teljesen *viszonylagos* valaminek, az áru benső, immanens csereértéke (valeur intrinsèque) tehát contradictio in adjectónak [képtelenségnek] tűnik fel.[7] Nézzük meg a dolgot közelebbről.

Egy bizonyos áru, például egy quarter búza x mennyiségű cipőkenőccsel vagy y mennyiségű selyemmel vagy z mennyiségű arannyal stb. cserélődik ki, egyszóval a *legkülönbözőbb arányokban* cserélődik ki más árukkal. A búzának sok csereértéke van tehát, nem pedig egyetlenegy. De mivel x mennyiségű cipő-

[4] „Minden dolog *természetes értéke* [natural worth] abban rejlik, hogy az emberi élet szükségleteinek kielégítésére vagy kényelmének szolgálatára alkalmas" *(John Locke:* Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest. 1691. „Works". London 1777. II. köt. 28. old.) A XVII. században angol íróknál még gyakran találkozunk a „*worth*" szóval a használati érték és a „*value*" szóval a „*csereérték* jelölésére. teljesen egy olyan nyelv szellemében, amely szereti a *közvetlen* dolgot german, a *reflektált* dolgot pedig román eredetű szóval kifejezni

[5] A polgári társadalomban az a fictio juris [jogi fikció] uralkodik, hogy minden ember mint áruvásárló egyetemes áruismerettel rendelkezik.

[6] „*Az érték az a cserеviszony,* amely egy dolog és egy másik dolog, egy termék bizonyos mennyisége és egy másik termék bizonyos mennyisége között fennáll" *(Le Trosne:* De l'intéret social. Physiocrates. Daire kiadása, Párizs, 1846. 889. old.).

[7] „Semminek sem lehet benső csereértéke" *(N. Barbon:* Id. mű, 6. old.), vagy ahogy *Butler* mondja:

„Minden dolog
Épp annyit ér, amennyit hozni fog." [Ford. Devecseri Gábor]

kenőcs, ugyanígy *y* mennyiségű selyem, ugyanígy *z* mennyiségű arany stb. egy quarter búza csereértéke, ezért *x* mennyiségű cipőkenőcs, *y* mennyiségű selyem, *z* mennyiségű arany egymással helyettesíthető, vagyis egymással egyenlő nagyságú csereértékek kell hogy legyenek. Ebből először is ez következik: egy és ugyanannak az árunak érvényes csereértékei valami egyenlőt fejeznek ki. Másodszor viszont: a csereérték egyáltalában nem lehet egyéb, mint egy tőle megkülönböztethető tartalom *kifejezési módja*, „megjelenési formája".

Vegyünk továbbá két árut, mondjuk búzát és vasat. Bármilyen is a csereviszonyuk, az mindig kifejezhető egy egyenletben, amelyben adott mennyiségű búzát valamilyen mennyiségű vassal egyenlősítünk, például 1 quarter búza = *a* mázsa vas. Mit fejez ki ez az egyenlet? Azt, hogy egy közös valami ugyanolyan mennyiségben van meg két különböző dologban, 1 quarter búzában és éppúgy *a* mázsa vasban. Mind a kettő tehát egyenlő egy harmadik valamivel, ami önmagában véve sem az egyik, sem a másik. Tehát a kettő közül bármelyiknek, amennyiben csereérték, redukálhatónak kell lennie erre a harmadik valamire.

Egy egyszerű mértani példa szemléltetővé teszi ezt. Az egyenesvonalú síkidomokat területük meghatározása és összehasonlítása végett háromszögekre bontjuk. Magát a háromszöget látható ábrájától teljesen különböző kifejezésre: az alapja és magassága szorzatának a felére redukáljuk. Az áruk csereértéke ugyanígy redukálandó egy *közösre*, valamire, amiből többet vagy kevesebbet fejeznek ki.

Ez a közös valami nem lehet az áruknak egy mértani, fizikai, vegyi vagy egyéb természeti tulajdonsága. Testi tulajdonságaik egyáltalában csak annyiban számítanak, amennyiben használhatókká, tehát használati értékekké teszik őket. Másrészt azonban éppen a használati értékeiktől való elvonatkoztatás az, ami az áruk csereviszonyát szemmel láthatóan jellemzi. E viszonyon belül az egyik használati érték éppen annyinak számít, mint bármelyik másik, hacsak megfelelő arányban van meg. Vagy, ahogyan az öreg *Barbon* mondja: „Az egyik árufajta éppoly jó, mint a másik, ha csereértékük egyenlő nagy. Nincs különbség vagy disztinkció egyenlő csereértékű dolgok között."[8] Mint

[8] „Az egyik árufajta éppoly jó, mint a másik, ha egyenlő nagy a csereértékük. *Nincs különbség vagy disztinkció* egyenlő csereértékű dolgok között... Száz font értékű ólom vagy vas ugyanolyan csereértékű, mint száz font értékű ezüst vagy arany" (*N. Barbon:* Id. mű, 53. és 7. old.).

használati értékek, az áruk mindenekelőtt különböző minőségűek, mint csereértékek csak különböző mennyiségűek lehetnek, tehát nem tartalmaznak egy atomnyi használati értéket sem.

Ha mármost eltekintünk az árutestek használati értékétől, csak egy tulajdonságuk marad, az, hogy munkatermékek. De azon nyomban átalakul a munkatermék is. Ha használati értékétől elvonatkoztatunk, elvonatkoztatunk azoktól a testi alkatrészeitől és formáitól is, amelyek használati értékké teszik. A munkatermék már nem asztal vagy ház vagy fonál vagy más egyéb hasznos dolog. Valamennyi érzéki tulajdonsága eltűnt. Már nem is az asztalosmunka vagy az építőmunka vagy a szövőmunka vagy más egyéb meghatározott termelőmunka terméke. A munkatermékek hasznos jellegével együtt eltűnik a bennük megtestesült munkák hasznos jellege, eltűnnek tehát e munkák különböző konkrét formái is, már nem különböznek többé egymástól, hanem valamennyi munka egyenlő emberi munkára, elvont emberi munkára van redukálva.

Vegyük mármost szemügyre azt, ami a munkatermékekből megmaradt. Nem maradt belőlük más, mint egy és ugyanaz a kísérteties tárgyiság, puszta megalvadása különbség nélküli emberi munkának, vagyis emberi munkaerő kifejtésének függetlenül attól, milyen formában történt ez a kifejtés. Ezek a dolgok már csak azt fejezik ki, hogy termelésükre emberi munkaerőt fordítottak, emberi munkát halmoztak fel. Ennek a közös társadalmi szubsztanciájuknak a kristályaiként értékek — áruértékek.

Az áruknak magában a csereviszonyában az áruk csereértéke használati értéküktől teljesen független valaminek tűnt fel. Ha mármost valóban elvonatkoztatunk a munkatermékek használati értékétől, megkapjuk értéküket, ahogy azt éppen most meghatároztuk. Tehát az a közös valami, ami az áru csereviszonyában, illetve csereértékében kifejeződik, az áru értéke. A további vizsgálat során még vissza kell majd térnünk a csereértékhez mint az érték szükségszerű kifejezési módjához, illetve megjelenési formájához. Egyelőre azonban az értéket ettől a formától függetlenül kell szemügyre vennünk.

Egy használati értéknek vagy jószágnak tehát csak azért van *értéke*, mert elvont emberi *munka tárgyiasul*, azaz *materializálódik* benne. Hogyan mérhető mármost értékének *nagysága*?

A benne foglalt „értékképző szubsztancia", a munka *mennyiségével.* Magát a munkamennyiséget a munka *időtartamával* mérjük, a *munkaidő* mércéje viszont az *idő meghatározott része,* például az óra, a nap stb.

Azt gondolná az ember, hogy ha egy áru értékét a termelésére fordított munkamennyiség határozza meg, akkor mennél lustább vagy ügyetlenebb valaki, annál értékesebb az áruja, mert annál több idő kell neki az elkészítésére. Az a munka azonban, amely az értékek szubsztanciáját alkotja, egyenlő emberi munka, ugyanannak az emberi munkaerőnek a kifejtése. A társadalom egész munkaereje, amely az áruvilág értékeiben testesül meg, itt egy és ugyanaz az emberi munkaerő, bár számtalan egyéni munkaerőből áll. Minden ilyen egyéni munkaerő ugyanolyan emberi munkaerő, mint a másik, amennyiben társadalmi átlagmunkaerő jellege van, és mint ilyen társadalmi átlagmunkaerő hat, tehát egy áru termeléséhez is csak az átlagosan szükséges, vagyis *társadalmilag szükséges munkaidőt* használja fel. Társadalmilag szükséges munkaidő az a munkaidő, amelyre szükség van ahhoz, hogy valamely használati értéket a meglevő társadalmilag normális termelési feltételek között és a munka társadalmilag átlagos ügyességi és intenzitási foka mellett előállítsunk. Így például Angliában a gőzszövőszék bevezetése után elegendő volt talán feleannyi munka, mint azelőtt, hogy adott mennyiségű fonalat szövetté alakítsanak. Az angol kéziszövőnek valójában ugyanannyi munkaidő kellett ehhez az átalakításhoz, mint azelőtt, de egyéni munkaórájának terméke most már csak *fél* társadalmi munkaórát jelenített meg, és ezért korábbi értéke felére csökkent.

Egy *használati érték* értéknagyságát tehát csak a *társadalmilag szükséges munka mennyisége,* vagyis az *elkészítéséhez társadalmilag szükséges munkaidő* határozza meg.[9] Az egyes áru itt csak az illető árufajta átlagpéldánya.[10] Azoknak az áruknak

[9] Jegyzet a 2. kiadáshoz. „The value of them (the necessaries of life) when they are exchanged the one for another, is regulated by the quantity of labour necessarily required, and commonly taken in producing them." „A használati tárgyak értékét, amikor egymással kicserélik őket, az a munkamennyiség határozza meg, amely termelésükhöz szükségképpen kell, és amelyet rá rendszerint fordítanak" (..Some Thoughts on the Interest of Money in general, and particularly in the Public Funds etc." London, 36. old.). Ennek az érdekes múlt századi névtelen munkának nincs keltezése. De tartalmából kitűnik, hogy II. György idején, 1739-ben vagy 1740-ben jelent meg.

[10] „Az egyfajtájú termékek tulajdonképpen egy tömeget alkotnak, s áruk mint átlag, a különleges körülményekre való tekintet nélkül alakult ki" (*Le Trosne:* De l'intéret social. 893. old.).

tehát, amelyek egyenlő munkamennyiséget foglalnak magukban, vagyis *ugyanannyi munkaidő alatt* készíthetők el, *ugyanaz az értéknagyságuk*. Egy áru értéke úgy viszonylik bármely más áru értékéhez, mint az egyik termeléséhez szükséges munkaidő a másik termeléséhez szükséges munkaidőhöz. „Mint érték, minden áru csak a *megalvadt munkaidő* meghatározott mértéke."[11]

Egy áru *értéknagysága* tehát állandó maradna, ha a termeléséhez szükséges munkaidő állandó volna. Az utóbbi azonban változik *a munka termelőerejének* minden változásával. A munka termelőerejét sokféle körülmény határozza meg, többek közt a munkások ügyességének átlagos foka, a tudománynak és technológiai alkalmazhatóságának fejlettségi foka, a termelési folyamat társadalmi kombinációja, a termelési eszközök terjedelme és hatóképessége és a *természeti viszonyok*. Ugyanaz a munkamennyiség például kedvező időjárás esetén 8 bushel búzában jelenik meg, kedvezőtlen időjárás esetén csak 4-ben. Ugyanaz a munkamennyiség gazdag bányákban több ércet szolgáltat, mint szegényekben stb. Gyémánt ritkán fordul elő a föld kérgében, és ezért feltárása *átlagban* sok munkaidőbe kerül. Ezért kis terjedelemben sok munkát testesít meg. *Jacob* kétségbevonja, hogy az arany valaha is megfizette teljes értékét. Még inkább érvényes ez a gyémántra. *Eschwege* szerint 1823-ban a brazíliai gyémántbányák nyolcvanéves össztermelése nem érte el a brazíliai cukor- és kávéültetvények másfélévi átlagtermékének az árát sem, bár sokkal több munkát, tehát több értéket testesített meg. Ha a bányák gazdagabbak volnának, ugyanaz a munkamennyiség több gyémántban testesülne meg, s a gyémánt értéke csökkenne. Ha sikerülne kevés munkával szenet gyémánttá változtatni, a gyémánt értéke a tégláé alá süllyedhetne. Általában: mennél nagyobb a munka termelőereje, annál kisebb az egy cikk előállításához szükséges munkaidő, annál kisebb a benne kikristályosodott munka tömege, annál kisebb az értéke. Fordítva, mennél kisebb a munka termelőereje, annál nagyobb az egy cikk előállításához szükséges munkaidő, annál nagyobb az értéke. Egy áru *értéknagysága* tehát a benne megvalósuló munka *mennyiségével egyenes* és *termelőerejével fordított* arányban változik.

Egy dolog lehet *használati érték*, anélkül, hogy *érték* lenne.

[11] K. *Marx*: Zur Kritik etc. 6. old. [magyarul: 12. old.].

Ez az eset, amikor az ember számára való hasznát nem munka közvetíti. Ilyen például a levegő, a szűzföld, a természetes rétek, a vadon növő fa stb. Egy dolog lehet hasznos és emberi munka terméke, anélkül, hogy *áru* lenne. Aki termékével saját szükségletét elégíti ki, *használati értéket* hoz létre ugyan, de nem *árut*. Ahhoz, hogy árut termeljen, nemcsak használati értéket kell termelnie, hanem *használati értéket mások számára, társadalmi használati értéket*. (És nemcsak egyszerűen mások számára. A középkorban a paraszt a dézsmagabonát a földesúrnak, a tizedgabonát a papnak termelte. De sem a dézsma, sem a tized nem lett áruvá azzal, hogy másoknak termelték őket. Ahhoz, hogy áruvá legyen, a terméknek csere útján kell eljutnia ahhoz, aki számára használati értékül szolgál.[12]) Végül semmilyen dolog sem lehet *érték* anélkül, hogy használati tárgy ne lenne. Ha haszontalan, a benne foglalt munka is haszontalan, nem számít munkának, és ezért nem képez értéket.

2. *Az árukban megtestesülő munka kettős jellege*

Az *áru* eredetileg mint *kettős jellegű* valami jelent meg előttünk: mint használati érték *és* mint csereérték. Később kitűnt, hogy a munkának, amennyiben értékben fejeződik ki, szintén nem ugyanazok már az ismertetőjelei, amelyekkel mint használati értékek létrehozója rendelkezik. Az áruban foglalt munka e kettős természetét először én mutattam ki kritikai módon.[13] Mivel ez a döntő pont, amely körül a politikai gazdaságtan megértése forog, ezt itt közelebbről meg kell világítanunk.

Vegyünk két árut, mondjuk egy kabátot és 10 rőf vásznat. Az elsőnek, tegyük fel, kétszer annyi az értéke, mint a másodiknak, úgyhogy ha 10 rőf vászon = *É*, a kabát = 2*É*.

A kabát használati érték, amely különleges szükségletet elégít ki. Létrehozásához *meghatározott fajtájú termelőtevékenységre* van szükség. Ezt célja, működési módja, tárgya, eszköze és eredménye határozza meg. Azt a munkát, amelynek hasznossága ily módon terméke használati értékében testesül meg, vagyis abban, hogy terméke használati érték, egyszerűen *hasznos mun-*

[12] Jegyzet a 4 kiadáshoz. — A zárójelben foglaltakat azért iktatom közbe, mert emiatt, hogy kimaradtak, gyakran támadt az a félreértés, hogy Marxnál minden termék, amelyet más, nem maga a termelő fogyaszt el, árunak számít. — *E. F.*

[13] *Marx:* Zur Kritik etc. 12., 13. old., különböző helyeken [magyarul: 18—19. old.].

kának nevezzük. Ebből a szempontból a munkát mindig *hasznos* hatására való tekintettel vizsgáljuk.

Miként a kabát és a vászon *minőségileg különböző használati értékek*, a létezésüket közvetítő munkák is *minőségileg különbözők — szabómunka* és *takácsmunka*. Ha e dolgok nem volnának minőségileg különböző használati értékek, és ezért minőségileg különböző hasznos munkák termékei, akkor egyáltalán nem léphetnének fel egymással szemben mint *áruk*. Nem cserélnek kabátot kabátra, egy használati értéket ugyanarra a használati értékre.

A különböző fajta használati értékek, illetve árutestek összességében éppoly sokféle, nem, faj, család, alfaj, változat szerint különböző hasznos munkák összessége jelenik meg — a *munkának egy társadalmi megosztása*. Ez létezési feltétele az árutermelésnek, bár megfordítva az árutermelés nem létezési feltétele a társadalmi munkamegosztásnak. Az ősi indiai közösségben a munkát társadalmilag megosztják, anélkül, hogy a *termékek árukká* válnának. Vagy vegyünk egy közelebbi példát: minden gyárban a munka rendszeresen meg van osztva, de ezt a megosztást nem közvetíti az, hogy a munkások *egyéni termékeiket* kicserélik. Csak önálló és *egymástól független magánmunkák* termékei lépnek szembe egymással *mint áruk*.

Láttuk tehát: minden áru használati értékében bizonyos célszerű termelőtevékenység, vagyis hasznos munka rejlik. Használati értékek nem léphetnek fel egymással szemben mint *áruk*, ha nem tartalmaznak minőségileg különböző hasznos munkát. Az olyan társadalomban, amelyben a termékek *általánosan áru* formáját öltik, vagyis árutermelők társadalmában, az egymástól függetlenül, önálló termelők magánügyeként űzött hasznos munkák közötti minőségi különbség sokágú rendszerré, a munka társadalmi megosztásává fejlődik.

A kabátnak egyébként közömbös, hogy a szabó hordja-e vagy a szabó vevője. Mindkét esetben használati értékként működik. Éppoly kevéssé változtatja meg a kabát és a kabátot előállító munka közötti viszonyt önmagában az a tény, hogy a szabómunka különleges foglalkozássá, a társadalmi munkamegosztás önálló részévé válik. Ahol az embert a ruházkodás szükséglete arra rákényszerítette, évezredeken át szabómunkát végzett, mielőtt egy-egy emberből szabó lett. De a kabátnak, a vászonnak, az *anyagi gazdagság* minden nem természetadta elemének léte-

zését mindig egy speciális, célszerű módon termelőtevékenységnek kellett közvetítenie, amely különleges természeti anyagokat különleges emberi szükségletekhez idomít. Ezért használati értékek képzőjeként, *hasznos munkaként* a munka az embernek minden társadalmi formától független létezési feltétele, örök természeti szükségszerűség, amely az ember és a természet közötti anyagcserét, tehát az emberi életet közvetíti.

Az olyan használati értékek, mint a kabát, a vászon stb., egyszóval az árutestek, *két elemnek:* a természeti anyagnak és a munkának *az egyesülései.* Ha a kabátban, a vászonban stb. rejlő különböző hasznos munkák teljes összegét levonjuk, mindig megmarad egy anyagi szubsztrátum, amely emberi közreműködés nélkül a természet által adatott. Az ember a termelés során csak úgy járhat el, mint maga a természet, vagyis csak az *anyagok formáit változtathatja.*[16] Sőt mi több, magában a formálásnak e munkájában is folytonosan természeti erők támogatják. A *munka* tehát *nem az egyetlen forrása az általa termelt használati értékeknek,* az *anyagi gazdagságnak.* A munka az atyja — mint *William Petty* mondja —, a föld pedig az anyja.

Térjünk mármost át az áruról mint használati tárgyról az *áruértékre.*

Feltevésünk szerint a kabátnak kétszer annyi az értéke, mint a vászonnak. Ez azonban csak *mennyiségi* különbség, amely egyelőre nem érdekel még bennünket. Ezért arra emlékeztetünk, hogy ha egy kabát értéke kétszer annyi, mint 10 rőf vászoné, 20 rőf vászon *értéknagysága ugyanakkora,* mint egy kabáté. Mint értékek a kabát és a vászon olyan dolgok, melyeknek *egyenlő a szubsztanciájuk, egyenlő fajta munka* objektív kifejezései. De a *szabómunka* és a *takácsmunka* minőségileg különböző munkák. Vannak azonban olyan társadalmi helyzetek, amelyekben *ugyanaz az ember* felváltva varr és sző, ez a két különböző munkamód tehát csak *ugyanazon egyén munkájának egy-egy*

[16] „A világegyetem semmilyen jelensége, akár emberi kéztől ered, akár a természet általános törvényei hozták létre, nem kelti bennünk valóságos *teremtés* képzetét, hanem csak az anyag *átalakításait. Összetétel és szétválasztás* — ezek az egyetlen elemek, amelyekre az újratermelés képzetének elemzésekor az emberi elme minduntalan rábukkan, és ugyanez a helyzet az érték *(használati érték,* bár *Verri* itt, a fiziokratákkal folytatott vitájában maga sem nagyon tudja, melyik fajta értékről beszél) és a gazdagság újratermelésénél, amikor a föld, a levegő és a víz a mezőkön gabonává változik, vagy amikor az emberi kéz segítségével egy rovar váladéka selyemmé változik, vagy néhány fémrészecske úgy sorakozik, hogy ütőóra lesz belőle" *(Pietro Verri:* Meditazioni sulla Economia Politica. (Első kiadása 1773) Custodi Olasz közgazdászok gyűjteményében „Parte moderna". XV. köt. 22. old.].

módozata, s még nem különböző egyéneknek egy-egy különleges állandó funkciója, éppúgy mint ahogy a kabát, amelyet szabónk ma, és a nadrág, melyet holnap készít, csak ugyanannak az egyéni munkának a változatait tételezi fel. Szemmel látható továbbá, hogy tőkés társadalmunkban a munkakereslet változó iránya szerint *bizonyos adott adag emberi munkát* felváltva hol szabómunka alakjában, hol takácsmunka alakjában kínálnak. A munka e formaváltozása bizonyára nem történik súrlódás nélkül, de meg kell történnie. Ha eltekintünk a termelőtevékenység meghatározott voltától, és ezért a munka hasznos jellegétől, nem marad belőle más, mint az, hogy *emberi munkaerő kifejtése.* A szabómunka és a takácsmunka minőségileg különböző termelőtevékenység ugyan, de mindkettő *emberi* agy, izom, ideg, kéz stb. termelő kifejtése, és ebben az értelemben mindkettő *emberi munka.* Ez csak két különböző formája az emberi munkaerő kifejtésének. Magának az emberi munkaerőnek persze már többé-kevésbé fejlettnek kell lennie, hogy ebben vagy abban a formában fejthessék ki. De az áru értéke emberi munkát mint olyant, általában vett *emberi munka* kifejtését jeleníti meg. Mint ahogy mármost a polgári társadalomban egy tábornok vagy bankár nagy, az *ember* mint olyan ellenben igen nyomorúságos szerepet játszik,[15] ugyanúgy vagyunk itt is az *emberi munkával. Egyszerű* munkaerőnek a kifejtése ez, amellyel átlagban minden közönséges ember, különösebb fejlettség nélkül, testi organizmusánál fogva rendelkezik. Maga az *egyszerű átlagmunka* ugyan a különböző országokban és a kultúra különböző korszakaiban más-más jellegű, de egy meglevő társadalomban adva van. A bonyolultabb munka csak *hatványozott,* vagyis inkább *megsokszorozott* egyszerű munka, úgyhogy kisebb mennyiségű bonyolult munka egyenlő nagyobb mennyiségű egyszerű munkával. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ez a redukálás állandóan végbemegy. Valamely áru lehet a legbonyolultabb munka terméke, *értéke* egyenlővé teszi az egyszerű munka termékével, és ezért maga is csak meghatározott mennyiségű egyszerű munkát jelenít meg.[16] A

[15] Vö. *Hegel:* Philosophie des Rechts. Berlin 1840. 250. old. 190 §.

[16] Felhívjuk az olvasó figyelmét arra, hogy itt nem arról a *bérről* vagy értékről van szó, melyet a munkás mondjuk egy munkanapért kap, hanem arról az *áruértékről,* amelyben a munkás munkanapja tárgyiasul. Vizsgálatunknak ezen a fokán a munkabér fogalma még egyáltalán nem létezik.

különböző arányokat, melyekben a különböző munkafajták egyszerű munkára mint *mértékegységükre* redukálódnak, bizonyos társadalmi folyamattal a termelők háta mögött állapítják meg, és ezért úgy tűnik fel a termelőknek, mintha azok a szokás által adottak volnának. Az egyszerűség kedvéért a következőkben mindenfajta munkaerőt közvetlenül *egyszerű* munkaerőnek tekintünk — ezzel csak megtakarítjuk a redukálás fáradságát.

Ahogy tehát a kabátnál és a vászonnál mint *értékeknél* elvonatkoztattunk a *használati értékük* közötti különbségtől, ugyanúgy ezekben az *értékekben* megtestesülő *munkáknál* is elvonatkoztatunk a *hasznos formáik*, a *szabómunka* és a *takácsmunka* közötti különbségtől. Ahogy a kabát és a vászon mint *használati értékek* célmeghatározta termelőtevékenységeknek posztóval és fonállal való *egyesülései*, a kabát és a vászon mint *értékek* ellenben csak *egyenlő fajta megalvadt munkák*, ugyanúgy az ezekben az *értékekben* foglalt munkák nem a posztóhoz és a fonálhoz való termelői viszonyuk szempontjából számítanak, hanem csak mint *emberi munkaerő kifejtése*. A szabómunka és a takácsmunka éppen *különböző* minősége folytán alkotóeleme a kabátnak és a vászonnak mint *használati értékeknek;* a kabát *értékének* és a vászon *értékének* e munkák csak annyiban *szubsztanciái*, amennyiben különleges minőségüktől *elvonatkoztatunk* és mindkettőnek *egyenlő minősége* van, *emberi munka minősége*.

De a kabát és a vászon nemcsak *általában vett érték*, hanem *meghatározott nagyságú* érték, és feltevésünk szerint a kabát kétszer annyit ér, mint 10 rőf vászon. Miből adódik *értéknagyságuk* e különbözősége? Abból, hogy a vászon csak feleannyi munkát tartalmaz, mint a kabát, úgyhogy az utóbbi termeléséhez kétszer annyi *ideig* kell munkaerőt kifejteni, mint az előbbi termeléséhez.

Ha tehát a *használati érték* szempontjából az áruban foglalt munka csak *minőségileg* számít, akkor az *értéknagyság* szempontjából csak *mennyiségileg*, mivel már redukálva van minden további minőség nélküli emberi munkára. Ott arról van szó, *hogyan* és *mit* termel a munka, itt arról, hogy *mennyi* e munka, mekkora az időtartama. Minthogy valamely áru értéknagysága csak a benne foglalt munka mennyiségét jeleníti meg, az áruk bizonyos arányban szükségképpen mindig egyenlő nagyságú értékek.

Ha teszem például egy kabát termeléséhez szükséges valamennyi hasznos munka termelőereje változatlan marad, a kabátok értéknagysága saját mennyiségükkel együtt nő. Ha egy kabát x, akkor 2 kabát $2x$ munkanapot jelenít meg stb. De tegyük fel, hogy az egy kabát termeléséhez szükséges munka a kétszeresére növekedik vagy a felére csökken. Az első esetben egy kabátnak annyi az értéke, mint azelőtt két kabátnak, az utóbbi esetben két kabátnak csak annyi az értéke, mint azelőtt egynek, habár mindkét esetben egy kabát most is ugyanazt a szolgálatot teszi, mint azelőtt, s a benne foglalt hasznos munka is ugyanolyan jó, mint azelőtt. De a termelésére fordított munka*mennyiség* megváltozott.

Nagyobb mennyiségű használati érték önmagában véve nagyobb *anyagi gazdagság*, két kabát több, mint egy kabát. Két kabáttal két embert lehet ruházni, egy kabáttal csak egyet stb. Ennek ellenére az anyagi gazdagság tömegének növekedésével egyidejűleg *értéknagysága* csökkenhet. Ez az ellentétes mozgás a munka *kettős jellegéből* fakad. A termelőerő természetesen mindig valamely hasznos, konkrét munka termelőereje, és a valóságban csak azt határozza meg, hogy a célszerű termelőtevékenységnek az adott időszakaszban mekkora a hatásfoka. A hasznos munka ezért termelőereje növekedésével vagy csökkenésével *egyenes arányban* a termékek gazdagabb vagy szűkösebb forrása lesz. Ezzel szemben az *értékben* megtestesült munkát a termelőerő változása önmagában véve egyáltalán nem érinti. Minthogy a termelőerő a munka konkrét hasznos formájához tartozik, természetesen nem érintheti többé a munkát, mihelyt annak konkrét hasznos formájától elvonatkoztatunk. Ugyanaz a munka tehát *ugyanannyi idő alatt* mindig *ugyanazt az értéknagyságot* szolgáltatja, akárhogyan változik is a termelőerő. De *ugyanannyi idő alatt különböző mennyiségű használati értéket* szolgáltat, mégpedig többet, ha a termelőerő növekedik, és kevesebbet, ha csökken. A termelőerőnek ugyanaz a változása, amely növeli a munka termékenységét, és ezért az általa szolgáltatott használati értékek tömegét, *csökkenti* tehát ennek a *megnövekedett* össztömegnek az *értéknagyságát*, ha a termeléséhez szükséges *munkaidő* összegét csökkenti. És fordítva.

Minden munka egyrészt emberi munkaerő kifejtése fiziológiai értelemben, és e tulajdonsága folytán, mint egyenlő vagy elvont emberi munka, képezi az áruk értékét. Másrészt minden

munka emberi munkaerő kifejtése különleges célmeghatározta formában, és e tulajdonsága folytán, mint konkrét hasznos munka, használati értékeket termel.[17]

Marx: A tőke. I. köt. 43—54. old.

---

[17] Jegyzet a 2. kiadáshoz. Annak bizonyítására, hogy „csak a munka a végleges és reális mérték, amellyel minden áru értéke mindenkor megbecsülhető és összehasonlítható", *A. Smith* a következőket mondja: „Egyenlő munkamennyiségeknek a munkás számára mindenkor és mindenhol egyenlő értékűeknek kell lenniük. Egészségének, erejének és tevékenységének normális állapotában és ügyességének azon az átlagfokán, amellyel esetleg rendelkezik, nyugalmának, szabadságának és boldogságának mindig ugyanakkora áldozatot kell odaadnia" („Wealth of Nations. I. könyv, 5. fej. (E. G. Wakefield kiadása, London 1836. I. köt. 104. és kov. old.)). *A. Smith* egyrészt itt (nem mindenütt) összecseréli az értéknek az áru termelésére fordított *munkamennyiségét* való meghatározását és az áruk *értékének a munka értékével* való meghatározását, és ezért igyekszik bebizonyítani, hogy egyenlő munkamennyiségeknek mindig ugyanaz az értékük. Másrészt sejti, hogy a munka, amennyiben az áruk értékében jelenik meg, nem egyéb, mint *munkaerő kifejtése*, de ezt a kifejtést megint csupán mint a nyugalom, a szabadság és a boldogság feláldozását fogja fel, és nem mint normális élettevékenységet is. Igaz, hogy a modern bérmunkás lebeg a szeme előtt. — Sokkal találóbban mondja a 9. jegyzetben idézett névtelen szerző, A. Smith előfutárja: „Egy ember egy másik fordított bizonyos szükségleti cikk előállítására... és az, aki valami mást ad neki érte cserébe, nem számítgatja ki jobban, hogy mi valóban egyenlő értékű vele, mint annak a kiszámításával, mi kerül neki ugyanannyi munkába és időbe. Ez a valóságban azt jelenti, hogy egy ember azt a munkát, amelyet bizonyos idő alatt bizonyos tárgyra fordított, kicseréli egy másik embernek a munkájára, amelyet az ugyanannyi idő alatt egy másik tárgyra fordított" (Some Thoughts on the Interest of Money etc. 39. old.).

(A 4. kiadáshoz. — Az angol nyelvnek megvan az az előnye, hogy két különböző szava van a munka e két különböző oldalának a kifejezésére. Azt a munkát, amely használati értékeket hoz létre és minőségileg meghatározott, *worknek* nevezik, ellentétben a labourrel; azt a munkát, amely értéket termel és amelyet csak mennyiségileg mérnek, *labournek* nevezik, ellentétben a workkel. Lásd az angol fordításhoz csatolt jegyzetet, 14 old. — *E. F.*) (Ebben a kötetben lásd az első fejezet 4. jegyzetét, 44. old.)

HARMADIK TÉMA

TŐKE ÉS ÉRTÉKTÖBBLET

ÖTÖDIK FEJEZET

2. Az értékesülési folyamat

A termék — a tőkés tulajdona — *használati érték,* fonál, csizma stb. Jóllehet a csizma például valamelyest alapja a társadalom haladásának, és tőkésünk határozottan a haladás embere, a csizmákat mégsem önmagukért gyártja. A *használati érték* egyáltalában nem az a dolog, *qu'on aime pour lui-même* [amelyet önmagáért szeretnek] az *árutermelésben.* Használati értéket itt egyáltalában csak azért és annyiban termelnek, mert és amennyiben ez a *csereérték anyagi szubsztrátuma, hordozója.* És tőkésünket két dolog érdekli. *Először is* olyan használati értéket akar termelni, amelynek csereértéke van, eladásra szánt cikket, *árut.* Másodszor pedig olyan *árut* akar termelni, amelynek értéke *nagyobb,* mint a *termeléséhez szükséges áruk* — a termelési eszközök és a munkaerő — *értékének összege,* amelyekre jó pénzét *előlegezte* az árupiacon. Tőkésünk nemcsak *használati értéket* akar termelni, hanem *árut,* nemcsak használati értéket, hanem értéket, és nemcsak *értéket,* hanem *értéktöbbletet* is.

Valóban, minthogy itt *árutermelésről* van szó, eddig nyilván *a folyamatnak* csak *egyik oldalát* vettük szemügyre. Miként maga az *áru használati érték és érték* egysége, az áru *termelési folyamatának a munkafolyamat és az értékképzési folyamat egységének* kell lennie.

Vizsgáljuk meg mármost a *termelési folyamatot* mint *értékképzési folyamatot* is.

Tudjuk, hogy minden áru értékét a használati értékében *anyagiasult munka* mennyisége, a termeléséhez *társadalmilag szükséges munkaidő* határozza meg. Ez érvényes arra a termékre is, amelyet tőkésünk a munkafolyamat eredményeként nyert. Mindenekelőtt tehát *az ebben a termékben tárgyi alakot öltött munkát* kell kiszámítanunk.

Vegyük például a *fonalat.*

A fonál előállításához először is *nyersanyagára,* mondjuk 10 font gyapotra volt szükség. Hogy mi a gyapot értéke, azt már nem kell megvizsgálnunk, mert a tőkés a gyapotot a piacon értékén, mondjuk 10 shillingért vásárolta. A gyapot *árában* a termeléséhez szükséges munka már általános társadalmi munkaként jelenik meg. Tegyük fel továbbá, hogy a gyapot feldolgozásánál *elfogyasztott orsótömeg,* amely számunkra az összes többi felhasznált munkaeszközöket képviseli, 2 shilling értékű. Ha 12 shillingnyi arany 24 munkaórának, vagyis két munkanapnak a terméke, akkor ebből mindenekelőtt az következik, hogy a fonálban 2 munkanap öltött tárgyi alakot.

Nem szabad, hogy megtévesszen bennünket az a körülmény, hogy a gyapot megváltoztatta formáját, az orsók elfogyasztott tömege pedig teljesen eltűnt. Az általános értéktörvény értelmében, ha például 40 font fonál értéke = 40 font gyapot értékével + egy egész orsó értékével, vagyis, ha a fenti egyenlet mindkét oldalának termeléséhez *ugyanannyi munkaidőre* van szükség, akkor 10 font fonál 10 font gyapotnak és $^1/_4$ orsónak az egyenértéke. Ebben az esetben *ugyanaz a munkaidő* egyszer a fonál használati értékben, másszor a gyapot és orsó használati értékekben jelenik meg. Az érték tehát közömbös aziránt, hogy fonálban, orsóban vagy gyapotban jelenik-e meg. Az, hogy orsó és gyapot nem hevernek nyugodtan egymás mellett, hanem a fonás folyamatában belekerülnek egy kapcsolatba, amely használati formájukat megváltoztatja, *fonállá alakítja őket,* éppoly kevéssé érinti értéküket, mintha *egyszerű csere* útján fonálegyenértékre cserélték volna ki őket.

A gyapotnak, azaz a fonál nyersanyagának a termeléséhez szükséges munkaidő a fonál termeléséhez szükséges munkaidőnek része és ezért a fonálban benne foglaltatik. Ugyanígy áll a dolog annak az orsótömegnek termeléséhez szükséges munkaidővel, amelynek elkoptatása vagy elfogyasztása nélkül a gyapotot nem lehet megfonni.[1]

Amennyiben tehát a *fonál értékét,* az előállításához szükséges *munkaidőt* tekintjük, annyiban egy *és ugyanazon munkafolyamat* egymást követő szakaszainak tekinthetjük mindazo-

[1] „Az áruk értékét nemcsak a közvetlenül rájuk fordított munka befolyásolja, hanem az a munka is, amelyet az ezt segítő eszközökre, szerszámokra és épületekre fordítanak" (*Ricardo:* Principles of Political Economy. 16. old.).

kat a *különböző*, időben és térben *szétválasztott különös munkafolyamatokat*, amelyeken végig kell haladni ahhoz, hogy magát a gyapotot és az elhasznált orsótömeget megtermeljék, és végül a gyapotból és orsóból fonalat készítsenek. A fonálban rejlő egész munka *múltbeli munka* Annak a körülménynek, hogy az alkotóelemei termeléséhez szükséges munkaidő *korábban múlt el*, plusquamperfectumban [régmúltban] van, a befejező folyamatra, a fonásra közvetlenül fordított munka pedig a praesenshez [jelenhez] közelebb, perfectumban [befejezett jelenben], semmiféle jelentősége nincs. Ha egy ház építéséhez bizonyos mennyiségű munkára, mondjuk 30 munkanapra van szükség, akkor a házba bekebelezett munkaidő *összmennyiségén* mitsem változtat az, hogy a 30. munkanap 29 nappal később került bele a termelésbe, mint az első munkanap. És ily módon a munkaanyagban és a munkaeszközben foglalt munkaidőt egészen úgy tekinthetjük, mintha csupán a fonási folyamat valamely korábbi stádiumában, *a fonás formájában* végezetül hozzátett munka előtt fejtették volna ki.

A termelési eszközöknek, a gyapotnak és az orsónak 12 shillingnyi árban kifejezett értékei tehát a *fonálértéknek*, vagyis a *termék* értékének alkatrészei.

Ennek azonban két feltétele van. Először, hogy a gyapot és az orsó valóban valamilyen *használati érték* termelésére szolgáljanak. A mi esetünkben *fonállá* kellett válniuk. Az értéknek mindegy, hogy hordozója *milyen* használati érték, de *használati érték* kell hogy hordozza. Másodszor, feltételezzük, hogy csak a *termelés* adott *társadalmi feltételei* mellett szükséges munkaidőt használják fel. Ha tehát 1 font fonál megfonásához csak 1 font gyapotra van szükség, akkor 1 font fonál elkészítéséhez csak 1 font gyapotot szabad elfogyasztani. Éppígy áll a dolog az orsóval. Ha a tőkésnek az az ötlete támad, hogy vasorsók helyett aranyorsókat alkalmaz, a *fonál értékeként* akkor is csak a *társadalmilag szükséges munka* számít, azaz a vasorsók termeléséhez szükséges munkaidő.

Most már tudjuk, hogy a fonál értékének milyen részét alkotják a termelési eszközök, a gyapot és az orsó. Ez a rész 12 shillinggel, vagyis két munkanap anyagiasulásával egyenlő. Tehát most arról az értékrészről van szó, amelyet magának a *fonónak a munkája* tesz hozzá a gyapothoz.

Ezt a munkát most egészen más szempontból kell megvizs-

gálnunk, mint a *munkafolyamat* közben. Ott arról a célszerű tevékenységről volt szó, amely által a gyapot fonállá alakul. Minél célszerűbb a munka, annál jobb — minden egyéb körülményt változatlannak véve — a fonál. A fonó munkája más termelőmunkától specifikusan különbözött, s a különbözőség szubjektíven és objektíven megnyilvánult, a fonás különös céljában, művelésének különös módjában, termelési eszközeinek különös természetében, termékének különös használati értékében. Gyapot és orsó *a fonómunka számára létfenntartási eszközök*, de nem lehet velük vontcsövű ágyúkat csinálni. A fonó munkája ellenben, amennyiben *értékképző*, azaz érték forrása, annyiban egyáltalában nem különbözik az ágyúhoronyvonó munkájától, vagy, ami hozzánk itt közelebb áll, a gyapottermesztőnek és orsókészítőnek a fonál termelési eszközeiben megvalósult munkájától. A gyapottermesztés, orsókészítés és a fonás csakis emiatt az *azonosságuk* miatt lehetnek *ugyanazon* összértéknek, a *fonál értékének*, pusztán *mennyiségileg* különböző részei. Itt nincs szó többé a munka *minőségéről*, természetéről és tartalmáról, hanem csak *mennyiségéről*. Ezt pedig egyszerűen meg kell számolni. Feltesszük, hogy a fonómunka *egyszerű* munka, társadalmi átlagmunka. Később látni fogjuk, hogy az ellenkező feltevés mitsem változtat a dolgon.

A munkafolyamat alatt a munka szakadatlanul a nyugtalanság formájából a lét formájába, a mozgás formájából a tárgyiság formájába megy át. Egy óra elteltével a fonómozgás bizonyos mennyiségű fonálban mutatkozik meg, tehát meghatározott mennyiségű munka, *egy munkaóra*, *tárgyi alakot ölt* a gyapotban. Azt mondjuk: munkaóra, azaz a fonó életerejének kifejtése egy órán át, mert a fonómunka itt csak munkaerő kifejtéseként, nem pedig a *fonás* specifikus munkájaként jön számításba.

Döntő fontosságú mármost, hogy a folyamat idején, vagyis mialatt a gyapot fonállá válik, csak a *társadalmilag szükséges munkaidőt* fogyasszák el. Ha a *normális*, azaz átlagos társadalmi termelési feltételek mellett *a* font gyapotot *egy* munkaóra alatt *b* font fonállá kell átalakítani, akkor csak az a munkanap számít 12 órás munkanapnak, amely alatt 12 × *a* font gyapotot 12 × *b* font fonállá alakítanak át. Mert csak a társadalmilag szükséges munkaidő számít *értékképzőnek*.

Miként maga a munka, úgy a nyersanyag és a termék is egé-

szen más megvilágításban jelenik meg itt, mint amikor a tulajdonképpeni munkafolyamat szempontjából nézzük őket. A nyersanyag itt csupán mint *bizonyos mennyiségű munka felszívója* számít. E felszívással a nyersanyag valójában fonállá alakul át, mert a munkaerő fonás alakjában volt kifejtve és hozzáadva. De a termék, a fonál, most már csak a gyapot által felszívott munka fokmérője. Ha egy óra alatt $1^2/_3$ font gyapotot fonnak, vagyis változtatnak át $1^2/_3$ font fonállá, akkor 10 font fonál 6 felszívott munkaórát jelent. Meghatározott és *tapasztalatszerűen megállapított termékmennyiségek* most már csak meghatározott mennyiségű munkát, meghatározott tömegű megalvadt munkaidőt testesítenek meg. Ezek már csak egyórányi, kétórányi, egy napi *társadalmi munka anyagiasulásai.*

Az a körülmény, hogy a munka éppen fonómunka, hogy anyaga gyapot és hogy terméke fonál, itt éppoly mellékes, mint az, hogy a *munkatárgy* maga már termék, tehát *nyersanyag.* Ha a munkást a fonoda helyett szénbányában foglalkoztatnák, akkor a munkatárgy, a szén, természettől meglenne. Mégis bizonyos mennyiségű, mondjuk egy mázsa kibányászott szén bizonyos mennyiségű magába szívott munkát fejezne ki.

A munkaerő eladásánál feltételeztük, hogy napi értéke = 3 shilling, és hogy ebben a 3 shillingben 6 munkaóra testesül meg, hogy tehát ilyen mennyiségű munkára van szükség a munkás napi létfenntartási eszközei átlagos összegének termeléséhez. Ha mármost fonónk egy munkaóra alatt $1^2/_3$ font gyapotot változtat át $1^2/_3$ font fonállá,[2] akkor 6 óra alatt 10 font gyapotot változtat át 10 font fonállá. A fonási folyamat tartama alatt a gyapot 6 munkaórát szív tehát magába. Ugyanez a munkaidő 3 shillingnyi aranymennyiségben fejeződik ki. A gyapothoz tehát magával a fonással 3 shillingnyi értéket adtak hozzá.

Vegyük mármost szemügyre a *termék,* a 10 font fonál *összértékét.* $2^1/_2$ munkanap öltött benne tárgyi alakot, 2 nap van a gyapotban és az orsótömegben, $^1/_2$ napi munkát szívott magába a fonási folyamat alatt. Ugyanez a munkaidő 15 shillingnyi aranytömegben fejeződik ki. A 10 font fonál értékének megfelelő ár tehát 15 shilling, 1 font fonál ára 1 shilling 6 penny.

Tőkésünk meghökken. *A termék értéke egyenlő az előlegezett tőke értékével.* Az előlegezett érték nem *értékesítette* magát.

[2] A számok itt egészen önkényesek.

nem hozott létre *értéktöbbletet*. a *pénz* tehát *nem* változott *tőkévé*. A 10 font fonál ára 15 shilling, és tőkésünk 15 shillinget adott ki az árupiacon a *termék alkotóelemeiért*, vagy ami ugyanaz, a *munkafolyamat tényezőiért:* 10 shillinget gyapotért, 2 shillinget az elfogyasztott orsótömegért és 3 shillinget munkaerőért. Az, hogy a *fonál értéke felduzzadt*, mitsem segít, mert a fonál értéke csak összege a korábban gyapotra, orsóra és munkaerőre *megoszlott* értékeknek, és a *meglevő értékek ilyen puszta összeadásából* sohasem fakadhat *értéktöbblet*.[3] Most ezek az értékek mind *egy* dologra összpontosultak, de így volt ez a 15 shilling pénzösszegben is, mielőtt ez az összeg szétforgácsolódott három áruvételben.

Önmagában véve ez az eredmény nem meglepő. Egy font fonál értéke 1 shilling 6 penny, tehát 10 font fonálért tőkésünknek 15 shillinget kellene fizetnie az árupiacon. Akár készen, a piacon vesz magának lakóházat, akár maga építteti, egyik műveleť sem fogja megszaporítani a ház megszerzésére fordított pénzt

A tőkés, aki otthon érzi magát a vulgáris gazdaságtanban, esetleg azt mondja, hogy a pénzét azzal a *szándékkal* előlegezte, *hogy több pénzt csináljon belőle*. De a pokolba vezető út jószándékokkal van kikövezve, s ugyanúgy szándéka lehetne az is, hogy termelés nélkül csináljon pénzt.[4] A tőkés fenyegetőzik. Többé nem fognak ki rajta. Ezentúl készen veszi az árut a piacon, ahelyett, hogy maga gyártaná. De ha valamennyi tőkéstestvére ugyanezt teszi, hol talál majd árut a piacon? Pénzt pedig nem ehetik. A tőkés prédikál. Vegyék figyelembe *önmegtartóztatását*. A 15 shillingjét el is herdálhatta volna. Ehelyett *termelő módon fogyasztotta el* és fonalat csinált belőle. De hát éppen ezért van fonala, nem pedig lelkiismeretfurdalása. A világért sem szabad visszaesnie a *kincsgyűjtő* szerepébe, aki már megmutatta nekünk, hogy hova vezet az önsanyargatás. Azon-

---

[3] Ez az az alapvető tétel, amelyen a fiziokratáknak minden nem földművelő munka improduktív voltáról szóló tanítása nyugszik. s ez megingathatatlan minden — cehbeli — közgazdász számára. „Ez a módszer, hogy egyetlen dologba beszámítjuk több más dolog értékét (például a vászonba a takács fogyasztását). hogy különböző értékeket rakunk rá. úgyszólván *rétegenként* egyetlen értékre. azt eredményezi, hogy az utóbbi éppannyira növekszik... Az összeadás kifejezés igen jól megjelöli azt a módot, ahogyan a *munkatermékek ára* kialakul: ez az ár csupán több. már elfogyasztott és összeadott érték *összege marpedig az összeadás nem szorzás*" (*Mercier de la Rivière* L'ordre naturel etc. 599. old.).

[4] Így például 1844—1847-ben tőkéjének (egy) részét kívánta a termelő vállalkozásból, hogy vasúti részvényekben elspekulálja. Így az amerikai polgárháború idején becsukta gyárát és az utcára dobta a gyári munkásokat, hogy a liverpooli gyapottőzsdén játsszék.

kívül, ahol nincs, ott a császár is hiába keres. Akármilyen nagy érdem is a tőkés *lemondása*, azt külön megfizetni nincs miből, hiszen a folyamatból kikerülő termék értéke csak a folyamatba bevetett áruk értékének az összege. Nyugodjék hát meg abban, hogy az erény önmagában hordja jutalmát. A tőkés ehelyett tolakodó lesz. A fonál nem kell neki. Azért termelte, hogy eladja. Hát csak adja el, vagy ami még egyszerűbb, a jövőben csak saját szükségletére termeljen dolgokat; olyan recept ez, melyet háziorvosa, MacCulloch már bevált orvosságként ajánlott a túltermelés járványa ellen. A tőkés dacosan ágaskodni kezd. A munkás talán a puszta kezével a nagy semmiből teremt munkaalkotásokat, termel árukat? Hát nem ő adta neki az anyagot, *amellyel* és *amelyben* munkáját megtestesítheti? Minthogy pedig a társadalom legnagyobb része ilyen éhenkórászokból áll, vajon termelési eszközeivel, gyapotjával és orsóival nem tett-e mérhetetlen *szolgálatot* a társadalomnak, és magának a munkásnak is, akit tetejébe még létfenntartási eszközökkel is ellátott? S ezt a *szolgálatot* ne számítsa fel? De hát a munkás nem tette-e neki azt a viszontszolgálatot, hogy a gyapotot és az orsót fonállá változtatta? Azonkívül itt nem *szolgálatokról* van szó.[5] A szolgálat nem más, mint egy *használati értéknek*, akár az árunak, akár a munkának, hasznos hatása.[6] Itt azonban a *csereértékről* van szó. A tőkés 3 shillingnyi értéket fizetett a munkásnak. A munkás a gyapothoz hozzátett 3 shilling érték formájában pontos *egyenértéket*, értéket értékért adott vissza. Barátunk, aki az imént még nagyra volt a tőkéjével, most hirtelen saját munkásának igénytelen tartását ölti fel. Hát ő maga nem dolgozott-e? nem végezte-e a fonó ellenőrzésének, főfelügyeletének munkáját? Talán ez a munkája nem képez szintén

[5] „Hadd dicsekedj, díszelkedj és pompázz... Valaki pedig többet vagy jobbat vesz el (mint amit ad), *uzsora* az, és nem szolgálatot, hanem ártalmat tett felebarátjának, akárcsak a tolvajlásban és a rablásban történik. Nem minden szolgálat, és nem minden van jól téve felebarátunknak, amire azt mondják, hogy szolgálat, és hogy jól vagyon téve. Mert a házassagtörő nő és a házasságtörő férfi nagy szolgálatot tesznek egymásnak és egymás tetszésére vannak. A lovag nagy lovagi szolgálatot tesz a gyújtogató gyilkosnak, amidőn segítségére van az országúti rablásban, vidékek és emberek kifosztásában. A pápisták nagy szolgálatot tesznek a mieinknek, hogy nem mindnyájunkat fojtanak vízbe, égetnek el, gyilkolnak meg, rothasztanak el börtönben, hanem egynémelyikünket mégis életben hagyják, és elkergetik, vagy elveszik, amije van. Maga az ördög nagy, mérhetetlen szolgálatot tesz azoknak, akik szolgálják őt... Summa, a világ telve van nagyszerű, pompás, mindennapos szolgálattal és jótetemények kel" (*Martin Luther: „An die Pfarrherrn, wider den Wucher zu predigen etc."* Wittenberg 1540.).

[6] A „Zur Kritik der politischen Oekonomie" 14. oldalán (magyarul: 13. old.) erről többek között a következőket jegyzem meg: „Érthető, milyen »*szolgálatot*« tehet a »*szolgálat*« (service) kategóriája olyasfajta közgazdászoknak, mint J. B. Say és F. Bastiat."

értéket? Saját overlookerja [felügyelője] és managere [igazgatója] a vállukat vonogatják. De a tőkés közben derűs mosollyal ismét felöltötte már régi ábrázatát. Ő csak ugratott bennünket az egész litániával. Egy lyukas garast sem ér az egész. Az ilyen és ehhez hasonló ócska kibúvókat és lóditásokat a politikai gazdaságtan professzoraira bízza, akiket ezért külön megfizetnek. Ő maga a gyakorlat embere, aki nem mindig gondolja ugyan meg, hogy üzleten kívül mit mond, de azt mindig tudja, hogy az üzletben mit tesz.

Nézzük csak meg a dolgot közelebbről. A *munkaerő napi értéke* 3 shilling volt, mert benne egy *fél munkanap* testesült meg, vagyis mert a munkaerő napi termeléséhez szükséges létfenntartási cikkek egy fél munkanapba kerülnek. Azonban a múltbeli munka, amely a munkaerőben rejlik, és az eleven munka, amelyet a munkaerő ki tud fejteni, vagyis napi fenntartási költsége és napi kifejtése két egészen különböző nagyság. Az első szabja meg csereértékét, a második alkotja használati értékét. Az, hogy a munkás 24 órai életbentartására *fél munkanap* szükséges, egyáltalában nem akadályozza meg a munkást abban, hogy *egy egész napon át dolgozzék*. A munkaerő *értéke* és a munkafolyamatban való *értékesülése* tehát két különböző nagyság. Ez az *értékkülönbözet* lebegett a tőkés szeme előtt, amikor a munkaerőt megvette. A munkaerő hasznos tulajdonsága, hogy fonalat vagy csizmát készít, csupán conditio sine qua non [feltétlenül szükséges feltétel] volt, mert a munkát hasznos formában kell kifejteni, hogy értéket képezzen. A döntő azonban *ennek az árunak sajátos használati értéke* volt, az, hogy érték forrása, mégpedig a saját értékénél nagyobb érték forrása. Ez az a sajátos *szolgálat*, amelyet a tőkés elvár tőle. És ebben a tőkés az árucsere örök törvényeinek megfelelően jár el. Valóban a munkaerő eladója, akárcsak bármely más áru eladója, *realizálja az áru csereértékét* és *elidegeniti használati értékét*. Az egyiket nem kaphatja meg anélkül, hogy a másikat oda ne adja. A munkaerő használati értéke, maga *a munka*, éppoly kevéssé az eladójáé, mint amilyen kevéssé az olajkereskedőé az eladott olaj használati értéke. A pénztulajdonos megfizette a munkaerő *napi értékét:* övé tehát *használata a nap folyamán, a naphosszat tartó munka*. Az a körülmény, hogy a munkaerő napi fenntartása csak fél munkanapba kerül, noha a munkaerő egész nap tud működni, dolgozni, hogy ezért az az érték, amelyet egy napi

használata teremt, kétszer akkora, mint saját napi értéke, különös szerencséje a vevőnek, de egyáltalán nem jogtalanság az eladóval szemben.

Tőkésünk előre látta az esetet, amely mosolyra deríti. Ezért a munkás a műhelyben nemcsak határás, hanem tizenkét órás munkafolyamathoz szükséges termelési eszközöket talál. Ha 10 font gyapot 6 munkaórát szívott magába, és 10 font fonállá változott át, akkor 20 font gyapot 12 munkaórát szív magába és 20 font fonállá változik. Vizsgáljuk meg a *meghosszabbított munkafolyamat termékét.* A 20 font fonálban most 5 munkanap öltött tárgyi alakot, 4 az elfogyasztott gyapot- és orsótömegben, 1-et a fonási folyamat közben szívott magába a gyapot. 5 munkanap arany-kifejezése azonban 30 shilling, vagyis 1 font sterling és 10 shilling. Tehát ez a 20 font fonál ára. A fonál fontja most is 1 shilling 6 pennybe kerül. A folyamatba bedobott áruk értékösszege azonban csak 27 shilling volt. A fonál értéke 30 shilling. *A termék értéke* a termeléséhez előlegezett érték $^1/_9$-ével megnövekedett. Ily módon a 27 shilling 30 shillinggé változott. Három shillingnyi *értéktöbbletet* fiadzott. A bűvészmutatvány végre sikerült. *Pénz átváltozott tőkévé.*

A probléma minden feltétele megoldódott, és az árucsere törvényeit semmiképpen sem sértették meg. Egyenértéket cseréltek ki egyenértékre. A tőkés mint vevő minden árut — gyapotot, orsótömeget, munkaerőt — értékén fizetett meg. Azután azt tette, amit minden más áruvásárló tesz. Elfogyasztotta használati értéküket. *A munkaerő elfogyasztási folyamata,* amely egyúttal az *áru termelési folyamata,* 20 font fonál terméket eredményezett, 30 shilling értékben. A tőkés most visszatér a piacra és árut ad el, miután árut vásárolt. A fonál fontját 1 shilling 6 pennyért adja el, egy garassal sem *többért* vagy *esebbért* értékénél. És mégis 3 shillinggel többet húz ki a forgalomból, mint amennyit eredetileg beledobott. Az egész folyamat, a tőkés pénzének átváltozása tőkévé, a forgalom területén és *nem* a forgalom területén megy végbe. A forgalom közvetítése *révén* azért, mert feltétele a *munkaerőnek* az árupiacon való *vétele. Nem* a forgalomban azért, mert ez csak bevezeti az *értékesülés folyamatát,* amely a *termelés területén* zajlik le. És így „tout pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles" [minden a legjobban van ezen a lehető legjobb világon].[7]

[7] *Voltaire:* Candide. — *Szerk.*

A tőkés azáltal, hogy pénzét árukká változtatja át, amelyek új termék anyagi alkotóiul vagy a munkafolyamat tényezőiül szolgálnak, azáltal, hogy holt tárgyiságukba eleven munkaerőt olt, *értéket,* múltbeli, tárgyiasult, *holt* munkát *tőkévé, önmagát értékesítő értékké,* lélektől áthatott szörnyeteggé változtat, amely „dolgozni" kezd, „mint hogyha teherbe esett vón".[8]

Ha mármost az *értékképzési folyamatot* és az *értékesülési folyamatot* egybevetjük, azt látjuk, hogy az értékesülési folyamat nem más, mint bizonyos ponton túl *meghosszabbított* értékképzési folyamat. Ha az utóbbi csak *addig a pontig tart,* amelyen a munkaerőnek a tőke által megfizetett értéke helyére új *egyenérték* lép, akkor egyszerű értékképzési folyamattal van dolgunk. Ha az értékképzési folyamat *túllépi ezt a pontot,* akkor értékesülési folyamattá válik.

Továbbá: ha az *értékképzési folyamatot* egybevetjük a *munkafolyamattal,* azt látjuk, hogy az utóbbi *hasznos* munkából áll, amely *használati értékeket termel.* A mozgást itt *minőségileg* vizsgáljuk, különleges jellege szempontjából, célja és tartalma szerint. *Ugyanaz a munkafolyamat az értékképzési folyamatban* csak *mennyiségi* oldaláról mutatkozik meg. Már csak arról az *időről* van szó, amelyre a munkának a művelethez szüksége van, vagyis a munkaerő hasznos kifejtésének tartamáról. Itt a munkafolyamatba bekerülő áruk sem mint a célszerűen ható munkaerő funkcionálisan meghatározott, anyagi tényezői jönnek már tekintetbe. Már csak tárgyi alakot öltött munka meghatározott mennyiségeiként *számítanak.* A munka, akár a termelési eszközökben foglaltatik, akár a munkaerő teszi hozzá, már csak időmértéke szerint *számít.* Ennyi órát, napot stb. tesz ki.

De a munka csak annyiban számít, amennyiben a használati érték termelésére felhasznált idő *társadalmilag szükséges.* Ez különféle dolgokat foglal magában. A munkaerőnek normális feltételek között kell funkcionálnia. Ha a fonás társadalmilag uralkodó munkaeszköze a fonógép, akkor a munkás kezébe nem szabad rokkát adni. Normális minőségű gyapot helyett nem szabad hulladékot kapnia, amely minden pillanatban elszakad. Mindkét esetben a társadalmilag szükséges munkaidőnél többet használna fel egy font fonál termeléséhez, ez a fölös idő azonban nem alkotna értéket, vagyis pénzt. A munkafolyamat tárgyi

[8] *Goethe:* Faust. Ford. Czerny József. — *Szerk.*

tényezőinek *normális* jellege azonban nem a munkástól, hanem a tőkéstől függ. További feltétel magának a *munkaerőnek normális jellege*. A munkaerőnek, abban a szakmában, amelyben alkalmazzák, a kialakult átlagos mértékű ügyességgel, készséggel és gyorsasággal kell rendelkeznie. A mi tőkésünk azonban normális minőségű munkaerőt vásárolt a munkapiacon. Ezt az erőt a szokott átlagos mértékű erőfeszítéssel, társadalmilag szokásos fokú *intenzitással* kell kifejteni. Erre a tőkés éppoly kínosan ügyel, mint arra, hogy a munkás egy percet se fecséreljen el munka nélkül. A tőkés meghatározott időtartamra megvásárolta a munkaerőt. Súlyt helyez rá, hogy megkapja, ami az övé. Nem akarja, hogy *meglopják*. Végül — és erre az illető úrnak saját code pénal-ja [büntető törvénykönyve] van — nem szabad előfordulnia, hogy nyersanyagot és munkaeszközöket célszerűtlenül fogyasszanak, mert az elpocsékolt anyag vagy munkaeszköz a tárgyi alakot öltött munkának feleslegesen kifejtett mennyiségét jelenti, tehát nem számít és nem kerül bele az értékképzés termékébe.[9]

Amint látjuk, a korábban az *áru* elemzéséből nyert különbség a munka mint használati értéket alkotó munka és *ugyanazon*

[9] Ez egyike azoknak a körülményeknek, amelyek a rabszolgaságra alapozott termelést megdrágítják. Ott ugyanis a munkás, a régiek találó kifejezése szerint, csak mint *instrumentum vocale* [beszélő szerszám] különbözik az állattól, az *instrumentum semivocaléitól* [a félig beszélő szerszámtól] és a holt munkaeszköztől, az *instrumentum mutumtól* [a néma szerszámtól]. De maga a munkás érezteti az állattal és a munkaeszközzel, hogy nem hozzájuk hasonló, hanem ember. A tőlük való különbség érzését azzal szerzi meg magának, hogy rosszul bánik velük és con amore [szeretéllyel] pusztítja őket. Ebben a termelési módban tehát gazdasági alapelv, hogy csak a legdurvább, legnehézkesebb, de éppen esetlen otrombaságuk miatt nehezen rongálható munkaszerszámokat használják. A Mexikói-öböl mentén elterülő rabszolgatartó államokban ezért egészen a polgárháború kitöréséig ókínai szerkezetű ekéket használtak, amelyek disznó vagy vakond módjára csak feltúrták a földet, de nem hasították és nem forgatták meg. Vö. *J. E. Cairnes:* The Slave Power London 1862. 46. és köv. old. „Sea Board Slave States" című írásában (46. old.) *Olmsted* többek között elmondja: „Olyan szerszámokat mutattak itt nekem, amelyekkel nálunk egyetlen józan eszű ember sem terhelné munkását, akinek bért fizet; e szerszámok rendkívüli súlya és nehézkessége véleményem szerint legalább 10 százalékkal növeli a munkát a nálunk rendszerint használt szerszámokhoz képest. De biztosítottak arról, hogy amiatt a hanyag és nehézkes mód miatt; ahogyan a rabszolgák kezelik őket, nem lehet könnyebb vagy kevésbé durva szerszámokat gazdaságosan rájuk bízni, és hogy azok a szerszámok, amelyeket mi állandóan haszonnal adunk munkásaink kezébe, Virginia gabonaföldjein egy napot sem bírnának ki — ámbár a talaj könnyebb és kevésbé köves, mint nálunk. Ugyanígy arra a kérdésemre, hogy mért használnak a gazdaságban lovak helyett ilyen általánosan öszvéreket, első és bevallottan döntő okként azt jelölték meg, hogy a lovak nem bírják azt a bánásmódot, amelyben a négerektől szükségképpen mindig részük van; a lovak csakhamar lesántulnak vagy megnyomorodnak ettől; az öszvérek viszont elviselik az ütlegelést vagy olykor-olykor egy-két etetés elmaradását anélkül, hogy ez ártalmukra volna, nem fáznak meg és nem betegednek meg, ha elhanyagolják vagy túldolgoztatják őket. De nem kell messze mennem, csak az ablakához kell lépnem a szobának, amelyben írok, és csaknem minden alkalommal az állattal való bánásmódnak olyan képe tárul elém, hogy azért minden északi farmer rögtön elcsapná béresét."

munka mint értéket alkotó munka között, most a *termelési folyamat* különböző oldalainak megkülönböztetéseként mutatkozott meg.

A *termelési folyamat* mint a *munkafolyamat* és az *értékképzési folyamat egysége* áruk termelésének folyamata; *mint a munkafolyamat és az értékesülési folyamat egysége* pedig *tőkés termelési folyamat*, az árutermelés tőkés formája.

Korábban megjegyeztük, hogy az értékesülési folyamat szempontjából teljesen közömbös, hogy a tőkés által elsajátított munka *egyszerű, társadalmi átlagmunka-e*, vagy pedig *bonyolult munka, nagyobb fajsúlyú munka.* Az a munka, amely a társadalmi átlagmunkához képest magasabb fokú, bonyolultabb munkának számít, *olyan munkaerőnek a megnyilvánulása,* amely nagyobb kiképzési költségeket tartalmaz, amelynek termelése több munkaidőbe kerül, s amelynek értéke ezért nagyobb, mint az egyszerű munkaerőé. Ha ennek az erőnek nagyobb az értéke, akkor magasabb fokú munkában is nyilvánul meg, és ezért *ugyanazon időközök alatt* viszonylagosan *nagyobb értékekben* ölt tárgyi alakot. De bármilyen nagy a fokozati különbség a fonómunka és az ötvösmunka között, az a munkaadag, amellyel az ötvösmunkás csupán saját munkaereje értékét pótolja, *minőségileg* semmiben sem különbözik attól a pótlólagos adag munkától, amellyel értéktöbbletet alkot. Az értéktöbblet most is csupán a munka *mennyiségi* többletéből, *ugyanazon munkafolyamat* — az egyik esetben a fonáltermelési folyamat, a másik esetben az ékszertermelési folyamat — *meghosszabbított tartamából* jön létre.[10]

[10] A magasabb fokú és az egyszerű munka, a „skilled" [tanult] és az „unskilled labour" [tanulatlan munka] közti különbség *részben* puszta illúziókon alapul, vagy legalábbis olyan különbségeken, amelyek már régen nem reálisak, s már csak a hagyományos megállapodásban élnek tovább; részben a munkásosztály bizonyos rétegeinek olyan helyzetén, amely a többieknél tehetetlenebbé teszi őket, s kevésbé engedi meg nekik azt, hogy *munkaerejük értékét* kicsikarják. Véletlen körülmények itt oly nagy szerepet játszanak, hogy ugyanazok a munkafajták változtatják helyüket. Ahol például a munkásosztály fizikai állaga legyengült és viszonylagosan kimerült, mint az összes országokban, ahol fejlett tőkés termelés folyik, ott a durva, nagy izomerőt igénylő munkák általában magasabb fokúvá lesznek sokkal finomabb munkákhoz képest, ezek pedig az egyszerű munka fokára süllyednek, ahogy például a bricklayer [kőműves] munkája Angliában jóval magasabb fokon áll, mint a damasztszövő munkája. Másrészt viszont a fustian cutter (pamutbársony-nyíró) munkája, ámbár nagy testi megerőltetéssel jár, s tetejébe igen egészségtelen, csak „egyszerű" munkaként szerepel. Egyébként nem kell azt képzelnünk, hogy az úgynevezett „skilled labour" a nemzeti munkának mennyiségileg jelentős része. Laing számítása szerint Angliában (és Walesben) több mint 11 millió ember megélhetése egyszerű munkán alapul. Ha a műve megírása idején 18 millió főt számláló népességből egymillió arisztokratát és másfél millió paupert, csavargót, bűnözőt, prostituáltat stb. levonunk, akkor 4 650 000

Másrészt minden értékképzési folyamatban a magasabb fokú munkát mindig társadalmi átlagmunkára kell redukálni, például egy napi magasabb fokú munkát x napi egyszerű munkára.[11] Megtakarítunk tehát egy fölösleges műveletet és egyszerűbbé tesszük az elemzést, ha feltesszük, hogy a tőke által alkalmazott munkás egyszerű társadalmi átlagmunkát végez.

TIZENHETEDIK FEJEZET

A munkaerő értékének, illetve árának átváltozása munkabérré

A polgári társadalom felszínén a munkás bére mint *a munka ára jelenik meg*, mint meghatározott mennyiségű pénz, amelyet egy meghatározott mennyiségű munkáért fizetnek. *A munka értékéről* beszélnek itt, és ennek pénzkifejezését a munka *szükséges* vagy *természetes árának* nevezik. Másrészt beszélnek *a munka piaci árairól*, azaz a szükséges ára felett vagy alatt ingadozó árakról.

De mi egy áru értéke? A termelésében kifejtett társadalmi munka tárgyi formája. És mivel mérjük értékének *nagyságát*? A benne foglalt *munka nagyságával*. Mi határozná meg tehát például egy tizenkét órás munkanap értékét? A 12 órás munkanapban foglalt 12 munkaóra, ami ízetlen tautológia.[1]

---

középosztálybeli marad, beleszámítva a kisebb járadékosokat, hivatalnokokat, frókat, művészeket, iskolamestereket stb. Hogy ezt a 4⅓ milliót kihozza, a középosztály dolgozó részéhez számít bankárokon stb. kívül minden jobban fizetett *„gyári munkást"!* A „hatványozott munkások" közül a bricklayerek sem hiányoznak. Megmarad aztán az említett 11 millió (*S. Laing:* National Distress etc. London 1844. [51. és köv old.]). „Az a nagy osztály, amely élelmiszerért semmi mást nem adhat, csupán közönséges munkát, ez a népesség nagy tömege" (*James Mill* a „Colony" címszóban, „Supplement to the Encyclopaedia Britannica". 1831. [8. old.]).

[11] „Amikor a munkát mint értékmérőt említik, szükségszerűen egy különleges fajta munkát értenek rajta... más fajtáknak hozzá való arányát könnyű megállapítani" (Outlines of Political Economy. London 1832. 22., 23. old.).

[1] „Ricardo úr, elég szellemesen, elkerül egy nehézséget, amely, első pillantásra, megdöntéssel fenyegeti azt a tanát, hogy az érték a termelésben alkalmazott munkamennyiségtől függ. Ha ehhez az elvhez szigorúan ragaszkodunk, az következik belőle, hogy *a munka értéke a termelésében alkalmazott munkamennyiségtől függ* — ami nyilvánvalóan képtelenség. Ricardo úr ezért ügyes fordulattal a munka értékét a bér termelésének szükséges munkamennyiségétől teszi függővé; illetve, saját szavaival szólva, azt állítja, hogy a munka értékét a bér termeléséhez szükséges munkamennyiséggel kell mérni; amin a munkásnak adott pénz vagy áruk termeléséhez szükséges munkamennyiséget érti. Ez olyan, mintha azt mondanók, hogy a posztó értékét nem a termeléséhez felhasznált munkamennyiséggel mérik, hanem az annak az ezüstnek a termeléséhez felhasznált munkamennyiséggel, amelyre a posztót kicserélték" („A Critical Dissertation on the Nature etc. of Value". 50., 51. old.).

Ahhoz, hogy mint árut a piacon eladják, a munkának mindenesetre léteznie kellene, mielőtt eladják. De ha a munkás önálló létezést adhatna munkájának, akkor árut adna el és nem munkát.[2]

Ezekről az ellentmondásokról nem beszélve, pénznek, azaz tárgyiasult munkának eleven munkával való közvetlen kicserélése vagy az *értéktörvényt* szüntetné meg, amely éppen a tőkés termelés alapján fejlődik csak ki szabadon, vagy *magát a tőkés termelést*, amely éppen a *bérmunkán* nyugszik. Például a 12 órás munkanap 6 shilling pénzértékben fejeződik ki. Vagy egyenértékeket cserélnek, és akkor a munkás tizenkét órai munkáért 6 shillinget kap. Munkájának ára egyenlő lenne termékének árával. Ebben az esetben nem termelne munkájának megvásárlója számára *értéktöbbletet*, a 6 shilling nem változna át tőkévé, a tőkés termelés alapja eltűnnék, de éppen ezen az alapon *adja el* a munkás a munkáját, és ezen az alapon bérmunka a munkája. Vagy pedig 12 óra munkáért kevesebbet kap 6 shillingnél, azaz kevesebbet 12 óra munkánál. Tizenkét óra munka 10, 6 stb. óra munkával cserélődik ki. Egyenlőtlen nagyságoknak ez az egyenlővé tétele nemcsak az *értékmeghatározást* szünteti meg. Az ilyen önmagát megszüntető ellentmondást egyáltalában még csak ki sem lehet fejezni vagy meg sem lehet formulázni *törvényként*.[3]

Mitsem használ a több munkának kevesebb munkával való kicserélését abból a *formakülönbségből* levezetni, hogy az egyik *tárgyiasult*, a másik *eleven* munka.[4] Ez annál ízetlenebb, mert *egy áru értékét* nem a benne valóban tárgyiasult munka mennyisége, hanem a termeléséhez szükséges eleven munka mennyisége határozza meg. Tegyük fel, hogy egy áru 6 munkaórát

---

[2] „Ha a munkát *árunak* nevezitek, ez nem olyan, mint az az áru, amelyet csere céljára először megtermelnek, és aztán piacra visznek, ahol megfelelő arányban ki kell cserélni más árukkal, amelyek ugyanakkor a piacon találhatók; a munkát abban a pillanatban *hozzák létre*, amikor a piacra viszik; sőt, piacra viszik, *mielőtt létrehozták*" (Observations on some verbal disputes etc. 75., 76. old.).

[3] „Ha a munkát egy áruként és a tőkét, a munka termékét egy másik árúként kezeljük, akkor, ha e két áru értékét egyenlő munkamennyiségek szabályoznák, egy adott összegű munka... olyan tőkemennyiségre cserélődnék ki, amelyet ugyanakkora összegű munka termelt volt; *múltbeli munka*... ugyanolyan összegű *jelenlegi* munkára cserélődnék ki. De a munka értékét, más árukhoz viszonyítva... *nem egyenlő munkamennyiségek* határozzák meg" (*E. G. Wakefield* jegyzete *A. Smith* „Wealth of Nations"-jének általa sajtó alá rendezett kiadásában, London 1836. I köt. 231. old.).

[4] „Meg kellett állapodni (ismét a „contrat social" [társadalmi szerződés] egy kiadása), hogy mindannyiszor, amikor *megtett munkát megteendő munkával* cserélnek ki, az előbbi (a tőkés) magasabb értéket kap, mint az előbbi (a munkás)" (*Simonde de Sismondi:* De la richesse commerciale. Genf 1803. I. köt. 37. old.).

testesít meg. Ha olyan találmányok jönnek létre, amelyek révén 3 óra alatt lehet megtermelni, akkor a már megtermelt áru értéke is a felére csökken. Most a korábbi 6 óra helyett 3 óra szükséges társadalmi munkát testesít meg. Tehát a termeléséhez szükséges munka*mennyiség*, nem a munka *tárgyi formája* határozza meg az áru *értéknagyságát*.

Ami a pénztulajdonossal az árupiacon közvetlenül szembelép, az valójában nem *a munka*, hanem *a munkás*. Amit az utóbbi elad, az a *munkaereje*. Mihelyt munkája valóban megkezdődik, már megszűnt az övé lenni, tehát nem adhatja el többé. A munka az érték szubsztanciája és immanens mértéke, de neki magának *nincs értéke*.[5]

A *„munka értéke"* kifejezésben az értékfogalom nemcsak teljesen eltűnt, hanem ellenkezőjébe fordult. Képzetes kifejezés ez, mint mondjuk a *föld értéke*. Ezek a képzetes kifejezések azonban magukból a termelési viszonyokból fakadnak. Kategóriák, lényegi *viszonyok megjelenési formái* számára. Hogy *megjelenésükben* a dolgok gyakran fonákjukról mutatkoznak meg, az egyébként minden tudományban ismeretes, kivéve a politikai gazdaságtanban.[6]

A klasszikus politikai gazdaságtan minden további bírálat nélkül átvette a mindennapi életből a *„munka ára"* kategóriát, hogy aztán utólag megkérdezze, mi határozza meg ezt az árat? Csakhamar felismerte, hogy a kereslet és a kínálat viszonyának változása a munka ára tekintetében, mint minden más áru ára tekintetében, semmit sem magyaráz meg, kivéve a *változását*,

---

[5] „A munka, az érték kizárólagos mércéje . . .: minden gazdaság teremtője, *nem áru*" (*Th. Hodgskin:* Popular Political Economy. 186. old.).

[6] Ilyen kifejezéseket puszta licentia poeticának [költői szabadságnak] kijelenteni viszont csak az elemzés tehetetlenségét mutatja. Proudhon frázisával szemben: „Azt mondják a munkáról, hogy *érték*, nem azért, mert maga is áru, hanem azokra az értékekre való tekintettel, amelyekről feltételezik, hogy potenciálisan megvannak benne. *A munka értéke képletes kifejezés* stb.", ezért megjegyzem: „A munka-áruban, amely félelmes valóság, csak nyelvtani leegyszerűsítést lát. Így tehát az egész mai, a munka-árun alapuló társadalom ezentúl költői szabadságon, képletes kifejezésen alapul. Ha a társadalom »ki akar irtani minden visszásságot«, amelyektől szenvednie kell, nos, irtsa ki ezeket a megbotránkoztató kifejezéseket, változtassa meg a nyelvet, és evégett csak az Akadémiához kell fordulnia, hogy szótárának új kiadását kérje tőle" (*Karl Marx:* „Misère de la Philosophie". 34., 35 old. [magyarul: 65., 66. old.]). Még kényelmesebb természetesen értéken semmit sem gondolni. Akkor teketória nélkül mindent e kategória alá lehet sorolni. Így például *J. B. Say:* Mi az *„érték"*? *Felelet:* „*Az, amit egy dolog ér*", és mi az *„ár"*? *Felelet:* „Egy dolog értéke pénzben kifejezve." És miért van *„a föld munkájának . . . értéke*? Mert *bizonyos árat* adnak érte" (*J. B. Say:* Traité d'économie politique. 3. kiad. 1817. 2. köt. 484., 485., 464. old.). Tehát érték az, amit egy dolog ér, és a földnek azért van „értéke", *mert* értékét „pénzben fejezik ki". Ez mindenesetre igen egyszerű módszer, hogy a dolgok why-ját [miértjét] és wherefore-ját [micélbólját] megmagyarázzák.

azaz a piaci árak ingadozását egy bizonyos nagyság fölött vagy alatt. Ha a kereslet és a kínálat fedik egymást, akkor, különben változatlan körülmények között, az áringadozás megszűnik. De akkor a kereslet és kínálat is megszűnik bármit is megmagyarázni. A munka ára, ha a kereslet és a kínálat fedik egymást, a munkának a kereslet és a kínálat viszonyától függetlenül meghatározott ára, természetes ára, amelyben így megtalálták a tulajdonképpen elemzésre váró tárgyat. Vagy a piaci ár ingadozásainak egy hosszabb időszakát vették, például egy évet, és azután azt találták, hogy a hullámhegyek és hullámvölgyek kiegyenlítődnek egy közepes átlagnagysággá, egy *állandó nagysággá*. Ezt természetesen másképp kellett meghatározni, mint a tőle magától való, egymást kiegyenlítő eltéréseket. Ez az ár, amely a munka véletlen piaci árai felett átnyúlik, és őket szabályozza, *a munka „szükséges ára"* (fiziokraták) vagy *„természetes ára"* (Adam Smith), ez, miként más áruknál, csak az áru pénzben kifejezett *értéke* lehet. A politikai gazdaságtan azt hitte, hogy ilyen módon a munka véletlen árain át az *értékéhez* hatolhat. Ezt az értéket aztán, mint a többi árunál, a termelési költségek által határozták meg tovább. De mik a termelési költségei — *a munkásnak*, azaz mik a költségei annak, hogy *magát a munkást* termeljék vagy újratermeljék? A politikai gazdaságtan *tudattalanul* ezt a kérdést csúsztatta az eredeti helyébe, minthogy *a munkának mint olyannak termelési költségeivel körben* forgott és egy tapodtat sem jutott előre. Amit tehát *a munka értékének* (value of labour) nevez, az valójában *a munkaerő értéke*, amely munkaerő a munkás személyiségében van meg, és funkciójától, a munkától, éppúgy különbözik, mint a gép a gép műveleteitől. Minthogy el voltak foglalva a munka piaci árai és úgynevezett értéke közti különbséggel, ennek az értéknek a profitrátához, a munka segítségével termelt áruértékekhez stb. való viszonyával, sohasem fedezték fel, hogy az elemzés menete nemcsak a munka piaci áraitól a vélt értékéhez vezetett, hanem oda is, hogy a *munkának* ezt az *értékét* megint feloldják a *munkaerő értékében*. Az, hogy saját elemzése ezen eredményének nem volt tudatában, hogy *„a munka értéke"*, *„a munka természetes ára"* stb. kategóriákat kritikátlanul elfogadta a tárgyalt értékviszony utolsó adekvát kifejezéseiként, a klasszikus politikai gazdaságtant, mint később látni fogjuk, feloldhatatlan zűrzavarba és ellentmondásokba bonyolította, míg a vulgáris

gazdaságtan elvből csak a látszatnak hódoló laposság számára biztos működési bázist nyújtott.

Lássuk mármost először, hogyan fejeződnek ki a munkaerő értéke és árai *átváltozott formájukban, munkabérként.*

Tudjuk, hogy a munkaerő napi értékét a munkás bizonyos élettartamára számítják, melynek a munkanap bizonyos hossza felel meg. Tegyük fel, hogy a szokásos munkanap 12 óra és a munkaerő napi értéke 3 shilling, egy olyan érték pénzkifejezése, amelyben 6 munkaóra fejeződik ki. Ha a munkás 3 shillinget kap, akkor megkapja 12 órán át funkcionáló munkaerejének értékét. Ha mármost *a munkaerőnek* ezt a *napi értékét mint a napi munka értékét* fejezik ki, akkor ezt a formulát kapjuk: a tizenkét órás munkának 3 shilling *értéke* van. A munkaerő értéke ily módon meghatározza a munka értékét, vagy, pénzben kifejezve, *szükséges árát.* Ha ellenben a munkaerő ára eltér értékétől, akkor a *munka ára* ugyancsak eltér úgynevezett értékétől.

Minthogy a munka értéke csak irracionális kifejezés a munkaerő értékére, magától adódik, hogy *a munka értéke mindig kisebb kell hogy legyen, mint értékterméke,* mert a tőkés mindig hosszabb ideig funkcionáltatja a munkaerőt, mint amennyi saját értéke újratermeléséhez szükséges. A fenti példában a 12 órán át funkcionáló munkaerő értéke 3 shilling, olyan érték, amelynek újratermeléséhez 6 óra kell neki. Értékterméke viszont 6 shilling, mert valójában 12 órán át funkcionál, és értékterméke nem saját értékétől, hanem funkciójának időtartamától függ. Ily módon azt az első pillantásra ízetlen eredményt kapjuk, hogy a munkának, amely 6 shilling értéket teremt, 3 shilling értéke van.[7]

Látjuk továbbá: a 3 shilling érték, amelyben a *munkanap megfizetett része, azaz határai* munka megtestesül, mint *a 12 órás — 6 meg nem fizetett* órát tartalmazó — *teljes munkanap* értéke vagy *ára* jelenik meg. *A munkabér formája tehát eltünteti minden nyomát annak, hogy a munkanap megoszlik szükséges munkára és többletmunkára, megfizetett és meg nem fizetett munkára.* Az egész munka mint megfizetett munka *jelenik meg.*

[7] Vö. Zur Kritik der politischen Oekonomie. 40. old. [magyarul: 44. old.], ahol bejelentem, hogy a tőke vizsgálatánál meg kell oldani a következő problémát: „Hogyan vezet a pusztán a munkaidő álfal meghatározott csereérték bázisán folyó termelés arra az eredményre, hogy a munka csereértéke kisebb, mint termékének csereértéke."

A *jobbágymunkánál* térben és időben, kézzelfoghatóan érzékileg megkülönböztethető a jobbágy maga számára végzett munkája és a földesúr számára végzett kényszermunkája. A *rabszolgamunkánál* a munkanapnak még az a része is, amelyben a rabszolga csak saját létfenntartási eszközeinek értékét pótolja, tehát amelyben valójában a maga számára dolgozik, úgy jelenik meg, mint gazdája számára végzett munka. Egész munkája mint meg nem fizetett munka jelenik meg.[8] A *bérmunkánál*, megfordítva, még a többletmunka, vagyis a meg nem fizetett munka is úgy jelenik meg, mint megfizetett. Ott a tulajdonviszony elrejti *a rabszolga önmaga számára végzett munkáját*, itt a pénzviszony *a bérmunkás ingyenmunkáját*.

Érthető tehát, milyen döntő fontosságú, hogy a munkaerő értéke és ára a *munkabér* formájává, vagyis magának a munkának értékévé és árává *változik át*. Ezen a *megjelenési formán*, amely a valóságos viszonyt láthatatlanná teszi és éppen az ellenkezőjét mutatja, alapulnak mind a munkás, mind a tőkés összes jogi képzetei, a tőkés termelési mód összes misztifikációi, összes szabadságillúziói, a vulgáris gazdaságtan összes apologetikus lódításai.

Ha a világtörténelemnek sok időre volt is szüksége, hogy *a bérmunka titkának a végére járjon*, ezzel szemben misem könnyebb, mint ennek a *megjelenési formának* a szükségszerűségét, a raison d'être-jeit [létokait] megérteni.

A tőke és a munka közötti csere az észlelés számára először ugyanolyan módon mutatkozik meg, mint minden más áru vétele és eladása. A vevő egy bizonyos pénzösszeget, az eladó egy a pénztől különböző cikket ad. A jogi tudat itt legfeljebb anyagi különbséget ismer fel, amely e jogilag egyenértékű formulákban fejeződik ki: Do ut des, do ut facias, facio ut des és facio ut facias [Adok, hogy adj; adok, hogy csinálj; csinálok, hogy adj; és csinálok, hogy csinálj].

Továbbá: minthogy csereérték és használati érték *önmagukban összemérhetetlen nagyságok*, a „munka értéke", „munka ára" kifejezés nem tűnik fel irracionálisabbnak, mint a „pamut

[8] A „Morning Star", egy egészen a bárgyúságig naiv londoni szabad kereskedő lap, az amerikai polgárháború alatt az emberileg lehetséges legnagyobb erkölcsi felháborodással újra meg újra azt bizonygatta, hogy a négerek a „Confederate States"-ben [az Észak-amerikai Unió déli államaiban] teljesen *ingyen* dolgoznak. Szíveskedett volna összehasonlítani egy ilyen néger napi költségeit például a londoni East End szabad munkásának napi költségeivel.

értéke", „pamut ára" kifejezés. Ehhez járul, hogy a munkást akkor fizetik, amikor munkáját már szolgáltatta. *Fizetési eszköz* funkciójában pedig a pénz utólag *realizálja* a szolgáltatott cikk értékét vagy árát, tehát az adott esetben a szolgáltatott munka értékét vagy árát. Végül, a *„használati érték"*, amelyet a munkás a tőkésnek szolgáltat, valóban nem a munkaereje, hanem annak funkciója, meghatározott hasznos munka, szabómunka, cipészmunka, fonómunka stb. Az, hogy *ugyanaz a munka* más oldalról tekintve általános *értékképző elem* — olyan tulajdonság ez, amely minden más árutól megkülönbözteti —, kívül esik a közönséges tudat területén.

Ha a munkásnak az álláspontjára helyezkedünk, aki tizenkét órai munka fejében például hatórai munka értéktermékét kapja meg, mondjuk 3 shillinget, *számára* a valóságban *az ő tizenkét órás munkája a 3 shilling vásárlási eszköze.* Munkaerejének értéke szokásos létfenntartási eszközeinek értékével együtt 3 shillingről 4-re, vagy 3-ról 2-re változhatik, vagy munkaerejének változatlan értéke mellett annak ára a kereslet és kínálat változó viszonya következtében 4 shillingre emelkedhetik vagy 2 shillingre csökkenhet, *ő mindig 12 munkaórát ad.* A kapott egyenérték nagyságának minden változása ezért szükségképpen úgy jelenik meg neki, mint 12 munkaórájának érték- vagy árváltozása. Ez a körülmény *Adam Smitht,* aki a munkanapot *állandó nagyságnak* kezelte,[9] éppen fordítva, arra az állításra csábította, hogy *a munka értéke állandó,* bár a létfenntartási eszközök értéke változik, és ugyanaz a munkanap ezért több vagy kevesebb pénzben fejeződik ki a munkás számára.

Ha másrészt a tőkést vesszük szemügyre, ő persze a lehető legkevesebb pénzért a lehető legtöbb munkát szeretné kapni. Gyakorlatilag ezért csak a munkaerő ára és a funkciója teremtette érték közötti *különbözet* érdekli. De *minden* árut a lehető legolcsóbban igyekszik megvenni, és profitját mindenütt az egyszerű becsapásból, az értéken aluli vételből és értéken felüli *eladásból* magyarázza. Ezért nem jut el ahhoz a felismeréshez, hogy ha olyan dolog, mint *a munka értéke,* valóban léteznék, s ő ezt az értéket valóban megfizetné, akkor nem léteznék tőke, pénze nem változna át tőkévé.

[9] A. Smith csak véletlenszerűen céloz a munkanap változására a darabbér alkalmából.

Emellett a *munkabér valóságos mozgása* mutat olyan jelenségeket, melyek bizonyítani látszanak, hogy nem a *munkaerő értékét* fizetik meg, hanem funkciójának, *magának a munkának* az értékét. Ezeket a jelenségeket két nagy osztályra vezethetjük vissza. *Először:* a munkabér változása a munkanap hosszának változásával. Ugyanígy lehetne azt következtetni, hogy nem a gép értékét, hanem művelete értékét fizetik meg, mert többe kerül egy gépet egy hétre bérelni, mint egy napra. *Másodszor:* az egyéni különbség különböző munkások munkabéreiben, akik ugyanazt a funkciót végzik. Ez az egyéni különbség — de anélkül, hogy illúziókra alkalmat adna — a rabszolgaság rendszerében is megtalálható, ahol nyíltan és szabadon, kertelés nélkül *magát a munkaerőt* adják el. Csakhogy az átlagon felüli munkaerő előnye vagy az átlagon aluli munkaerő hátránya a rabszolgarendszerben a rabszolgatulajdonosnak jut, a bérmunka rendszerében magának a munkásnak, mert munkaerejét az egyik esetben ő maga, a másikban egy harmadik személy adja el.

Egyébként a „munka értéke és ára" vagy a *„munkabér" megjelenési formára* — megkülönböztetve a *lényegi viszonytól,* amely *megjelenik,* a munkaerő értékétől és árától — ugyanaz érvényes, ami *az összes megjelenési formákra* és rejtett mögöttes alapjukra. Az előbbiek közvetlenül spontán újratermelődnek, mint közkeletű *gondolkodási formák,* az utóbbit a tudomány révén először *fel* kell *fedezni.* A klasszikus politikai gazdaságtan megközelíti az igazi tényállást, anélkül azonban, hogy *tudatosan megfogalmazná.* Nem képes erre, amíg polgári bőrében van.

Marx: A tőke. I. köt. 178—189., 496—502. old.

NEGYEDIK TÉMA

TŐKEFELHALMOZÁS ÉS A MONOPÓLIUMOK KIALAKULÁSA. TŐKEFELHALMOZÁS ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY HELYZETE

HUSZONHARMADIK FEJEZET

4. A viszonylagos túlnépesség különböző létezési formái. A tőkés felhalmozás általános törvénye

A viszonylagos túlnépesség minden lehető árnyalatban létezik. Minden munkás hozzátartozik az alatt az idő alatt, amidőn felerészt van — vagy egyáltalában nincs — foglalkoztatva. Eltekintve azoktól a nagy, *periodikusan* visszatérő formáktól, amelyeket *az ipari ciklus szakaszainak váltakozása* nyom reá — úgyhogy *hol* akutan jelenik meg a válságokban, *hol* krónikusan, a lanyha üzletmenet idején —, a viszonylagos túlnépességnek állandóan három formája van: *hullámzó, rejtett* és *pangó.*

A modern ipar központjaiban — a gyárakban, manufaktúrákban, kohókban és bányákban stb. — munkásokat hol eltaszítanak, hol nagyobb mértékben újra odavonzanak, úgyhogy a foglalkoztatottak száma nagyjában és egészében nő, habár a termelés méreteihez képest mindinkább csökkenő arányban. A túlnépesség itt *hullámzó* formában létezik.

Mind a tulajdonképpeni gyárakban, mind az összes nagy műhelyekben, ahol a gépi berendezés szerepet játszik, vagy legalábbis a modern munkamegosztást bevezették, tömegesen alkalmaznak olyan férfimunkásokat, akik még nem haladtak túl az ifjúkoron. Ha egyszer ezt a korhatárt elérték, csak igen kis számuk marad ugyanabban az iparágban alkalmazható, a többséget rendszerint elbocsátják. Ezek alkotják a hullámzó túlnépesség egyik elemét, amely az ipar terjedelmével együtt nő. Egy részük kivándorol, valójában csak a kivándorló tőke után utazik. Egyik következménye ennek az, hogy a női népesség gyorsabban nő, mint a férfi, bizonyság reá Anglia. Hogy a munkások tömegének természetes szaporulata a tőke felhalmozási szükségleteit nem elégíti ki, és ugyanakkor mégis meghaladja, ez ma-

gának a tőke mozgásának ellentmondása. A tőkének nagyobb tömegű fiatalkorú és kevesebb férfikorban levő munkásra van szüksége. Ez az ellentmondás nem kiáltóbb, mint a másik, hogy ti. *kezek hiányáról* panaszkodnak ugyanakkor, amikor sok ezren az utcákon kóborolnak, mert a munkamegosztás egy meghatározott iparághoz láncolja őket.[1] Ezenfelül a tőke a munkaerőt oly gyorsan fogyasztja el, hogy a középkorú munkás többnyire többé-kevésbé már kiöregedett. A létszámfelettiek sorába hullik, vagy pedig magasabb fokról alacsonyabbra szorítják. Éppen a nagyipar munkásainál találkozunk a legrövidebb élettartammal. „Dr. Lee, Manchester egészségügyi tisztviselője megállapította, hogy ebben a városban az átlagos élettartam a jómódú osztályban 38 év, a munkásosztályban csak 17 év. Liverpoolban az elsőben 35 év, a másodikban 15 év. Ebből következik tehát, hogy a kiváltságos osztálynak több mint kétszer olyan hosszú életre van utalványa (have a lease of life), mint kevésbé szerencsés polgártársainak."[2] Ilyen körülmények között a proletariátus *e csoportjának abszolút növekedése* olyan formát igényel, amely számát megduzzasztja, noha elemei gyorsan elhasználódnak. Tehát *a munkásnemzedékek gyors váltakozását igényli.* (A népesség többi osztályára ez a törvény nem érvényes.) Ezt a társadalmi szükségletet korai házasságok útján elégítik ki — ezek szükségszerű következményei azoknak a viszonyoknak, amelyek között a nagyipar munkásai élnek — és annak a prémiumnak az útján, amellyel a munkásgyermekek kizsákmányolása megjutalmazza világrahozásukat.

Mihelyt a tőkés termelés hatalmába keríti a *mezőgazdaságot,* illetve abban a mértékben, amelyben ezt teszi, *az itt funkcionáló tőke felhalmozásával abszolúte csökken a mezőgazdasági munkásnépesség iránti kereslet,* anélkül, hogy e munkások eltaszítását, mint a nem mezőgazdasági iparban, nagyobb vonzás egészítené ki. A falusi népesség egy része ezért állandóan *ugrásra*

[1] Miközben 1866 második félévében Londonban 80—90 000 munkás volt munka nélkül, az ugyanerről a félévről szóló gyári jelentésben ez olvasható: „Úgy látszik, nem feltétlenül helyes, ha azt mondják, hogy a kereslet mindig létrehozza a kínálatot abban a pillanatban, amikor szükség van rá. A munkára vonatkozólag nem így volt, mert az elmúlt évben sok gép állt kezek hiánya következtében" (Report of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1866. 81. old.).

[2] Megnyitó beszéd az egészségügyi konferencián, Birmingham 1875. január 15., elmondta J. Chamberlain, akkor a város polgármestere (most (1883) kereskedelmi miniszter).

készen áll, hogy városi, vagyis manufaktúra-proletariátussá alakuljon át, és lesi az erre az átalakulásra kedvező körülményeket. (Manufaktúrán itt minden nem mezőgazdasági ipar értendő.)[3] A viszonylagos túlnépességnek ez a forrása *tehát állandóan folyik.* De a városok felé való állandó áramlása *magán a vidéken,* állandóan *rejtett* túlnépességet tételez fel, amelynek terjedelme csak akkor válik láthatóvá, ha a levezető csatornák kivételesen szélesre tárulnak. A mezőgazdasági munkást ezért a bér minimumára szorítják, s féllábbal mindig a pauperizmus mocsarában áll.

A viszonylagos túlnépesség harmadik kategóriája, a *pangó* túlnépesség, az *aktív* munkássereg egy részét alkotja, de foglalkoztatása teljesen rendszertelen. Így a tőke számára a rendelkezésre álló munkaerő kimeríthetetlen tartályát jelenti. Életkörülményei a dolgozó osztály átlagos normálszínvonala alá süllyedtek, és éppen ez teszi a tőke különleges kizsákmányolási ágainak széles alapjává. A lehető legmagasabb munkaidő és a lehető legalacsonyabb bér jellemzi e kategóriát. Fő formájával az otthonmunka rovatában már megismerkedtünk. Állandóan toborzódik a nagyipar és a mezőgazdaság létszámfelettijeiből, különösen pedig a pusztuló iparágakból, ahol a kézműves üzemet legyőzi a manufaktúra üzem, az utóbbit a gépi üzem. Terjedelme nő, ahogyan a felhalmozás terjedelmével és energiájával egyre többeket tesznek „létszámfelettivé". De egyszersmind a munkásosztálynak önmagát újratermelő és megörökítő elemét is alkotja, amelynek részesedése az egész osztály növekedésében aránylag nagyobb, mint a többi elemé. *Valójában nemcsak a születések és halálozások száma, hanem a családok abszolút nagysága is fordított arányban van a munkabér magasságával, tehát a létfenntartási eszközöknek azzal a tömegével, amellyel a különböző munkáskategóriák rendelkeznek. A tőkés társadalomnak* ez a *törvénye* vademberek, sőt civilizált gyarmatosok között is

---

[3] Az 1861. évi angliai és walesi cenzus „781 várost" sorol fel „10 960 998 lakossal, míg a falvak és vidéki egyházközségek lakossága csak 9 105 226 ... 1851-ben a cenzusban 580 város szerepelt, és ezeknek lakossága körülbelül egyenlő volt az őket körülvevő falusi kerületek lakosságával. De amíg az utóbbiakban a következő 10 év alatt a népesség csak félmillióval nőtt, az 580 városban 1 554 067-tel növekedett. A népességszaporulat a vidéki egyházközségekben 6.5%, a városokban 17,3%. A növekedés rátájának különbsége a *falutól a városba való vándorlásnak* tulajdonítható. A népesség össz-szaporulatának háromnegyede a városokra jut" (Census etc. III. köt. 11., 12. old.)

értelmetlennek hangzanék. Az egyénileg gyenge és sokat üldözött állatfajok tömeges újratermelésére emlékeztet.[4]

Végül a viszonylagos túlnépesség legalsó üledéke a *pauperizmus* területén lakozik. A csavargóktól, bűnözőktől, prostituáltaktól, egyszóval a tulajdonképpeni *lumpenproletariátustól* eltekintve, ez a társadalmi réteg három kategóriából áll. *Először munkaképesekből.* Csak felületesen rá kell nézni az angol pauperizmus statisztikájára, és azt látjuk, hogy e kategória tömege minden válságban megduzzad és az üzlet minden megélénkülésekor megfogyatkozik. *Másodszor:* árvákból és pauperek gyermekeiből. Ezek az ipari tartaléksereg jelöltjei, és nagy fellendülések idején, mint például 1860-ban, gyorsan és tömegesen besorozzák őket az aktív munkásseregbe. *Harmadszor:* elzüllöttekből, lerongyolódottakból, munkaképtelenekből. Főleg olyan egyének ezek, akik azért pusztulnak el, mert a munkamegosztás megfosztotta őket mozgékonyságuktól, olyanok, akik a normális munkásélet kornál tovább élnek, végül az ipar áldozatai, akiknek száma a veszélyes gépi berendezéssel, bányászattal, vegyészeti gyárakkal stb. nő, rokkantak, betegek, özvegyek stb. A pauperizmus alkotja az aktív munkássereg rokkantházát és azt a holt súlyt, amelyet az ipari tartaléksereg magával cipel. Termelése bennfoglaltatik a viszonylagos túlnépesség termelésében, szükségszerűsége annak szükségszerűségében, azzal együtt a tőkés termelésnek és a gazdagság fejlődésének egyik létezési feltételét alkotja. A tőkés termelés faux frais-ihez [improduktív, de szükséges költségeihez] tartozik, amelyeket azonban a tőke nagyobbrészt a maga válláról a munkásosztály és a kis középosztály vállára tud hárítani.

Mennél nagyobb a társadalmi gazdagság, a funkcionáló tőke, mennél nagyobb növekedésének terjedelme és energiája, *tehát a proletariátus abszolút nagysága és munkájának termelőereje is,* annál nagyobb az ipari tartaléksereg. *A rendelkezésre álló munkaerőt ugyanazok az okok* fejlesztik ki, mint a *tőke terjeszkedési*

[4] „A szegénység, úgy látszik, kedvez a szaporodásnak" *(A. Smith:* („Wealth of Nations". I. könyv, VIII. fej. Wakefield kiadása, I. köt. 195. old.)) Sőt a gáláns és szellemes *Galiani* abbé szerint ez Isten különösen bölcs berendezése: „Isten úgy rendezte, hogy azok az emberek, akik a leghasznosabb foglalkozásokat űzik, bőségesen szülessenek" *(Galiani:* Delia moneta. 78. old.) „*A nyomorúság,* egészen az éhség és a dögvész végső pontjáig, *aheiyett, hogy akadályozná, növeli a népesség szaporodását" (S. Laing:* National Distress. 1844. 69. old.). Miután Laing ezt statisztikailag szemlélteti, így folytatja: „Ha mindenki kényelmes körülmények között élne, akkor a világ hamarosan elnéptelenednék" („If the people were all in easy circumstances, the world would soon be depopulated").

erejét. Az ipari tartaléksereg viszonylagos nagysága tehát a gazdagság potenciáival együtt nő. Mennél nagyobb azonban ez a tartaléksereg az aktív munkássereghez képest, annál tömegesebb az *állandósult* túlnépesség, melynek nyomora fordított arányban áll munkagyötrelmével. Végül mennél nagyobb a munkásosztály lázárjainak rétege és az ipari tartaléksereg, annál nagyobb a hivatalos pauperizmus. *Ez a tőkés felhalmozás abszolút, általános törvénye.* Megvalósulásában, mint minden más törvényt, ezt is sokféle körülmény módosítja, amelyeknek elemzése nem tartozik ide.

Most már megértjük, milyen bolond az a közgazdaságtani bölcsesség, amely azt prédikálja a munkásoknak, hogy *számukkal a tőke értékesülési szükségleteihez alkalmazkodjanak.* A tőkés termelés és felhalmozás mechanizmusa ezt a számot állandóan ezekhez az értékesülési szükségletekhez alkalmazza. Az első szava ennek az alkalmazásnak a viszonylagos túlnépesség, vagyis az ipari tartaléksereg megteremtése, utolsó szava pedig az aktív munkássereg mind nagyobb rétegeinek nyomora és a pauperizmus holt súlya.

A törvény, amely szerint, hála a társadalmi munka termelékenysége haladásának, a termelési eszközök mind nagyobb tömegét progresszíve csökkenő emberi erőkifejtéssel lehet mozgásba hozni, ez a törvény *tőkés* alapon, ahol nem a munkás alkalmazza a munkaeszközöket, hanem a munkaeszközök a munkást, úgy fejeződik ki, hogy *mennél nagyobb a munka termelőereje, annál nagyobb a munkások nyomása foglalkoztatási eszközeikre,* tehát annál bizonytalanabb létezésük feltétele: *saját erejük eladása* az idegen gazdagság szaporítására, vagyis a tőke önértékesítésére. Az tehát, hogy a *termelési eszközök és a munka termelékenysége gyorsabban nőnek, mint a termelő népesség, tőkés módon* fordítva *úgy fejeződik ki, hogy a munkásnépesség mindig gyorsabban nő, mint a tőke értékesülési szükséglete.*

A negyedik szakaszban a relatív értéktöbblet termelésének elemzésénél láttuk: a *tőkés rendszerben* a munka társadalmi termelőerejének fokozására irányuló összes módszerek az egyéni munkás rovására érvényesülnek; a termelés fejlesztésére szolgáló összes eszközök a termelő elnyomásának és kizsákmányolásának eszközeibe csapnak át, a munkást részemberré csonkítják, a gép függelékévé alacsonyítják, munkájának gyötrelmével megsemmisítik annak tartalmát, elidegenítik tőle a munkafolya-

mat szellemi potenciáit, ugyanabban a mértékben, amelyben a tudományt önálló potenciaként bekebelezik a munkafolyamatba; eltorzítják a feltételeket, amelyek között dolgozik, a munkafolyamat közben a legkicsinyesebben gyűlölködő zsarnokságnak vetik alá, életidejét munkaidővé változtatják, feleségét és gyermekét a tőke Dzsaggernot-kerekei alá dobják.[5] De az értéktöbblet termelésére szolgáló összes módszerek egyúttal a felhalmozás módszerei is, és fordítva, a felhalmozás minden terjeszkedése az értéktöbblet-termelés módszerei fejlesztésének eszközévé válik. Ebből következik tehát, hogy abban a mértékben, amelyben a tőke felhalmozódik, a munkásosztály helyzetének rosszabbodnia kell, *bármilyen is a fizetése*, akár magas, akár alacsony. Végül az a törvény, amely a *viszonylagos túlnépességet*, vagyis az *ipari tartalékshereget állandóan egyensúlyban tartja a felhalmozás terjedelmével és hatékonyságával*, a munkást szorosabban bilincseli a tőkéhez, mint Héphaisztosz ékei Prométheuszt a sziklához. Ez a törvény a *tőkefelhalmozásnak* megfelelő *nyomorfelhalmozást* feltételez. A gazdagság felhalmozása az egyik póluson egyúttal a nyomor, kínzó munka, szolgaság, tudatlanság, eldurvulás és erkölcsi lealacsonyosodás felhalmozása az ellenpóluson, azaz annak az osztálynak az oldalán, amely *saját termékét mint tőkét termeli.*

A tőkés felhalmozásnak ezt az *antagonisztikus jellegét*[6] közgazdászok különböző formában kimondják, bár összecserélik *kapitalizmus előtti* termelési módok részben hasonló, lényegében azonban mégis különböző jelenségeivel.

Ortes velencei szerzetes, a XVIII. század nagy közgazdasági íróinak egyike, *a tőkés termelés antagonizmusát* mint *a társadalmi gazdaság általános természeti törvényét* fogja fel. „A gazdaságilag jó és a gazdaságilag rossz egy nemzeten belül mindig egyensúlyban van (il bene ed il male economico in una nazione sempre all'istessa misura), a javak bősége egyesek számára — mindig egyenlő hiányukkal mások számára (la copia dei beni in

[5] Lásd a lábjegyzetet a 264. oldalon. — *Szerk.*

[6] „Napról napra nyilvánvalóbb tehát, hogy a termelési viszonyoknak, amelyek között a burzsoázia mozog, nem egységes, egyszerű, hanem kettős jellege van; hogy ugyanazon viszonyok között, amelyek között a gazdagságot termelik, a nyomort is termelik; hogy ugyanazon viszonyok között, amelyek között a termelőerők kifejlődnek, van egy elnyomást termelő erő is; hogy ezek a viszonyok a *polgári gazdagságot*, azaz a burzsoá osztály gazdagságát csak ezen osztály egyes tagjai gazdagságának folytonos megsemmisítése, és egy állandóan növekvő proletariátus megteremtése közben állítják elő" (*Karl Marx:* Misère de la Philosophie. 116. old. [magyarul: 124—125. old.]).

alcuni sempre eguale alla mancanza di essi in altri). Egyesek nagy gazdagsága mindig együtt jár azzal, hogy sokkal több más embert teljesen megfosztanak a szükségestől. Egy nemzet gazdagsága megfelel népességének, és nyomora megfelel gazdagságának. Egyesek dolgossága mások tétlenségét kényszeríti ki. A szegények és a dologtalanok szükségszerű gyümölcsei a gazdagoknak és a dolgosoknak" stb.[7] Egészen durva módon magasztalta körülbelül 10 évvel Ortes *után*, a magas egyház protestáns papja, *Townsend*, a szegénységet a gazdagság szükségszerű feltételeként. *„A törvényes munkakényszer* túl sok fáradsággal, erőszakossággal és lármával jár, míg az *éhség* nemcsak békés, csöndes, szüntelen nyomás, hanem mint az ipar és a munka legtermészetesebb mozgatója a leghatalmasabb erőfeszítésre sarkall." Tehát minden azon fordul meg, hogy az éhséget a munkásosztály körében állandóvá tegyék, és erről — Townsend szerint — a népesedési elv gondoskodik, amely különösen a szegények között működik. „Úgy látszik *természeti törvény* az, hogy a szegények bizonyos fokig könnyelműek (improvident) legyenek (ti. annyira könnyelműek, hogy a világra jöjjenek anélkül, hogy aranykanál lenne a szájukban), úgyhogy mindig *akadnak egyesek* (that there always may be some) a közösség legszolgaibb, legpiszkosabb és legalantasabb funkcióinak elvégzésére. Ez nagyon megnöveli az emberi boldogság alapját (the fund of human happineess), a finomabbak (the more delicate) megszabadulnak a robotolástól és zavartalanul folytathatják magasabb hivatásukat stb... A szegénytörvénynek az a tendenciája, hogy szétrombolja *ennek az isten és a természet* által a világban felállított *rendszernek* összhangját és szépségét, szimmetriáját és rendjét."[8] Ha a velencei szerzetes a sors rendelésében, amely a

[7] *G. Ortes:* Della economia nazionale libri sei. 1777. Custodi gyűjteményében: „Parte moderna". XXI. köt. 6., 9., 22., 25. stb. old. Ortes, ugyanott, a 32. oldalon ezt mondja: „Anélyett, hogy haszontalan rendszereket agyalnék ki a népek boldogságának megteremtésére, arra szorítkozom, hogy megvizsgáljam boldogtalanságuk okait."

[8] A Dissertation on the Poor Laws. By a Wellwisher of Mankind (*The Rev. Mr J. Townsend*) 1786. Új kiadás. London 1817. 15., 39., 41. old. Ez a „finom" pap, akinek fentebb idézett írását és „Spanyolországi utazás"-át Malthus gyakran oldalszámra másolja, tanának legnagyobb részét *Sir J. Steuarttól* vette kölcsön, de elferdítl. Így például, amikor Steuart ezt mondja: „Itt, a rabszolgaságban, *erőszakos módszer* volt érvényben arra, hogy az emberiséget dolgossá tegyék (a nem dolgozók számára)... Az embereket akkoriban azért kényszerítették munkára (azaz másoknak végzendő ingyenmunkára), mert *mások rabszolgái* voltak; az emberek most azért kényszerülnek munkára (azaz nem dolgozóknak végzendő ingyenmunkára), mert *saját szükségleteik rabszolgái*" — ebből ő nem vonja le azt a következtetést, mint a hájas egyházjavadalmas, hogy ti. a bérmunkások állandóan éhezzenek. Steuart, éppen fordítva, szükségleteiket akarja szaporítani és szükségleteik növekvő számát együttal „a finomabbak" számára végzendő munkájuk ösztönzőjévé tenni.

nyomort örökössé teszi, a keresztényi jótékonyság, a papi nőtlenség a kolostorok és kegyes alapítványok létjogosultságát találta meg, a protestáns javadalmas, ellenkezőleg, arra talál benne ürügyet, hogy elítélje azokat a törvényeket, amelyek alapján a szegénynek joga volt nyomorúságos köztámogatásra. — „*A társadalmi gazdagság haladása* — mondja *Storch* — teremti meg *a társadalomnak azt a hasznos osztályát*... amely a legunalmasabb, legalantasabb és legutálatosabb foglalkozásokat űzi, egyszóval *mindent*, ami az életben kellemetlen és megalázó, a vállára vesz, s éppen ezáltal *ā többi osztály* számára biztosítja az időt, a szellem derűjét és a *jellem konvencionális* (c'est bon! [ez jó!]) *méltóságát* stb."[9] Storch felveti magának a kérdést, mi tulajdonképpen az előnye ennek a tőkés civilizációnak, amely a tömegeket nyomorban tartja és lealacsonyítja a barbársággal szemben? Feleletet csak egyet talál — *a biztonság!* — „Az ipar és a tudomány fejlődése révén — mondja *Sismondi* — minden munkás mindennap sokkal többet termelhet, mint amennyire fogyasztásához szüksége van. De ugyanakkor, amikor munkája a gazdagságot termeli, ez a gazdagság, ha maga a munkás volna hivatott elfogyasztani, kevéssé tenné őt alkalmassá a munkára." Szerinte „az emberek (azaz a nem-dolgozók) *valószínűleg lemondanának a művészetek minden tökéletesedéséről és mindazokról az élvezetekről, amelyeket az ipar nyújt nekünk, ha ezeket tartós munkával, mint amilyen a munkás munkája, kellene megszerezniük*... Az erőfeszítések manapság el vannak választva jutalmazásuktól; nem egy és ugyanaz az ember az, aki előbb dolgozik és azután pihen; ellenkezőleg, éppen azért, mert az egyik dolgozik, kell a másiknak pihennie... A munka termelőerői végtelen megsokszorozódásának tehát nem lehet más eredménye, mint a dologtalan gazdagok fényűzésének és élvezeteinek növekedése."[10] — Végül *Destutt de Tracy*, a halvérű burzsoá doktrinér, brutálisan kimondja: „A szegény nemzetek azok, ahol a népnek jó sora van, és a gazdag nemzetek azok, ahol a nép rendszerint szegény."[11]

[9] *Storch:* Cours d'économie politique. Pétervári kiadás. 1815. III. köt. 223. old.
[10] *Sismondi:* Nouveaux principes etc. I. köt. [78.] 79., 80., [81.] 85. old.
[11] *Destutt de Tracy*. Traité de la volonté etc. 231. old.

7. A tőkés felhalmozás történelmi tendenciája

Mire lyukad ki a *tőke eredeti felhalmozása*, azaz a tőke történelmi keletkezése? Amennyiben nem rabszolgáknak és jobbágyoknak közvetlen átváltoztatása bérmunkásokká, tehát *puszta formaváltoztatás*, annyiban *a közvetlen termelők kisajátítását, azaz a saját munkán nyugvó magántulajdon megszüntetését* jelenti csupán.

Magántulajdon, mint a társadalmi, kollektív tulajdon ellentéte, csak ott létezik, ahol a munkaeszközök és a munka külső feltételei magánszemélyek tulajdonában vannak. Aszerint azonban, hogy ezek a magánszemélyek a munkások-e vagy a nem dolgozók, a magántulajdonnak is más-más a jellege. Az a végtelen sok árnyalat, amit az első pillantásra mutat, csak az e két véglet között levő közbenső állapotokat tükrözi vissza.

A munkás magántulajdona termelési eszközei fölött az alapja a kisüzemnek, a kisüzem pedig egyik szükséges feltétele a társadalmi termelés és maga a munkás szabad egyénisége fejlődésének. Igaz, hogy ez a termelési mód megvan a rabszolgaságon, a jobbágyságon és más függőségi viszonyokon belül is. De csak ott virágzik, ott fejti ki teljes energiáját, ott hódítja meg a neki megfelelő klasszikus formát, ahol a munkás *szabad magántulajdonosa önmaga kezelte munkafeltételeinek*, a paraszt a földnek, melyet megművel, a kézműves a szerszámnak, amelyet művészien kezel.

Ez a termelési mód a föld és a többi termelési eszköz *szétforgácsolását* tételezi fel. Kizárja nemcsak az utóbbiak *koncentrációját*, hanem a kooperációt, a munkának ugyanazon a termelési folyamaton belüli megosztását, a társadalom úrrálevését a természeten és a természet társadalmi szabályozását, a *társadalmi* termelőerők szabad fejlődését is. Csak a termelés és a társadalom szűk természetadta korlátaival fér össze. Ennek megörökítését akarni annyit jelentene, mint — ahogyan Pecqueur joggal mondja — „az általános középszerűséget elrendelni". Egy bizonyos fejlettségi fokon ez a termelési mód megszüli saját megsemmisítésének anyagi eszközeit. Ettől a pillanattól kezdve olyan erők és szenvedélyek mozdulnak meg a társadalom ölében, amelyek úgy érzik, hogy e termelési mód bilincsbe veri őket.

Meg kell semmisíteni, meg is semmisítik. Megsemmisítése, *az egyéni és szétforgácsolt termelési eszközöknek társadalmilag koncentrált termelési eszközökké*, tehát sokak törpe tulajdonának kevesek tömegméretű tulajdonává való *átváltoztatása*, tehát *a nép nagy tömegének megfosztása a földtől, a létfenntartási eszközöktől és a munkaszerszámoktól, a nép tömegének* ez a szörnyű és kínos *kisajátítása* — ez a tőke előtörténete. Egy sor erőszakos módszert ölel fel, amelyek közül csak a korszakalkotókat vettük szemügyre mint a *tőke eredeti felhalmozásának módszereit*. A közvetlen termelők kisajátítását a legkíméletlenebb vandalizmussal és a leggyalázatosabb, legpiszkosabb, legkicsinyesebben gyűlölködő szenvedélyek ösztönzésére hajtják végre. A *saját munkával létrehozott*, úgyszólván az egyes, független *dolgozó egyénnek és munkafeltételeinek* összenövésén *nyugvó magántulajdont* kiszorítja *a tőkés magántulajdon*, amely idegen, de formailag szabad munka kizsákmányolásán nyugszik.[1]

Mihelyt ez az *átalakulási folyamat* a régi társadalmat elég mélyen és elég nagy területen szétbomlasztotta, mihelyt a munkások proletárokká, *munkafeltételeik tőkévé* változtak, mihelyt a tőkés termelési mód a saját lábán áll, a munka további társadalmasítása, s a földnek és a többi termelési eszköznek további átváltoztatása társadalmilag kiaknázott, tehát *közös termelési eszközökké*, következésképpen a *magántulajdonosok* további *kisajátítása, új formát* ölt. Amit most ki kell sajátítani, az már nem az önállóan gazdálkodó munkás, hanem a sok munkást kizsákmányoló tőkés.

Ez a *kisajátítás maguknak a tőkés termelés* benső törvényeinek játéka útján, a *tőkék centralizációja* útján megy végbe. Egy-egy tőkés sok tőkést üt agyon. Ezzel a centralizációval, vagyis *sok tőkésnek kevés tőkés által történő kisajátításával* karöltve kifejlődik mind nagyobb méretekben a munkafolyamat kooperatív formája, a tudomány tudatos technikai alkalmazása, a föld tervszerű kiaknázása, a munkaeszközök átváltozása csak közösen alkalmazható munkaeszközökké, minden termelési eszköz gazdaságosabbá tétele azáltal, hogy kombinált, társadalmi munka termelési eszközeiként használják őket. valamennyi nép bekap-

[1] „A társadalomnak egy egészen új állapotában vagyunk.. afelé haladunk, hogy a tulajdon minden fajtáját elvalasszuk a munka minden fajtájától" (*Sismondi*. Nouveaux principes de l'économie politique. II. köt. 434. old.).

csolása a világpiac hálózatába és ezzel a tőkés rendszer nemzetközi jellege. Ugyanakkor, amikor folytonosan csökken azoknak a tőkemágnásoknak a száma, akik ennek az átalakulási folyamatnak összes előnyeit bitorolják és monopolizálják, nő a nyomor, az elnyomás, a szolgaság, az elfajulás, a kizsákmányolás, de nő a mind nagyobbra duzzadó és magának a tőkés termelési folyamatnak a mechanizmusa által iskolázott, egyesített és megszervezett munkásosztály felháborodása is. A *tőkemonopólium bilincsévé válik annak a termelési módnak,* amely vele és alatta virágzott fel. A termelési eszközök centralizációja és a munka társadalmasítása olyan pontot ér el, amelyen már nem fér meg tőkés burkában. A burkot szétrepesztik. *Üt a tőkés magántulajdon végórája. A kisajátítókat kisajátítják.*

A tőkés termelési módból eredő tőkés elsajátítási mód, következésképpen a *tőkés magántulajdon, első tagadása az egyéni, a saját munkán alapuló magántulajdonnak.* De a tőkés termelési mód természeti folyamat szükségszerűségével létrehozza saját tagadását. Ez a *tagadás tagadása.* Ez nem állítja vissza a magántulajdont, de helyreállítja az *egyéni tulajdont* a tőkés korszak vívmánya: a *kooperáció* és a *földnek, valamint a maga a munka által termelt termelési eszközöknek a közös birtoklása* alapján.

Az egyének saját munkáján nyugvó, szétforgácsolt magántulajdonnak *tőkés* tulajdonná való átváltoztatása természetesen hasonlíthatatlanul hosszadalmasabb, keményebb és nehezebb folyamat, mint a ténylegesen már társadalmi termelési üzemen nyugvó tőkés tulajdon átváltoztatása *társadalmi* tulajdonná. Ott arról volt szó, hogy a nép tömegét kisajátította néhány bitorló, itt arról, hogy néhány bitorlót kisajátít a nép tömege.[2]

Marx: A tőke. I. köt. 594—601., 703—706. old.

---

[2] „Az ipari naladása, amelynek az akarat nélküli és ellenállásra képtelen hordozója a burzsoázia, a munkásoknak a konkurrencia okozta elszigetelodese helyebe a munkásoknak társulás révén létrejövő forradalmi egyesülését állítja. A nagyipar fejlődésével tehát kicsúszik a burzsoázia lába alól maga a talaj, amelyen terniel és a termékeket elsajátítja. Mindenekelőtt saját sírásóját termeli. Pusztulása és a proletariátus győzelme egyaránt elkerülhetetlen... Valamennyi osztály közül, amely napjainkban a burzsoáziával szemben áll, csakis a proletariátus valóban forradalmi osztály. A többi osztály a nagyipar kifejlődésével lezüllik es elpusztul, a proletariátus a nagyipar legsajátabb terméke. A középrendek, a kisiparos, a kiskereskedő, a kézműves, a paraszt — mind azért harcolnak a burzsoázia ellen, hogy középrendként való létezésüket a pusztulástól megóvják.. reakciósak, mert megpróbálják a történelem kerekét visszafelé forgatni" *(Karl Marx und Friedrich Engels:* Manifest der Kommunistischen Partei. London 1848. 11., 9. old. [A Kommunista Párt kiáltványa. *Marx—Engels* Művei. 4. köt. Budapest 1959. 452.. 450—451. old.])

AZ IMPERIALIZMUS MINT A KAPITALIZMUS *LEGFELSŐBB FOKA*

I. A termelés koncentrációja és a monopóliumok

Az ipar óriási növekedése és a termelésnek mind nagyobb üzemekben való rendkívül gyors összpontosulása a kapitalizmus egyik legjellemzőbb sajátossága. Erről a folyamatról a legteljesebb és legpontosabb adatokat a legújabb ipari összeírások nyújtják.

Így például Németországban minden ezer ipari üzem közül 1882-ben — 3, 1895-ben — 6, 1907-ben pedig — 9 nagyüzem, vagyis több mint 50 bérmunkást foglalkoztató üzem volt. Ezekre minden száz munkásból 22, 30, illetőleg 37 munkás jutott. De a termelés koncentrációja sokkal nagyobb, mint a munkások koncentrációja, mert a munka a nagyüzemekben sokkal termelékenyebb. Erről tanúskodnak a gőzgépekről és a villanymotorokról szóló adatok. Ha azt vesszük alapul, amit Németországban tágabb értelemben vett iparnak neveznek, vagyis az iparhoz a kereskedelmet, a közlekedést stb. is hozzászámítjuk, akkor a következő képet kapjuk. 3 265 623 üzemből 30 588, vagyis mindössze 0,9%-uk volt nagyüzem. Ezekhez 14,4 millió munkásból 5,7 millió, vagyis a munkások 39,4%-a, 8,8 millió gőzlóerőből 6,6 millió, vagyis a gőzlóerő 75,3%-a, 1,5 millió kilowatt villanyenergiából 1,2 millió, vagyis a villanyenergia 77,2%-a tartozott.

Az üzemek kevesebb mint századrésze az egész gőz- és villanyerőnek *több mint* ¾ *részét* használja! 2,97 millió kisüzemre (5 bérmunkásig), amelyek az üzemek 91%-át teszik, a gőz- és villanyerőnek mindössze 7%-a jut! A legnagyobb üzemek tízezrei jelentenek mindent, a kicsinyek millióí — semmit.

Azoknak az üzemeknek a száma, amelyekben ezer vagy több munkás dolgozik, Németországban 1907-ben 586 volt. A munkásoknak majdnem *tizedrésze* (1,38 millió) s a gőz- és villanyerőnek *majdnem harmadrésze* (32%) jut rájuk.[1] A pénztőke és a

[1] Az adatokat az Annalen des Deutschen Reichs. (— A Német Birodalom Évkönyve. — *Szerk.*) 1911. Zahn. alapján összesítettük

bankok, mint látni fogjuk, még nyomasztóbbá teszik a maroknyi óriásüzemnek ezt a túlsúlyát, mégpedig a szó legszorosabb értelmében, vagyis ténylegesen a kis- és közép-, sőt részben a nagy- „vállalkozók" milliói is néhány száz milliomos pénzember rabságában vergődnek.

A mai kapitalizmus egy másik előrehaladott országában, az Észak-amerikai Egyesült Államokban, a termelés koncentrációjának növekedése még erősebb. Itt a statisztika különválasztja a szó szoros értelmében vett ipart, és az évi termelés értékének nagysága szerint csoportosítja az üzemeket. 1904-ben az 1 millió dollár vagy ennél nagyobb értéket termelő legnagyobb üzemek száma 1900 volt (216 180 közül, vagyis 0,9%), a bennük foglalkoztatott munkások száma 1,4 millió (5,5 millió közül, vagyis 25,6%), termelésük pedig 5,6 milliárd (14,8 milliárdból, vagyis 38%). Öt évvel később, 1909-ben a megfelelő számok a következők voltak: 3060 üzem (268 491 közül; — 1,1%) 2 millió munkással (6,6 millió közül; — 30,5%) és 9 milliárd értékű termeléssel (20,7 milliárdból; — 43,8%).[2]

Az ország valamennyi vállalata össztermelésének majdnem a fele a vállalatok *egy századrészének* kezében van! És ez a háromezer vállalatóriás 258 iparágat ölel fel. Ebből világosan kitűnik, hogy a koncentráció, előrehaladásának bizonyos fokán, mondhatni magától, a monopólium közvetlen közelébe vezet el. Mert néhány tucat óriásvállalatnak könnyű egymás közt megegyezésre jutnia, másrészt pedig a konkurrencia megnehezítését, a monopóliumra való törekvést éppen a vállalatok hatalmas méretei szülik. A konkurrenciának ez a monopóliumba való átcsapása a legújabb kapitalizmus gazdasági rendszerének egyik legfontosabb — ha nem a legfontosabb — jelensége, s nekünk részletesebben kell vele foglalkoznunk. Előbb azonban egy esetleg felmerülő félreértést kell tisztáznunk.

Az amerikai statisztika azt mondja: 3000 óriásvállalat 250 iparágban. Eszerint mintha mindössze 12 óriási méretű vállalat jutna egy-egy iparágra.

De ez nem így van. Nem minden iparágban van nagyvállalat; másrészt pedig a fejlődés legmagasabb fokára hágott kapitalizmusnak rendkívül fontos sajátossága az úgynevezett *kom-*

[2] Statistical Abstract of the United States. (— Az Egyesült Államok Statisztikai Gyűjteménye. — *Szerk.*) 1912. 202. old.

bináció, vagyis az, hogy egy vállalatban az ipar különböző ágait egyesítik, amelyek vagy a nyersanyag feldolgozásának egymásután következő fokait képviselik (mint pl. a vasolvasztás ércből és a nyersvas átalakítása acéllá, továbbá — esetleg — bizonyos késztermékek előállítása acélból), vagy amelyek közül az egyik a másikkal szemben segédszerepet tölt be (mint például a hulladékok vagy a melléktermékek feldolgozása; csomagolócikkek gyártása stb.).

„A kombináció — írja Hilferding — kiegyenlíti a konjunktúrakülönbségeket és ezáltal a kombinált üzem számára biztosítja a profitráta nagyobb állandóságát. Másodszor, a kombináció a kereskedelem kikapcsolására vezet. Harmadszor, előmozdítja a technikai tökéletesítéseket és ezáltal extraprofit elérését a »tiszta«" (vagyis nem kombinált) „üzemmel szemben. Negyedszer, megszilárdítja a kombinált üzem helyzetét a »tisztával« szemben, erősíti a konkurrenciaharcban erős depresszió" (üzleti pangás, válság) „idején, ha a nyersanyagárak csökkenése nem tart lépést a késztermékek árának csökkenésével".[3]

Heymann német burzsoá közgazdász, aki külön művet szentelt a „vegyes", vagyis kombinált nemet vasipari vállalatok leírásának, a következőket mondja: „A tiszta vállalatok felőrlődnek a magas anyagárak és alacsony késztermékárak közt..." A következő kép alakul ki: „Megmaradtak egyfelől a szindikátusukban szilárdan megszervezett, hatalmas kőszéntársaságok, amelyek termelőképessége több millió tonna szénre rúg; és másfelől a velük szoros kapcsolatban álló hatalmas acélöntőüzemek a maguk acélszindikátusával. Ezek az óriásvállalatok, amelyeknek évi acéltermelése 400 000 tonna, és kőszén- meg vasérckitermelésük, valamint késztermékgyártásuk ennek megfelelően óriási méretű, amelyeknek 10 000 munkásuk van, akik a gyári telepek bérkaszárnyáiban laknak, néha saját vasutaik és kikötőik is vannak — ezek az óriási vállalatok ma a német vasművek jellegzetes képviselői. S a koncentráció egyre nagyobb méreteket ölt. Az egyes üzemek mind nagyobbá válnak; ugyanannak az iparágnak vagy különböző iparágaknak egyre több üzeme tömörül óriásvállalatokba, amelyeknek féltucat berlini nagybank a támasza és vezetője. A németországi bánya- és kohóipar tekintetében pontosan beigazolódott Marx koncentrációs tanának helyes-

[3] A finánctőke. Orosz ford. 286—287. old.

sége, igaz, egy olyan országban, amelyben az ipart vámok és szállítási tarifák védik. Németország bánya- és kohóipara megérett a kisajátításra."[4]

Erre a következtetésre kellett jutnia ennek a kivételképpen lelkiismeretes polgári közgazdásznak. Meg kell jegyezni, hogy Heymann Németországot, tekintettel a magas ipari védővámokra, mintegy különválasztja. Ez a körülmény azonban csak meggyorsíthatta a koncentrációt és a vállalkozók monopolista szövetségeinek, a kartelleknek, a szindikátusoknak stb. alakulását. Rendkívül fontos, hogy a szabad kereskedelem hazájában, Angliában, a koncentráció *szintén* monopóliumra vezet, jóllehet valamivel később és talán *más* formában. Hermann Levy egyetemi tanár „A monopóliumokról, a kartellekről és a trösztökről" szóló speciális tanulmányában, Nagy-Britannia gazdasági fejlődésének adatai alapján, a következőket írja:

„Nagy-Britanniában a vállalatok hatalmas mérete és teljesítő képessége az, ami a monopóliumra való törekvés alapja. Először is azáltal, hogy az egyes vállalatok nagy tőkebefektetései, mihelyt a koncentrációs mozgalom elkezdődött, fokozódó követelményeket támasztanak az új vállalatokkal szemben a tőkebeszerzés terén, és ez megnehezíti keletkezésüket. Továbbá (és ezt a pontot tekintjük fontosabbnak), minden új vállalat, amely a koncentrációs folyamat alapján keletkezett óriásvállalatokkal lépést akar tartani, árukban olyan nagy többletkínálatot képvisel, hogy ha az árut el akarja helyezni, vagy csak óriási mértékben növekvő kereslet mellett adhatná el haszonnal, vagy pedig azonnal a maga és a monopolista szövetségek számára egyaránt veszteséget jelentő színvonalra nyomná le az árakat." Más országoktól eltérően, ahol a védővámok megkönnyítik a kartellképződést. Angliában a vállalkozók monopolista szövetségei, a kartellek és a trösztök, legtöbbnyire csak akkor keletkeznek, mikor a főbb konkurráló vállalatok száma „nem több néhány tucatnál". „Itt ... a koncentrációs folyamatnak a nagyipari monopolista szervezetek alakulására gyakorolt befolyása kristálytisztán mutatkozik meg."[5]

---

[4] *Hans Gideon Heymann:* Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengewerbe. (— A vegyes vállalatok a német vas-nagyiparban. — *Szerk.*) Stuttgart 1904. 256. és 278. old.

[5] *Hermann Levy:* Monopole, Kartelle und Trusts. (— Monopóliumok, kartellek és trösztök. — *Szerk.*) Jena 1909. 286., 290., 298. old.

Fél évszázaddal ezelőtt, amikor Marx „A tőké"-t megírta, a szabad verseny a közgazdászok túlnyomó többségének szemében „természeti törvénynek" tűnt fel. A hivatalos tudomány megkísérelte agyonhallgatni a „Tőkét", melyben Marx a kapitalizmus elméleti és történelmi elemzésével bebizonyította, hogy a szabad verseny létrehozza a termelés koncentrációját, ez a koncentráció viszont fejlődése bizonyos fokán monopóliumra vezet. A monopólium ma már ténnyé lett. A közgazdászok könyvhegyeket írnak össze, leírják a monopólium egyes megnyilvánulásait, és továbbra is kórusban hangoztatják, hogy „a marxizmust megcáfolták". De a tények, mint az angol közmondás mondja, makacs dolgok, és akarva, nem akarva számolni kell velük. A tények azt mutatják, hogy az egyes kapitalista országok közti különbségek, például a védővámrendszer vagy a szabad kereskedelem, csak lényegtelen eltéréseket hoznak létre a monopóliumok formáját vagy megjelenésük idejét illetőleg, ezzel szemben az a körülmény, hogy a termelés koncentrációja létrehozza a monopóliumot, általában a kapitalizmus jelenlegi fejlődési szakaszának általános és alapvető törvénye.

Európára vonatkozólag meglehetősen pontosan meg lehet állapítani, hogy mikor váltotta fel a régi kapitalizmust *véglegesen* az új: ez a XX. század elején történt. A „monopóliumalakulás" történetéről szóló egyik legújabb összefoglaló munkában a következőket olvassuk:

„Az 1860 előtti évekből fel lehet sorolni a tőkés monopóliumok egyes példáit, fel lehet fedezni bennük azoknak a formáknak a csíráját, amelyek számunkra ma annyira megszokottak; mindez azonban a kartellek szempontjából mégiscsak előtörténet. A modern monopóliumok tulajdonképpeni kezdete legkorábban a hatvanas évekre tehető. Első nagy fejlődési időszakuk a 70-es évek nemzetközi pangásával kezdődik és a 90-es évek kezdetéig tart." „Európai méretekben a szabad verseny a 60-as és 70-es években éri el fejlődésének tetőpontját. Akkor fejezte be Anglia régi vágású kapitalista szervezetének kiépítését. Németországban ez a szervezet erősen előretört a kézműves- és a háziiparral szemben, és hozzákezdett saját létformáinak megteremtéséhez."

„A nagy fordulat az 1873-as gazdasági összeomlással, vagy helyesebben, az ezt követő pangással kezdődik, amely — alig érezhető megszakítással a nyolcvanas évek elején és szokatlanul he-

ves. de rövid fellendüléssel 1889 körül — az európai gazdaságtörténet 22 esztendejére terjed." „Az 1889—1890-es rövid fellendülési időszak folyamán erősen igénybe vették a kartellrendszert a konjunktúra kihasználására. Egy meggondolatlan politika még gyorsabban és még erősebben hajtotta fel az árakat, mint ez talán a kartellek nélkül is történt volna, s ezek a kartellek majdnem kivétel nélkül dicstelenül és a »csőd sírjában« végezték. Még öt évig rosszul ment az üzlet és alacsonyak voltak az árak, de az iparban már nem a korábbi hangulat uralkodott. A pangást nem tartották többé magától értetődőnek, hanem csak az új kedvező konjunktúrát megelőző szünetet látták benne."

„Így lépett a kartellalakítási mozgalom a második szakaszába. A kartellek átmeneti jelenségből az egész gazdasági élet egyik alapjává válnak. Egyik iparágat a másik után hódítják meg, de elsősorban a nyersanyagipart. A kokszszindikátus szervezetében (amelynek mintájára később megalakult a szénszindikátus), már a 90-es évek elején olyan egyesülési technikát találtak maguknak, amelyet azóta is alig szárnyaltak túl. A századvégi nagy fellendülés és az 1900—1903-as válság — legalábbis a bánya- és kohóiparban — először áll teljesen a kartellek jegyében. S ha akkor ez még újdonságnak tűnt is fel, utóbb a nagyközönség számára magától értetődő igazsággá vált, hogy a gazdasági élet igen nagy része rendszerint ki van kapcsolva a szabad versenyből."[6]

Eszerint a monopóliumok története a következőképpen foglalható össze: 1. a XIX. század hatvanas és hetvenes évei a szabad verseny fejlődésének csúcspontja. A monopóliumok csak alig észrevehető csírák. 2. Az 1873-as válság után a kartellek hosszú fejlődési szakasza következik, de a kartellek még csak kivételek. Még nem szilárdak. Még átmeneti jelenségek. 3. A XIX. század végi fellendülés és az 1900—1903-as válság: a kartellek az egész gazdasági élet egyik alapjává válnak. A kapitalizmus átváltozott imperializmussá.

A kartellek megegyeznek az eladási feltételekre, a fizetési határidőkre stb. vonatkozólag. Felosztják egymás között az árupiacokat. Megállapítják, hogy mennyi árut fognak termelni. Meg-

[6] *Th. Vogelstein:* „Die finanzielle Organisation der kapitalistischen Industrie und die Monopolbildungen" (— „A kapitalista ipar pénzügyi szervezete és a monopólium-alakulatok." — *Szerk.*), a „Grundriss der Sozialökonomik" (— „A társadalmi gazdaságtan alapvonalai". — *Szerk.*) című műben, Tübingen 1914. VI. rész, Vö ugyanettől a szerzőtől: Organisationsformen der Eisenindustrie und Textilindustrie in England und Amerika. (— A vasipar és a textilipar szervezeti formái Angliában és Amerikában. — *Szerk.*) I. köt. Leipzig 1910.

szabják az árakat. Felosztják az egyes vállalatok közt a profitot stb.

A kartellek számát Németországban 1896-ban körülbelül 250-re, 1905-ben pedig 385-re becsülték, körülbelül 12 000 üzem részvételével.[7] De mindenki elismeri, hogy ezek a számok a valóság mögött maradnak. Az 1907-es németországi iparstatisztika fentebb közölt adataiból kitűnik, hogy már a 12 000 legnagyobb üzem is valószínűleg a gőz- és villanyerőnek több mint felét összpontosítja. Az Észak-amerikai Egyesült Államokban a trösztök számát 1900-ban 185-re, 1907-ben 250-re becsülték. Az amerikai statisztika az iparvállalatokat egyes személyek, cégek, illetőleg trösztök tulajdonában levő vállalatokra osztja. Ez utóbbiak kezében 1904-ben a vállalatoknak 23,6%-a, 1909-ben pedig 25,9 százaléka, vagyis több mint a negyede volt. A munkások száma ezekben az üzemekben 1904-ben az iparban foglalkoztatott munkások 70,6%-ának, 1909-ben pedig 75,6%-ának, vagyis háromnegyedének felelt meg; össztermelésük 10,9, illetőleg 16,3 milliárd dollárra, vagyis az ipari össztermelés 73,7, illetőleg 79%-ára rúgott.

A kartellek és trösztök kezében gyakran egy-egy iparág össztermelésének hét-nyolc tizede összpontosul. A Rajna—westfáliai Kőszénszindikátus 1893-ban, alapítása idején, e terület széntermelésének 86,7%-át, 1910-ben pedig már 95,4%-át összpontosította.[8] Az így létrejött monopólium óriási jövedelmet biztosít és hatalmas méretű technikai és termelési egységek alakulására vezet. Az Egyesült Államok híres petróleumtrösztje (a Standard Oil Company) 1900-ban alakult. „Tőkéje 150 millió dollárra rúgott. Törzsrészvényt 100 millió dollár, elsőbbségi részvényt pedig 106 millió dollár értékben bocsátottak ki. Ez utóbbi részvényekre 1900-tól 1907-ig 48, 48, 45, 44, 36, 40, 40, 40%-os osztalékot, összesen 367 millió dollárt fizettek ki. 1882-től 1907-ig a tiszta nyereség 889 millió dollár volt; ebből 606 milliót osztalék-

---

[7] *Dr. Riesser:* Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration im Zusammenhange mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland. (— A német nagybankok és koncentrációjuk Németország összgazdasagának fejlődésével kapcsolatban. — *Szerk.*) 4. kiad. 1912. 149. old. — *R. Liefmann:* Kartelle und Trusts und die Weiterbildung der volkswirtschaftlichen Organisation. (— Kartellek és trösztök és a közgazdasági szervezet továbbfejlesztése. — *Szerk.*) 2. kiad. 1910. 25. old.

[8] *Dr. Fritz Kestner:* Der Organisationszwang. Eine Untersuchung über die Kämpfe zwischen Kartellen und Aussenseitern. (— A szervezkedési kényszer. Tanulmány a kartellek és a kívülállók közötti harcokról. — *Szerk.*) Berlin 1912. 11. old.

ként fizettek ki, a többiből tartaléktőkét létesítettek."[9] „Az acéltröszt (United States Steel Corporation) üzemeiben 1907-ben nem kevesebb, mint 210 180 munkás és alkalmazott dolgozott. A németországi bányaipar legnagyobb vállalata, a Gelsenkircheni Bányatársaság (Gelsenkirchener Bergwerksgesellschaft), 1908-ban 46 048 munkást és alkalmazottat foglalkoztatott."[10] Az acéltröszt már 1902-ben 9 millió tonna acélt termelt.[11] Acéltermelése 1901-ben az Egyesült Államok egész acéltermelésének 66,3%-a, 1908-ban pedig 56,1%-a,[12] érckitermelése ugyanezekben az években az össztermelés 43,9%-a, illetőleg 46,3%-a volt.

Az amerikai trösztellenőrző kormánybizottság a következőket mondja jelentésében: „A trösztök fölénye versenytársaikkal szemben üzemeik nagy méretein és kitűnő technikai berendezésén alapszik. A dohánytröszt alapítása óta minden erejével azon volt, hogy a kézi erőt mindenütt nagy arányokban gépi erővel váltsa fel. E célból összevásárolta mindazokat a szabadalmakat, amelyeknek valami közük volt a dohány feldolgozásához, és erre óriási összegeket költött. Sok szabadalom eleinte használhatatlan volt és a tröszt szolgálatában álló mérnököknek át kellett azokat dolgozniuk. 1906 végén két fióktársaságot alapítottak, kizárólag szabadalmak összevásárlására. A szabadalmak kidolgozása céljából a tröszt saját öntödéket, gépgyárakat és javítóműhelyeket létesített. Az egyik ilyen üzem, Brooklynban, átlag 300 munkást foglalkoztat: itt kísérleteket folytatnak a cigaretták, cigarellok, burnót, a csomagoláshoz szükséges ezüstpapír, dobozok stb. gyártását illető találmányokkal és ha szükséges, tökéletesítik azokat."[13] „Más trösztök is alkalmaznak úgynevezett developing engineereket (mérnökök a technika fejlesztésére), akiknek feladata az, hogy új termelési módszereket dolgozzanak ki és kipróbálják a technikai újításokat. Az acéltröszt magas jutalmakat fizet mérnökeinek és munkásai-

---

[9] *R. Liefmann*: Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften. Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen. (— Részesedési és finanszírozó társaságok. Tanulmány a modern kapitalizmusról és az értékpapírokról. — *Szerk.*) 1 kiad Jena 1909. 212. old.

[10] Ugyanott, 218. old.

[11] *Dr. S. Tschierschky*: Kartelle und Trusts. (— Kartellek és trösztök. — *Szerk.*) Göttingen 1903. 13. old.

[12] *Th. Vogelstein*: Organisationsformen. (— Szervezeti formák. — *Szerk.*) 275. old.

[13] Report of the Commission of Corporations on the Tobacco Industry (— A dohányipari trösztök bizottságának jelentése. — *Szerk.*) Washington 1909 266. old. — Idézve *dr. Paul Tafel*. „Die nordamerikanischen Trusts und ihre Wirkungen auf den Fortschritt der Technik" (— „Az észak-amerikai trösztök és a technika haladására gyakorolt befolyásuk", — *Szerk.*) című könyve alapján. Stuttgart 1913. 98. old.

nak az olyan találmányokért, amelyek alkalmasak a technika tökéletesítésére, vagy az előállítási költségek csökkentésére."[14]

Hasonlóképpen szervezték meg a technikai tökéletesítések ügyét a német nagyiparban is, például a vegyiiparban, amely a legutóbbi évtizedekben olyan óriási léptekkel fejlődött. A termelés koncentrációjának folyamata ebben az iparban már 1908-ban két fő „csoportot" hozott létre, amelyek a maguk módján szintén közeljártak a monopóliumokhoz. Ezek a csoportok eleinte két-két hatalmas gyár „kettős szövetségét" jelentették s mindegyikük 20—21 millió márka tőkével rendelkezett: egyrészt a höchsti gyár, azelőtt Meister, és a Casella gyár a Majna menti Frankfurtban, másrészt a ludwigshafeni anilin- és szódagyár és a volt Bayer gyár Elberfeldben. 1905-ben aztán az egyik csoport, 1908-ban pedig a másik, megegyezésre lépett még egy-egy nagy gyárral. Így két „hármas szövetség" keletkezett, mindegyik 40—50 millió márka tőkével, s e két „szövetség" közt már megkezdődött a „közeledés", megkezdődtek az ár-„megállapodások" stb.[15]

A konkurrencia monopóliumba csap át. Az eredmény a termelés társadalmasításának óriási előrehaladása. Egyebek között a technikai találmányok és újítások folyamata is társadalmasodik.

Ez már egészen másvalami, mint az elaprózott és egymásról nem tudó, ismeretlen piacra termelő vállalkozók régi szabad versenye. A koncentráció odáig fejlődött, hogy megközelítőleg számba lehet venni az illető ország valamennyi nyersanyagforrását (például vasérclelőhelyeit), sőt, mint látni fogjuk, több országét, az egész világét is. De nemcsak számbavétel történik, hanem az óriási monopolista szövetségek ezeket a forrásokat egy kézbe is ragadják. Megközelítőleg számba veszik a piac méreteit, amelyet ezek a szövetségesek szerződés alapján egymás közt „felosztanak". Monopolizálják a szakképzett munkaerőt, felfogadják a legjobb mérnököket, birtokukba kerítik a közlekedési utakat és eszközöket — a vasutakat Amerikában, a gőzhajózási társaságokat Európában és Amerikában. A kapitalizmus, imperialista fejlődési szakaszában, a termelés minden irányú társadalmasításának közvetlen közelébe vezet el, akara-

[14] Ugyanott, 49. old.

[15] *Riesser:* Id. mű, 3. kiad. 547. és a köv. old. Az újságok (1916 június) egy új, óriási trösztről írnak, amely egyesíti Németország vegyi iparát.

tuk ellenére és tudtuk nélkül úgyszólván belerántja a kapitalistákat egy új társadalmi rendbe, amely átmenet a teljes szabad versenyről a teljes társadalmasításra.

A termelés társadalmivá válik, de az elsajátítás magánjellegű marad. A társadalmi termelési eszközök kisszámú ember magántulajdonában maradnak. A formálisan elismert szabad verseny általános keretei megmaradnak s a maroknyi monopolistának a lakosság többi részére nehezedő nyomása százszor súlyosabbá, érezhetőbbé, elviselhetetlenebbé válik.

Kestner német közgazdász külön művet szentelt a „kartellek és a kívülállók harcának", vagyis a kartellbe nem tartozó vállalkozók harcának. Ezt a művét „Szervezkedési kényszer"-nek nevezte el, holott, persze, ha nem akarnák szépítgetni a kapitalizmust, arról kellene beszélni, hogy a vállalatokat arra kényszerítik, hogy alávessék magukat a monopolista szövetségeknek. Tanulságos dolog egyszerűen csak egy pillantást vetni, ha egyébre nem, azoknak az eszközöknek a felsorolására, amelyekhez a „szervezkedésért" folytatott modern, legújabb, civilizált harcban a monopolisták szövetségei folyamodnak: 1. nyersanyagmegvonás („... a kartellbe való belépésre kényszerítés egyik legfontosabb módszere"); 2. a munkaerő megvonása „alliance"-ok útján (vagyis úgy, hogy a tőkések szerződést kötnek a munkásszakszervezetekkel arra vonatkozólag, hogy ez utóbbiak csak kartellhez tartozó vállalatoknál vállalnak munkát); 3. a szállítás megvonása; 4. a piac elzárása; 5. szerződés a vevővel arra vonatkozólag, hogy kizárólag a kartellekkel lép kereskedelmi kapcsolatba; 6. tervszerű árleszorítás (a „kívülállók", vagyis az olyan vállalatok tönkretétele céljából, amelyek nem vetik alá magukat a monopolistáknak, milliókat költenek arra, hogy bizonyos ideig önköltségi áron alul árusítsanak: a benzoniparban előfordult olyan eset, hogy az árakat 40 márkáról 22-re, vagyis majdnem a felére szállították le!); 7. hitelmegvonás; 8. bojkott.

Ez már nem a kis- és nagyüzemek, nem a technikailag elmaradott és a technikailag fejlett üzemek versenyharca. Ez már azt jelenti, hogy a monopolisták megfojtják azokat, akik nem vetik magukat alá a monopóliumnak, a monopólium nyomásának, önkényének. Ez a folyamat a polgári közgazdász tudatában a következőképpen tükröződik vissza:

„Még a tisztán gazdasági tevékenység terén is — írja Kestner

— bizonyos eltolódás megy végbe a régi értelemben vett kereskedelmi tevékenységtől a szervező-spekulatív tevékenység felé. A legnagyobb sikert nem az a kereskedő éri el, aki technikai és kereskedelmi tapasztalatai alapján a legjobban megérti vevői szükségleteit, aki a lappangó keresletet meg tudja találni és eredményesen elő tudja idézni, hanem a spekulatív zseni" (?!), „aki előre ki tudja számítani vagy legalábbis előre meg tudja érezni a szervezeti fejlődést, az egyes vállalatok közötti kapcsolatok és a bankokkal való kapcsolatok lehetőségét . . ."

Emberi nyelvre lefordítva ez azt jelenti: a kapitalizmus fejlődése odáig jutott, hogy noha az árutermelés továbbra is „uralkodik" és az egész gazdaság alapjának számít, a valóságban már alá van ásva és a hasznot a pénzügyi fortélyok „zsenijei" fölözik le. Ezeknek a fortélyoknak és szélhámosságoknak az alapja a termelés társadalmasítása, de az emberiségnek az az óriási haladása, amely ebben a társadalmasításban rejlik . . . a spekulánsok javára szolgál. Alább látni fogjuk, hogyan ábrándozik „ezen az alapon" a kapitalista imperializmus fölött gyakorolt kispolgári reakciós kritika a „szabad", „békés", tisztességes" versenyhez való *visszatérésről*.

„Az árak tartós emelkedését, mint a kartellek alakulásának eredményét — írja Kestner —, eddigelé csak a fontosabb termelési eszközöknél, különösen a kőszénnél, a vasnál, a kálinál észleltük, viszont a kész gyártmányoknál sohasem. A jövedelmezőségnek ezzel kapcsolatos növekedése hasonlóképpen a termelési eszközöket gyártó iparra korlátozódott. Ezt a megfigyelést ki kell még egészíteni azzal, hogy a nyersanyagipar" (nem pedig a félgyártmányokat feldolgozó ipar) „az eddigi kartellalakulás eredményeképpen nemcsak a jövedelem és a rentabilitás tekintetében szerez magának előnyöket a félgyártmányokat feldolgozó ipar rovására, hanem az utóbbival szemben *uralkodó helyzetre* tett szert, aminek a szabad verseny idején híre-hamva sem volt".[16]

Az általunk kiemelt szavak a dolog lényegére mutatnak rá, amit egyáltalán nem szívesen és csak ritkán ismernek el a polgári közgazdászok, és amit oly buzgón igyekeznek mentegetni és megkerülni az opportunizmus mai védelmezői K. Kautskyval az élükön. Az uralmi viszony és az ezzel kapcsolatos erőszak — ez

[16] *Kestner:* Id. mű, 254. old.

a jellegzetes „a kapitalizmus legújabb fejlődési fokára", ennek kellett elkerülhetetlenül következnie és ez is következett a mindenható gazdasági monopóliumok kialakulásából.

Még egy példát hozunk fel a kartellek basáskodására vonatkozólag. Ott, ahol kézbe lehet kaparintani a nyersanyagok valamennyi forrását vagy fő forrásait, a kartellek keletkezése és a monopóliumok alakulása különösen könnyen megy. Hiba volna azonban azt gondolni, hogy monopóliumok nem keletkeznek más iparágakban is, ahol a nyersanyagforrások kézbekerítése lehetetlen. A cementipar számára mindenütt akad nyersanyag. De Németországban ez az ipar is erősen kartellbe van szervezve. A gyárak vidékenként szindikátusokban tömörültek: a délnémetországi, a rajna-westfáliai stb. szindikátusban. Monopolárakat szabtak meg: egy vagon cement 230—280 márka, ugyanakkor, amikor az önköltség 180 márka! A vállalatok 12—16% osztalékot fizetnek s ne feledjük, hogy a mai spekulációs „zsenik" értenek ahhoz, hogy nagy nyereségeket vágjanak zsebre azon felül, amit osztalékként fizetnek ki. Hogy a versenyt ebből a jövedelmező iparágból kiküszöböljék, a monopolisták fortélyokkal is élnek: álhíreket terjesztenek az ipar rossz helyzetéről, névtelen hirdetéseket adnak le az újságokban: „tőkések! óvakodjatok attól, hogy a cementiparba tőkét fektessetek be"; végül összevásárolják a „kívülállók" (vagyis a szindikátusokban részt nem vevők) üzemeit, 60—80—150 000 márka „lelépési díjat" fizetnek nekik.[17] A monopólium utat tör magának mindenütt és minden eszközzel, kezdve a „szerény" lelépési díjtól egészen a dinamitig, amit Amerikában „alkalmaznak" a konkurrenssel szemben.

A válságoknak kartellek útján való kiküszöbölése nem egyéb a polgári közgazdászok meséjénél, akik a kapitalizmust mindenáron szépítgetik. Ellenkezőleg, az ipar *egyes* ágaiban kialakult monopólium fokozza és kiélezi az *egész* tőkés termelésnek mint rendszernek lényegéhez tartozó fejetlenséget. A földművelés az ipar fejlődése közötti aránytalanság, ami a kapitalizmusra általában jellemző, még nagyobbá válik. Az a kiváltságos helyzet, amelybe a leginkább kartellbe szervezett, úgynevezett *nehéz*ipar, különösen a szén- és vasipar kerül, a többi iparágban „a tervszerűség még fokozottabb hiányára" vezet, mint

[17] *L. Eschwege:* Zement. (— A cement. — *Szerk.*) Die Bank. 1909. 1. köt. 115. és köv. old.

Jeidels, „a német nagybankoknak az iparhoz való viszonyáról" szóló egyik legjobb munka szerzője, elismeri.[18]

„Minél fejlettebb a közgazdaság — írja Liefmann, a kapitalizmus legszemérmetlenebb szószólója —, annál inkább fordul kockázatosabb vagy külföldi vállalkozások felé, olyanok felé, amelyeknek fejlődése igen hosszú időt követel, vagy végül olyanok felé, amelyek csak helyi jelentőségűek."[19] A kockázat növekedése végeredményben a tőke óriási növekedésével kapcsolatos, amely, hogy úgy mondjuk, kicsordul, külföldre folyik stb. Ugyanakkor pedig a technika egyre gyorsabb fejlődése a nemzetgazdaság különböző ágai közötti aránytalanságnak, a káosznak és a válságnak egyre több elemét hozza magával. „Az emberiségre — kénytelen elismerni ugyanez a Liefmann — a nem túlságosan távoli jövőben valószínűleg ismét hatalmas technikai átalakulások várnak, amelyek a nemzetgazdasági szervezeten is éreztetni fogják hatásukat" ... villamosság, léghajózás ... „Gyökeres gazdasági változások idején rendszerint erősen elharapózik a spekuláció."[20]

Márpedig a válságok — mindenféle válság, leggyakrabban a gazdasági, de nemcsak a gazdasági válságok — a maguk részéről óriási mértékben fokozzák a koncentrációra és a monopóliumra irányuló törekvést. Rendkívül tanulságosak Jeidels fejtegetései az 1900-as válság jelentőségéről, amely válság, mint tudjuk, fordulópontot jelentett a legújabb monopóliumok történetében:

„Az 1900-as válság a legfőbb iparágakban az óriásvállalatokon kívül sok olyan vállalatot is sújtott, amelyeknek a szervezete a mai fogalmak szerint elavult volt — »tiszta«" (azaz nem kombinált) „vállalatokat, amelyek az ipari fellendülés hullámhegyén emelkedtek a magasba. Az áresés, a kereslet csökkenése, ezeket a »tiszta« vállalatokat olyan nyomorúságos helyzetbe juttatta, amilyenbe a kombinált óriásvállalatok részben egyáltalán nem, részben csak igen rövid időre kerültek. Ennek következtében az 1900-as válság sokkal nagyobb mértékben vezetett ipari koncentrációra, mint a korábbiak, mint az 1873-as válság, amely ugyan előidézett kiválasztódást, de a technika akkori színvona-

[18] *Jeidels:* Das Verhältnis der deutschen Grossbanken zur Industrie, mit besonderer Berücksichtigung der Eisenindustrie. (— A német nagybankok viszonya az iparhoz, különös tekintettel a vasiparra. — *Szerk.*) Lipcse 1905. 271. old.
[19] *Liefmann:* Beteiligungs- etc. Ges. 434. old.
[20] Ugyanott, 465—466. old.

lán ez a kiválasztódás nem vezetett a győztesen kikerült vállalatok monopóliumára. Ilyen tartós monopóliumuk van bonyolult technikájuk, nagyszabású szervezetük és hatalmas tőkéjük révén igen nagy mértékben a mai vas- és villamossági ipar óriásvállalatainak, kisebb mértékben a gépipar, továbbá bizonyos fém- és közlekedési, valamint egyéb iparágak óriásüzemeinek."[21]

A monopólium — „a kapitalizmus legújabb fejlődési szakaszának" legújabb vívmánya. De a jelenkori monopóliumok tényleges erejéről és jelentőségéről alkotott fogalmaink szerfölött elégtelenek, hiányosak, túlságosan szűkek volnának, ha nem vennők tekintetbe a bankok szerepét.

A megírás ideje: 1916 január—június.
Először 1917 áprilisában, külön brosúra formájában, Petrográdban jelent meg.
Lenin Művei. 22. köt. Szikra 1951.
202—216. old.

[21] *Jeidels:* Id. mű, 108. old.

ÖTÖDIK TÉMA[1]

AZ ÉRTÉKTÖBBLET ELOSZTÁSA

[1] Ehhez a témához nincs kötelező irodalom. — *A kiadó.*

HATODIK TÉMA

A NEMZETI JÖVEDELEM, AZ ÚJRATERMELÉS ÉS A VÁLSÁGELMÉLET ALAPJAI

HUSZADIK FEJEZET

EGYSZERŰ ÚJRATERMELÉS

I. A kérdés feltevése

Ha a társadalmi tőke évi funkcióját[1] — tehát az össztőke funkcióját, amelynek az egyéni tőkék csak töredékei, mozgásuk pedig egyrészt egyéni mozgás, másrészt egyúttal szerves tagja az össztőke mozgásának — eredményében vizsgáljuk, vagyis a társadalom által az év folyamán előállított áruterméket vesszük szemügyre, akkor ki kell tűnnie, hogyan megy végbe a társadalmi tőke újratermelési folyamata, milyen vonások különböztetik meg ezt az újratermelési folyamatot az egyes tőke újratermelési folyamatától, és mely vonásai közösek a kettőnek. Az évi termék tartalmazza a társadalmi terméknek mind a tőkét pótló részeit — a társadalmi «termelést, valamint» újratermelést —, mind a fogyasztási alapba kerülő részeket, amelyeket a munkások és a tőkések elfogyasztanak, vagyis magában foglalja mind a termelő, mind az egyéni fogyasztást. Az újratermelés magában foglalja «mind az áruvilág újratermelését, mind» a tőkésosztály és a munkásosztály újratermelését «azaz fenntartását», tehát az egész termelési folyamat tőkés jellegének újratermelését is.

Nyilvánvalóan az $A' - \left\{ \begin{matrix} P - A \ldots T \ldots A' \\ p - á \end{matrix} \right.$ forgalmi

figurát kell elemeznünk, márpedig ebben a fogyasztás szükségképpen szerepet játszik; mert az $A' = A + á$ kiindulópont, az árutőke, tartalmazza mind az állandó és a változó tőkeértéket, mind az értéktöbbletet. Mozgása tehát felöleli mind az egyéni

[1] A II. kéziratból.

fogyasztást, mind a termelő fogyasztást. A $P — Á \ldots T \ldots Á' — P'$ és a $T \ldots Á' — P' — Á \ldots T$ körforgásokban a kiinduló- és végpont a *tőke* mozgása: amely magában foglalja ugyan a fogyasztást is, mert az árut, a terméket el kell adni. Ha azonban ezt megtörténtnek tételezzük fel, akkor az egyes tőke mozgása szempontjából mellékes, hogy ezzel az áruval a továbbiakban mi történik. Az $Á' \ldots Á'$ mozgásnál viszont a társadalmi újratermelés feltételei éppen onnan ismerhetők fel, hogy ki kell mutatni, mi történik az $Á'$ össztermék egyes értékrészeivel. Az újratermelési összfolyamat itt éppúgy magában foglalja a forgalom által közvetített fogyasztási folyamatot, mint magát a tőke újratermelési folyamatát.

Mostani célkitűzésünk megkívánja, hogy az újratermelési folyamatot $Á'$ egyes alkotórészeinek mind értékbeni, mind természetbeni pótlása szempontjából vizsgáljuk. Most már nem elégedhetünk meg, mint az egyes tőke termékértékének elemzésénél, azzal a *feltevéssel*, hogy az egyes tőkés tőkéje alkotórészeit áruterméke eladása útján először átváltoztathatja pénzzé, s azután a termelési elemeknek az árupiacon történő újramegvásárlása útján visszaváltoztathatja termelőtőkévé. Ezek a termelési elemek, ha tárgyi természetűek, éppúgy alkotórészei a társadalmi tőkének, mint az egyéni késztermék, amely velük kicserélődik és általuk pótlódik. Másrészt a társadalmi árutermék ama részének mozgása, amelyet a munkás a munkabérének, a tőkés pedig az értéktöbbletnek az elköltése alkalmával elfogyaszt, nemcsak szerves tagja az össztermék mozgásának, hanem összefonódik az egyéni tőkék mozgásával, s ezért lefolyását nem lehet úgy megmagyarázni, hogy egyszerűen feltételezzük.

A közvetlenül előttünk álló kérdés a következő: Hogyan pótolják a termelésben elfogyasztott *tőkét* értéke szerint »és természetbeni formájában« az évi termékből, és e pótlás mozgása hogyan fonódik össze az értéktöbbletnek a tőkések és a munkabérnek a munkások által történő elfogyasztásával? Egyelőre tehát az egyszerű újratermelésről van szó. Feltételezzük továbbá nemcsak azt, hogy a termékek értékükön cserélődnek, hanem azt is, hogy a termelőtőke alkotórészeiben nem megy végbe értékforradalom. Egyébként ha az árak eltérnek az értékektől, ez nem lehet befolyással a társadalmi tőke mozgására. Egészében véve továbbra is ugyanolyan termékmennyiségek cserélődnek

ki, noha az egyes tőkések ebben olyan értékarányok szerint vennének részt, amelyek már nem felelnének meg pontosan előlegeiknek és az egyes tőkések által külön-külön termelt értéktöbblettömegeknek. Ami azonban az értékforradalmakat illeti, ezek nem változtatják meg az évi össztermék értékalkotórészeinek arányait, ha általánosak és egyenletesen oszlanak el. Ha viszont részlegesek és nem oszlanak el arányosan, zavarokat okoznak, amelyek, *először*, mint ilyenek csak akkor érthetők meg, ha változatlan értékviszonyoktól való *eltérésnek* tekintjük őket; *másodszor* azonban, ha be van bizonyítva az a törvény, hogy az évi termék értékének egyik része állandó, másik része pedig változó tőkét pótol, akkor az állandó vagy a változó tőke értékében bekövetkező forradalom ezen a törvényen mit sem változtatna. Ez a forradalom csak az egyik vagy másik minőségben működő értékrészek viszonylagos nagyságát változtatná meg, mert az eredeti értékek helyébe más értékek lépnének.

Amíg a tőke értéktermelését és termékértékét úgy vizsgáltuk, hogy egyéni tőkéről van szó, addig az árutermék természetbeni formája (például, hogy gépekből, gabonából vagy tükrökből áll-e) az elemzés szempontjából teljesen közömbös volt. Ez mindig csak példaként szolgált, és bármely tetszőleges termelési ág egyaránt alkalmas volt példának. Magával a közvetlen termelési folyamattal volt dolgunk, amely minden ponton valamely egyéni tőke folyamataként mutatkozik meg. Ha a tőke újratermelésével foglalkoztunk, elegendő volt feltételezni azt, hogy az árutermék tőkeértéket megtestesítő része a forgalom területén visszaváltozhat termelési elemeivé, tehát termelőtőkévé; továbbá elegendő volt az a feltevés, hogy a munkás és a tőkés megtalálják a piacon azokat az árukat, amelyekre a munkabért és az értéktöbbletet kiadják. A tárgyalásnak ez a csak formális módja a társadalmi össztőke és e tőke termékértéke vizsgálatánál már nem elegendő. A termékérték egy részének visszaváltoztatása tőkévé, másik részének bekerülése a tőkés- és a munkásosztály egyéni fogyasztásába olyan mozgást jelent, amely magában az össztőke eredményét alkotó termékértékben megy végbe; s ez a mozgás nemcsak értékpótlás, hanem anyagpótlás is, tehát feltétele nemcsak a társadalmi termék értékalkotórészeinek kölcsönös aránya, hanem e részek használati értéke, anyagi alakja is.

Az azonos méretekbenvégbemenő egyszerű újratermelés[2] absztrakciónak tűnik, mert egyrészt tőkés alapon furcsa feltevés, hogy semmiféle felhalmozás, vagyis bővített újratermelés nem történik, másrészt a viszonyok, amelyek között termelnek, az évek során nem maradnak teljesen azonosak (márpedig ezt tételezzük fel). Abból a feltevésből indulunk ki, hogy egy adott értékű társadalmi tőke a múlt évhez hasonlóan a folyó évben is ugyanannyi áruértéket ad és ugyanolyan mennyiségű szükségletet elégít ki, noha az áruk formái az újratermelési folyamatban változhatnak. Mégis, ha felhalmozás megy végbe, akkor az egyszerű újratermelés ennek mindig része, tehát önmagában is vizsgálható, és reális tényezője a felhalmozásnak. Az évi termék értéke csökkenhet, noha a használati értékek tömege változatlan; az érték azonos maradhat, noha a használati értékek tömege csökken; az újratermelt használati értékek értéke és tömege egyidejűleg csökkenhet. Mindez azt jelenti, hogy az újratermelés most vagy kedvezőbb, vagy rosszabb körülmények között megy végbe, mint azelőtt, s az utóbbi eset következménye nem teljes — hiányos — újratermelés lehet. De mindez az újratermelés különböző elemeinek csak mennyiségi oldalát érintheti, nem pedig azt a szerepet, amelyet ezek az elemek mint újratermelő tőke vagy mint újratermelt jövedelem az összfolyamatban játszanak.

II. A társadalmi termelés két osztálya[3]

Az össztermék, tehát a társadalom össztermelése is két nagy osztályra tagozódik:

I. *Termelési eszközökre,* vagyis olyan árukra, amelyek formájuk révén bele kell hogy kerüljenek, vagy legalábbis belekerülhetnek a termelő fogyasztásba.

II. *Fogyasztási cikkekre,* vagyis olyan árukra, amelyek formájuk révén a tőkésosztály és a munkásosztály egyéni fogyasztásába kerülnek bele.

Mind az egyik, mind a másik ilyen osztályban az odatartozó valamennyi termelési ág együttesen egyetlen hatalmas termelési ágat alkot, az egyik csoport a termelési eszközök, a másik a fogyasztási cikkek ágát. A két termelési ágban külön-külön al-

[2] A VIII. kéziratból.
[3] Lényegében a II. kéziratból. A séma a VIII. kéziratból.

kalmazott össztőke a társadalmi tőke egy-egy nagy osztályát alkotja.

Mindkét osztályban a tőke két alkotórészre oszlik:

1. *Változó tőkére.* Ez *értékét* tekintve az ebben a termelési ágban alkalmazott társadalmi munkaerő értékével, tehát az érte kifizetett munkabérek összegével egyenlő. Anyagát tekintve magából a működő munkaerőből, azaz a szóban forgó tőkeérték által mozgásba hozott eleven munkából áll.

2. *Állandó tőkére,* vagyis az ebben az ágban termelésre felhasznált összes termelési eszközök értékére. Ezek viszont ismét feloszlanak *állótőkére*: gépek, szerszámok, épületek, igásállatok stb.; és állandó *forgótőkére*: termelési anyagok, például nyers- és segédanyagok, félkészgyártmányok stb.

A két osztály mindegyikében a szóban forgó tőke segítségével előállított évi össztermék értéke feloszlik egy olyan értékrészre, amely a termelésben elfogyasztott és értékét tekintve a termékre csak átvitt *c* állandó tőkét jelenti, és az évi összmunka által hozzátett értékrészre. Ez az utóbbi ismét feloszlik az előlegezett *v* változó tőke pótlására és az ezen felüli többletre, amely az *m* értéktöbbletet alkotja. Akárcsak az egyes áruk értéke, az egyes osztályok évi össztermékének értéke is $c+v+m$-re oszlik.

A *c* értékrész, amely a termelésben *elhasznált* állandó tőkét képviseli, nem egyenlő a termelésben *alkalmazott* állandó tőke értékével. A termelési anyagokat ugyan teljesen elhasználták, értéküket tehát teljesen átvitték a termékre. Az alkalmazott *állótőkének* azonban csak egy részét használták el teljesen, tehát csak ennek a résznek az értékét vitték át a termékre. Az állótőke másik része (gépek, épületek stb.) továbbra is megvan és működik, noha az évi kopás következtében csökkent értékben. Az állótőkének ezt a továbbműködő részét nemlétezőnek kell tekintenünk, amikor a termékértéket vizsgáljuk. A tőkeértéknek olyan része ez, amely az újonnan termelt áruérték mellett, tőle függetlenül van meg. Ez már az egyes tőke termékértékének vizsgálatánál kitűnt (I. köt. 6. fej. [193.] old.). A tárgyalás ottani módjától azonban itt egyelőre el kell térnünk. Az egyes tőke termékértékének vizsgálatánál láttuk, hogy az állótőkétől a kopás révén elvont érték átkerül a kopási idő alatt előállított árutermékre, függetlenül attól, hogy ez idő alatt a szóban forgó állótőke egy részét ebből az átvitt értékből pótolják-e termé-

szetben avagy sem. Itt viszont, a társadalmi össztermék és e termék értéke vizsgálatánál, legalábbis egyelőre kénytelenek vagyunk figyelmen kívül hagyni az állótőke kopása révén az év folyamán az évi termékre átvitt értékrészt, ha ezt az állótőkét az év folyamán természetben nem pótolták. Ezt a kérdést e fejezet egy későbbi szakaszában külön megtárgyaljuk majd.

Az egyszerű újratermelést a következő séma alapján vizsgáljuk, amelyben c = állandó tőke, v = változó tőke, m = értéktöbblet, és az értékesítési arány $\frac{m}{v} = 100\%$. A számok jelenthetnek millió márkát, frankot vagy font sterlinget.

I. Termelési eszközök termelése:
tőke..... $4000_c + 1000_v = 5000$,
árutermék . $4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000$,
ami termelési eszközökben van meg.

II. Fogyasztási cikkek termelése:
tőke..... $2000_c + 500_v = 2500$,
árutermék . $2000_c + 500_v + 500_m = 3000$,
ami fogyasztási cikkekben van meg.

Összefoglalva, az évi összárutermék:
I. $4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000$ termelési eszköz,
II. $2000_c + 500_v + 500_m = 3000$ fogyasztási cikk.
Összérték = 9000 s ebből feltevésünk szerint a természetbeni formájában továbbműködő állótőke ki van zárva.

Ha mármost megvizsgáljuk azokat a cseremüveleteket, amelyek az egyszerű újratermelés alapján — ahol tehát az egész értéktöbbletet improduktív módon fogyasztják el — szükségesek, s közben az ezeket közvetítő pénzforgalmat egyelőre figyelmen kívül hagyjuk, akkor eleve három nagy jelentőségű támpontot kapunk.

1. Az 500_v-t, a II. osztály munkásainak munkabérét, és az 500_m-et, ugyanezen osztály tőkéseinek értéktöbbletét fogyasztási cikkekre kell kiadni. De értékük megvan abban az 1000 értékű fogyasztási cikkben, amely a II. osztály tőkéseinek kezében az általuk előlegezett 500_v-t pótolja, továbbá az 500_m-et képviseli. A II. osztály munkabérét és értéktöbbletét tehát a II. osztályon belül ezen osztály termékeire váltják át. Ezzel az össztermékből eltűnik $(500_v + 500_m)$ II = 1000 fogyasztási cikk.

2. Az I. osztály $1000_v + 1000_m$-jét ugyancsak fogyasztási

cikkekre, vagyis a II. osztály termékére kell kiadni. Ki kell tehát cserélni a II. osztály termékéből még fennmaradó, vele egyenlő összegű 2000_c állandó tőkerészre. Ennek ellenében a II. osztály az I. osztálytól azonos összegű termelési eszközt kap, amelyben az I. osztály $(1000_v + 1000_m)$-jének értéke megtestesül. Ezzel a számításból kiesik 2000 II_c és $(1000_v + 1000_m)$ I.

3. Marad még 4000 I_c. Ez olyan termelési eszközökből áll, amelyek csak az I. osztályban használhatók el, ezen osztály elhasznált állandó tőkéjének pótlására szolgálnak, s ezért éppúgy elintéződnek az I. osztály egyes tőkései közötti kölcsönös csere révén, mint az $(500_v + 500_m)$ II a II. osztály munkásai és tőkései közötti, illetve egyes tőkései közötti csere révén.

Egyelőre ennyit a későbbiek jobb megértéséhez.

III. A két osztály közötti csere: I v + m átváltása II_c-re[4]

Kezdjük a két osztály közötti nagy cserével. $(1000_v + 1000_m)$ I — mely értékek termelőik kezén termelési eszközök természetbeni formájában vannak meg, kicserélődnek 2000 II_c-re, olyan értékekre, amelyeknek természetbeni formája fogyasztási cikk. A II. osztály tőkései ezáltal 2000 állandó tőkéjüket fogyasztási cikkek formájából ismét átváltoztatták fogyasztási cikkek előállítására alkalmas termelési eszközök formájába, olyan formába, amelyben ez a tőke ismét a munkafolyamat tényezőjeként szerepelhet és az értékesítési folyamatban állandó tőkeértékként működhet. Másrészt ezáltal az I. osztály munkaerejének egyenértéke (1000 I_m) és az I. osztály tőkéseinek értéktöbblete (1000 I_v) fogyasztási cikkekben realizálódott; mind a kettő termelési eszközökből átváltozott olyan természetbeni formába, amelyben mint jövedelem elfogyasztható.

Ez a kölcsönös átváltás azonban pénzforgalom révén valósul meg, amely ezt a folyamatot egyfelől közvetíti, másfelől megértését megnehezíti, de döntő fontosságú, mert a változó tőkerésznek mindig újra pénzformában kell fellépnie, pénztőkeként, amely pénzformából munkaerővé változik át. A változó tőkét valamennyi, a társadalom egész területén egyidejűleg egymás mellett működő termelési ágban pénzformában kell előlegezni, függetlenül attól, hogy e termelési ágak az I. vagy a II. osztályba

[4] Innen ismét a VIII. kézirat.

tartoznak-e. A tőkés megveszi a munkaerőt mielőtt az a termelési folyamatba belépne, de csak a megállapodott időpontokban fizeti, miután kifejtése a használati értékek termelésében már megtörtént. Akárcsak a termék értékének többi része, az a rész is a tőkésé, amely csak a munkaerő fizetésére fordított pénz egyenértéke, tehát a változó tőkeértéket képviseli. Magában ebben az értékrészben a munkás már megadta a tőkésnek munkabére egyenértékét. A tőkés számára azonban árujának pénzzé való visszaváltoztatása, eladása állítja helyre változó tőkéjét mint pénztőkét, amelyet újra munkaerő vásárlására előlegezhet.

Az I. osztályban tehát az össztőkés 1000 font sterlinget (a font sterlinggel csak azt kívánom jelezni, hogy ez *pénzformában* levő érték) = 1000_v-t fizetett a munkásoknak az I. termék, vagyis az általuk termelt termelési eszközök v részként már meglevő értékrésze fejében. A munkások ezért az 1000 font sterlingért ugyanilyen értékű fogyasztási cikkeket vásárolnak a II. osztály tőkéseitől, s ily módon a II. osztály állandó tőkéje felét pénzzé változtatják; a II. osztály tőkései viszont ezért az 1000 font sterlingért 1000 értékű termelési eszközt vásárolnak az I. osztály tőkéseitől; ezáltal az utóbbiak számára az 1000_v változó tőkeérték, amely termékük részeként termelési eszközök természetbeni formájában volt meg, ismét pénzzé változott át, s most az I. osztály tőkései kezében újra pénztőkeként működhet, amelyet munkaerővé, tehát a termelőtőke leglényegesebb elemévé változtatnak át. Ily módon e tőkések változó tőkéje pénzformában visszaáramlik hozzájuk, mert árutőkéjük egy részét realizálták.

Ami pedig azt a pénzt illeti, amely az I. árutőke m részének a II. állandó tőkerész másik fele ellenében történő cseréjéhez szükséges, ezt különböző módon előlegezhetik. A valóságban ez a forgalom mindkét kategória egyéni tőkéseinek számtalan vételét és eladását tartalmazza, de az ehhez szükséges pénznek minden körülmények között ezektől a tőkésektől kell származnia, mert a munkások által forgalomba hozott pénzzel már elszámoltunk. Hol a II. kategória tőkése vásárol termelési eszközöket a termelőtőkéje mellett meglevő pénztőkéjéből az I. kategória tőkéseitől, hol fordítva, az I. kategória tőkése vesz fogyasztási cikkeket a személyes elköltésre, nem pedig tőkekiadásra szánt pénzalapjából a II. kategória tőkéseitől. Mint már fentebb az I. és

II. szakaszban kimutattuk, fel kell tételeznünk, hogy a tőkés a termelőtőke mellett minden körülmények között rendelkezik bizonyos pénzkészletekkel, akár tőkeelőlegezésre, akár jövedelem elköltésére. Tegyük fel — az arány ebből a szempontból teljesen mellékes —, hogy a pénz egyik felét a II. osztály tőkései előlegezik állandó tőkéjüket pótló termelési eszközök vásárlására, a másik felét az I. osztály tőkései adják ki fogyasztásra. Akkor a II. osztály 500 font sterlinget előlegez, ezen az I. osztálytól termelési eszközöket vásárol, és ezáltal (az I. osztály munkásaitól származó előbbi 1000 font sterlinggel együtt) állandó tőkéje $^3/_4$-ét természetben pótolta; az I. osztály az így kapott 500 font sterlingen fogyasztási cikkeket vesz a II. osztálytól, és ily módon árutőkéje *m*-ből álló részének felét illetően elvégezte az *á—p—á* forgalmat, tehát ezt a termékét fogyasztási alapban realizálta. E második művelet révén az 500 font sterling visszakerül a II. osztály kezébe, mint olyan pénztőke, amellyel termelőtőkéje mellett rendelkezik. Másrészt az I. osztály, árutőkéjének nála még termékként elfekvő *m* része felére alapozva — mielőtt ezt eladta volna —, előre 500 font sterlinget ad ki arra, hogy fogyasztási cikkeket vásároljon a II. osztálytól. Ugyanezzel az 500 font sterlinggel a II. osztály termelési eszközöket vásárol az I. osztálytól, s ily módon egész állandó tőkéjét (1000 + 500 + 500 = 2000) természetben pótolta, az I. osztály pedig egész értéktöbbletét fogyasztási cikkekben realizálta. Összesen 4000 font sterlingnyi áru cseréje bonyolódott le 2000 font sterling pénzforgalommal, mely utóbbi csak azért ilyen nagy, mert úgy ábrázoltuk a folyamatot, mintha az évi össztermék néhány hatalmas adagban egyszerre került volna cserére. Itt csak az a fontos, hogy a II. osztály nem csupán fogyasztási cikkek formájában újratermelt állandó tőkéjét változtatta át ismét termelési eszközökké, hanem ezenkívül visszatért hozzá az az 500 font sterling is, amelyet termelési eszközök vásárlására előlegképpen forgalomba dobott; s hogy ugyanígy az I. osztálynak nemcsak az általa termelési eszközök formájában újratermelt változó tőkéje van meg ismét pénzformában, mint pénztőke, amely újra közvetlenül munkaerőre váltható át, hanem ezenkívül visszaáramlik hozzá az az 500 font sterling is, amelyet — mielőtt tőkéje értéktöbbletének felét eladta volna — előre fogyasztási cikkek vásárlására költött. Ez az 500 font sterling azonban nem a megtörtént elköltés folytán kerül vissza

hozzá, hanem annak folytán, hogy utána eladja árutermékének azt a részét, amely a fele értéktöbbletét hordozza.

Mindkét esetben nemcsak a II. osztály állandó tőkéjét váltják át termékformából újra termelési eszközök természetbeni formájába, hogy tőkeként működhessen; s ugyanígy nemcsak az I. osztály változó tőkerészét váltják át pénzformába, az itt előállított termelési eszközök értéktöbbletrészét pedig fogyasztásra alkalmas, jövedelemként elfogyasztható formába. Hanem ezenkívül a II. osztályhoz visszaáramlik az az 500 font sterling pénztőke, amelyet termelési eszközök vásárlására előlegezett, mielőtt az állandó tőke megfelelő, ezt kompenzáló értékrészét — amely fogyasztási cikkek formájában van meg — eladta volna; továbbá az I. osztályhoz visszaáramlik a fogyasztási cikkek vásárlására anticipando [előzetesen] kiadott 500 font sterling. Ha a II. osztályhoz visszaáramlik az áruterméke állandó részének számlájára előlegezett pénz, az I. osztályhoz pedig az áruterméke egyik értéktöbbletrészének számlájára előlegezett pénz, akkor ez csak azért következik be, mert a tőkések egyik osztálya a II. áruformában meglevő állandó tőkén kívül, a másik osztálya pedig az I. áruformában meglevő értéktöbbleten kívül még 500—500 font sterling pénzt dobott forgalomba. Végső soron azáltal fizették ki egymást hiánytalanul, hogy megfelelő áruegyenértékeiket kicserélték. Az a pénz, amelyet áruik értékösszegén felül ennek az árucserének az eszközeként forgalomba dobtak, visszatér hozzájuk a forgalomból, olyan arányban, amilyenben a két osztály a forgalomba dobta. Egyik fél sem lett egy fillérrel sem gazdagabb. A II. osztálynak volt 2000 állandó tőkéje fogyasztási cikkek formájában + 500 pénze; most van 2000 értéke termelési eszközökben és 500 értéke pénzben, mint azelőtt; ugyanígy az I. osztálynak van 1000 értéktöbblete (amely áruk, termelési eszközök helyett most fogyasztási alap formájában van meg) + 500 pénze, mint azelőtt. — Általános következtetés: Abból a pénzből, amelyet az ipari tőkések saját áruforgalmuk közvetítésére forgalomba dobnak, akár az áru állandó értékrészének, akár az árukban rejlő értéktöbbletnek — ha ezt jövedelemként adják ki — a számlájára, az illető tőkésekhez annyi tér vissza, amennyit a pénzforgalomra előlegeztek.

Ami az I. osztály változó tőkéjének pénzformába való visszaváltoztatását illeti, e változó tőke — miután munkabérre fordították — először abban az áruformában van meg az I. tőkések

számára, amelyben a munkások megtermelték nekik. Ezek a tőkések a változó tőkét pénzben kifizették a munkásoknak, mint munkaerejük árát. Ennyiben megfizették árutermékük értékének azt a részét, amely ezzel a pénzben kiadott változó tőkével egyenlő. Ennek fejében viszont tulajdonosai is az árutermék e részének. A munkásosztály általuk alkalmazott része azonban nem vevője a saját maga termelte termelési eszközöknek; ezzel szemben vevője a II. osztály által termelt fogyasztási cikkeknek. A munkaerő fizetésekor pénzben előlegezett változó tőke tehát nem közvetlenül tér vissza az I. osztály tőkéseihez. A munkások vásárlásai révén átmegy azoknak a tőkéseknek a kezébe, akik a munkások számára szükséges és egyáltalában hozzáférhető árukat termelik, tehát a II. tőkések kezébe, s csak azon a kerülő úton tér vissza az I. tőkésekhez, hogy a II. tőkések ezt a pénzt termelési eszközök vásárlására fordítják.

Ebből következik, hogy egyszerű újratermelés esetén az I. árutőke $v + m$ értékösszegének (tehát az I. egész áruterméke megfelelő hányadának is) egyenlőnek kell lennie a II. osztály egész árutermékének ugyancsak bizonyos hányadaként elkülönülő II_c állandó tőkével; vagyis $I_{(v+m)} = II_c$.

Marx: A tőke. II. köt. Budapest 1961.
345—354. old.
Először megjelent: Hamburg 1885.

HETEDIK TÉMA

AZ ÁLLAMMONOPOLISTA KAPITALIZMUS

A MAI KAPITALIZMUS PROBLÉMÁI ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY

AZ ÁLLAMMONOPOLISTA KAPITALIZMUS

A mai polgári társadalomra az állammonopolista kapitalizmus széles körű fejlődése jellemző. Ez a jelenség megköveteli, hogy a marxisták—leninisták különösen behatóan és figyelmesen foglalkozzanak vele. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy az állammonopolista kapitalizmus hatásának figyelembevétele, helyes elemzése nélkül nem értékelhetjük megfelelően az imperialista világ egyetlen komolyabb gazdasági és politikai jelenségét sem, nem határozhatjuk meg a munkásmozgalom stratégiai és taktikai feladatait a kapitalizmus megdöntéséért és a szocializmusba való átmenetért vívott harcában.

Lenin elsőként ismerte fel ennek az objektív folyamatnak lényegét, s az imperializmus elméletét az állammonopolista kapitalizmus mélyenszántó tudományos elemzésével gazdagította. Az állammonopolista kapitalizmus lenini elméletének továbbfejlesztését az SZKP programjában és a kommunista világmozgalom más programadó dokumentumaiban találjuk meg.

Miben rejlenek az állammonopolista kapitalizmus gyökerei? Természetesen nem az államférfiak szubjektív óhajaiban, és nem is a mai kapitalizmus politikai felépítményében bekövetkezett változásokban. Az állammonopolista kapitalizmust a monopóliumok fejlődése és uralma hívta életre. A monopóliumok az állammonopolista kapitalizmus kiindulópontjai. Ezért helytelen volna, ha az állammonopolista kapitalizmus kialakulását és fejlődését csak a termelés társadalmasításával, a gazdaság szabályozására irányuló törekvéssel hoznánk összefüggésbe (bár az állammonopolista kapitalizmus természetesen a társadalmasítási folyamat tükröződése a kapitalizmus görbe tükrében). A munka társadalmasításának jelenlegi színvonala nem állammonopolista

kapitalizmust követel, hanem forradalmi átmenetet a szocializmusba.

A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy az állammonopolista kapitalizmus nem kötelező mérföldkő a szocializmus felé vezető úton. Az állammonopolista kapitalizmus alapja nem a társadalmasítás mint olyan, hanem a tőkés társadalmasítás talaján létrejövő monopólium. Magánmonopóliumok nélkül nincs állammonopolista kapitalizmus. A magánmonopóliumok határozzák meg a lényegét, a történelmi rendeltetését és a helyét.

Az állammonopolista kapitalizmus arról tanúskodik, hogy a társadalomban teljesen megértek a szocializmusba való átmenet összes anyagi feltételei, hogy az imperializmus termelési viszonyainak egész rendszere összeütközésbe került a társadalom további fejlődésének szükségleteivel. Magának az állammonopolista kapitalizmusnak a fejlődése oda vezet, hogy a monopóliumok igájukba hajtják a nemzetet, azt jelenti, hogy erősödik a reakció a polgári társadalomban.

Az állammonopolista kapitalizmus egyáltalán nem a termelés tőkés koncentrációjával és a monopóliumok erősödésével párhuzamosan fejlődik. Az állammonopolista kapitalizmus mint az imperializmus alapvető sajátosságainak továbbfejlődése — az imperializmus bomlásának és hanyatlásának törvényszerű következménye. A világháborúk és a gazdasági válságok, a kapitalizmus valamennyi ellentmondásának kiéleződésével együtt, meggyorsítják az állammonopolista kapitalizmus fejlődését.

Ha a monopolkapitalizmus állammonopolista kapitalizmussá fejlődik, ez nem jelenti azt, hogy a polgári társadalom egy új, az imperializmustól különböző fejlődési szakaszba lépett. Az állammonopolista kapitalizmus semmi esetre sem vezet a burzsoá állam természetének megváltozására, a burzsoá államnak osztályok fölött álló erővé, holmi döntőbíróvá válására, amely egyformán védelmezi a munka és a tőke érdekeit, mint a revizionisták állítják. Éppen ellenkezőleg, a monopolkapitalizmus állammonopolista kapitalizmussá fejlődése arról tanúskodik, hogy a mai burzsoá állam végérvényesen átalakult a finánctőkés oligarchia ügyintéző bizottságává. Az állam bevonása a termelés, a forgalom és az elosztás folyamatába — a monopóliumok gazdagodását szolgálja. Az állammonopolista kapitalizmus lényegét az SZKP programja a következőképpen jellemzi: „A monopóliumok további gazdagodása, a munkásmozgalom és a nem-

zeti felszabadító harcok elnyomása, a kapitalista rendszer megmentése és az agresszív háború kirobbantása céljából az állammonopolista kapitalizmus egységes mechanizmusban egyesíti a monopóliumok erejét az állam erejével."[1]

Az állam összenövése a monopóliumokkal csak azt jelenti, hogy a monopóliumok a banktőke és az ipari tőke személyi unióját a fináncoligarchia és az államapparátus személyi uniójával egészítik ki. Végbemegy az állam és a monopóliumok összenövése. „A monopóliumok kialakulása és növekedése következtében — állapítja meg az SZKP programja — az állam a fináncoligarchia érdekében közvetlenül beavatkozik a kapitalista újratermelés folyamatába."[2] Ezáltal bővülnek a burzsoá állam gazdasági funkciói, s egyszersmind tevékenysége minőségileg új jelleget ölt. A burzsoá állam szerepének ezt a szükségszerű megváltozását az imperializmus szakaszában — maguk a kapitalizmus törvényei határozzák meg.

A XIX. század polgári közgazdaságtanának képviselői tudvalevőleg nem tartották szükségesnek az állam közvetlen beavatkozását a társadalmi tőke újratermelési folyamatába. Minden ilyesfajta beavatkozásban a kapitalista fejlődés spontán folyamatának megsértését, a dolgok természetes rendjének szükségtelen megzavarását látták. Persze, a tőke sohasem volt tehetetlen az állammal szemben. A burzsoázia akkoriban is a maga érdekei alá rendelte az államot, eszközként használta fel a reakciós hűbéri rend ellen, a tőkés viszonyok uralomra juttatásáért és fejlesztéséért vívott harcában. A tőke megkövetelte az államtól, hogy kíméletlen intézkedésekkel tartsa féken a munkásosztályt. Ugyanakkor azonban az ipari tőke és ideológusai ellenezték az állam közvetlen beavatkozását a termelés, a forgalom és az elosztás folyamatába.

A szabadversenyes kapitalizmus korában még nem volt meg a gazdasági alapja annak, hogy az állam állandóan beavatkozzon a társadalmi tőke újratermelési folyamatába. Az állam objektíve nem léphette túl a tőkés magántulajdon „éjjeliőre" szerepének, „a tőkés kizsákmányolást biztosító általános feltételek védelmezésének" kereteit.

Az imperializmusban megváltozott a helyzet. A monopóliumok megteremtették a szükséges alapot ahhoz, hogy az államot

[1] Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1962. 731. old.
[2] Ugyanott.

a fináncoligarchia érdekében bevonják az újratermelési folyamatba. A polgári közgazdászok nem véletlenül tartják szükségszerűnek az állam beavatkozását a társadalmi tőke újratermelési folyamatába, nem véletlenül lépnek fel az „irányított gazdaság" különféle elméleteivel. A polgári teoretikusok nézeteiben bekövetkezett változások a társadalmi fejlődés reális eredményeit tükrözik.

Az állammonopolista kapitalizmus körülményei között a burzsoá állam gazdasági funkciói továbbra is a fináncoligarchia elnyomásának és a dolgozók kizsákmányolásának fokozására irányulnak, s a monopóliumoknak a nemzet rovására történő gazdagodását szolgálják. Az állammonopolista kapitalizmus konkrét formái nemcsak országonként, hanem történelmi időszakonként is különbözőek. Egyaránt függnek a gazdasági és a politikai ellentmondások élességének fokától, az államhatalom formájától, az osztály-erőviszonyoktól, a monopolburzsoázia pozíciójának szilárdságától és a munkásmozgalom fejlettségének színvonalától. De a formák változatossága ellenére az állammonopolista kapitalizmus mechanizmusának lényege ugyanaz, s abban jut kifejezésre, hogy az állam gazdaságpolitikáját a monopóliumok határozzák meg. Az állami tulajdon, egyes iparágak államosítása, az állami piac, a külkereskedelem állami szabályozása, a költségvetési mechanizmus felhasználása, a valuta- és hitelpolitika, az állami befektetés és az állami megrendelés — mindez arra irányul, hogy a burzsoá társadalom gazdasági életének meghatározásában még inkább növelje a magánmonopóliumok szerepét.

Az állammonopolista kapitalizmus fejlődése belső ellentmondásokkal terhes kettős folyamat. Egyrészt jelentősen erősödik a monopóliumok hatalma, másrészt kiéleződnek a régi ellentmondások, és olyan új ellentmondások keletkeznek, amelyek megrendítik a burzsoá társadalom alapjait. De ez nem is lehet másképp, mert az állammonopolista kapitalizmus nem szünteti meg a tőkés termelési mód alapvető ellentmondásait.

A termelőerők, amelyek a kapitalizmusban elérték a társadalmasítás legvégső fokát, igyekeznek kitörni a polgári termelési viszonyok szűk keretéből, s parancsolóan követelik az áttérést a tulajdon társadalmi formáira. Az állammonopolista kapitalizmus nem oldja meg ezt a problémát. Az állami tulajdon

a tőkésosztály uralma esetén még csillapítószerként sem helyettesítheti a társadalmi tulajdont.

A termelés társadalmasításának mai színvonala szükségképpen megköveteli az egész népgazdaság tervszerű irányítását és tervezését. Az állammonopolista kapitalizmus ezt a problémát sem oldja meg. A burzsoá országokban a gazdaság szabályozása természeténél fogva nem biztosíthatja a tervgazdálkodást, mert érintetlenül hagyja a magántulajdont és a kizsákmányolást.

A társadalmi haladás a termelőerők jelenlegi fejlettségi színvonalán nem érhető el a kizsákmányolás megszüntetése és az egész nép helyzetének gyökeres megjavítása nélkül. Ezt a feladatot sem oldhatja meg az állammonopolista kapitalizmus. Nem változtatja meg az alapvető osztályok helyzetét a termelésben, s a nemzeti jövedelem elosztásának módját. Az állammonopolista kapitalizmusra is jellemző a tömegek proletár élete és a nép szegénysége, valamint az, hogy nem képes a társadalom termelőerőinek teljes kihasználására.

Tehát az állammonopolista kapitalizmus nem tudja megszüntetni a kapitalizmus szervi bajait. Nem tud hatásos eszközöket ajánlani a kapitalizmus antagonizmusainak megoldására. Azok az eszközök, amelyeket ajánl, a legjobb esetben bizonyos fokig enyhíthetnek egyes ellentmondásokat, elodázhatják a kirobbanásukat, de gyökeres kiküszöbölésükre nem képesek. „A kapitalista rendszer erősítése helyett, amire a burzsoázia számít — olvassuk az SZKP programjában —, az állammonopolista kapitalizmus még jobban kiélezi a kapitalizmus ellentmondásait, s alapjáig megrendíti a kapitalizmust — ez az állammonopolista kapitalizmus dialektikája."[3]

Az imperialista burzsoázia a kapitalizmus megmentésének végső eszközeként nyúl az állammonopolista intézkedésekhez. Ezekben látja a számára egyetlen lehetséges választ a termelőerők fejlődése által támasztott követelményekre, a szocialista gazdálkodási módszerek alternatíváját, a burzsoá társadalom megmentésének, kibékíthetetlen ellentmondásaitól való megszabadításának útját.

Az állammonopolista kapitalizmus belső ellentmondásossága abban áll, hogy a tőkés termelési mód uralmát ennek magántőkés természetével ellenkező módszerekkel igyekszik konzer-

[3] Ugyanott, 732 old.

válni. Ez különösen világosan mutatkozik meg az állami tulajdon fejlődésében.

A háború utáni időszakban néhány tőkésországban tudvalevőleg jelentősen, egész iparágak államosításáig terjedően, kiszélesedett az állami tulajdon köre. De az állami tulajdon természete, s ugyanígy az államosítás jellege burzsoá maradt. A kapitalizmusban ugyanis az állami tulajdon nem teremti meg sem a társadalom valamennyi tagjának a termelési eszközökhöz való egyenlő viszonyát, sem a képességeik szerinti dolgozás egyenlő lehetőségét, sem pedig a munka szerinti díjazás egyenlő lehetőségét mindenki számára. Az állami tulajdon voltaképpen a társult monopolista burzsoázia tulajdona. Ez azonban nem változtat a tőkés termelés magánjellegén. A tőkés termelés lényegét tekintve még akkor is magántermelés, ha az egyes tőkés helyébe társult tőkések lépnek. A burzsoá államosítás és az állami tulajdon fejlődése nem változtatják meg a tőkés termelés törvényeit. A monopóliumok az államosított iparágakat, valamennyi állami vállalatot maguk alá rendelik, s bekapcsolják az állammonopolista kapitalizmus rendszerébe.

De ez nem azt jelenti, hogy az államosításért vívott harc manapság elveszti értelmét, s hogy az államosítás jelszavát csak közvetlen forradalmi helyzetben lehet kiadni. Az állammonopolista kapitalizmus fejlődésének jelenlegi feltételei között, amikor a szocialista világrendszer is fennáll, az államosítás kérdései újszerűen vetődnek fel, a burzsoá államosításban rejlő dialektikus ellentmondás nyíltan felszínre tör. Egyrészt kétségtelen, hogy a monopolista burzsoázia az államosítást saját gazdagodására, a munkásosztály elleni támadásra, a sztrájkok betiltására, szociális demagógiára stb. használja fel. Másrészt azonban az államosítás felfedi a tőkés rendszer antagonizmusait, megmutatja a burzsoázia csődjét. Az állami vállalatok, s különösen az államosított iparágak veszedelmes precedenst jelentenek, fenyegetik a monopóliumok uralmát, jóllehet a monopóliumok arra törekednek, hogy az államosítás eredményeit teljes mértékben maguknak sajátítsák ki. Az államosítás és az állami tulajdon növekedése megingatja a magántulajdon fölényének gondolatát, nyilvánvalóvá teszi, hogy a tőkések osztálya szükségtelen a termeléshez.

Az államosítás a monopóliumok elleni harc erős fegyverévé válik. A kommunisták a munkásosztálynak a demokráciáért ví-

vott harca során szükségesnek tartják a nép monopóliumellenes koalícióba tömörülését, javasolják a monopóliumok hatalmának korlátozását, a monopóliumok elszigetelését és kiszorítását, s ily módon a szocializmusért vívott harc megkönnyítését. Ugyan milyen más eszköz kínálkozik az államosításon kívül a magánmonopóliumok megrendítésére, a tömegek harcbavitelére a monopóliumok uralmának megszüntetéséért akkor, amikor nincs közvetlen forradalmi helyzet? Ezért helytelen volna, ha abból a tényből, hogy az államosított termelés a burzsoá állam kezében van, s a monopóliumok gazdagodását szolgálja, azt a következtetést vonnánk le, hogy a proletariátusnak akkor, amikor nincs forradalmi helyzet, le kell mondania az államosítás jelszaváról.

Az államosításért folyó harc célja egyáltalán nem valamilyen közbeeső, a kapitalizmus és a szocializmus közötti társadalmi forma létrehozása. Az államosítás jelszava eszköz arra, hogy a néptömegeket harcba vigyük a monopóliumok ellen, elvezessük közvetlenül a reakció megdöntéséhez, a demokrácia megújításához, a szocializmushoz. A bolsevikok annak idején nem azért adták ki a föld nacionalizálásának jelszavát, hogy a kapitalizmus számára készítsék elő a talajt. Számukra a nacionalizálás jelszava olyan eszköz volt, amely a parasztságnak a földesurak és a cárizmus ellen irányuló forradalmi harcra mozgósítását szolgálta. És a bolsevikok ezt a jelszót nemcsak forradalmi helyzetekben adták ki, hanem akkor is, amikor elkezdődött a reakció időszaka.

Az állammonopolista kapitalizmus fejlődése változatlanul tart. Ez kedvező feltételeket teremt ahhoz, hogy a tömegek harcoljanak a demokratikus államosításért, amely nagy távlatokat nyit a nép hatalmának megteremtésére vezető társadalmi átalakulások szempontjából. Az ilyen államosítás nem lépi túl a kapitalista viszonyok kereteit, de a különböző osztályok érdekeinek összeütközési csomópontjává válik.

A burzsoá állam az államosítást még abban az esetben is, ha előnyöket biztosít a monopóliumoknak, egyáltalán nem önként hajtja végre, hanem a néptömegek nyomására. A burzsoázia államosításra csak a legvégső esetben, csak akkor szánja el magát, amikor nincs más kivezető út számára. Meghátrál a proletariátus osztályharcának nyomása előtt, hogy megtartsa uralmát. Ez rendszerint engedmény részéről, hogy haladó reformok

látszatával megnyugtassa a tömegeket, gyengítse a nyomásukat. Jól tudja, hogy az államosítás megrendíti a magántőkés tulajdonforma pilléreit. Ezért minden eszközzel harcol az államosítás kiterjesztése ellen, kompromittálni igyekszik az államosítás gondolatát, s magasztalja a „magánkezdeményezést". Azon van, hogy a legelső kínálkozó alkalommal reprivatizálja az állami tulajdonba átment vállalatokat. Ez már egymagában is megmutatja, milyen fontos formája lett manapság az államosításért indított mozgalom a monopóliumok uralma ellen irányuló osztályharcnak. A munkásosztály az államosításban anyagi támaszt igyekszik találni a társadalmi haladáshoz. Az államosítást még abban az esetben is egy lépésnek tekinti a demokrácia megújulásáért, a munkáshatalomért vívott harcában, ha az nem lépi túl a kapitalizmus kereteit.

Amikor csak egyes kisegítő iparágakat államosítanak, a gazdaság kulcspozíciói pedig magánmonopóliumok kezében vannak, akkor ezek a monopóliumok viszonylag könnyen rendelkezhetnek az állami tulajdonnal, s az államosított vállalatokat saját vállalataik versenyképességének fokozására használják ki. Más helyzet áll majd elő, ha az osztályharc során a gazdaság kulcspozícióit fogják államosítani. Magától értetődik, hogy az ilyen államosítási mozgalom szükségképpen a hatalomért való harcra sorakoztatja fel a tömegeket.

A kommunisták az államosítást olyan harci területnek tekintik, ahonnan csapást mérnek a magánmonopóliumokra, s megvalósul a magánmonopóliumok kiszorítása, illetőleg korlátozása. A kommunisták számára az államosítás az egyik legfontosabb eszköz ahhoz, hogy a tömegeket monopóliumellenes koalícióba tömörítsék a nép hatalmának kivívása érdekében. A reformisták, a jobboldali szocialisták tudják, hogy az államosítás elősegíti a tömegek bevonását a szocialista hatalomért folyó harcba, s ezért nem véletlen, hogy minden módon korlátozni igyekeznek az államosítási mozgalmat, rá akarják bírni az államosításról való lemondásra, az államosításnak olyan reformokkal való helyettesítésére, amelyek ténylegesen a monopóliumok pozícióit erősítik.

Az államosítással összefüggő problémák helyes, marxista—leninista értelmezésének kritériuma éppen az, hogy az államosítást egybekapcsoljuk az osztályharccal, a munkásosztály hatalmának kivívásáért folytatott harccal. A revizionisták és a mar-

xisták—leninisták közt ebben a tekintetben az a különbség, hogy a revizionisták a már végrehajtott burzsoá államosítást a szocialista gazdasági szektor megteremtésének tüntetik fel, s lemondanak a hatalomért vívott harcról. A dogmatikusok, éppen fordítva, nem látják az államosítási harcban rejlő óriási forradalmi lehetőségeket, az államosítást olyan intézkedésnek tartják, amely a monopóliumok pozícióit erősíti, lemondanak az államosításért folytatott harcról, az államosítást elhalasztják a munkásosztály hatalomra jutásáig.

Látni kell, hogy még a korlátozott államosítás is minőségileg új fokra emeli az osztályharcot. Az államosított iparágak munkásai hamarosan rájönnek, hogy társadalmi helyzetük a vállalatnak a burzsoá állam tulajdonába kerülésétől nem változott meg, ugyanúgy kizsákmányolják őket, mint régebben. Az osztályérdekeik védelméért folytatott harc során többé nem egyes kapitalistákkal kell szembeszállniuk, hanem az állammal mint az illető iparág tulajdonosával. Saját keserű tapasztalataik alapján győződnek meg arról, hogy a burzsoá állam ugyanúgy értéktöbbletet sajtol ki, mint a magántársaságok vagy az egyes tőkések.

Amikor a magánmonopóliumok munkásai sztrájkolnak, még lehet olyan illúziójuk, hogy az állam pártatlan közvetítőként léphet fel a tőkésekkel támadt osztálykonfliktusukban. Amikor viszont az államosított vállalatok munkásai sztrájkolnak, felismerik az államban az össztőkést, s lassacskán az állam „osztály fölötti szerepét" illetően táplált minden illúziójuk szerteoszlik. Egyre világosabbá válik előttük, hogy helyzetük nem fordulhat jobbra, ha nem veszik saját kezükbe az államhatalmat. Míg a burzsoázia az államosítást a magánmonopóliumok kiegészítéseképpen tőkés keretek közt igyekszik tartani, addig a proletariátus igyekszik az államosítás kereteit kitágítani, forradalmi harcba vinni a tömegeket.

Az államosítás előmozdítja, hogy a munkásmozgalom a szűk körű trade-unionista gazdasági harc ösvényéről rátérjen a politikai harc széles útjára, s ezen az úton haladva gyakorlati feladatává válik a hatalom kivívása és az egész társadalom megszabadítása a monopóliumok igájától. Tehát a proletariátus jelszava ne az államosítás elutasítása legyen, hanem a monopóliumok tulajdonának teljes államosítása.

Új feltételeket teremt az osztályharc számára a gazdaság ál-

lammonopolista szabályozása is. A gazdaság szabályozásának jellege Lenin megállapítása szerint attól függ, hogy melyik osztály valósítja meg.

Az állammonopolista szabályozás természetesen nem szüntetheti meg a tőkés termelés anarchiáját, mert a társadalomban a magánmonopóliumok uralkodnak, és kizsákmányolják a dolgozókat. Az állammonopolista szabályozás lényege az, hogy a konjunktúrának, a tőkés újratermelés menetének bizonyos mértékű befolyásolásával a társadalmi haladás eredményeit a monopóliumok javára, a munkásosztály és az egész nép kárára sajátítják ki. A munkásosztály ezt nem nézheti közömbösen. A dolgok logikája rávezeti az állammonopolista szabályozás elleni harc útjára, mellyel saját gazdasági követeléseinek programját állítja szembe.

Az állammonopolista kapitalizmus az állami költségvetés felduzzadását idézi elő, s ezáltal a munkások nagy részét adófizetővé változtatja. Míg régebben a költségvetés elosztása csak a politikusok és az üzletemberek szűk körét érdeklő probléma volt, addig most a dolgozó tömegek égető problémája lett. Egyáltalán nem közömbös számukra, hogyan osztják el a belőlük adók formájában kisajtolt pénzt: fegyverkezési hajszára vagy a társadalombiztosítás fejlesztésére, a monopóliumok támogatására vagy egészségvédelemre, lakásépítésre és a dolgozók más szükségleteire fordítják-e. A gazdaság költségvetési szabályozása révén a dolgozók széles rétegei kapcsolódnak be a „nagy politikába". Ledőlnek azok a gondosan felépített korlátok, amelyek akadályozták a szakszervezetek beavatkozását a politikába. A dolgozók számára elkerülhetetlenül szükségessé válik, hogy a gazdaságnak a tőkemágnások érdekében végrehajtott monopolista szabályozásával az egész nemzet gazdasági problémáinak megoldását szolgáló saját programjukat állítsák szembe. Minden egyes ország kommunista pártja figyelembe veszi ezeket a mai viszonyok között történelmileg megérlelődött feladatokat, s kidolgozza a nép többségének vágyait kifejező nemzeti gazdasági programját. Ez a program arra hivatott, hogy megalapozza a nép érdekeit szolgáló gazdasági szabályozás gyakorlati lehetőségeit, megmutassa, hogyan oldhatók meg a monopóliumok profitjának elvonásával a legfontosabb általános nemzeti feladatok: a teljes foglalkoztatottság problémája, a gazdaság szilárdságának és állandó fejlődésének biztosítása, a dolgozók életszínvo-

nalának emelése, a mai tudományos és technikai haladás minden vívmányának felhasználása a dolgozók javára.

Az e program megvalósításáért folyó harc közben a munkásosztály az általános nemzeti feladatok megértésének olyan magas fokára emelkedik, hogy messze maga mögött hagyja a szűk látókörű reformista prakticizmus területét. A munkásosztály eredményesebben végzi el az ahhoz szükséges politikai iskolát, hogy kivívja a hatalmat, és uralkodó osztállyá váljék.

A munkásosztály az államosításért, a gazdaság demokratikus ellenőrzéséért vívott harca során maga köré tömöríti a tőkésországok lakosságának legszélesebb rétegeit, azokat is, amelyek még nem értenek egyet a szocializmus eszményeivel, vagy még nincsenek felkészülve arra, hogy harcoljanak értük. Ezek a dolgozó rétegek a monopóliumok ellen irányuló harc nagy kohójában összeforrnak, megedződnek, eljutnak a szocialista forradalom feladatainak és annak megértéséhez, hogy a szocialista forradalmat valóra kell váltani. S „a forradalom viszonyai között, forradalom idején, az állammonopolista kapitalizmus *közvetlenül* átmegy a szocializmusba".[4]

A mai kapitalizmus problémái és a munkásosztály.
Kossuth Könyvkiadó, 1964. 35—45. old.

Háy László:

AZ ÁLLAMMONOPOLISTA KAPITALIZMUS MÉRLEGE

A jelenkor történelmének legfontosabb vonása a tőkés rendszer lemorzsolódása és a szocializmus előrenyomulása. Szemünk előtt játszódik le egy önmagát túlélt társadalmi alakulat felosztása és az új, magasabb rendű társadalmi formáció kibontakozása. Minél nyilvánvalóbb ez a folyamat, annál hangosabbak a burzsoázia szóvivői, akik azt akarják elhitetni, hogy lehetséges a kapitalizmus megújhodása, s ezt a reneszánszt a monopoltőkés állam tevékenysége és a műszaki forradalom együttesen biztosítja. Elméleti megfontolások alapján előre meg lehetett cáfolni ezt az állítást. Most azonban már nem vagyunk pusztán elméleti megfontolásokra utalva, mert az utóbbi két évtized és

[4] *Lenin* Művei, 28 köt. Szikra 1952. 164. old.

különösen a legutóbbi évek tapasztalatai bebizonyítják, hogy az állammonopolista kapitalizmus nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és a műszaki fejlődés sem háríthatja el, hanem meggyorsítja a kapitalizmus pusztulását.

Csaknem száz esztendő telt el a tőkés monopóliumok kibontakozásának kezdete óta. A monopóliumok fokozatosan terjedtek és terebélyesedtek, s növekedésükkel egyidőben egyre szorosabb kapcsolatba kerültek az államhatalommal. Ezt a fejlődést nagymértékben meggyorsította az első világháború, amely a hadviselés érdekében szükségessé tette a monopóliumok szervezeti kereteinek felhasználását és a hadigazdaság állami szerveinek létrehozását. Ez nem valami előre átgondolt terv szerint ment végbe, hanem a felmerülő nehézségeknek megfelelően, lépésről lépésre. A centralizált hadigazdaság annál inkább szükségessé vált, minél nagyobb lett a háború anyagi szükséglete, minél inkább fogyott a munkaerő, a nyersanyag, az élelem, *Lenin* már jóval a háború befejezése előtt megállapította, hogy a monopolkapitalizmus átnőtt állammonopolista kapitalizmusba. Lenin szerint az állammonopolista kapitalizmus „a kapitalizmus gigantikus erőinek egyesítése az állam gigantikus erőivel egy mechanizmusba." Lenin tehát két erő egyesítéséről beszélt, nem pedig arról, amit *Sztálin* mondott, hogy az állam a monopoltőke alárendeltjévé válik.

Az állammonopolista kapitalizmus az első világháború óta eltelt fél évszázad alatt nagy fejlődésen ment át. Az 1929—1933-as válság nyilvánvalóvá tette, hogy a monopóliumok korszakában a kapitalizmus régi mechanizmusa felmondja a szolgálatot. A monopóliumok a maguk területén megszüntetik a szabadpiacot, a szabad áralakulást, a maguk területén korlátozzák a konkurrenciát, de erősítik azt versenytársaikkal szemben. Tevékenységükkel megzavarják a kapitalizmus addigi mechanizmusának működését, fokozzák az anarchiát, annál is inkább, mert a tőkés gazdaságnak van egy jelentős nagyságú nem monopolisztikus része is. A nagy válság megmutatta, hogy a monopolkapitalista államnak kell vállalnia olyan feladatok megoldását, amelyeket azelőtt a piaci mechanizmus, a konkurrencia, a gazdasági válság (anarchikusan ugyan és mindig csak átmeneti időre) spontán módon elvégzett. Az állami beavatkozás elkerülhetetlenné lett minden fejlett tőkésországban. Kezdtek kialakulni a monopolkapitalista állam gazdasági tevékenységének szervei és eszkö-

zei. Ez a folyamat összefonódott a hadigazdálkodás szervezett előkészítésével, minthogy egyre inkább feltornyosultak egy újabb háborús konfliktus lehetőségei. A második világháború még jobban megnövelte az állam irányító funkcióját.

Abban a zavaros gazdasági helyzetben, amely a második világháború következtében állott elő, a háborús gazdaságról a békés gazdaságra való áttérés nélkülözhetetlenné tette az állami beavatkozások fenntartását. Hozzájárult ehhez még az, hogy a 40-es évek végén a történelem színpadára lépett a szocialista világrendszer, és az imperialista országok vezető körei felismerték, hogy ez a versenytárs növekvő veszélyeket jelent a kapitalizmusra. A szocialista országok gazdasági fellendülése folytán egyre inkább előtérbe került a gazdasági ütem meggyorsításának problémája, mint az állammonopolista kapitalizmus feladata. Ehhez társult még a gyarmati rendszer szétesése, az óriási fegyverkezés, az osztályharc éleződése; mindez a monopolkapitalista állam tevékenységének erősítését követelte meg.

Az első világháború idején az állami intézkedések még rendkívüli rendszabályoknak látszottak, a történelmi fejlődés azonban megmutatta, hogy nem így áll a dolog. „Ma már az imperialista burzsoázia viszonylag normális időszakában sem uralkodhat az állammonopolista kapitalizmus nélkül. Ez a kapitalista rendszer általános válságának elmélyülésével, a kapitalizmus fokozódó rothadásával, belső — gazdasági, politikai és ideológiai — erőinek gyengülésével függ össze"[1] — írta *O. Kuusinen.*

Az elmondottakból következik *az állammonopolista kapitalizmus néhány előtérben álló feladata:* 1. a kapitalizmus mechanizmusában mutatkozó zavarok kiküszöbölése, a ciklikus válságok tompítása. 2. A gazdasági fejlődés ütemének gyorsítása, ami hozzátartozik a szocialista világrendszer ellen folytatott harc szervezéséhez. 3. A neokolonializmus kiépítése békés és nem békés eszközökkel. 4. Háborús előkészületek és háborúk szervezése. 5. A munkabérek szabályozása, a tőke és a munka viszonyának állami „rendezése", egybekötve a dolgozók politikai és gazdasági mozgási szabadságának korlátozásával. És végül, de nem utolsósorban: mindennek a feladatnak olyan módon való megvalósítása, hogy közben a monopóliumok profitjai növekedjenek.

[1] *Otto Kuusinen:* A jelenkori monopolkapitalizmus tendenciái és távlatai. Béke és Szocializmus, 1960. 4. szám. 12 old.

A mai állammonopolista kapitalizmus főként abban különbözik a fejlődés korábbi fokán állótól, hogy *gazdasági tevékenysége nagymértékben kibővült;* nemcsak egy részterületre terjed ki, hanem az egész nemzetgazdaságot átfogja és a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat is egyre inkább hatókörébe vonja.

A megoldandó feladatok minden imperialista országban lényegében azonosak, de a követett utak és az igénybe vett eszközök, továbbá az igénybevétel módja és mértéke nagyon különbözők. Ezek a különbségek a gazdasági helyzetből, a politikai feltételekből és a történeti előzményekből következnek. Azt mondhatjuk, hogy az állammonopolista kapitalizmusnak minden imperialista országban megvannak a „nemzeti vonásai", s a monopóliumokkal szembenálló erőknek számolniuk kell ezzel a monopóliumok ellen vívott harcukban. Felvetődik az a kérdés, hogy milyen eredményeket hozott a tőkéseknek, illetve elsősorban a monopóliumoknak az állam és a monopóliumok hatalmának ez az egyesített felhasználása. Ebben a vonatkozásban — egész vázlatosan — a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az állammonopolista kapitalizmus növelte a monopóliumok hatalmát és profitjait (a nagy állami megrendelések zömét a monopóliumok kapják, az adórendszer nekik kedvez, az állami támogatások különböző formái elsősorban nekik előnyösek, a gazdaságpolitika előmozdítja a koncentrációt).

2. Befolyásolta az újratermelés folyamatát, a beruházások bizonyos irányításával, a műszaki fejlődés előmozdításával, mindenekelőtt katonai célokat tartva szem előtt.

3. Hátráltatta a válságok kitörését és tompította élességüket.

4. Koncentrálta a pénztőke erejét és szervezetet teremtett a hitelirányítás erősítésére.

5. Korlátozta a munkásosztály gazdasági és politikai harcát.

6. Lehetővé tette a nemzetközi állammonopolista intézmények kialakulását, amiből a nagytőke hasznot húzhat.

7. Erősítette az imperialista országok együttműködését a szocialista világrendszerrel és a volt gyarmati népek függetlenségi harcával szemben.

A fejlett tőkésországok termelőerői jelentősen növekedtek az utóbbi két évtizedben: a termelékenység gyorsabban növekedett, mint a megelőző időszakokban. Ezek a jelenségek azonban elsősorban nem az állammonopolista kapitalizmus eredményei, bár ez közreműködésével hozzájárult ehhez a fejlődéshez. Más

kérdés azonban az, hogy megoldotta-e ezzel központi feladatát az állammonopolista kapitalizmus és megerősítette-e a tőkés rendszer pozícióit. Ennek eldöntése céljából vizsgáljuk meg, hogy milyen következményekkel jártak a monopolkapitalista állam gazdasági intézkedései.

A monopóliumok urai egyre inkább tisztában vannak a fejlődés ütemének döntő jelentőségével. Ettől függ, hogy foglalkoztatni tudják-e a munkaképes népességet, de ettől függ az is, hogy mennyire tudnak ellentállni a szocializmus térhódításának.

A fejlett tőkésországok ipari termelésének növekedése 1900—1913 között évenként 5 százalékos volt. Ha hosszabb időszakra tekintünk vissza, azt láthatjuk, hogy az első világháború kitörését követő négy évtizedben igen lassan emelkedett a termelés, legfeljebb évi 3 százalékot ért el. Az 50-es években meggyorsult a növekedés, 1953—1965 között megközelítette az első világháború előtti ütemet, de nem haladta meg. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a fejlődés ütemét csak hosszabb időszak megfigyelése alapján lehet megítélni, és sem néhány esztendőből, sem néhány ország kiugró eredményeiből nem lehet következtetéseket levonni. A tőkésországoknak hosszabb periódusra szóló programja szerint a növekedés üteme a legjobb esetben 4—4,5 százalék lehet.

A tőkés világ ipari termelésének az utóbbi években elért üteme alatta marad a szocialista országok fejlődési ütemének. Az utóbbiakban az ipari termelés növekedése 1961—1964-ben minden esztendőben a megelőző évhez képest több volt, mint a Közös Piac országaiban, vagy az Egyesült Államokban. Több volt 1963-ban és 1964-ben is, vagyis azokban az években, amelyekben néhány szocialista országban meglassult a termelés növekedése. 1964-ben például 1963-hoz viszonyítva az ipari termelés az Egyesült Államokban 6, a Közös Piac országaiban 6,5, az európai szocialista országokban pedig 7,4 százalékkal nőtt.

A fejlődés üteme központi problémája a gazdasági programozásnak: az állammonopolista kapitalizmus valami tervszerű irányítást próbál ezzel megvalósítani, a piac útján való spontán szabályozás egyre növekvő fogyatékosságainak kiigazítása végett. Nincsen olyan fejlett tőkésország, amely ne folytatna — különböző formákban — ilyen „tervezést". A termelőerők fejlődése, a termelés társadalmasításának fokozódása veti fel a szabályozás kérdését, de a termelési eszközök magántulajdona lehetet-

lenné teszi. Minden tőkés, minden monopólium azért termel, hogy minél több profitra tegyen szert; ezért folytat elkeseredett konkurrenciaharcot, és ellenez minden olyan rendszabályt, amely korlátozza ebben a törekvésében. Ezért a monopolkapitalista állam meg sem kísérli, hogy a magánvállalatok számára kötelező programot írjon elő.

A fejlődés üteme és az újratermelési folyamat ciklikus menete, a visszaesések és válságok kialakulása közt szoros az összefüggés. A ciklus mozgását az állammonopolista kapitalizmus befolyásolja: ugyanez vonatkozik a fejlődés ütemére is. De ugyanazok a tényezők, amelyek korlátozzák a ciklikus menet meghatározását, egyben akadályozzák a fejlődés ütemének gyorsítását, sőt egy kialakult gyors ütem fenntartását is. A két törekvés — *a fejlődés ütemének fokozása és a túltermelés elhárítása — összeütközésbe kerül egymással.* A termelés visszaeséseit és a válságokat ugyanis csak akkor lehet késleltetni, illetve tompítani, ha kellő időben lefékezik a beruházásokat; ezzel azonban az ütemet is lefékezik.

Nézzük meg közelebbről, mennyire tudja befolyásolni a monopolkapitalista állam az újratermelés folyamatát. Egyrészt az állami (közületi) vásárlások és egyéb állami kiadások növelésével, másrészt különböző hitel- és pénzügyi műveletek segítségével átmenetileg bővíti a piacot, és ezzel emeli a termelés színvonalát. Ilyen módon késlelteti a válság kezdetének időpontját, mérsékli elmélyülését, változást idéz elő a ciklus menetében.

A ciklus fázisai az utóbbi évtizedekben nem azzal a szabályszerűséggel következnek egymás után, mint a XIX. században és a XX. század első négy évtizedében. Ebben kétségkívül lényeges szerepe volt az állami beavatkozásnak. *Ebből azonban* sem az *nem következik, hogy megszűnt az újratermelés ciklikus menete*, sem pedig az, hogy megszűntek a válságok. Mit mutat az eddigi tapasztalat? Az Egyesült Államokban a második világháború befejezése óta négyszer volt visszaesés, ezek közül kettő (1948 és 1958) általános túltermelési válságnak tekinthető. Európában megszűntek a „gazdasági csodák", s ez kétségtelenül megmutatja: *ahogyan permanens válság nincs, ugyanúgy permanens felvirágzás sem lehetséges.*

A monopolkapitalista állam minden fejlett tőkésországban befolyásolta az újratermelés menetét. Az eredmény azonban na-

gyon különböző. 1948 és 1958 között számos országban nem volt komoly fellendülés (így pl. Angliában, Belgiumban, Svédországban sem). Ez nemcsak abból következik, hogy az állami beavatkozás volt különböző, hanem abból is, hogy egyéb tényezők is döntő módon befolyásolják az újratermelést. Azokban az országokban, amelyekben erőteljes volt a fejlődés, ezt elsősorban nem az állami beavatkozás, hanem más tényezők idézték elő, olyan tényezők, amelyeknek hatékonysága — mint a tapasztalat mutatja — egy idő múltán kimerül. Ilyen tényezők: a háború idején ki nem elégített és felgyülemlett kereslet fogyasztási cikkek és beruházási javak iránt; a nagyarányú beruházások a műszaki fejlődés előmozdítása és a versenyképesség fokozása céljából; jelentős amerikai tőkebevándorlás Európába és Japánba, minthogy itt magasabb a profitráta, mint az Egyesült Államokban. Ezen tényezők hatása vagy megszűnt, vagy legyengült.

A válság időpontjának késleltetése és tompításának kísérlete arra vezet, hogy sűrűbbé válnak az újratermelés menetének ingadozásai, növekszik a gazdasági helyzet bizonytalansága, és fokozott mértékben gyülemlenek fel az ellentmondások. Ez nemcsak az Egyesült Államokban, hanem a nyugat-európai országokban is megfigyelhető, bár az Egyesült Államokban a legnagyobb a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondása.

A magánkapitalista kisajátítás és a termelés növekvő társadalmi jellege a kapitalista termelési mód legmélyebb ellentmondása, s ezt az állammonopolista kapitalizmus sem tudja legyőzni. Objektív oka van tehát annak, hogy *az állammonopolista kapitalizmus ciklusidomító kísérlete áthághatatlan korlátokba ütközik.* A legfőbb akadály a piac felvevő képességének korlátolt volta. ..A piac volumene abszolút mértékben növekedhet — írja utolsó művében *Varga Jenő*[2] — úgy, hogy egyúttal viszonylagosan csökken a termelési kapacitások növekedéséhez képest, vagyis a realizálási nehézségek fokozódhatnak a piac volumenének növekedése ellenére. Ez nemcsak lehetséges, hanem ténylegesen az uralkodó tendencia a kapitalizmus történetében. A tőkések a profitot hajszolva állandóan bővítik a termelési kapacitásokat. Ezzel átmenetileg bővítik a piac volume-

[2] *Varga Jenő:* Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáiról. Kossuth Könyvkiadó 1965. 141—142. old.

nét. A piac volumenének bővülése azonban nem felel meg... a termelési kapacitások növekedésének."

Az itt említett tendencia különösen olyan időszakokban jelentkezik határozottan, amikor jelentős a termelékenység növekedése. A termelékenység növekedése ugyanis mindig gyorsabb, mint a munkásság reális jövedelmének emelkedése, és ez a piacprobléma éleződését okozza. Korunkban hatalmas műszaki fejlődésnek vagyunk a tanúi, amely a termelékenységet nagymértékben fokozza. A műszaki forradalom igen nagy beruházásokkal jár, és így átmenetileg növeli a piacot; ez azonban átcsap a kapacitások és a piac ellentmondásába, a visszájára fordul tehát a haladást szolgáló erő, a műszaki fejlődés hatása. *A műszaki forradalom a kapitalizmus viszonyai között élezi a piacprobléмát.*

Ez már most is megmutatkozik, amikor még csak kezdeténél tart a modern tudományos és műszaki vívmányok alkalmazása. Az Egyesült Államokban máris erősen fokozta a munkanélküliséget és a termelő kapacitások kihasználatlanságát. Az Egyesült Államokban 1959 és 1962 között (a folyamatos termelés eseteitől eltekintve egy műszakot számítva) az ipari kapacitásnak kereken egynegyede nem volt kihasználva tartósan, de vannak olyan termelési ágak is, amelyekben ennél is sokkal nagyobb a felesleges kapacitás. Az NSZK-ra nézve is ugyanezt mutatják a hivatalos statisztikai adatok. *A fejlett tőkésországok termelőkapacitásának egyötöde-egyharmada krónikusan kihasználatlan,* és ez *a kihasználatlanság növekszik.* Az állammonopolista kapitalizmus nem tudta megszüntetni ezt a tendenciát.

A monopolkapitalista állam felhasználja a piac bővítésére az óriási arányú katonai megrendeléseket; ez gazdálkodásának egyik fontos elemévé vált. Az Egyesült Államokban már 15 éve folyik a fegyverkezési hajsza, de másfél évtized tapasztalata bebizonyította, hogy a nagyarányú fegyverkezés nem alkalmas az újratermelési folyamat ingadozásainak kiküszöbölésére, a válság elhárítására. Ellenben a nemzeti jövedelemnek ez a pazarlása végeredményben korlátozza a fejlődés ütemét és számottevő gazdasági nehézségekre vezet. Kitűnt, hogy azok az országok, amelyeknek nem voltak, vagy helyesebben: amíg nem voltak nagy katonai kiadásaik (mint pl. az NSZK-nak vagy Japánnak

az 50-es években), sokkal erősebben fejlődtek, mint a fegyverkezési hajsza élén járó Egyesült Államok.

Csak a hadikiadások újabb és újabb emelésével lehet egy ideig magas termelési színvonalat fenntartani. Ez történt pl. az Egyesült Államokban 1965-ben, amikor az évi költségvetés keretében előirányzott milliárdokat gyorsított ütemben felhasználták a vietnami háború céljaira, illetve ezen túlmenően, még nagyobb arányú háború előkészítésére, és ezen felül további 3,5 milliárd dollárt szavaztattak meg hadikiadásokra, előre jelezve, hogy 1966-ban még jóval emelni fogják ezt az összeget. Így csúszik át az Egyesült Államok a hadigazdálkodás kezdeti szakaszába, olyan időpontban, amelyben már nyilvánvalóan érlelődnek az újabb visszaesés tünetei. Újabb bizonyítéka ez annak, hogy az állammonopolista kapitalizmus konjunktúra-politikájának egyik leglényegesebb tényezője a háborúkat előkészítő és a háborúkat szolgáló nagyarányú fegyverkezés.

A fejlődés ütemének meggyorsítására, a válságok kiküszöbölésére, illetve tompítására irányuló állammonopolista gazdaságpolitika a költségvetés felduzzasztásával, valamint bőséges hitel biztosításával, és így az állami és magánadósságok növelésével jár.[3]

Ez elkerülhetetlenül inflációra vezet. A fokozódó infláció spekulációt hív létre (részvényárfolyamok felhajtását, telkek adásvételét, árufelhalmozást stb.), s lehetővé teszi a később nem realizálható beruházások elburjánzását. Fékezni kellene az inflációs jelenségeket; a monopolkapitalista kormányzat azonban nehezen szánja rá magát erre, mert a termelés visszaesésétől tart. *Az erősödő inflációs jelenségek* mindenesetre *korlátokat szabnak a monopolkapitalista állam gazdasági beavatkozásának.*

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az akadályt sem, amely a fizetési mérleg oldaláról merül fel. Az egyik legdöntőbb tényező, amely a fizetési mérleg egyensúlyának megbomlásához vezet, a kereskedelmi mérleg aktívumának nem kielégítő alakulása, illetve növekvő passzivitása. Ez következett be pl. Angliában és Olaszországban, veszélyeztetve a valuták stabilitását; ezért az import csökkentése céljából fékezni kellett a termelés növekedését. Nyilvánvaló, hogy a fizetési mérleg kedvezőtlen alakulása akadályozza a termelés színvonalának emelésére irá-

[3] Az Egyesült Államokban 1965 közepén az állami és magántartozások együttes összege 1300 milliárd dollárra rúgott; ez kb. az ország kétévi nemzeti jövedelmének felel meg.

nyuló törekvéseket, vagy a termelés színvonalának leszorításához vezet.

A monopolkapitalista állam elsősorban a monopóliumok érdekeit képviseli, és ez gyakran sérti más tőkés rétegek érdekeit. Mégis helytelen az a felfogás, hogy az állammonopolista kapitalizmus csak a monopóliumok érdekképviselete, hiszen központi feladata a tőkés rendszer megmentése, és ezért, amikor ez szükséges, más tőkés rétegek vagy az egész burzsoázia érdekében is fellép. Az egyik legfontosabb tényező, amely korlátokat szab a monopolkapitalista állam ciklusszabályozó igyekezetének, *a burzsoázia különböző rétegeinek szerteágazó, egymással ütköző érdekei* és a tőkések állásfoglalásának kettőssége. A tőkések igénylik az állam beavatkozását, ha szükségük van rá, de visszautasítják az ezzel járó korlátozásokat. A költségvetési kiadások növelése, az „állami piac" szélesítése a profit olyan átcsoportosításával jár, amelyet a burzsoáziának egy jó része ellenez.

Vita folyik arról is, hogy a nemzeti jövedelemnek hány százalékát vehetik igénybe a közületek a tőkés rendszer veszélyeztetése nélkül. Vannak olyan polgári közgazdászok, akik szerint 30 százalék a maximum, mások szerint 40 százalék; több országban már történt is ekkora igénybevétel. Ez a vita azt mutatja, hogy az „állami piac" szélesedése nyugtalanítja a tőkések egy részét.

Hasonló a helyzet az állami vállalatokkal szemben elfoglalt magatartásuk tekintetében is. Van olyan vélemény, hogy az *állami vállalatok* feltétlenül szükségesek az állammonopolista kapitalizmus működéséhez és annak legjellegzetesebb vonásai közé tartoznak. Érdemes megvizsgálni, mennyiben helytálló ez az állítás.

Az állami vállalatok terjedelme (vagyis azoké a termelő vagy kereskedelmi vállalatoké, amelyek 50 vagy ennél nagyobb százalékban a központi, illetve helyi hatalmi szervek tulajdonában vannak) az iparilag fejlett országok közül Angliában és Ausztriában a legnagyobb; itt erre a szektorra jut az összes tőkebefektetéseknek mintegy 30 százaléka. Olasz- és Franciaországban a hányad kb. 25, Norvégiában, Svédországban és Japánban kb. 20 százalék.[4] Az NSZK-ban 1962-ben 74 olyan ipari vállalat volt,

[4] Lasd A mai kapitalizmus problémái és a munkásosztály. Kossuth Könyvkiadó 1964. 715. old.

amelyek közül mindegyiknek a részvénytőkéje meghaladta a 100 millió márkát; összes részvénytőkéjük 20,2 milliárd márkára rúgott. Közülük 22 vállalat (5,8 milliárd DM tőkével) állami vállalat volt: ez a monopolisztikus ipari vállalatok 26 százaléka.[5]

Ha nem az összes tőkebefektetésben, hanem az ipari kapacitásban való részesedést vizsgáljuk, ahhoz az eredményhez jutunk, hogy az osztrák ipar kapacitásának 33, a franciának 20, az angolnak 20 százaléka jut az állami vállalatokra.

Az állami vállalatok elsősorban az alapanyag-termelésben, az energiaellátásban, a közlekedésben vesznek részt. Többnyire olyan területeken működnek, amelyeken nem versenytársai magánvállalkozásoknak, vagy olyan gazdasági ágazatokban tevékenykednek, amelyek deficitesek, műszaki szempontból elmaradottak, és helyreállításukhoz nagy befektetésekre van szükség, illetve olyan esetekben, amikor a beruházások igen nagyok, megtérülési idejük nagyon hosszú, és magáncégek nem akarják vállalni a kockázatot. Az utóbbi okokból vállalja az állam a tetemes beruházásokat igénylő tudományos és műszaki kutatások költségeinek zömét. A feldolgozó iparban csak az osztrák és francia állami vállalatoknak van jelentősebb szerepük.

Az állami vállalatok tehát általában tehermentesítik a tőkéseket és alacsony árakat szabva, sokszor ráfizetést vállalva, hozzájárulnak a magánvállalatok profitjainak növeléséhez. Ennek ellenére a tőkések nem nézik jó szemmel az államosítást. Az Egyesült Államokban a második világháború alatt létesített állami üzemeket potom áron odaadták a magánvállalatoknak. Angliában visszaadták a kapitalistáknak az acélipart, az NSZK-ban is már több nagyvállalatot reprivatizáltak. Sokszor reprivatizálás nélkül semmissé teszik az államosítás eredeti céljait azzal, hogy az állami vállalatok irányításában egyre nagyobb mértékben bízzák a monopóliumok képviselőire, illetve a nekik behódoló bürokráciára a döntést. Franciaországban pl. „az eredetileg elképzelt demokratikus üzemvezetés, amelyben az államnak, a felhasználóknak és az üzem dolgozóinak kellett volna részt venniük, nem valósult meg. Az öröklődő vállalati tulajdon, illetve tulajdonos helyébe az öröklődő bürokrácia lépett" — írja az osztrák szociáldemokrata párt folyóirata.[6] Olaszországban a

[5] Lásd *Varga Jenő:* Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáiról. 50. old.
[6] Die Zukunft, 1964. 12. füzet. 22. old.

monopóliumok éles harcot vívtak a villamosenergia-ipar államosítása ellen; Angliában igen erősen hadakoznak az acélipar újabb államosításának megakadályozásáért; Ausztriában állandóan ostromolják az állami üzemeket. Ez a támadás annak ellenére folyik, hogy a monopolkapitalista államban az állami vállalatok nem változtatják meg a tulajdon tőkés jellegét.

A monopóliumoknak az állami vállalatok elleni offenzívája azért lángolt fel, mert minden ország közvéleményében tért hódít a monopóliumellenes hangulat, és egyre több emberben érlelődik az a gondolat, hogy demokratikus ellenőrzés alá kell helyezni vagy államosítani kell a monopóliumokat. Az államosított üzemek támpontokká válhatnak a monopóliumok ellen folytatott harcban. A tőkések pedig attól tartanak: az állami vállalatok befolyásának szélesedésével beigazolódik, hogy ők felesleges tényezők a gazdasági szervezetben. A monopóliumok urai tehát gyengíteni akarják, illetve monopolista bázissá akarják formálni az állami vállalatokat, vagy pedig ki akarják irtani e számukra veszélyessé válható gazdasági gócokat. Ezért támadják növekvő erővel az államosítási törekvéseket és a meglevő állami vállalatokat.

A fejlett tőkésországokban igen különböző az állami vállalatok jelentősége. Nagy a súlyuk pl. Ausztriában, ahol a szociáldemokrácia azt az illúziót táplálja, hogy az állami üzemek körének szélesítésével kapitalista keretek között is biztosítani lehet a szocializmusba való „átnövést". Svédországban viszont igen kicsiny az állami vállalatok köre, jóllehet itt évtizedek óta szociáldemokraták vannak kormányon. A legtöbb szociáldemokrata párt (többek közt a nyugatnémet is) törölte programjából az államosítás követelését. A különbségek ellenére Ausztriában is állammonopolista kapitalizmus uralkodik, Svédországban is, az NSZK-ban is. Az NSZK-ban nagy állami üzemeket adtak újra tőkéstulajdonba, de azért nem lehet azt mondani, hogy ott gyengült vagy visszafejlődött az állammonopolista kapitalizmus. Franciaországban egész más az állami vállalatok helyzete, mint az Egyesült Államokban, de azért az államhatalom jellege ugyanaz. Nem lehet tehát azt mondani, hogy az állami vállalatok adják meg az állammonopolista kapitalizmus lényegét, s *nem lehet azt tekinteni az állammonopolista kapitalizmus fejlettségének mértékéül, hogy mekkora valamely imperialista országban az állami vállalatok terjedelme.*

Helytelen volna azonban lekicsinyelni azt a szerepet, amelyet az állami vállalatok az állammonopolista kapitalizmus rendszerében játszanak. Helytelen volna ez gazdasági szempontból is, de még inkább azért, mert ezek a vállalatok olyan támpontok, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy a munkásság pozícióit erősítsék a monopóliumok korlátozásáért folytatott osztályharcban. Ez is fontos oka annak, hogy a tőkések az állami üzemek kompromittálására törekszenek.

Felsoroltunk egy sor olyan tényezőt, amely útjában áll annak, hogy az állammonopolista kapitalizmus szabályozhassa a ciklust. Közülük a legfontosabbak: a piac problémájának megoldhatatlansága a kapitalizmus keretei között, és — ezzel összefüggően — a termelő kapacitások krónikus és növekvő kihasználatlansága, amelyet a műszaki forradalom még súlyosbít; az előrehaladó infláció, amely elkerülhetetlen tartozéka az állam gazdasági beavatkozásának; továbbá, de nem utolsósorban: a tőkések érdekellentétei és ellenállásuk az állami intézkedésekkel szemben. Ezek a korlátok érthetővé teszik azt, hogy *az állammonopolista kapitalizmus nem tudja megszüntetni a termelés ciklikus mozgását,* visszaeséseit, illetve a túltermelési válságokat.

De *nem tudja megszüntetni* a munkásosztályt legközvetlenebbül sújtó és nyugtalanító állapotot, *a munkanélküliséget sem.* Ezzel szemben azzal szoktak érvelni, hogy a munkanélküliség kisebb, mint a két világháború közti időben volt, s vannak olyan országok, amelyekben teljes a foglalkoztatottság, sőt még sok külföldi munkaerőt is foglalkoztatnak. Ehhez a következőket kell megjegyezni: *a)* Az álló hadsereg létszáma rendkívül magas; az Egyesült Államok legalább 3 millió embert tart állandóan fegyverben (még a vietnami háború előtt); az európai NATO-országok hadseregeinek létszáma is eléri a 3 millió főt. *b)* A nyugat-európai országokban, ahol alacsony a munkanélküliség, ennek különleges és időleges okai vannak (a születések alacsony száma a második világháború előtti években, a háborús emberveszteségek, a háború idején elmaradt születések, a már említett okokból hosszabb idő óta tartó kedvező konjunktúra). *c)* Van egy egész sor olyan imperialista ország is, amelyben igen jelentős a munkanélküliség (pl. Olaszország, Spanyolország, Görögország, Japán és mindenekelőtt az Egyesült Államok). Ha az Egyesült Államokban időnként csökken is va-

lamit a munkanélküliség, utána magasabb színvonalon visszatér, növelve a bérből és fizetésből élők megélhetésének bizonytalanságát.

Az egyesült államokbeli fejlődés azt mutatja, hogy a termelékenység növekedése — mint *Marx* mondja — „kivonja a forgalomból" az emberek egy részét. Az állammonopolista kapitalizmusnak lett volna a feladata az, hogy visszahelyezze őket a gazdasági élet forgalmába. A tények azonban azt bizonyítják, hogy nem képes erre.

A tőkés rendszer megújhodásának dalnokai azt hirdetik, hogy az állammonopolista kapitalizmus a programozás és a műszaki forradalom segítségével magas színvonalra emeli a gazdasági fejlődés ütemét, kiküszöböli a válságokat, és biztosítja a teljes foglalkoztatottságot. Az ismertetett tények azonban arról győznek meg, hogy az ígért reneszánsz elmaradt, sőt *a monopolkapitalista állam tevékenysége fokozta a tőkés termelési módból származó ellentéteket.*

Az állammonopolista kapitalizmus előmozdította a tőke koncentrációját, meggyorsította a munka társadalmasodását, s így növelte a termelőerők fejlettségét, a termelőeszközök magántulajdonán alapuló termelési viszonyok ellentmondásait; ebből pedig a piacprobléma további súlyosbodása, a termelő kapacitások krónikus kihasználatlanságának fokozódása, az emberi munkának a fegyverkezési hajsza útján való elfecsérlése, az állami, a kereskedelmi és pénzügyi szervezet óriási arányú felduzzasztása, a tőkés rendszer parazitizmusának növekedése következett.

Az állammonopolista kapitalizmus meggyorsította a gazdasági és politikai hatalomnak egy egyre kisebb monopolista csoport kezében való összpontosulását, *a kispolgári rétegek proletarizálódását*, növelte a monopóliumok és a nem monopolista középburzsoá rétegek egymással való szembenállását. A legutóbbi évek tapasztalatai megerősítették a kommunista és munkáspártok Nyilatkozatának megállapítását: *„Elmélyült az ellentét az imperialisták maroknyi csoportja és az összes néprétegek között."*

A fejlett tőkésországokban az utóbbi években a munkásság kiharcolta a bérek emelését. Ez azonban nem jelenti a dolgozók kizsákmányolásának csökkenését, mert ugyanakkor jelentősen emelkedett a termelékenység, nőtt a munka intenzitása, csök-

kent a termékek önköltsége, s jócskán gyarapodott a profit; vagyis a reális bérek emelkedése mellett is *növekedett a dolgozók kizsákmányolása.* A munkásság harci céljai között a bérek emelésén kívül egyre nagyobb szerepet játszik a munka egyéb feltételeinek javítása, a munkanélküliség elleni védekezés, a kollektív szerződések betartása és ellenőrzésének joga. E kérdések körül szélesedik a harc, annál is inkább, mert növekszik az érdekeltek száma, hiszen a társadalmi fejlődés abban az irányban halad, hogy a munkások, értelmiségiek és alkalmazottak munkafeltételei egyre jobban közelednek egymáshoz. *Szűkül a tőkés rendszer társadalmi bázisa,* növekszik a proletariátus és bővül szövetségeseinek tábora. Az állammonopolista kapitalizmusnak nem sikerült tompítania az osztályellentéteket, ellenkezőleg, tevékenysége kiélezte őket.

De kiélezte a nemzetközi ellentéteket is. A monopóliumok nemcsak nemzeti keretben terebélyesednek, hanem átlépik a nemzeti határokat, az állammonopolista kapitalizmus pedig erősíti a monopóliumok nemzetközi összefonódásának tendenciáját. Segítségével nemzetközi állammonopolista intézmények jönnek létre, mint pl. a Nemzetközi Valutáris Alap, a Világbank, a nemzetközi áruegyezmények, a Montánunió, az Euratom, a Közös Piac, az EFTA. Mindezekben a szervezetekben erőteljes az imperialisták rivalizálása; nemcsak együttműködés van tehát keretükben, hanem érdekösszetűzés is, a csoportokon kívülállókkal és a csoportokon belül is. A nemzetközi állammonopolista szervezetek éles konfliktusok tűzfészkei. A nemzetközi állammonopolista intézmények működésének van egy másik oldala is: igyekeznek egyesíteni az erőket a szocialista országok ellen. E tevékenységüknek is az a hatása, hogy növeli a nemzetközi feszültséget és fokozza a háborús veszélyt.

A burzsoázia az állammonopolista kapitalizmust a tőkés rendszer megmentőjének tekinti; széles körökben terjeszti el ezt az illúziót, s jelentős tömegekben még nem foszlott szét ez a vágyálom. A tőkés rendszer létének vagy nemlétének eldöntésébe és élettartamának meghatározásába azonban az erősödő szocialista világrendszer, a fejlődő országokban növekvő antiimperializmus ereje és az imperialista országokban tért hódító, a monopóliumok ellen irányuló harc is beleszól. Arra a kérdésre, hogy erősíti-e, vagy gyengíti a tőkés rendszer pozícióit az állammonopolista kapitalizmus, hogy meg tudja-e menteni a kapitalizmust — azt vá-

laszolhatjuk: Harc folyik a régi és az új társadalmi rendszer között. Vannak olyan helyzetek, amelyekben az állammonopolista kapitalizmus tartani tudja egy időre a monopóliumok állásait, ez azonban nem azt jelenti, hogy meg tudja menteni az imperializmust. Tény az, hogy *az állammonopolista kapitalizmus — a kapitalista rendszer erősítése helyett, amelyre a burzsoázia számít — még jobban kiélezi a kapitalizmus ellentmondásait.*

Nem kell azonban azt gondolni, hogy már lezárult az állammonopolista kapitalizmus fejlődése. A tőke koncentrációja még fokozódik, a kapitalizmus belső ellentmondásai egyre erősödnek, a szocialista és antiimperialista erők növekednek. A burzsoázia tehát fokozódó mértékben rá van utalva az állam beavatkozására és segítségére. Az állammonopolista kapitalizmus gazdasági irányító szerepe is növekedni fog még. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az állammonopolista kapitalizmus kialakulása és működési körének további szélesedése a tőkés rendszer általános válságának megnyilvánulása.

Az állammonopolista kapitalizmus egy letűnőben levő társadalmi rendszer utolsó szakasza. Ezért nem is volt képes annyi erőt előteremteni, hogy az imperialista világ meg tudta volna akadályozni a szocialista világrendszer kibontakozását, a szocializmus térhódítását és a gyarmati rendszer felbomlását. Az állammonopolista kapitalizmus erőfeszítései ellenére, kemény harcban és kemény munkával, előretört az új és talaját vesztette a régi, az eltűnésre ítélt társadalmi rendszer. Talaját vesztette a világkapitalizmus belső ellentmondásai és a külső antiimperialista erők hatalmas megnövekedése folytán. Balsikerei annak a tünetei, hogy elmélyült a tőkés rendszer általános válsága, s annak a bizonyítéka, hogy az emberiség már nagy részét megtette a szocializmus világméretű győzelméhez vezető útnak.

Társadalmi Szemle, 1966. 2. sz.
38—50. old.

NYOLCADIK TÉMA

A TŐKÉS VILÁGGAZDASÁG

A MAI KAPITALIZMUS PROBLÉMÁI ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY

A nyugat-európai imperialista integrációról

Az állammonopolista kapitalizmus egyik legújabb keletű megnyilvánulása a nyugat-európai imperialista integráció.

A marxista—leninista tudomány az integrációs probléma elméleti kidolgozásának újabb, termékenyebb szakaszába lépett. A Szovjetunió Kommunista Pártjának programja újszerűen, az igazi alkotó marxizmus álláspontjáról vetette fel az imperialista integráció problémáját. A kommunista testvérpártok nagymértékben hozzájárultak e probléma kidolgozásához.

Lenin már az első világháború éveiben előre látta, hogy a világot gazdaságilag felosztó monopoltőke nemzetközi egyesülése nemcsak nemzetközi monopóliumok formájában mehet végbe, hanem egész államok megegyezése formájában is. „Természetesen *ideiglenes* megegyezések a kapitalisták és a hatalmak között lehetségesek — írta. — Ebben az értelemben az Európai Egyesült Államok is lehetségesek, mint az *európai* tőkések megegyezése... de mire vonatkozólag? Csakis arra vonatkozólag, hogyan nyomják el egyesült erővel a szocializmust Európában, és hogyan védjék meg egyesült erővel az összerabolt gyarmatokat..."[1]

Leninnek ez a megállapítása mintegy kulcsot ad a kezünkbe mindama integrációs folyamatok lényegének megértéséhez, amelyek a legutóbbi években egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert az imperializmus gazdaságában és politikájában. Az integrációs tervek legmaradéktalanabbul az Európai Gazdasági Közösségben öltöttek testet.

Ma már tudomásul kell venni azt a vitathatatlan tényt, hogy a Közös Piac — hat ország fináncoligarchiájának állammono-

[1] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 346. old.

polista egyesülése — gazdasági és politikai realitás. Az integrálódó kapitalizmus azonban nem holmi új fejlődési szakasz, amely felváltotta és megszüntette az imperializmust. Az integrálódó kapitalizmus éppen az imperializmus bázisán és az imperializmus keretei közt jön létre és fejlődik. A fináncoligarchia a Közös Piac típusú állammonopolista egyesülések létrehozásával alkalmazkodni igyekszik a termelés fejlődésének objektív követelményeihez, tömöríteni igyekszik a tőke erőit a világszocializmus elleni harcban, saját vonzási körében igyekszik tartani az egykori gyarmati és félgyarmati világot.

A Közös Piac az imperialisták osztályszolidaritását fejezi ki. Az imperialisták a kölcsönös ellenségeskedés ellenére azon vannak, hogy nemzetközi állammonopolista szövetségek segítségével egyesítsék erőiket, megszilárdítsák a kapitalizmus pozícióit, enyhítsék a világpiacokon a konkurrenciaharcot, s elérjék az imperialista tábor konszolidálódását.

Ámde a szocializmus és az imperializmus közötti ellentét — a mai világ fő ellentéte — nem szünteti meg a kapitalista világot marcangoló antagonizmusokat. Régebben a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése az imperialista Európának egymás ellen hadakozó csoportokra szakadását idézte elő. Napjainkban a tőkés rendszerrel szemben áll a szocializmus hatalmas és napról napra erősödő rendszere; példátlan méreteket öltött a nemzeti felszabadító mozgalom; magukban a tőkésországokban nagy befolyásra tettek szert a háború és a reakció erőivel szembehelyezkedő társadalmi erők. Míg régebben a monopolista burzsoázia — különösen a nyugat-európai — a piacokért, nyersanyagforrásokért és tőkebefektetési területekért folytatott harca során „bátran" vállalta egy világháború kockázatát, addig most, két világháború tapasztalatai után, s különösen a szocialista világrendszer óriási fejlődése láttán, az imperialisták tudják, hogy a vezető nyugati imperialista hatalmak közötti háború a kapitalizmus végleges bukását jelentené.

Ezért Nyugat-Európa imperialista erői az új helyzetben új módon kénytelenek megoldani a külső piacok problémáját. A nyugat-európai integráció és más hasonló intézkedések révén keresnek megoldást a piacproblémára. Ámde az új állammonopolista egyesülés nem szünteti meg az imperialisták közt az igen heves konkurrenciaharcot. Lényegében a tőkés világpiac újrafelosztásának, mégpedig az imperializmus táborában kialakult

erőviszonyokkal összhangban álló újrafelosztásának formáin, s egyáltalán nem zárja ki az e talajon keletkező háborús konfliktusok lehetőségét.

A technikai haladás meggyorsulása, a tömeggyártás bevezetése és az automatizálás megkövetelik az értékesítési piacok óriási arányú bővítését, erősítik a gazdasági élet internacionalizálódásának tendenciáját, előmozdítják a termelés nemzetközi szakosításának fejlődését. Az imperializmusnak számolnia kell ezekkel a folyamatokkal, amelyek azonban az imperializmus viszonyai között eltorzult, reakciós formát öltenek. Az egyik ilyen forma az imperialista integráció, amelynek fejlődésében igen fontos szerepet tölt be a finánctőke összefonódása, s különösen új típusú nemzetközi kartellegyesülések létrehozása. A gazdasági integrációval kapcsolatos rendszabályok alapja a monopóliumoknak az a törekvése, hogy a technikai haladás és a nemzetközi szakosítás eredményeit extraprofitjuk növelésére használják ki. Éppen ebből a törekvésből fakad a vámtételek mérséklésének tendenciája annak a zárt övezetnek viszonylatában, amelyre az állammonopolista egyezmények vonatkoznak. A nyugat-európai integráció — a monopoltőke kísérlete arra, hogy a magántőkés gazdasági formát „kibékítse" a nemzeti határokon túlnőtt, s parancsolóan a szocializmusra való áttérést követelő termelőerőkkel.

A római szerződésnek az utóbbi években a Közös Piacon folyó konkurrenciaharc kiéleződése közepette történt végrehajtása előmozdította a tőkebefektetések növekedését, meggyorsította a vállalatok korszerűsítését, s a monopóliumok bizonyos fokú gazdasági és szervezeti átalakítását vonta maga után. A vámkorlátozások csökkentése előmozdította az áttérést a nagyobb arányú tömegtermelésre. A Közös Piac nem egyszerű számtani összege az Európai Gazdasági Közösséghez tartozó országok nemzeti piacainak. Bizonyos mértékben kiterjeszti a tőkebefektetések területét. A gazdasági integráció még eltorzult kapitalista formáiban is lökést adhat a termelés, a bel- és a külkereskedelem növekedésének. A Közös Piachoz tartozó országok ipari termelése 1957-től 1961-ig 30%-kal, kivitelük pedig 50%-kal növekedett. Az integrált Európa ipari termelésének növekedési üteme 1,5—2-szeresen múlja felül az egész tőkés világ ipari termelésének növekedési ütemét.

De nem csupán a Közös Piac létrehozásán alapult a tagálla-

mok termelésének és áruforgalmának növekedése. Amikor ez az egyesülés létrejött, olyan államok is tagjai lettek, amelyeknek gazdasága amúgy is viszonylag gyors ütemben fejlődött — a Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország és Olaszország. A nyugat-európai országok termelésének növekedése különböző tényezőkön alapult, ilyenek: az állótőke tömeges felújítása a világszerte végbemenő tudományos és technikai forradalom feltételei között, a gazdaság struktúrájának megváltoztatása és új termelési ágak létrehozása. A Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország gazdasági fejlődésének üteme többek közt azért ért el oly magas fokot, mert ezeknek lehetőségük volt arra, hogy felhasználják — különösen a jelentős munkanélküliség időszakában — a viszonylag alacsony munkabérek folytán elért hatalmas felhalmozásokat. A Német Szövetségi Köztársaságot a legutóbbi időkig nem terhelték, Olaszországot pedig most sem terhelik nagy katonai kiadások. S mindezen túlmenően az Egyesült Államok óriási összegeket fektetett be ezekben az országokban.

A Közös Piac fennállásának első évei egybeestek a ciklusos megélénkülés és fellendülés szakaszával. A Közös Piac bizonyos mértékig ugyanebben az irányban hatott, s előmozdította a termelés növekedését. De nem szabad túlbecsülnünk ennek a ténynek a jelentőségét. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy például Japán, amelynek semmilyen kapcsolata sincs a Közös Piaccal, a termelés és a kivitel növekedésének ütemét tekintve jelentősen túlszárnyalja az Európai Gazdasági Közösség országait.

A nyugat-európai országokban az ipari termelés növekedésének üteme 1961—1962-ben erősen lelassult. Világossá vált, hogy az integráció mechanizmusa nem háríthatta el a gazdasági helyzet romlását, s még kevésbé volt képes megoldani a mai kapitalizmus legégetőbb gazdasági problémáját — a piacproblémát. A termelés és a fizetőképes kereslet közötti ellentmondás a nemzeti kereteket túllépve, az egyes országokon belül továbbra is megmarad, sőt, még növekszik is azáltal, hogy a Közös Piac szélesebb keretei között érvényesül.

Az Európai Gazdasági Közösség nemhogy harmonikusan fejlődő gazdasági komplexum kialakulására vezetett volna, hanem ellenkezőleg, a piacokért folyó konkurrenciaharc kiéleződésének is forrása lett. A jövőben, amikor a Közös Piac országai áttérnek majd a római szerződés megvalósításának következő, sokkal bo-

nyolultabb szakaszára, kétségtelenül még nyilvánvalóbbá válik, hogy a Közös Piac az imperialista ellentmondások bővített újratermelésének mechanizmusa. S azt is meg kell állapítani, hogy a Közös Piac szilárdságát még nem tette próbára gazdasági válság.

A tőkés integrációnak objektív határai vannak. A gazdasági élet nemzetközi gazdasági komplexum méreteiben megvalósuló szabályozásának feladatával ellentétben állnak megoldásának kapitalista eszközei. A finánctoligarchia úgy igyekszik enyhíteni a monopolkapitalizmusra jellemző antagonizmusokat, hogy közben nem változtatja meg a tulajdonviszonyokat, az állammonopolista szabályozás talaján marad. Csakhogy ez nyilvánvalóan elérhetetlen cél. A gazdasági élet állammonopolista szabályozása még egyes országok méreteiben is súlyos és megoldhatatlan ellentmondásokat idéz elő. Ha pedig több ország méreteiben próbálják meg az ilyen szabályozást, akkor ezek az ellentmondások még élesebb jelleget öltenek.

A Közös Piac a dolgozók millióit kizsákmányoló mammutmonopóliumok birodalmaként jött létre és áll fenn. A világnak 200 legnagyobb monopóliuma közül, amelyek a kapitalista világ termelésének csaknem egyharmadát összpontosítják, 43 az Európai Gazdasági Közösséghez tartozó országok vezető trösztje. A termelés és a tőke koncentrációja és centralizációja a Közös Piac hat országában a legutóbbi években példátlan méreteket öltött. A monopóliumok megakadályozták az általános árleszállítást, ami pedig a vámok mérséklése után bekövetkezhetett volna. Árleszállítás helyett újabb drágasági hullám öntötte el a piacokat. A Közös Piachoz tartozó országok monopóliumainak profitja óriási mértékben növekedett: a 35 legnagyobb trösztét 1957-től 1961-ig 2,7-szeresére.

A Közös Piacban egyesült országok reakciós imperialista burzsoáziája fokozta a munkásosztály kizsákmányolását, támadást intéz a dolgozók életszínvonala, a munkásmozgalom és minden demokratikus mozgalom ellen. A római szerződés a Közös Piac országaiban a munkabérek és a munkafeltételek fokozatos „kiegyenlítését" irányozza elő. A monopóliumok a legalacsonyabb színvonalnak megfelelően akarják „kiegyenlíteni", s be akarják „fagyasztani" a munkabéreket és a szociális segélyeket. A munkatermelékenység emelkedése és a munkabérek alakulása közötti „olló" egyre tágabbra nyílik. Ezen a monopóliumok nyer-

nek, a munkások pedig vesztenek. Például Franciaországban a reálbérek most alacsonyabbak, mint 1957-ben voltak. Több ország munkásosztálya csak szívós harcok árán tudott elérni valamelyes munkabéremelést. A Közös Piachoz tartozó országok kormánypolitikájának — amelyet a monopóliumok diktálnak — vezérelve azonban továbbra is a béremelés megakadályozása.

A nyugat-európai integráció szükségképpen erősíti a kistermelők kisajátításának folyamatát. A kistermelők még megállhatták a helyüket a konkurrenciaharcban olyanformán, hogy kihasználták a termelés fellendülésének szakaszában tapasztalható áremelkedést. A gazdasági konjunktúra megváltozásával azonban igen súlyos helyzetbe kerülnek. A Közös Piac országainak keretében a vámkorlátok csökkentése és a tőkeáramlás korlátozásának megszüntetése folytán a kistermelők már nemcsak a helyi, hanem a külföldi monopóliumok konkurrenciájával is szembe találják magukat.

A Közös Piac országaiban a parasztság egyre nagyobb tömegei mennek tönkre. A Közös Piac vezetőinek politikája arra irányul, hogy a kis- és középparaszti gazdaságok gyorsított kisajátítása útján tőkés mezőgazdasági nagyüzemek létesüljenek. Olaszországban a legutóbbi öt év folyamán több mint 500 000 paraszt és mezőgazdasági munkás kényszerült elhagyni a mezőgazdaságot. Franciaországban a kormánykörök elképzelése szerint a legközelebbi években 800 000 parasztgazdaságnak kell megszűnnie. Mansholt, az Európai Gazdasági Közösség alelnöke, a nyugat-európai mezőgazdaság integrációs tervének szerzője elismerte, hogy a Közös Piac országaiban a legközelebbi évek folyamán 8 millió embernek kell elhagynia a falut.

Tehát az integráció nemcsak a monopolista burzsoázia és a munkásosztály érdekellentétét fokozta, hanem a monopóliumok, s a városi és falusi kis- és középburzsoázia ellentéteit is.

A Közös Piac politikai felépítménye — mint várható is volt — Adenauer klerikális-militarista diktatúrájának és de Gaulle tábornok tekintélyuralmi rendszerének szövetsége lett. A Közös Piac viszonyai között még nyilvánvalóbban érvényesül a polgári demokrácia elfajulásának, a politikai reakció fokozódásának és az államhatalom tekintélyuralmi rendszerre való áttérésének folyamata. Az amúgy is megnyirbált polgári demokrácia még inkább összezsugorodik, a választott parlamenti intézmények

jogai fikcióvá változnak, a nemzeti szuverenitás egyre jobban korlátozódik.

A monopolista integráció talaján egyesültek a nyugat-európai országok jobboldali polgári pártjai. Az imperialista reakció közös ideológiai programja lett az antikommunizmus — a harc a szocialista tábor ellen, a nyugat-európai tőkés rend fenntartásáért. A Közös Piac mechanizmusa az amerikai és európai reakció aknamunkáját szolgáló stratégia és politika összehangolásának központjává alakul át.

Amde a dolgozók demokratikus jogait, a nyugat-európai népek létérdekeit még súlyosabban veszélyeztetik a Közös Piacba tömörült országoknak egy vagy más formában megvalósuló „államfölötti" politikai egyesülésével kapcsolatos tervek. Az imperialisták elsősorban agresszív katonai és politikai tömbjeik erősítése végett törekednek ilyen egyesülésre, ugyanakkor azonban fontos szerepet játszik az is, hogy a nyugat-európai országok finánctőkéjének legreakciósabb körei ezt felhasználva akarják közös erővel megakadályozni az államosítást és más demokratikus reformok végrehajtását

Nyugat-Európa a Közös Piac létrehozása után egyáltalán nem változott a kapitalizmus „konfliktusmentes" övezetévé. Továbbra is az éles gazdasági és politikai súrlódások, ellentétek és konfliktusok színtere.

A Közös Piacon a Német Szövetségi Köztársaság és Franciaország monopóliumai viszik a vezető szerepet, s a nyugatnémet monopóliumok pozíciói egyre inkább erősödnek. Jelenleg a Német Szövetségi Köztársaságra jut az Európai Gazdasági Közösséghez tartozó országok együttes ipari termelésének csaknem a fele. Az integrált Európa 10 legnagyobb trösztje közül — 8 nyugatnémet. A Német Szövetségi Köztársaság monopóliumai arra törekednek, hogy megvalósítsák gazdasági és politikai uralmukat Nyugat-Európában, békés úton érjék el a „befolyási övezetek" olyan újrafelosztását, amilyent a német imperializmusnak fegyveres erővel nem sikerült elérnie. Ugyanakkor azonban Franciaország uralkodó körei is igényt tartanak az integrált Európa vezetésére.

Az ellentétek nemcsak a Közös Piac tagországai között, hanem egész Nyugat-Európa viszonylatában kiéleződtek. Anglia, miután a Közös Piac elleni harcában vereséget szenvedett, felvetette — nem az Egyesült Államok nyomása nélkül — az Európai

Gazdasági Közösséghez való csatlakozás kérdését. Anglia természetesen gazdaságilag ma is elég erős ahhoz, hogy a Közös Piacon kívül maradva folytassa a harcot. Csakhogy ebben a kérdésben kormányköreinek magatartását elsősorban politikai szempontok határozzák meg — félnek a NATO meggyengülésétől.

Az imperialista ellentétek újabb szövevénye keletkezett. A Közös Piac országai azt követelik Angliától, hogy fenntartás nélkül fogadja el a római szerződés minden feltételét, Anglia viszont engedmények elérésére törekszik. Ha Anglia az Európai Gazdasági Közösséghez csatlakozásával kapcsolatban teljesítené a Közös Piac országainak követeléseit, ezzel súlyos veszélynek tenné ki a Nemzetközösség országaival fenntartott kereskedelmi kapcsolatait, a preferenciális vámok rendszerét és a sterlingövezetet.

A Közös Piac nagyhatalmai egyre növekvő nyomást gyakorolnak azokra az országokra, amelyeket Anglia az Európai Szabadkereskedelmi Egyesülésben magukra hagyott. Svédországot, Svájcot és Ausztriát megpróbálják bevonni a Közös Piacba, mégpedig azzal a nyilvánvaló számítással, hogy ilyenformán véget vessenek semlegességüknek, és gyakorlatilag bevonják őket az agresszív katonai és politikai tömbök rendszerébe. A szóban forgó országok vezető csoportjainak egy része, az amerikai és a nyugatnémet imperialisták ösztökélésére, kerülő utakat keres a csatlakozáshoz az úgynevezett társulás formájában, s leplezni igyekszik a Közös Piac politikai és stratégiai jelentőségét.

Elmélyülnek a Közös Piac és az Egyesült Államok ellentétei is. A nyugat-európai konkurrencia az Egyesült Államok kereskedelmi és fizetési mérlegének további rosszabbodását és az imperialista országok közötti „valutaháború" erősödését vonja maga után. A Közös Piac országai még csak részben vezettek be egységes vámtarifákat, és csak részben csökkentettek egyes vámtételeket, de már ez is megnehezíti az amerikai áruk exportját ezekbe az országokba. Az amerikai monopóliumok tőkekivitel segítségével próbálják elhárítani ezeknek az intézkedéseknek számukra hátrányos következményeit. Fiókcégeket létesítenek a nyugat-európai országok legfontosabb iparágaiban, s ilyenformán megkerülik a Közös Piac országaiban emelt vámkorlátokat. Csakhogy ezzel nem egyenlíthetik ki azt a kárt, amelyet az Egyesült Államoknak a nyugat-európai konkurrencia okoz.

A Közös Piac országai gazdaságilag gyorsabban fejlődnek, mint az Egyesült Államok, s ennek következtében megnövekedett a részesedésük a tőkés világ termelésében, a nemzetközi kereskedelemben és az aranykészletekben. A háború utáni években először válik lehetővé olyan nyugat-európai imperialista „erőközpont" kialakulása, amely a lakosság lélekszámát, az anyagi erőforrásokat, az ipari termelés és a külkereskedelmi forgalom nagyságát tekintve egyenlő az Egyesült Államokkal vagy közel jár hozzá. Ma már a Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország és bizonyos mértékig Olaszország is nagyobb szerepre tart igényt a NATO „globális" politikájának kialakításában. Franciaország és a Német Szövetségi Köztársaság nyíltan tör magát „stratégiai atomerő" után. Az integráció, amely a kapitalizmus erőinek konszolidálására és egybekovácsolására volt hivatva, ebben az értelemben inkább kiélezte a nyugat-európai államok és az Egyesült Államok kapcsolatait, fokozta a politikai erjedést az agresszív észak-atlanti tömbben.

Az Egyesült Államok a nyugat-európai integrációt egyidejűleg saját gazdasági érdekei veszélyeztetésének és politikai szükségszerűségnek tekinti. A gazdasági veszélyt úgy igyekszik elhárítani, hogy közeledik a Közös Piachoz, s átfogóbb, „atlanti" állammonopolista egyezményekben igyekszik azt feloldani. Az amerikai kormány arra számít, hogy így letompítja a Közös Piac gazdasági intézkedéseinek amerikaellenes élét, s szabad utat biztosít saját monopóliumainak a nyugat-európai országok és egykori gyarmataik piacaira. Ám ezek az új tervek az Egyesült Államokban és határain túl egyaránt ellenállásba ütköznek. Néhány amerikai monopólium képviselői elégedetlenkednek amiatt, hogy különféle nyugat-európai áruk akadálytalanul juthatnak el az Egyesült Államok belső piacára. A Közös Piac országai viszont továbbra is támadják azokat a gazdasági pozíciókat, amelyekkel az Egyesült Államok Nyugat-Európában és az egész kapitalista világban rendelkezik. Mindez elkerülhetetlenül az Egyesült Államok és a Közös Piac ellentéteinek további növekedésére vezet.

Az Egyesült Államok imperialista körei a reakciós erők katonai és politikai egyesítését tekintik fő céljuknak, s ezért egy szélesebb körű „atlanti közösség" összetákolása mellett kardoskodnak. Ennél az a szándék vezeti őket, hogy uralkodó helyzetet biztosítsanak maguknak a kapitalista világban, és saját ke-

zükben tartsák valamennyi reakciós erő vezetését a Szovjetunió és a többi szocialista állam, a munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalmak ellen vívott harcban.

Tehát a világimperializmus alkonyának és hanyatlásának időszakában a monopolista burzsoáziát szolidaritása arra készteti, hogy a tőkés rend fenntartása végett közös nemzetközi politikai és gazdasági akciókat hajtson végre. Ez a szolidaritás egyes időszakokban felülkerekedhet az imperialista erők meghasonlottságán és szembenállásán. De az imperialista ellentétek döntő fontosságú, immanens okait lehetetlen kiküszöbölni. Az egymással vetélkedő erők szükségképpen manővereznek, lehetségesek közöttük egyes megállapodások és kompromisszumok. Csakhogy a harc logikája végső soron mégis érvényesül. Az imperialista államok gazdasági viszálykodásának nem lehet véget vetni. Erre mutatott rá Hruscsov elvtárs is, amikor az SZKP XXII. kongresszusán hangsúlyozta, hogy az Egyesült Államoknak nem sikerült és nem is fog sikerülni leküzdenie az imperialista nagyhatalmak egymás közti, valamint a nagyhatalmak és a többi tőkésország közti ellentétek éleződésének tendenciáját.[2]

A Közös Piac megalakulásától kezdve magán viseli a militarizmus bélyegét. Résztvevői a NATO tagjai, s maga a Közös Piac e katonai tömb sajátos „európai fegyverraktára" lett. A Közös Piac vezetői Európában és az egész világon makacsul elleneznek minden olyan intézkedést, amely enyhíthetné a nemzetközi feszültséget és tartós békére vezethetne. Ellenzik a német békeszerződés megkötését, a nukleáris fegyverekkel folytatott kísérletek beszüntetését, az általános és teljes leszerelést, s a NATO „negyedik atomhatalommá" változtatására törekednek.

A Közös Piac megalakításával a „hatok" országaiban fokozódott a gazdaság és a társadalmi élet militarizálása. 1962 elején ezekben az országokban 2 241 000 ember volt fegyverben. Ezenkívül több mint 350 000 amerikai és angol katona állomásozott a területükön. A Közös Piac hat országának katonai kiadásai csak 1958-tól 1961-ig 25,6%-kal növekedtek. Különösen gyors volt a növekedés a Német Szövetségi Köztársaságban, ahol 1961-ben csaknem 50%-kal többet költöttek katonai célokra, mint 1957-ben. A Közös Piac országaiban már most is erőltetett ütemben halad bizonyos típusú rakétafegyverek, katonai repülő-

[2] Lásd Az SZKP XXII. kongresszusa. 171. old.

gépek, „európai tankok" stb. gyártása. Egyszóval a Közös Piac országainak területe katonai felvonulási területté változott.

Az integrációs politika a német imperializmus agresszív terveinek fontos eleme lett. A német imperializmus arra igyekszik felhasználni az amerikai támogatást, hogy megkaparintsa a NATO fegyveres erőinek parancsnoki tisztségeit, atomfegyverhez jusson, s Nyugat-Európa katonai, gazdasági és emberi erőforrásait revansista, agresszív terveinek szolgálatába állítsa.

A Közös Piac az imperializmus stratégiai és politikai fegyvere, amely a nemzeti függetlenségüket kivívott fiatal szuverén államok ellen irányul. Az imperialisták a gazdaságilag elmaradott országokat igyekeznek becsalogatni — csábító feltételekkel — a Közös Piac csapdájába. A monopóliumok nemcsak régi gyarmati privilégiumaik megtartására igyekeznek felhasználni az integrációt, hanem arra is, hogy új gyarmatokhoz jussanak, s megszervezzék a gazdaságilag elmaradott országok közös kizsákmányolását. Az Európai Gazdasági Közösség a kollektív kolonializmus új formája.

A római szerződés ugyanakkor, amikor az elmaradott országokat feljogosítja, hogy mezőgazdasági termékeiket kedvezményes vámtételek alapján vigyék be a Közös Piac országaiba, egyszersmind arra kényszeríti őket, hogy saját vámtételeiket is mérsékeljék. A „vámleszerelés" végzetes volna az elmaradott országok gazdaságára nézve.

Nem véletlen, hogy a Közös Piac megalakítása nagy nyugtalanságot keltett Ázsia, Afrika és Latin-Amerika sok országában. A gazdaságilag elmaradott országok azzal válaszolnak az imperialista hatalmak zárt gazdasági tömbjeinek keletkezésére, hogy védelmi rendszabályként saját regionális kereskedelmi és gazdasági egyesüléseket alakítanak. Ez a népek fontos progresszív lépése abban a harcban, amelyet gazdasági függetlenségükért, évszázados elmaradottságuk leküzdéséért, s az olyan — kölcsönösen előnyös és egyenjogú — nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok fejlesztéséért folytatnak, amely kizárja, hogy egyes országok kizsákmányoljanak másokat.

Az elmaradott országoknak ma már minden lehetőségük megvan a gyarmatosítók újabb támadásának visszaverésére. Létezik a szocialista világrendszer, s szépen fejlődnek a szocialista országok és az új, szuverén államok között a kölcsönösen előnyös gazdasági kapcsolatok. Az imperializmus az elmaradott országok

viszonylatában berendezések szállítása, tudományos és műszaki segítség, valamint hitelek nyújtása terén elvesztette egykori egyeduralmát.

A Közös Piac megalakulása egész sor új problémát vetett fel a munkásosztály előtt, szükségessé tette újabb harci formák és módszerek felkutatását. A proletariátus és kommunista élcsapata az imperialista integrációs politikával a nyugat-európai népek létérdekeiért folytatott harc programját állítja szembe. Az integráció sok közös problémát hozott felszínre az európai országokban, s ez megteremti annak objektív lehetőségét, hogy a tőkésországok munkásosztálya a monopóliumok nemzetközi egyesülései ellen folytatott harcban kidolgozza és összehangolja az egységes akciók programját. A munkásosztály azért harcol, hogy elszigetelje a monopóliumokat, korlátozza és megrendítse a monopóliumok uralmát, visszaállítsa, felújítsa és kiterjessze a demokráciát, biztosítsa a hatalom átmenetét az antimonopolista front kormányának kezébe, végrehajtsa az ipar államosítását, bevezesse az állami tulajdon és az államosított iparágak valóban demokratikus ellenőrzését, az üzemekben kiterjessze a dolgozók és osztályszervezeteik jogait, meghiúsítsa az imperializmus háborús terveit, és biztosítsa Európa tartós békéjét. Ezzel egyszersmind megvalósul a munkásosztálynak a Közös Piacon uralkodó monopóliumok szövetségével szemben álló nemzetközi egysége.

A kommunista pártok harcra mozgósítják a tömegeket a Közös Piac végzetes társadalmi, gazdasági és politikai következményei ellen. Figyelembe veszik a Közös Piac által az objektív helyzetben előidézett változásokat, maguk köré tömörítik az egyes nemzetek demokratikus, haladó erőit, védelmezik saját országuk gazdasági érdekeit és állami szuverenitását, harcolnak a békéért, az amerikai monopóliumok diktátuma ellen, a kapitalista és a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok erőteljes fejlesztéséért.

Az európai országok munkásosztályának megvannak a maga saját érdekei, amelyekért a Közös Piac küzdőterén szállhat síkra. A Közös Piac a nyugat-európai országokban objektíve az államosítás perspektívája ellen irányul, ugyanakkor azonban a különböző országok munkásosztálya az államosításért indított közös akciókkal meggyengítheti, sőt, fel is robbanthatja a monopóliumok megegyezésén alapuló Közös Piacot. A fináncoligar-

cima a Közös Piac révén támadja a dolgozókat, ugyanakkor azonban a hat nyugat-európai ország munkásosztályának az egész Közös Piacra kiterjedően meg lehet és meg is kell védelmeznie érdekeit. A munkásosztály egyebek közt kiharcolhatja, hogy a munkabéreket és általában a munkafeltételeket ne a legalacsonyabb vagy az átlagos színvonalon, hanem a legmagasabb színvonalon egyenlítsék ki. Követelheti, hogy a Közös Piac többi országára is kiterjesszék azokat a szociális vívmányokat, amelyeket egyik vagy másik nyugat-európai ország proletariátusa már kiharcolt magának.

A monopóliumok arra spekulálnak, hogy a nemzetköziséget valló munkásosztály előtt népszerű az „európai gondolat", s ezt kihasználva azon mesterkednek, hogy állandósítsák és tovább fokozzák Európa kettészakítottságát, előkészítsék az Európa nyugati és keleti része közötti háborút. Elképzeléseik szerint a zárt gazdasági csoportosulásoknak végső soron ezt a célt kell szolgálniuk. A munkásosztály az egyesült Európa burzsoá-kozmopolita értelmezésével valamennyi európai országnak a társadalmi rendszertől független, gazdasági vagy kereskedelmi diszkriminációk és katonai tömbökre osztódás nélküli nemzetközi együttműködését állítja szembe. A munkásosztály békés Európáért, háborúk nélküli Európáért küzd.

A zárt kereskedelmi tömbök az imperialisták kezében a szocializmus ellen irányuló gazdasági háború eszközeivé válnak. Az integráció az imperializmusnak arra irányuló kísérlete, hogy közös gazdaságon kívüli akciókat szervezzen a szocialista tábor ellen, diszkriminációs kereskedelmi politikájával ártson a szocialista országoknak. Csakhogy az imperialisták hasztalan próbálkoznak a szocialista országokkal szembeni kereskedelmi diszkriminációval. „Országaink immár oly hatalmas erővé változtak — hangsúlyozza Hruscsov elvtárs —, hogy semmiféle Közös Piac sem veszélyeztethet bennünket." A Szovjetunió a többi szocialista országgal együtt azt javasolja a nyugat-európai államoknak, hogy mondjanak le erről a kilátástalan politikáról, s térjenek rá a sokoldalú gazdasági együttműködésnek, a nemzetközi kereskedelem fejlesztésének a békés egymás mellett élést előmozdító útjára. Ezt a célt szolgálja a Szovjetuniónak és a többi szocialista országnak az a javaslata, hogy hívjanak össze nemzetközi kereskedelmi értekezletet, s ezen vitassák meg egy

olyan nemzetközi kereskedelmi szervezet létesítésének kérdését, amely magában foglalná a világ minden körzetét és országát, bármi néven nevezendő megkülönböztetés nélkül.

A mai kapitalizmus problémái és a munkásosztály. 45—58. old.

Simai Mihály:

A KAPITALIZMUS VILÁGGAZDASÁGI RENDSZERE

I. A világgazdaság fogalma, a kapitalista világgazdasági rendszer fő sajátosságai

A világgazdaság a termelőerők és termelési viszonyok olyan világméretű rendszere, amelyben a lényegessé vált nemzetközi munkamegosztás alapján, sokrétű nemzetközi termelési viszonyok (a fogalom tág értelmében véve) kapcsolják össze az egyes nemzeti gazdaságokat és azok elemeit. A világgazdaság tehát nem csupán az egyes országok gazdaságának összessége, hanem sajátos külön alakulat.

Korunkban a világgazdaság antagonisztikus egység, amely két egymással ellentétes gazdasági rendszert, a kapitalista és a szocialista világrendszert foglalja magában. A világgazdaság *egységének* alapja a világméretű munkamegosztás objektív létezése: a két rendszer közötti gazdasági kapcsolatok sem önkényesek, véletlenszerűek, hanem függenek a szocialista és kapitalista világ történelmi fejlődésétől, objektív gazdasági szükségleteitől, amelyek a kapcsolatok erősödése irányában hatnak.

A kapitalista világgazdasági rendszerben a tőkés termelési viszonyok az uralkodók, s ezért az egyes nemzeti gazdaságok, valamint az egész rendszer fejlődését a kapitalizmus törvényei határozzák meg, noha az erősödő szocialista világrendszer korunkban növekvő hatással van a kapitalista világ gazdasági folyamataira.

A kapitalista világgazdasági rendszerben a gazdaságilag fejlett országok, illetve ezek monopoltőkés csoportjai gazdasági függőségben tartják és kizsákmányolják a gyengébbeket, az el-

maradottakat. A nemzeti és nemzetközi monopoltőkés csoportok között, valamint az egyes nemzeti gazdaságok között konkurrenciaharc folyik.

A tőkés világgazdasági rendszerben a nemzetközi munkamegosztás és az áruk cseréje létrehozta a tőkés *világpiacot.* A piac az áruk, a tőke és a munkaerő forgalmi szférája. Ilyen értelemben a tőkés világpiac az a forgalmi szféra, amelyben az áruk, a tőke és munkaerő átlépnek a nemzeti határokon. Tágabb értelemben véve azonban *a világpiac az egyes országok piacainak szervesen összefüggő összessége.* A tőkés világgazdaság keretei között úgyszólván minden áru potenciálisan világpiaci áru, a belföldön forgalmazottak is, amelyek a megtermelt áruk túlnyomó részét teszik ki — a világpiac értékelésének vannak alávetve. A belföldi árak a külföldi konkurrencia miatt nem szakadhatnak el túlságosan nagy mértékben és tartósan a világpiaci áraktól.

A világpiac kialakulása a XV—XVI. század fordulóján kezdődött meg, a nemzetközi munkamegosztás fejlődése alapján. A nemzetközi munkamegosztás kibontakozása a termelés kapitalizmuson belüli társadalmasításának részfolyamata. *Fejlődésének természeti és társadalmi alapjai vannak.* (A természeti alapok közé tartoznak a természeti kincsek, az éghajlati viszonyok stb., a társadalmiak közé tartozik az országok termelőerőinek fejlettségi szintje, szerkezete stb.) A fejlődés során a természeti alapok jelentősége egyre inkább háttérbe szorul a termelés és a forgalom szempontjából, s ezzel szoros összefüggésben egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert a munkamegosztás társadalmi alapjai.

A termelőerőknek, a nemzetközi munkamegosztásnak és a világpiacnak a fejlődése kezdettől fogva szoros kölcsönhatásban volt egymással.

Egyfelől a munkamegosztás lehetővé tette a nemzetközi méretű specializációt, hogy az egyes országok olyan termékeket állítsanak elő, amelyek termelése az adott feltételek mellett a legkedvezőbb. Emellett a külpiacok révén megnövekedett értékesítési lehetőségek előmozdították a technikai fejlődést, a nagyobb sorozatok gyártását, csökkentették a termelési költségeket. Mindez nagy lökést adott a termelőerők fejlődésének. A tőkés gyáripar (gépi nagyipar) az egyes országokban akkor jött létre, amikor az áruforgalom már viszonylag széles mértékben kifejlődött az államok között is. Ugyanakkor azonban csak a

gépi nagyipar volt képes a helyi szükségleteket jelentősen meghaladó mértékben a külföldi piacokra termelni.

Másfelől a tőkés gépi nagyipar kialakulása *további fokozott ösztönzést adott a világpiac fejlődésének:*

a) A gyáripar megjelenésével *meggyorsult az egyes iparágak egyenlőtlen fejlődése.*

Az egyes országok áruinak realizálása megköveteli az egyes iparágak fejlődési üteme közötti arányok biztosítását olyan iparágak esetében, ahol az egyik a másik termékének szállítója, illetve fogyasztója. Azonban a társadalmi termelés anarchiájának viszonyai közepette az egyes iparágak arányos fejlődése lehetetlen. A szükséges arányok csak megsértésükön keresztül, túltermelési válságok, óriási veszteségek révén valósulnak meg. Természetes, hogy az adott iparágakban funkcionáló tőke fejlődni akar és nem vár arra, hogy ezek az arányok „helyreálljanak", s a megtermelt árukat külföldön igyekszik értékesíteni.

Még nagyobb jelentőségű az iparágak egyenlőtlen fejlődése szempontjából a tőkének az a tudatos törekvése, hogy az alacsonyabb termelékenységű nyersanyagtermelést az ipari országokban elsorvassza és a nyersanyagokat onnan szerezze be, ahol a munkaerő olcsó és a lelőhelyek igen gazdagok.

Így fejlődött ki egy olyan irányú nemzetközi munkamegosztás, amely a világ egy részét főleg mezőgazdasági, nyersanyagtermelő területté változtatta, a másik, főleg ipari terület számára. A XIX. század közepén már néhány iparilag fejlett ország hatalmas ún. „civilizálatlan" területeket vont be a világkereskedelembe, s ezeket az országokat nyersanyagforrásaivá, árupiacaivá változtatta.

Marx és Engels e folyamatot a Kommunista Kiáltványban a következőképp jellemezték: „Az egyre kiterjedtebb piacnak a szükséglete, amelyen termékeit eladhatja, végigkergeti a burzsoáziát az egész földgolyón... A burzsoázia a világpiac kiaknázása által valamennyi ország termelését és fogyasztását kozmopolitává formálta... Az ősi nemzeti iparok elpusztultak és napról napra pusztulnak. Új iparok szorítják ki őket... amelyek már nem hazai nyersanyagot dolgoznak fel, hanem a legtávolabbi égövek nyersanyagát, és amelyeknek gyártmányait nemcsak magában az országban, hanem a világ minden részén fogyasztják... A régi helyi és nemzeti önellátás és elzárkózottság he-

lyébe a nemzetek sokoldalú érintkezése, egymástól való sokrétű függése lép."[1]

A külső piacok azonban nem oldják és nem oldhatják meg az aránytalanságokat, amelyek az egyes országok gazdaságában létrejöttek. Csak ez az aránytalanság kitolódik egy sokkal szélesebb közegbe, a világpiacra, ahol nagyobb erővel jelentkezik.

b) A gépi technika uralmának viszonyai között a profit utáni hajsza és a konkurrencia minden egyes vállalatot, minden egyes tőkést arra ösztönöz és kényszerít, hogy *állandóan bővítse és tökéletesítse gyárainak termelőapparátusát,* hogy lehetőséget teremtsen áruinak tömegtermelésére.

A profit tömege, mint ismeretes, az áruk tömegétől és az áruegységre eső haszontól függ, amely utóbbi viszont egyenlő az eladási árral, levonva belőle az önköltséget. Mennél kisebb az önköltség — változatlan ár mellett —, annál nagyobb az áruegységre eső profit, és változatlan, vagy növekvő mennyiségű áru eladása esetén annál nagyobb a nyereség tömege. De az önköltség általában annál alacsonyabb, mennél nagyobb a termelés mérete, tehát mennél nagyobb a piacra dobott áruk mennyisége. A csökkenő önköltség viszont — ha az ár nem csökken ilyen mértékben — növeli a tőkés profit rátáját. Mindez érthetővé teszi, miért keres a tőke külső piacot is árui számára, s miért adják el a monopóliumok termékeiket néha alacsony áron — esetleg önköltségen — is a világpiacon. (Nem beszélünk itt a veszteséges eladásról, melynek „stratégiai célja" van, vagyis a piac gyors meghódítása vagy a konkurrens tönkretétele érdekében történik.)

c) A tőkés termelés fő célja, a minél nagyobb profit, azonban más úton is érezteti hatását a világpiac fejlődésére: *az exportra való termelésből keletkező extraprofit révén.* Minthogy a világpiacon az egyes áru eltérő nagyságú nemzeti értékeiből kialakul az áru nemzetközi (világpiaci) értéke, ezért azok a tőkések, akik áruikat a világpiaci értékekhez viszonyítva kedvezőbben termelik, termékeik exportjával extraprofitra tehetnek szert. Ez mindenekelőtt a gazdaságilag *fejlettebb* országoknak azokra a termelési ágaira vonatkozik, amelyekben a munka termelékenysége az országos átlagnál magasabb, s ez lehetővé teszi, hogy a fejlettebb ország rendszerint magasabb reálbértszintje

[1] *Marx—Engels* Művei. 4. köt. Budapest 1959. 445. old.

ellenére e termelési ágak magas profitot realizálhassanak az exportban. De a *fejletlenebb* országban — ahol a munka átlagos termelékenysége és egyúttal a reálbér is alacsony — a tőkések ugyancsak szert tehetnek extraprofitra az exportra való termelés révén, ha termékeiket viszonylag (az ország átlagos termelékenységéhez viszonyítva) kedvező munkatermelékenységgel állítják elő.

Mivel az egyes áru nemzetközi (világpiaci) értékéhez képest nemzeti értékei eltérő nagyságúak, a gazdaságilag *fejlettebb* országok (ahol a munka átlagos termelékenysége magasabb) a nemzetközi cseréken munkájukat magasabb fajsúlyú munkaként értékesítik: más országoktól több munkát kapnak a saját kevesebb munkájukért. De azért a külkereskedelem a fejletlenebb ország számára is előnyös lehet, mert — mint arra Marx is rámutatott — „lehetséges, hogy az ilyen ország több tárgyi alakot öltött munkát ad természetben, mint amennyit kap, s hogy amellett az árut mégis olcsóbban kapja, mint ahogy maga termelhetné."[2]

Mindebből világos, hogy *nem az adott országon belüli értékesítés lehetetlensége, hanem a nagyobb profit a munkamegosztás és az erre épülő külkereskedelem hajtóereje* tőkés viszonyok között. E tekintetben nincs semmiféle abszolút határ. Az otthoni alacsonyabb profit az árukat mind messzebbre hajtja „hazájuktól". Ez a folyamat a világgazdaság különböző részeiben egyszerre történik. A különböző nemzetgazdaságok tőkései akadnak itt össze mint versenytársak, és mennél erősebb a világkapitalizmus termelőerőinek fejlődése, mennél intenzívebben fejlődik a munkamegosztás és a külkereskedelem, annál élesebb a versenyharc.

Az elmondottakból pusztán logikai meggondolások alapján az is következik, hogy a tőkés nemzetközi munkamegosztásról idillikus képet festő ún. „komparatív költségek tana", melyet Ricardo, a klasszikus polgári közgazdaságtan kiemelkedő képviselője fogalmazott meg — és módosult formákban ugyan, de a mai burzsoá közgazdaságtudományban is jelentős szerepet játszik a nemzetközi munkamegosztás elemzésével kapcsolatban — nem helytálló, egyoldalú elmélet. E tan szerint szabad kereskedelem esetén minden egyes ország azokba a vállalkozási ágakba fek-

[2] *Marx*. A tőke. III. köt. Budapest 1961. 245—246. old.

teti tőkéjét és munkáját, amelyek számára a legelőnyösebbek, s így az „önérdek" az egyes országokban csodálatos módon kapcsolódik össze a világ egyetemes érdekeivel. Ennek alapja Ricardo szerint az, hogy az egyes országok azokat az árukat termelik (és cserélik ki), amelyekben komparatív előnyöket élveznek. „Angliában — írja — adott körülmények között esetleg 100 ember egyévi munkája kell a posztó gyártásához, de ha megkísérelnék a bortermelést, ehhez már 120 ember ugyancsak egyévi munkájára lenne szükség. Angliának tehát az lenne az érdeke, hogy a bort behozza s azt posztó kivitelével vásárolja meg.

Portugáliában a bor termeléséhez csak 80 ember egyévi munkája kell, de ahhoz, hogy a posztót odahaza gyártsák, már 90 ember ugyanennyi munkájára lenne szükség. Portugália számára tehát az lenne az előnyös, ha bort vinne ki posztó ellenében."[3]

Ez az árucsere Ricardo szerint annak ellenére is végbemehet, hogy Portugáliában a posztó kevesebb munkával volna előállítható, mint Angliában, mert előnyösebb számára, ha tőkéjét bortermelésre fordítja. A borért ugyanis több szövetet kaphat, mint amennyit saját maga gyártana, ha tőkéjének egy részét a szőlőtermelésből kivonná és posztó előállítására fordítaná.

A komparatív költségek elméletének fő hibája, hogy *statikus*, mert nem veszi figyelembe a munkamegosztás társadalmi alapjainak változását, holott a társadalmi alapok — mint említettük — a munkamegosztás fejlődésével mind döntőbbé válnak, s az egyes országok komparatív helyzetét (s ennek alapján a munkamegosztásból származó előnyöket) a termelőerők fejlettségbeli különbségei határozzák meg, amelyek pedig — szemben a természeti adottságokkal — gyorsan változhatnak. Ez az elmélet természetszerűleg az akkori angol burzsoázia érdekeit szolgálta,[4] Anglia „ipari monopóliumából", a „világ műhelye" szerepéből indult ki, s egyszer és mindenkorra állandósítani akarta a többi ország nyersanyagtermelő helyzetét. Éppúgy, mint a komparatív költségek tanának mai hirdetői, akik a fejlett és a gazdasá-

[3] *David Ricardo:* A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. Akadémiai Kiadó 1954. 138—139. old.

[4] Ricardo világosan ki is mondta: „... ez az az elv, amely meghatározza, hogy a bort Franciaország és Portugália termessze, a gabonát az Egyesült Államokban és Lengyelországban termesszék, vas- és acélárut és egyéb iparcikkeket pedig Angliában gyártsanak." (Ugyanott, 138. old.)

gilag elmaradott, volt gyarmati és függő országok közötti munkamegosztást szeretnék örökössé tenni.

A tőkés munkamegosztás, a kapitalista világpiac fejlődése mindennél jobban bizonyítja, hogy semmiféle idillikus egyenlőség nem érvényesült a kapitalizmus világgazdasági rendszerében, s a nemzetközi munkamegosztás elmélyítéséből fakadó előnyök rendkívül egyenlőtlenül oszlottak meg.

Kétségtelen, hogy a kapitalizmus fejlődése már *a múlt században a termelés és a csere internacionalizálására*, a nemzeti elzárkózás megszüntetésére, a népek gazdasági közeledésére irányuló tendenciát mutatott.

A kapitalizmus további „szélességében" és „mélységében" való fejlődése, a világpiac fejlődése — az áruk világpiaca mellett a tőke, a munkaerő, a valuták, a fuvarozás stb. világpiacának kialakulása — még jobban fokozta ezt a tendenciát, mert a nemzetközi munkamegosztás és a sokoldalú kölcsönös egymásrautaltság kötelékeivel fűzte össze a legkülönbözőbb népeket.

Amennyiben ez a folyamat a termelőerők hatalmas fejlődésén alapult, amennyiben megerősítette a nemzeti elkülönülés megszüntetését, progresszív folyamat volt és az is marad.

Ez a tendencia azonban a kapitalizmus felfelé ívelő szakaszában s még inkább a monopóliumok általt uralt tőkés rendszer viszonyai közepette sajátos formákban fejlődött, amelyek egyáltalán nem feleltek meg a tendenciák belső értelmének. A tőkekoncentráció és centralizáció fokozódása, a termelőerők gyors fejlődése, a monopóliumok kialakulása szükségszerűen expanzív, hódító törekvésekre sarkallta azokat az országokat, ahol a fejlődés végbement.

A monopóliumok fejlődése fokozta a kapitalistáknak a „szabad" területek meghódítására irányuló törekvéseit. *Amikor a monopóliumok uralkodó erővé váltak, a világot a gazdaságilag legerősebb monopolista szövetségek, politikailag pedig a legerősebb kapitalista hatalmak osztották fel egymás között.*

A tőkés világgazdaság rendszerében azonban a monopóliumok és az egyes országok közötti erőviszonyok állandóan változtak és változnak, s ennek nyomán még a fejlett országok sem egyenlő arányban élvezték a nemzetközi munkamegosztás előnyeit.

A változások alapja a tőkésországok *egyenlőtlen gazdasági fejlődésének törvénye*, melynek legfőbb mutatója a termelés eltérő

növekedési üteme, s az egyes országok részarányának változása a világtermelésben.

A következő táblázat adatai a kapitalista világ ipari termelésében való részesedés tükrében hosszabb távon szemléltetik az erőviszonyok változását a vezető tőkésországok között.

Év	Anglia	USA	Németország	Franciaország	Japán
1820	50	10	—	15—20	—
1870	32	23	13	10	—
1913	14	36	16	6	1
1929*	10	43	8	7	3
1937*	13	41	9	6	5
1948*	11	54	4**	4	1
1962*	9	45	9**	5	5

Megjegyzés: az adatok kerekítettek.

Források: J. Kuczynski: Ocserki po isztorii mirovogo hozjajsztva. Moszkva 1954. 31. old.
Ekonomicseszkoje polozsenije kapitalisztics eszkih sztran. Moszkva 1962. 7. old., 1963.

* Csak a tőkés világ.
** Nyugat-Németország

Az egyes országok egyenlőtlen fejlődése természetesen nemcsak a kapitalizmus sajátossága. A törvényt azonban nem lehet a társadalmi viszonyoktól elvonatkoztatva értelmezni, mert az adott társadalmi-gazdasági rendszeren belül annak sajátosságai határozzák meg érvényesülésének formáit és következményeit.

Az egyenlőtlen fejlődés kapitalizmusbeli vizsgálatánál tehát *nem valamiféle absztrakt törvényből, hanem magából a kapitalizmusból kell kiindulni.* Az egyenlőtlen gazdasági fejlődésnek alapja a termelőerők, mindenekelőtt a technika egyenlőtlen fejlődése az egyes országokban, amely különböző tényezők eredménye lehet: új iparágak előtérbe kerülése egy-egy adott országban, a felhalmozás olyan rendkívüli forrásai, mint például a hadisarc vagy a vállalatoknak az adófizetők terhére nyújtott különleges támogatás stb. Az egyenlőtlen fejlődés a szabad versenyen alapuló kapitalizmusban és a monopoltőkés rendszerben is érvényesült. A törvény megnyilvánulási formái és következményei azonban eltérőek a tőkés fejlődés e két szakaszában.

A szabadversenyes kapitalizmus időszakában az egyenlőtlen fejlődés viszonylag lassan, többé-kevésbé evolúciós módon érvényesült. Csaknem 150 évig tartott, míg Anglia megelőzte Hol-

landiát, s mintegy 100 esztendeig megőrizhette elsőségét. Az imperializmus korszakában viszont az egyenlőtlen fejlődés rendkívül meggyorsult — szoros összefüggésben a legfejlettebb kapitalista országok nivellálódásának folyamatával, valamint a technikai fejlődés meggyorsulásával. Ilyen körülmények között a fiatalabb monopoltőkés országok számára a legfejlettebb technikai vívmányok átvételének lehetősége, s az ily módon létrehozott új technikai bázis más országokhoz viszonyítva ugrásszerű fejlődésre adott lehetőséget. Ez viszont, olyan időszakban, amikor a világ területi felosztása befejeződött az imperialista hatalmak között, s a leghatalmasabb monopoltársaságok gazdaságilag felosztották egymás között a világot, elkerülhetetlenül konfliktusokhoz, éles összetűzésekhez vezet.

Gyarmati rablás és hódítás, nemzeti elnyomás és egyenlőtlenség, imperialista önkény és erőszak, gyarmatosító rabság és nemzeti jogfosztottság, s a „civilizált" világ harca a „civilizálatlanok" feletti uralomért — ezekben a formákban ment végbe tehát a népek gazdasági közeledésének folyamata a kapitalizmusban, így alakult ki az imperializmus világgazdasági rendszere.

II. Az imperializmus gyarmati rendszerének felbomlása

A kapitalizmus világgazdasági rendszere a gyarmati rendszer szétesése előtt azonos volt az imperializmus világgazdasági rendszerével, amelyben — mint Lenin írta — maroknyi előrehaladott ország gyarmati elnyomásban tartotta és pénzügyileg fojtogatta a föld lakosságának óriási többségét.[5]

A gyarmati rendszer szétesése korunkban lényegében befejeződött. Az imperializmus gyarmati rendszerének vizsgálata azonban mégsem történelmi jelentőségű csupán, hiszen a tőkés világgazdasági rendszer igen sok mai problémája abban gyökerezik, s maradványai még mindig súlyos teherként nehezednek a romjain keletkezett fiatal államok többségére.

Gyarmatoknak nevezzük az olyan országokat vagy területeket, *amelyek sem gazdasági, sem politikai önállósággal nem rendelkeznek, s idegen állam, az ún. anyaország uralma, elnyomása és kizsákmányolása alatt állnak.*

A modern gyarmatosítás a nagy földrajzi felfedezésekkel kez-

[5] Lásd Lenin Művei. 22. köt. 250—251. old.

dődik. Az első gyarmatosítók a portugálok és spanyolok voltak. Gyarmataik jó részét hosszú és elkeseredett harcban elhódították az angolok, a hollandok és a franciák. Az első világháború előtt az imperialista hatalmak kb. 25 millió km^2-nyi területet foglaltak el. 1938-ban, tehát a második világháború előtt 1,5 milliárd ember, vagyis a világ lakosságának 60%-a gyarmati sorban élt. A gyarmati birtokok döntő része 4 imperialista hatalom, Anglia, Franciaország, Hollandia és Belgium uralma alatt összpontosult. 1964 elején már a világ lakosságának alig 1%-a élt gyarmatokon.

A gyarmati kizsákmányolás jelentős szerepet játszott a kapitalizmus egész fejlődése során. Az eredeti felhalmozás fontos forrását képezte a gyarmatok kirablása. Az ipari forradalom nyomán megszületett gyáripar, mindenekelőtt a textilipar nyersanyagai részben gyarmati területekről származtak. A gyarmatok rendszeres és sokrétű kizsákmányolását azonban csak az imperializmus teremtette meg.

A gyarmati kizsákmányolás leglényegesebb vonása az, hogy a politikai uralom lehetővé teszi az anyaországok számára a gyarmatok gazdaságának teljes és kizárólagos, monopolisztikus irányítását és kisajátítását. A szabad, erőszakos (katonai) eszközökkel védett tőkeáramlás, vámkedvezmények a gyarmattartó ország számára, a külkereskedelem monopolisztikus irányítása és a pénzügyek ellenőrzése, földkoncesszió, a kutatás, a természeti kincsek kiaknázásának és más gazdasági tevékenység szabad folytatásának engedélyezése a gyarmattartók és a gyarmati társaságok számára, a gyarmati népek kettős kizsákmányolása, magas adók kivetése, amelyek összegét részben vagy teljes egészében az anyaországba utalják át — ezek a fő eszközei a gyarmati extraprofitok megszerzésének.

A gyarmatok feletti uralom ily módon döntő fontosságúvá vált az imperialista hatalmak számára:

a) Védett, kizárólagos *árupiacokat* biztosított a monopóliumoknak, amelyeket a külföldi versenytől szinte hermetikusan elzártak, így az árakat ők diktálták, s gyakran selejtes, rossz minőségi árukat is eladhattak. A második világháború előtt a fejlett tőkésországok kivitelének átlagosan 25—30%-a irányult ezekbe az országokba, de egyes esetekben ez elérte az 50%-ot is (Anglia).

b) Az imperialista monopóliumok döntő *nyersanyagforrásaivá*

váltak, s ennek során a monopóliumok nemcsak a kitermelés alatt álló nyersanyagforrásokat kerítették hatalmukba (és biztosítottak az anyaország ipara számára olcsó nyersanyagokat), hanem az összeset igyekeztek megszerezni, tehát a potenciális forrásokat is, hogy uralmukat ily módon is megszilárdítsák. 1934—1938-ban a fejlett tőkésországok által importált nyersanyagok 75%-a a gyarmati országokból származott.

c) Hatalmas hasznot hozó *tőkebefektetési* területet is jelentettek a gyarmatok az anyaországok tőkései számára, a kedvező természeti erőforrások és az olcsó munkaerő révén. A külföldön befektetett tőkének mintegy 45%-a összpontosult 1938-ban ezekben az országokban.

d) Nagy jelentőségűvé váltak a gyarmatok *stratégiai, katonai* szempontból is. Felvonulási területet, támaszpontokat biztosítottak számukra a világ újrafelosztásáért (vagy pozícióik védelméért) folytatott harcban, s lakosságuk mind nagyobb részét sorozták be hadseregeikbe s használták ágyútöltelékként háborúikban.

A gyarmatok tehát „hátországot", óriási tartalékokat és erőforrásokat biztosítottak az imperializmusnak. Ezért volt a monopoltőke számára döntő fontosságú a gyarmatok megszerzése és megtartása. A fentiekből ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy a gyarmati rendszer szétesése nyomán milyen veszteségek érték őket, s miért tesznek jelentős erőfeszítéseket továbbra is pozícióik megtartására a volt gyarmati és függő országokban.

Az imperializmusban a közvetlen annexió durva formáin kívül széles körben elterjedtek a gyarmati függőség különféle átmeneti formái. Némelykor az uralom régi formáját módosították, vagy más, álcázottabb formával váltották fel, máskor új függőségi formákat teremtettek, s ezeket a finánctőke igyekezett rákényszeríteni a forma szerint független, fejlődésükben elmaradt államokra. Ahogyan Lenin rámutatott, az imperializmus korszakára „nemcsak az országok két alapvető csoportja jellemző: a gyarmatokkal rendelkező országok és maguk a gyarmatok, hanem jellemzők rá a politikailag, forma szerint önálló, a valóságban azonban a pénzügyi és diplomáciai függőség béklyójába vert országok különféle formái is".[6]

[6] *Lenin* Művei. 22. köt. 272. old.

A kizsákmányolás imperialista rendszere határozta meg a gyarmati országok belső fejlődését. Az imperializmus korszakában a gyarmati és függő országokban három alapvető társadalmi-gazdasági erő játszik szerepet az anyagi termelés fejlesztésében: a nemzeti tőke (nemzeti burzsoázia); a kisárutermelő szektor (alapvető tömegét a parasztok, a kisiparosok, kézművesek teszik ki); és a nemzetközi monopoltőke.

Az európai kapitalizmus döntően „nemzeti alapokon", a kisárutermelésből, a kereskedelmi és uzsoratőkéből nőtt ki, a gyarmati kapitalizmus viszont főként a vezető imperialista hatalmak gyarmatosító tevékenységének eredménye.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy *a kapitalizmus belső, nemzeti alapon végbemenő és a „kívülről" jövő, a tőkekivitel és a gyarmati kizsákmányolás más eszközei által meghatározott fejlődése között jelentős különbség van az ütemet, a méreteket, a formákat illetően* (természetesen a termelési viszonyok jellegükben azonosak).

A kívülről jövő tőkés fejlődés általában *nem a termelés területén kezdődik.* A külföldi tőke jelentős része ugyanis — ez elsősorban az imperializmus korai időszakára jellemző — nem közvetlenül az anyagi termelésbe irányul, hanem a kereskedelembe, a hitelélet, a közlekedés területére. Az imperializmus korszakának kezdetén például a Latin-Amerikába kivitt amerikai tőke 60%-át, a Nyugat-Afrikába exportált francia tőkének csaknem teljes egészét nem közvetlenül az anyagi termelésbe fektették be. A tőkének ez a része tehát közvetlenül alig járult hozzá a termelés, a termelőerők fejlesztéséhez, s még kevésbé segítette elő az önálló gazdasági fejlődést, hiszen az adott ország gazdasági életét alárendelte az imperialista hatalom érdekeinek, kizsákmányoló tevékenységének. A külföldi imperialisták kezében összpontosította a parancsnoki pozíciókat a hiteléletben, a közlekedésben és a kereskedelemben.

A termelésbe fektetett külföldi tőke a későbbiekben sem az illető ország gazdaságának önálló fejlődését mozdította elő. A monopolista külföldi tőkének az a része, amelyet közvetlenül a termelésbe fektetnek be, sem úgy fejleszti a termelőerőket, mint a „belülről" induló tőkés termelés.

A „belső", saját alapon fejlődő kapitalizmus először alapjában véve a helyi piacra épült, elsősorban a belső piac szükségleteit szolgálta ki, s erre a célra kialakította a különböző ter-

mékek gyártásának korszerű nagyipari módszerét. Ennek alapján fejlődtek ki az önálló nemzeti gazdaságok.

Ezzel szemben az a tőkés gazdaság, amelynek fejlődését kívülről ösztönzik, a gyarmati viszonyok között fejlődő tőkés gazdaság nem a helyi szükségletekre, nem a nemzeti piacra épül, lényegében alig számol a helyi lakosság keresletével. *Alapvető hivatása a világkapitalizmus központjai, az anyaországok bővített újratermelési folyamata számára az anyaországinál olcsóbb nyersanyagok, élelmiszerek biztosítása.* A külföldi monopoltőke mindenekelőtt azokba az ágazatokba áramlik (ásványi anyagok, mezőgazdasági termékek termelése), amelyek elsősorban a vezető imperialista hatalmak számára, és csak jelentéktelen részben olyan területekre, amelyek a helyi szükségletekre termelnek. *Ezért a külföldi tőkebefektetések a gyarmati országokat a monopóliumok számára szükséges egy-két termék előállítására specializálták.*

Az egyoldalú specializálódás monokultúrás gazdasági struktúrát alakított ki, s ez kizárja az önálló fejlődést, sőt egyenesen feltételezi az illető ország gazdasági életének függőségét az imperialista hatalomtól.

Az egy vagy néhány termék realizálása, amelyet ezek a gyarmati országok termelnek, ugyanis nem a belső piactól, nem a belső piac nagyságától függ, hanem a külföldi, elsősorban az imperialista anyaországok e termékek iránti keresletétől.

A gazdasági függőség, az egyoldalú specializáció talaján átfogja a termelés, az elosztás és a fogyasztás szféráját egyaránt. A függés tehát sokoldalú, általános jellegű, meghatározza a gyengén fejlett országok újratermelésének egész folyamatát.

A „kívülről" elindított tőkés fejlődésnek van még egy nagyon fontos sajátossága a gyarmatokon. A „belső" alapon fejlődő kapitalizmus természeténél fogva nemzeti jellegű volt, *az „importált" kapitalizmus természeténél fogva nemzetközi,* amely idegen test a tőkés importáló ország gazdaságában, nem illeszkedik szervesen annak gazdasági életébe, hanem a tőkeexportőr ország újratermelési folyamatának kiegészítője, szerves tartozéka. Ez megnyilvánul egyrészt abban, hogy a termelővállalatok nem „honosodnak meg" a gyarmati országokban. Ez különösen világos a kitermelő ágazatokban, ahol miután kimerítették a helyi nyersanyagforrásokat, gyakran bezárják a vállalatokat és a tőke „győztesen" visszatér az anyaországba. Másrészt abban

is kifejezésre jut, hogy az értéktöbblet vagy annak egy része állandóan visszaáramlik a termelő országokból az anyaországba vagy más országba.

A külföldi tőke kizsákmányolása jelentősen befolyásolja a nemzeti kapitalizmus kifejlődését. Azzal, hogy a gyarmatokat az imperialista hatalmak élelmiszer- és nyersanyagszállítójává változtatja, meggyorsul a régi társadalmi viszonyok bomlása.

A kisparasztok (vagy törzsek) fokozódó kisajátítása, a naturálgazdálkodás erőszakos szétbomlasztása a tőkés termelés törvényei alapján elkerülhetetlenül utat tör az áru- és pénzviszonyok fejlődésének, s következésképpen az egész gyarmati gazdaság átalakulásához vezet. A monopóliumok kitermelik a különféle ügynökök, közvetítők, nyersanyag-felvásárlók rétegét, kialakul a nemzeti burzsoázia a gyarmatokon, amely azonban az imperialista elnyomás és kizsákmányolás viszonyai között jön létre és fejlődik, s ezért imperialistaellenes erővé válik. Fontos szerepet játszottak a külföldi monopóliumok a helyi proletariátus kialakításában is.

A tőkés viszonyok fejlődése a gyarmatokon tehát sokkal ellentmondásosabb és lassúbb volt, mint a fejlett ipari országokban. A monopoltőke utat nyitott ugyan a tőkés fejlődésnek, de minden eszközzel igyekezett megakadályozni, hogy ez a fejlődés a gyarmatok gazdasági függetlenségéhez vezessen. Emellett a monopóliumok megőrizték és kihasználták a kizsákmányolás régi, kapitalizmus előtti formáit, s minden támogatást megadtak a régi kizsákmányolási formák hordozóinak, a gyarmati társadalmak feudális, reakciós elemeinek.

Ugyanakkor e *folyamatok hatására az imperializmus elkerülhetetlenül kiélezte az ellentéteket az elnyomott, kizsákmányolt gyarmati országok és a vezető, fejlett kapitalista országok között. Ez az ellentét a világ proletariátusa és a kizsákmányolók antagonisztikus ellentéte mellett a kapitalista világgazdaság rendszerének egyik fő ellentétévé vált.*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének és a gyarmati és függő országokban — részben az első világháború hatására — végbement jelentős belső társadalmi és gazdasági változásoknak a hatása következtében a nemzetközi függetlenségi harc egyre nagyobb méreteket öltött és *minőségileg* is új tartalmat nyert. *Az ösztönös felkeléseket a népek mindinkább tudatosodó tömegharcai váltották fel.* A gyarmati népek féken

tartása egyre több problémát okozott az imperialista hatalmaknak. *Az imperializmus gyarmati rendszere válságba jutott.* Válsága a kapitalizmus általános válságának egyik tényezője, egyik oldala.

A gyarmati forradalmak, amelyeknek a tömegerejét parasztok alkotják, jellegük szerint *antiimperialista, antifeudális, burzsoá demokratikus forradalmak. E forradalmak azonban a szocialista világforradalom tartalékaivá váltak* (még akkor is, ha fejlődésük bizonyos stádiumában nem a proletariátus a vezető erő), s gyengítik az imperializmus rendszerét.

A második világháború után a szocialista világrendszer létrejötte a kapitalista kizsákmányolás szférájának további jelentős csökkenésére vezetett. A kapitalista világgazdaság már csak a Föld területének 74%-át, lakosságának 65%-át foglalja magában. A földünk területének 26%-án létrejött szocialista világrendszer bolygónk lakosságának 35%-át egyesíti.

A kapitalista világgazdaság fejlődésének ebben a szakaszában kibontakozott a *gyarmati rendszer bomlási folyamata is.* A Szovjetuniónak a második világháborúban aratott győzelme, a szocialista forradalmak győzelme számos európai és ázsiai országban óriási mértékben meggyorsította ezt a folyamatot. Az imperializmus nem volt képes feltartóztatni a nemzetek felszabadító harcát. A legnagyobb gyarmatbirodalmak — az angol, a francia, a holland, a belga — gyakorlatilag már széthulltak vagy széthullóban vannak. A második világháború utáni időszakban mintegy 40 ország szabadult fel a gyarmati elnyomás alól.

A gyarmati rendszer utolsó maradványait a nemzeti felszabadító harc hatalmas hulláma napjainkban, a szemeink előtt söpri el. A gyarmati rendszer felbomlása lényegében befejeződött.

A függetlenség kivívása nem azonos módon ment végbe valamennyi országban. Néhány gyarmati és félgyarmati országban — Kínában, Észak-Vietnamban, Észak-Koreában — a proletariátus marxista—leninista pártjának vezetésével, az imperialisták és belső támaszaik ellen vivott véres, gyakran több évtizedes harc eredményeképpen az antiimperialista és antifeudális forradalom teljes győzelmet aratott. Ezek az országok nemcsak politikai, hanem gazdasági függetlenségüket is kivívták. Felszámolták országukban az imperialisták és belső támaszaik

gazdasági hatalmának alapjait, szétzúzták a régi korrupt államgépezetet, államosították a nagy imperialista monopóliumok vállalatait, pénzintézeteit, a földet a parasztok kezébe adták, s sikeresen haladnak előre a szocializmus fejlődése útján. Társadalmi-gazdasági helyzetükkel, problémáikkal e munka keretében nem foglalkozunk.

A volt gyarmati országok másik csoportja, többsége a nemzeti burzsoázia vezetésével vívta ki a nemzeti függetlenséget, illetve jutott el a nemzeti függetlenség különböző fokához. „A fiatal, független államok — állapítja meg az SZKP új programja — nem tartoznak sem az imperialista államok, sem a szocialista államok rendszerébe. Túlnyomó többségük azonban még nem szakadt ki a kapitalista világgazdaságból, jóllehet különleges helyet foglal el benne. Ez még mindig kapitalista monopóliumok által kizsákmányolt része a világnak."[7]

III. A kapitalizmus világgazdasági rendszere napjainkban

A kapitalizmus világgazdasági rendszere mindezek nyomán ma már nem azonos az imperializmus világgazdasági rendszerével, jóllehet abban a monopoltőkés országok és nemzetközi monopóliumok továbbra is kulcspozíciót foglalnak el. Tekintettel azonban arra, hogy a gyarmati rendszer lényegében szétesett (a föld lakosságának alig 1%-a él gyarmati sorban), s a felszabadult országok egyre inkább önálló, imperialistaellenes erővé váltak, *helytelen lenne ma már az imperializmus világgazdasági rendszerét a kapitalista világgazdaság rendszerével azonosítani.*

A kapitalista világgazdasági rendszer napjainkban alapvetően kétfajta: gazdaságilag fejlett, monopoltőkés országokból és gazdaságilag elmaradott országokból áll.

A fejlett monopoltőkés országok között 3 fő gazdasági centrum alakult ki: az Egyesült Államok, Nyugat-Európa és Japán.

A tőkés világgazdaság legfőbb gazdasági, politikai és katonai központja az Egyesült Államok, amely a második világháború után olyan túlsúlyra tett szert a kapitalista világgazdaságban, amely Angliának a XIX. század első felében élvezett ipari mo-

[7] Az SZKP XXII kongresszusa. 748. old.

nopóliumához hasonlítható. Az amerikai monopoltőke lett a kapitalista világ fő kizsákmányolója, a nemzetközi reakció fő támasza.

Az egyenlőtlen fejlődés eredményeként azonban az Egyesült Államok nyomasztó gazdasági túlsúlya a 60-as évek elejére csökkent, bár még mindig a legerősebb monopoltőkés hatalom.

A kapitalista világgazdaság másik fő centruma Nyugat-Európa. Nyugat-Európát azonban nem lehet politikai, még kevésbé gazdasági egységként kezelni, mert fejlett és kevésbé fejlett tőkésországokból áll, és a fejlett tőkésországok között is a gazdasági fejlődés ütemét és a tőkés világ ipari termelésében való részesedését tekintve ellentétes tendenciák figyelhetők meg. Így például 1948-hoz viszonyítva csökkent Anglia, Svájc, Svédország, Belgium és más, kisebb országok részaránya a kapitalista világ ipari termeléséből. Jelentősen megnőtt viszont a Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország és bizonyos mértékig Franciaország részaránya.

Nyugat-Európában az Európai Gazdasági Közösség jelenti a legfőbb gazdasági hatalmat, ez az Egyesült Államok mellett a kapitalista világ második legfontosabb ipari központja. Részesedése a tőkés világ ipari termeléséből több mint 20% volt 1962-ben.

A tőkés világgazdaság legfőbb távol-keleti központja Japán, amely 1950 és 1961 között csaknem meghatszorozta ipari termelését, s így a leggyorsabban fejlődő vezető tőkésország volt.

A nem szocialista világ lakosságának valamivel több mint 31%-a él a fejlett országokban, mégis ezek az országok adják a tőkés világ ipari termelésének 86,5%-át.

A kapitalista világgazdaság országainak másik csoportját a volt gyarmati és függő országok alkotják. Az imperialista államok a volt gyarmatokon és függő országokban monokultúrás gazdaságot, elmaradott társadalmi-gazdasági viszonyokat, fejletlen termelőerőket, hihetetlen szegénységet és kulturális elmaradottságot hagytak örökségül. Ezeknek az országoknak a helyzete mindennél világosabb cáfolata a gyarmatosítók „civilizációs küldetéséről" szóló burzsoá legendáknak.

Az 1. táblázatból világosan kitűnik, milyen nagy volt a termelőerők fejlettségi színvonala közti különbség India és Anglia között a függetlenség kivívása után, 1948-ban.

A gyarmati rendszer szétesése egyelőre lényegében alig vál-

toztatott a gazdaságilag elmaradott területek helyzetén a tőkés nemzetközi munkamegosztás rendszerében, bár ezeknek az országoknak a részaránya valamelyest megnőtt a világ ipari termelésében. (2. táblázat.)

1. táblázat

Néhány iparcikk egy főre eső termelése Indiában és Angliában 1948-ban

Termék	Mértékegység	Anglia	India	India egy főre eső termelése az angol százalékában
Nyersvas	kg	189	4,0	2,11
Acél	kg	302	3,6	1,19
Hengerelt áru	kg	238	2,4	1,10
Szén	kg	4251	85,5	2,01
Elektromos energia	kWó	1095	13,1	1,19
Cement	kg	174	4,4	2,52
Pamutszövet	m	35	14,5	41.41

2. táblázat

Egyes területek részarányának alakulása a tőkés világ ipari termelésében

Területek	1938	1948	1962
I. Iparilag fejlett országok	88,1	89,6	86,5
II. Gazdaságilag elmaradott országok	11,9	10,4	13,5

(ENSZ-adatok alapján végzett saját számítás.)

A világ ipari termelésében a fejlődő volt gyarmati és függő országok részesedésének növekedése az 1950-es évekre, tehát a gyarmati rendszer szétesésének időszakára esik (1938—1948 között súlyuk a világ ipari termelésében csökkent), s elsősorban azoknak az erőfeszítéseknek következménye, amelyeket ezek az országok tettek iparuk fejlesztésére, a gyarmati múlt súlyos hagyatékának felszámolására.

A gazdaságilag gyengén fejlett országok iparosodása természetesen még messze van attól, hogy döntő változásokat idézzen elő a tőkés világgazdaságban, vagy csak az adott országok gazdasági struktúrájában is. Ezek továbbra is torz gazdasági szerkezetű, alacsony fejlettségi nívón álló országok. Ma még csak a folyamat kezdetéről beszélhetünk, annál is inkább, mivel a fej-

lettségi színvonal terén az elmaradott és fejlett területek közti szakadék az utolsó években is tovább mélyült. Az egy főre számított nemzeti jövedelem az ENSZ adatai szerint az iparilag fejlett tőkésországokban az 1950-es évek végén átlagosan 1400—1500 dollár volt, ezzel szemben Ázsiában 80 dollár, Afrikában 180 dollár, a latin-amerikai országokban 260—270 dollár körül mozgott, s a szakadék e tekintetben a gazdaságilag fejlett és a fejletlen országok között az 1950-es években változatlanul mély.[8]

Az elmúlt évtizedre vonatkozó adatok szerint a fejlett tőkésországokban az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1950—1960 között évi átlagban 2—2,7%-kal nőtt, a gazdaságilag elmaradott országokban csak 1%-kal.

Ha e tendenciák továbbra is érvényesülnek, a különbség 10—15 éven belül nyilvánvalóan lényegesen nagyobb lesz, mint ma.

Az imperialista hatalmak óriási erőfeszítéseket tesznek, hogy pozícióikat a volt gyarmati és függő országokban megőrizzék. E törekvésük — *a neokolonializmus* — azonban *számos vonatkozásban különbözik a régi gyarmati uralom gyakorlatától:*

A nyílt politikai uralom helyett a gyarmatosítás — régebben csak elszigetelten alkalmazott — burkoltabb formáit, a gazdasági gyarmatosítás eszközeit használja fel. Kénytelenek engedményeket tenni az új országok élén álló nemzeti burzsoáziának, vagy más középrétegeknek, megváltoztatják taktikájukat, jelszavaikat, gyakran módszereiket is. Ugyanakkor azt hirdetik, hogy tevékenységük az új államok fejlesztésének érdekeit szolgálja.

Régen mindegyik nagy gyarmattartó hatalom saját vadászterületének tekintette birodalmát és féltékenyen őrködött, hogy azt kizárólag magának tartsa meg. Ebből a hatalmak állandó szembenállása és vad marakodása következett. Manapság — és ez a legjelentősebb változások egyike —, a neokolonializmus jellemvonása: gyakran, ha érdekeik kívánják, igyekeznek háttérbe szorítani az ellentéteiket, sőt közös arcvonalat teremteni a volt gyarmati országokkal szemben. Jogosan beszélnek ezzel kapcsolatban az utóbbi években a „kollektív kolonializmusról". Ahol ez megnyilvánul, észrevehető, hogy az amerikai imperializmus, mint mindenütt, igyekszik biztosítani vezető szerepét a koa-

[8] U. N. ECOSOC. 5. May 1960. General Rewiew 1960.

lícióban. Másrészt azonban az imperialista erők összefogása nem küszöböli ki a belső vetélkedést és ellentéteket, amelyek továbbra is fennmaradnak, mint azt megmutatta a brit és francia imperialisták szembenállása az amerikaiakkal, a szuezi agresszió alkalmával, Kongóban, vagy az amerikai és francia érdekek összeütközése az indokínai félsziget államaival kapcsolatban stb.

A neokolonializmus fegyvertárába tartozik az is, hogy az imperialisták példátlan erőfeszítéssel igyekeznek belülről aláaknázni, tévutakra vezetni és meggyengíteni a nemzeti függetlenségi mozgalmakat. Kétségtelen, hogy sok tekintetben régi eszközöket alkalmaznak, de ezeket is „magasabb színvonalra" emelték: a vezető rétegek megvesztegetése, a mozgalom belső erőinek megosztása, hazug és „megnyugtató" ideológiák széles körű terjesztése.

Lényegében arról van szó, hogy bővíteni akarják társadalmi bázisukat; meg akarják nyerni a nemzeti burzsoáziát, katonai zsarnoki rendszereket akarnak meghonosítani, engedelmes bábokat igyekeznek hatalomra juttatni. A nemzeti és törzsi viszálykodás szításának mérgezett fegyverét felhasználva az imperialisták igyekeznek megbontani a nemzeti felszabadító mozgalom sorait.

Simai Mihály: A kapitalizmus világgazdasági rendszere. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1965. 5—37. old.

KILENCEDIK TÉMA[1]

GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ÉS VÁLSÁGOK A FEJLETT TŐKÉSORSZÁGOKBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

[1] Ehhez a témához nincs kötelező irodalom. — *A kiadó.*

TIZEDIK TÉMA

AZ IMPERIALIZMUS TÖRTÉNELMI HELYE

AZ IMPERIALIZMUS MINT A KAPITALIZMUS LEGFELSŐBB FOKA

VII. Az imperializmus mint a kapitalizmus külön szakasza

Most meg kell kísérelnünk bizonyos tanulságok levonását, az imperializmusról fentebb mondottak összefoglalását. Az imperializmus mint az általában vett kapitalizmus alapvető sajátosságainak továbbfejlődése és egyenes folytatása alakult ki. De a kapitalizmus csupán fejlődésének meghatározott, igen magas fokán vált kapitalista imperializmussá, akkor, amikor a kapitalizmus néhány alapvető jellegzetessége saját ellentétébe kezdett átcsapni, amikor az egész vonalon kialakultak és felszínre kerültek a kapitalizmusból egy magasabb társadalmi és gazdasági rendbe való átmenet korszakának vonásai. Ebben a folyamatban gazdaságilag a kapitalista szabad versenynek kapitalista monopóliumokkal való felváltása a legfontosabb. A szabad verseny általában a kapitalizmus és az árutermelés alapvető sajátossága; a monopólium a szabad verseny egyenes ellentéte. ez utóbbi azonban szemünk láttára kezdett átváltozni monopóliummá, olyanformán, hogy létrehozta a nagyüzemű termelést, kiszorította a kisüzemet, a nagyüzemeket még nagyobb üzemekkel váltotta fel, a termelés és a tőke koncentrációját pedig odáig fejlesztette. hogy kinőtt és továbbra is kinő belőle a monopólium: a kartellek, a szindikátusok. a trösztök és a milliárdokat forgató mintegy tucatnyi bank ezekkel egybeolvadó tőkéje. Ugyanakkor azonban a monopóliumok. amelyek a szabad versenyből nőnek ki, nem küszöbölik ki a szabad versenyt. hanem fölötte és mellette léteznek, s ezzel egész sor különösen éles és heves ellentétet. súrlódást, összeütközést szülnek. A monopólium átmenet a kapitalizmusból egy magasabb rendbe.

Ha az imperializmus lehető legrövidebb meghatározását kellene adni, azt kellene mondanunk, hogy az imperializmus a ka-

pitalizmus monopolista szakasza. Ez a meghatározás magában foglalná a legfontosabbat, mert egyrészt a finánctőke nem más, mint néhány igen nagy monopolista bank tőkéje, amely egybeolvadt az ipari kapitalisták monopolista szövetségeinek tőkéjével; másrészt pedig, a világ felosztása átmenet arról a gyarmatpolitikáról, amely akadálytalanul terjeszkedhet a még egyetlen tőkésállam által sem elfoglalt területeken, a már teljesen felosztott földterületek monopolista birtoklásán alapuló gyarmatpolitikára.

A túlságosan rövid meghatározások azonban, bár kényelmesek, mert összegezik a legfontosabbat, mégis elégtelenek, mihelyt külön le kell vezetnünk belőlük a meghatározandó jelenség igen lényeges vonásait. Ezért, nem feledkezve meg arról, hogy általában minden meghatározás csak feltételes és viszonylagos jelentőségű, mert sohasem ölelheti fel a teljesen kifejlődött jelenség minden összefüggését, az imperializmus olyan meghatározására van szükség, amely magában foglalja az imperializmus következő öt döntő ismertetőjelét: 1. a termelés és a tőke koncentrációja, amely olyan magas fejlődési fokot ért el, hogy a gazdasági életben döntő szerepet játszó monopóliumokat hozott létre; 2. a banktőke egybeolvadása az ipari tőkével és, e „finánctőke" alapján, a finánccoligarchia kialakulása; 3. a tőkekivitel, ellentétben az árukivitellel, különösen nagy jelentőségre tesz szert; 4. nemzetközi monopolista kapitalista szövetségek alakulnak, amelyek felosztják egymás közt a világot és 5. befejeződött a föld területi felosztása a legnagyobb kapitalista hatalmak között. Az imperializmus tehát a kapitalizmus olyan fejlődési fokon, amelyen kialakult a monopóliumok és a finánctőke uralma, a tőkekivitel kimagasló jelentőségre tett szert, megkezdődött a világ felosztása a nemzetközi trösztök által és befejeződött a föld egész területének felosztása a legnagyobb kapitalista országok által.

Alább még látni fogjuk, hogyan lehet és kell is másképpen meghatározni az imperializmust, ha nemcsak az alapvető, tisztán gazdasági fogalmakat vesszük figyelembe (amelyekre a fenti meghatározás szorítkozik), hanem azt is, hogy a kapitalizmus mostani szakaszának mi a történelmi helye általában a kapitalizmushoz viszonyítva, vagy hogy milyen kapcsolatban van az imperializmus a munkásmozgalom két fő irányzatával. Azonnal meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen értelemben vett imperia-

lizmus kétségtelenül a kapitalizmus külön fejlődési szakasza. Hogy az olvasónak minél megalapozottabb képet fessünk az imperializmusról, szándékosan minél nagyobb számban iparkodtunk felsorakoztatni *burzsoá* közgazdászok véleményét, akik kénytelenek elismerni a modern kapitalista gazdasági rendszer különösen vitathatatlanul megállapított tényeit. Ugyanebből a célból vettünk igénybe részletes statisztikai adatokat is, amelyek azt szemléltetik, hogy milyen méreteket öltött a banktőke stb., miben nyilvánult meg a mennyiségből minőségbe való átcsapás, a fejlett kapitalizmusnak imperializmusba való átcsapása. Természetesen mondanunk sem kell, hogy a természetben es a társadalomban minden határ feltételes és mozgásban levő, úgyhogy értelmetlen dolog volna például arról vitatkozni, melyik évben vagy évtizedben alakult ki „véglegesen" az imperializmus.

De az imperializmus meghatározásáról elsősorban az úgynevezett II. Internacionálé korszakának, vagyis az 1889-től 1914-ig tartó huszonöt esztendőnek marxista főteoretikusával, Karl Kautskyval kell vitatkozni. Azokkal az alapvető eszmékkel, amelyek az imperializmus tőlünk származó meghatározásában jutnak kifejezésre, Kautsky 1915-ben, sőt már előbb, 1914 novemberében, teljes határozottsággal szembefordult, amikor is kijelentette, hogy imperializmuson a gazdaságnak nem egy bizonyos „fázisa" vagy foka értendő, hanem politika, mégpedig egy meghatározott politika, amelyet a finánctőke „előnyben részesít", továbbá, hogy az imperializmust nem szabad „azonosítani" a „modern kapitalizmussal", s hogy ha imperializmuson „a modern kapitalizmus valamennyi jelenségét" — a kartelleket, a védvámrendszert, a pénzemberek uralmát és a gyarmatpolitikát — kell érteni, akkor az a kérdés, hogy szükségszerű-e a kapitalizmus számára az imperializmus, „a legalaposabb tautológiára" vezet, mert ez esetben „az imperializmus természetesen életszükséglete a kapitalizmusnak" stb. Kautsky gondolatmenetét akkor fejezzük ki a legpontosabban, ha idézzük az imperializmus Kautsky-féle meghatározását, amely egyenesen az általunk kifejezett eszmék lényege ellen irányul (mert hiszen azokat az ellenvetéseket, amelyeket azok a német marxisták hoztak fel, akik hosszú éveken át hangoztattak hasonló eszméket, Kautsky, mint a marxizmus egy bizonyos áramlatának ellenvetéseit, már régen ismeri).

Kautsky meghatározása a következőképpen hangzik:

„Az imperializmus a magasfejlettségű ipari kapitalizmus terméke. Minden ipari kapitalista nemzetnek abban a törekvésében áll, hogy egyre nagyobb *agrár*területet (Katusky kiemelése) vessen alá magának és csatoljon magához, tekintet nélkül arra, hogy milyen nemzetek lakják ezt a területet."[1]

Ez a meghatározás mitsem ér, mert egyoldalúan, vagyis önkényesen, csupán a nemzeti kérdést ragadja ki (amely ugyan mind magában véve, mind az imperializmus megítélése tekintetében rendkívül fontos), ezt a kérdést önkényesen és *helytelenül* a más nemzeteket annektáló országoknak *csak* ipari tőkéjével hozza kapcsolatba és ugyanolyan önkényesen és helytelenül az agrárterületek annektálását helyezi előtérbe.

Az imperializmus az annexiókra való törekvés — ebben foglalható össze a Kautsky-féle meghatározás *politikai* része. Ez helyes, de rendkívül hiányos, mert az imperializmus politikailag általában az erőszakra és a reakcióra való törekvést jelenti. Bennünket azonban itt a dolog *gazdasági* oldala érdekel, amelyet Kautsky *maga* vont be *saját* meghatározásába. Kautsky meghatározásának helytelenségei szembeszökőek. Az imperializmusra éppen *nem* az ipari, *hanem* a finánctőke jellemző. Nem véletlen, hogy Franciaországban a múlt század nyolcvanas éveitől éppen az váltotta ki az annexiós (gyarmati) politika különös kiélesedését, hogy a *finánctőke* az ipari tőke fejlődésének egyidejű ellanyhulása mellett rendkívül gyorsan fejlődött. Az imperializmusra éppen az a jellemző, hogy *nemcsak* agrárterületek, hanem az ipari tekintetben legfejlettebb területek annektálására is törekszik (Németország étvágya Belgiumra, Franciaországé Lotaringiára), mert, először, a föld már befejezett felosztása arra kényszeríti, hogy *újrafelosztás* esetén *akármilyen* területek után kinyújtsa a kezét; másodszor, az imperializmus lényegéhez tartozik, hogy több nagyhatalom verseng a hegemóniáért, azaz nem is annyira közvetlenül a maga számára igyekszik területeket hódítani, mint inkább azért, hogy versenytársát gyengítse és a *versenytárs* hegemóniáját aláássa (Németországnak Belgium különösen fontos, mint Anglia elleni támaszpont; Angliának Bagdad, mint Németország elleni támaszpont stb.).

Kautsky különösen — és nem is egyszer — az angolokra hi-

[1] Die Neue Zeit. 1914. 2. köt. (XXXII. évf.) 909. old. 1914. szeptember 11. Vö. 1915. 2. köt. 107. és köv. oldalak.

vatkozik, akik állítólag az „imperializmus" szó tisztán politikai jelentését Kautsky értelmezésének megfelelően állapították meg. Vegyük elő az angol Hobsont, akinek „Imperializmus" című 1902-ben megjelent művében a következőket olvassuk:

„Az új imperializmus a régitől, először, abban különbözik, hogy egyetlen növekvő birodalom törekvései helyébe egymással versengő birodalmak elméletét és gyakorlatát állítja, amelyek mindegyikét ugyanazok a politikai terjeszkedésre és kereskedelmi előnyökre irányuló kívánságok fútik; másodszor pedig abban, hogy a pénzügyi érdekek, illetve a tőkebefektetés érdekei uralkodnak a kereskedelmi érdekeken."[2]

Látjuk, hogy Kautskynak a legkevésbé sincs igaza, amikor általában az angolokra hivatkozik (legfeljebb a vulgáris angol imperialistákra vagy az imperializmus nyílt magasztalóira hivatkozhatnak). Látjuk, hogy Kautsky, aki azzal az igénnyel lép fel, hogy továbbra is a marxizmust védi, valójában visszafelé tesz egy lépést a *szociálliberális* Hobsonhoz képest, aki *helyesebben* veszi számba a modern imperializmus két „történelmileg konkrét" sajátosságát (Kautsky a maga meghatározásával csúfot űz a konkrét történelmi helyzetből!): azt, hogy 1. *több* imperializmus verseng egymással és 2. a pénzember fölénye a kereskedővel szemben. Ezzel szemben, ha főképpen arról van szó, hogy valamely ipari ország agrárországot csatoljon magához, a kereskedő vezető szerepe kerül előtérbe.

Kautsky meghatározása nemcsak helytelen és nem marxista. Ez a meghatározás olyan nézetek egész rendszerének alapjául szolgál, amelyek az egész vonalon szakítanak mind a marxista elmélettel, mind a marxista gyakorlattal, amiről alább még lesz szó. Teljesen komolytalan az a szőrszálhasogatás, amelyet Kautsky művel: vajon imperializmusnak kell-e nevezni a kapitalizmus legújabb fokát, vagy pedig a finánctőke szakaszának. Nevezzék, ahogy akarják; ez nem fontos. A dolog lényege az, hogy Kautsky elválasztja az imperializmus politikáját az imperializmus gazdaságától, amikor az annexiókat a finánctőke által „előnyben részesített" politikának nevezi, és valami más, állítólag lehetséges, ugyancsak a finánctőkén alapuló burzsoá politikát állít vele szembe. Eszerint a gazdasági monopóliumok összeférnek nem monopolista, nem erőszakos, nem hódító poli-

[2] *Hobson:* Imperialism. (— Imperializmus. — *Szerk.*) London 1902. 324. old.

tikai eljárásmóddal. Eszerint a föld területi felosztása, amely éppen a finánctőke korában fejeződött be és a legnagyobb tőkésállamok között folyó versengés jelenlegi formáinál észlelhető sajátszerűség alapjául szolgál, összeegyeztethető egy nem imperialista politikával. Az eredmény az, hogy Kautsky elhomályosítja és kevésbé éleseknek tünteti fel a kapitalizmus legújabb fokának legfőbb ellentmondásait, ahelyett, hogy teljes mélységükben tárná fel azokat; vagyis az eredmény — burzsoá reformizmus marxizmus helyett.

Kautsky vitatkozik az imperializmus és az annexiók német védelmezőjével, Cunowval, aki esetlenül és cinikusan a következőképpen vélekedik: az imperializmus modern kapitalizmus; a kapitalizmus fejlődése elkerülhetetlen és haladó jellegű: tehát az imperializmus haladást jelent; tehát térdre kell borulni az imperializmus előtt és egekig kell magasztalni. Ez arra a karikatúrára emlékeztet, amelyet a narodnyikok 1894—1895-ben az orosz marxisták ellen rajzoltak: ha a marxisták a kapitalizmust Oroszországban elkerülhetetlennek és haladónak tartják, akkor kocsmákat kell nyitniuk és tenyészteniük kell a kapitalizmust. Kautsky a következő ellenvetést hozza fel Cunow ellen: nem, az imperializmus nem modern kapitalizmus, csak egy formája a modern kapitalizmus politikájának, s nekünk lehet és kell is harcolnunk e politika ellen, az imperializmus, az annexiók stb. ellen.

Ez az ellenvetés egészen elfogadhatónak látszik, a valóságban azonban az imperializmussal való kibékülésnek körmönfontabb, burkoltabb (és ezért veszedelmesebb) hirdetése, mert az olyan „harc" a trösztök és a bankok politikája ellen, amely nem érinti a trösztök és a bankok gazdasági alapját, nem egyéb polgári reformizmusnál és pacifizmusnál, jámbor és ártalmatlan óhajnál. Az ellentmondások egész mélységének feltárása helyett félvállról venni a fennálló ellentmondásokat, megfeledkezni a legfontosabbakról — ez Kautsky elmélete, amelynek semmi köze a marxizmushoz. És érthető, hogy az ilyen „elmélet" csak a Cunowokkal való egység eszméjének védelmére szolgál!

„Tisztán gazdasági szempontból — írja Kautsky — nem lehetetlen, hogy a kapitalizmus még egy újabb fázist fog elérni: a kartellpolitikának a külpolitikára való átvitelét, az ultraimperializmus fázisát",[3] „azaz a csúcsimperializmusét, az egész világ

[3] Die Neue Zeit. 1914. 2. köt. (XXXII. évf.) 921. old. 1914. szeptember 11. Vö. 1915. 2. köt. 107. és köv. oldalak.

imperializmusainak egyesülését, nem pedig azok harcát, olyan szakaszt, amelyben a kapitalizmus idején megszűnnek a háborúk", vagyis olyan szakaszt, „amelyben a nemzetközi méretekben egyesült finánctőke közösen fogja kizsákmányolni a világot".[4]

Erre az „ultraimperializmus-elméletre" alább még ki kell térnünk, hogy részletesen kimutassuk, milyen határozottan és milyen visszavonhatatlanul szakít az a marxizmussal. Itt, tanulmányunk általános tervének megfelelően, az erre a kérdésre vonatkozó pontos gazdasági adatokat kell szemügyre vennünk. Lehetséges-e „tisztán gazdasági szempontból" „ultraimperializmus", vagy az egész ultrabadarság?

Ha a tisztán gazdasági szemponton valami „tisztán" elvont dolog értendő, akkor minden, amit erre vonatkozóan elmondhatunk, a következő tételben csúcsosodik ki: a fejlődés monopóliumok felé, következésképpen, egy világmonopólium felé, egyetlen világtröszt felé halad. Ez vitathatatlan, de egyúttal teljesen tartalmatlan állítás, akárcsak az olyasfajta megállapítás, mint az, hogy a „fejlődés" az élelmiszerek laboratóriumokban való előállítása felé „halad". Ebben az értelemben az ultraimperializmus „elmélete" ugyanolyan badarság, mint amilyen az „ultraföldművelés elmélete" volna.

Ha azonban a finánctőke korszakának „tisztán gazdasági" feltételeiről, mint történelmileg konkrétan meghatározott korszakról beszélünk, amely a XX. század elejére esik, akkor az „ultraimperialzimus" holt absztrakcióira (amelyek kizárólag a legreakciósabb célt szolgálják; azt hogy a figyelmet a *meglevő* ellentmondások mélységéről elterelják) a legjobb felelet, ha a mai világgazdaság konkrét gazdasági valóságát állítjuk szembe velük. Kautskynak az ultraimperializmusról való fölöttébb tartalmatlan fecsegése egyebek közt lovat ad az alá a gyökerében hibás gondolat alá, amely az imperializmus védelmezőinek malmára hajtja a vizet, s amely szerint a finánctőke uralma állítólag *csökkenti* a világgazdaságon belül fennálló egyenlőtlenségeket és ellentmondásokat, holott a valóságban *fokozza* azokat.

R. Calwer „Bevezetés a világgazdaságba" című kis könyvében[5] megkísérelte összefoglalni azokat a legfontosabb, tisztán

[4] Die Neue Zeit. 1915 1. köt. 144. old. 1915. április 30.

[5] R. *Calwer:* Einführung in die Weltwirtschaft. (— Bevezetés a világgazdaságba. — *Szerk.*) Berlin 1906.

gazdasági adatokat, amelyek konkrét képet adnak a XIX. és XX. század fordulóján a világgazdaságon belül észlelt kölcsönös kapcsolatokról. Calwer az egész világot öt „főbb gazdasági területre" osztja: 1. a közép-európai (egész Európa, Oroszország és Anglia kivételével); 2. a brit; 3. az orosz; 4. a kelet-ázsiai és 5. az amerikai; a gyarmatokat pedig azoknak az országoknak a „területéhez" számítja hozzá, amelyekhez tartoznak, és „figyelmen kívül hagy" néhány, a területek szerint el nem osztott országot, mint például Ázsiában Perzsiát, Afganisztánt és Arábiát, Afrikában Marokkót és Abesszíniát stb.

Rövidített formában itt közöljük Calwernek ezekre a területekre vonatkozó gazdasági adatait:

A világ legfőbb gazdasági területei	Kiterjedés (millió km²-ben)	Lakosság (millióban)	Közlekedés: vasutak (ezer km-ben)	Közlekedés: keresk. hajópark (millió t-ban)	Közlekedés: Kereskedelem behozatal + kivitel (milliárd márkában)	Közlekedés: kőszénbányászat (millió t-ban)	Ipar: vasöntés (millió t-ban)	Ipar: orsók száma pamutiparban (millióban)
1. közép-európai	27.6 *(23,6)	388 (146)	204	8	41	251	15	26
2. brit	28,9 *(28,6)	398 (355)	140	11	25	249	9	51
3. orosz	22	131	63	1	3	16	3	7
4. kelet-ázsiai	12	389	8	1	2	8	0,02	2
5. amerikai	30	148	379	6	14	245	14	19

* Zárójelben a gyarmatok területe és lakossága.

Három, erősen fejlett kapitalizmust mutató területet látunk (ahol erősen fejlett mind a közlekedés, mind a kereskedelem, mind az ipar), mégpedig a közép-európait, a britet és az amerikait. Közülük három világhatalom: Németország, Anglia és az Egyesült Államok. A köztük folyó imperialista versengés és harc rendkívül kiéleződött azáltal, hogy Németországnak elenyészően kicsi a területe és kevés a gyarmata; „Közép-Európa" kialakulása még a jövő zenéje és elkeseredett harcban születik meg. Egyelőre egész Európa jellemző vonása a politikai felaprózottság. Ezzel szemben a brit és az amerikai területen igen magas a politikai koncentráció foka, de óriási az aránytalanság Anglia beláthatatlan gyarmatai és Amerika eltörpülő

gyarmatai között. A gyarmatokon pedig a kapitalizmus csak most kezd kifejlődni. A Dél-Amerikáért folyó harc egyre jobban élesedik.

Két terület kapitalizmusa kevéssé fejlett, ezek: az orosz és a kelet-ázsiai. Az orosz területen rendkívül kicsiny a népsűrűség, a kelet-ázsiain rendkívül nagy; emitt a politikai koncentráció igen nagy, amott hiányzik, Kínát csak most kezdték felosztani s a Japán, az Egyesült Államok stb. között érte folyó harc egyre jobban élesedik.

Vessük össze ezzel a valósággal — a gazdasági és politikai viszonyok óriási különféleségével, az egyes országok fejlődésének gyorsasága stb. tekintetében tapasztalható óriási egyenlőtlenséggel, az imperialista államok között folyó eszeveszett harccal — Kautskynak a „békés" ultraimperializmusról szóló ostoba dajkameséjét. Nem a megfélemlített nyárspolgár reakciós kísérlete-e ez arra, hogy elbújjon a fenyegető valóság elől? Vajon a nemzetközi kartellek, amelyek Kautsky szemében az „ultraimperializmus" csiráinak tűnnek (mint ahogy a pirulák laboratóriumban való készítését is „lehet" az ultraföldművelés csírájának nyilvánítani), nem mutatják-e a világ felosztásának *és újrafelosztásának* példáit, a békés felosztásról a nem békés felosztásra való átmenetet és viszont? Vajon az amerikai és egyéb finánctőke, amely Németországnak, mondjuk, a nemzetközi sínszindikátusban vagy a nemzetközi kereskedelmi hajózási trösztben való részvételével békésen osztotta fel az egész világot, nem *osztja-e most újra fel* a világot az új erőviszonyok alapján, amelyek egyáltalában *nem* békés úton változnak meg?

A finánctőke és a trösztök nem csökkentik, hanem fokozzák a világgazdaság különböző részeinek fejlődési üteme közötti különbséget. Ha azonban az erőviszonyok megváltoztak, akkor a *kapitalizmus idején* mi más lehet az ellentétek megoldása, mint az *erőszak*? Arra vonatkozóan, hogy a kapitalizmus és a finánctőke fejlődésének gyorsasága az egész világgazdaságban különböző, rendkívül pontos adatokat találunk a vasúti statisztikában.[6] Az imperialista fejlődés legutóbbi évtizedei alatt a vasúti vonalak hossza a következőképpen változott:

[6] Stat. Jahrbuch für das Deutsche Reich. 1915. Archiv für Eisenbahnwesen. 1892. (A Német Birodalom Statisztikai Évkönyve. 1915. Vasútügyi Archivum. 1892. — *Szerk.*); azzal kapcsolatban, hogy hogyan oszlottak meg a vasutak 1890-ben az egyes országok gyarmatai között, néhány jelentéktelen részletet hozzávetőleges számítás alapján kellett megállapítani.

	Vasutak (ezer kilométerben)				Növekedés	
	1890		1913			
Európa	224		346		+ 122	
Eszak-amerikai Egyesült Államok	268		411		+ 143	
Gyarmatok	82		210		+ 128	
Önálló és félig önálló ázsiai és amerikai államok	43	125	137	347	+ 94	+ 222
Összesen:	617		1104			

Eszerint a vasutak fejlődése a gyarmatokon, valamint az ázsiai és amerikai önálló (és félig önálló) államokban volt a leggyorsabb. Tudjuk, hogy a vasútépítés terén a 4—5 legnagyobb kapitalista állam finánctőkéje teljesen korlátlanul uralkodik. Kétszázezer kilométer új vasúti vonal a gyarmatokon, továbbá Ázsia és Amerika más országaiban azt jelenti, hogy több mint 40 milliárd márka tőkét fektettek be újonnan, különösen előnyös feltételekkel, a jövedelmezőség külön biztosítékaival, az acélgyárak számára jövedelmező megrendelésekkel stb., stb.

A kapitalizmus a gyarmatokon és a tengerentúli országokban fejlődik a leggyorsabban. Ezek közt *új* imperialista hatalmak (Japán) ütik fel fejüket. A világimperializmusok harca kiéleződik. Növekszik a sarc, amelyet a finánctőke a különösen jövedelmező gyarmati és óceánon túli vállalatokra kivet. Ennek a „zsákmánynak" a felosztása során rendkivül nagy rész kerül olyan országok kezébe, amelyek a termelőerők fejlődésének gyorsasága szempontjából nem mindig az első helyet foglalják el. A vasúti vonalak hossza a legnagyobb hatalmak területén, gyarmataikat is hozzászámítva, a következő volt:

	Ezer kilométerben		
	1890	1913	
Egyesült Államok	268	413	+ 145
Brit Birodalom	107	208	+ 101
Oroszország	32	78	+ 46
Németország	43	68	+ 25
Franciaország	41	63	+ 22
Az öt nagyhatalom területén összesen:	491	830	+ 339

Tehát, a vasúti vonalak körülbelül 80%-a az öt nagyhatalom területén összpontosul. De e vasutak *tulajdonának* koncentrációja, a finánctőke koncentrációja, még sokkal jelentékenyebb, mert például az amerikai, orosz és más vasutak részvényeinek és kötvényeinek óriási tömege angol és francia milliomosok birtokában van.

Anglia, hála gyarmatainak, „saját" vasúti hálózatát százezer kilométerrel növelte, tehát négyszer annyival, mint Németország. Márpedig köztudomású, hogy Németországban a termelőerők, de különösen a kőszén- és vasipar fejlődése ebben az időszakban hasonlíthatatlanul gyorsabb volt, mint Angliában, Franciaországról és Oroszországról nem is szólva. 1892-ben Németország 4,9 millió tonna nyersvasat termelt, Anglia 6,8 millió tonnájával szemben, 1912-ben pedig már 17,6 millió tonnát 9,0 millió tonnával szemben, vagyis Németország Angliához képest óriási túlsúlyba került![7] Felmerül a kérdés, hogy a *kapitalizmus talaján* a háborún kívül milyen más eszköz állt rendelkezésre, egyfelől a termelőerők fejlődése és a tőkefelhalmozódás, másfelől pedig a gyarmatoknak és a finánctőke „érdekszféráinak" felosztása közti aránytalanság megszüntetésére?

VIII. A kapitalizmus élősdisége és rothadása

Az imperializmusnak még egy rendkívül fontos oldalával kell most foglalkoznunk, amelyet az erről a tárgyról szóló legtöbb fejtegetésben nem szoktak eléggé értékelni. A marxista Hilferding egyik fogyatékossága éppen az, hogy a nem marxista Hobsonnal szemben visszafelé tett egy lépést. Az imperializmusra jellemző élősdiségről van szó.

Amint láttuk, az imperializmus legmélyebb gazdasági alapja a monopólium. Ez a monopólium tőkés monopólium, vagyis olyan, amely a kapitalizmusból nőtt ki, ugyanakkor pedig a kapitalizmus, az árutermelés és a verseny általános viszonyai között állandó és megoldhatatlan ellentétben áll ezekkel az általános viszonyokkal. Mindazonáltal, mint minden monopólium, elkerülhetetlenül a veszteglés és rothadás tendenciáját hozza létre. Amilyen mértékben, ha rövid időre is, monopolista ára-

[7] Vesd össze még *Edgar Crammond:* „The Economic Relations of the British and German Empires" a „Journal of the Royal Statistical Society"-ben (— „Gazdasági kapcsolatok a Brit és a Német Birodalom között" a „Királyi Statisztikai Társulat Folyóiratá"-ban. — *Szerk.*) 1914 július. 777. és köv. oldalak.

kat állapítanak meg, olyan mértékben tűnnek el bizonyos fokig a technikai s ennek következtében minden egyéb fejlődésre, előrehaladásra késztető okok; olyan mértékben jön létre továbbá a technikai haladás mesterséges feltartóztatásának *gazdasági* lehetősége. Nézzünk egy példát: Amerikában egy Owens nevű ember palackgyártó gépet talált fel, amely forradalmat jelentett a palackgyártás terén. A német palackgyárosok kartellje összevásárolja és véka alá rejti Owens szabadalmait, megakadályozza alkalmazásukat. Természetesen a tőkés társadalomban a monopólium a világpiacon sohasem tudja teljesen és nagyon hosszú időre kiküszöbölni a versenyt (egyebek közt éppen ebben rejlik az ultraimperializmus-elmélet ostobaságának egyik oka). Természetesen az a tény, hogy a technikai tökéletesítések útján a termelési költségek csökkenthetők és a profit növelhető, elősegíti az újításokat. De a veszteglés és a rothadás *tendenciája,* amely a monopólium sajátossága, továbbra is érvényesül, s egyes iparágakban, egyes országokban, bizonyos időre felülkerekedik.

A különösen nagy kiterjedésű, gazdag vagy kedvező fekvésű gyarmatok birtoklásának monopóliuma ugyanebben az irányban hat.

Továbbá. Az imperializmus egyik sajátossága, hogy kisszámú országban óriási arányokban felhalmozódott a pénztőke — mint láttuk, 100—150 milliárd frank összegű értékpapírban. Ennek a következménye a járadékosok osztályának, helyesebben rétegének, vagyis az olyan emberek számának rendkívüli megnövekedése, akik „szelvényvagdosásból" élnek, akik semmiféle vállalkozásban nem vesznek részt, akiknek a foglalkozása henyélés. A tőkekivitel, az imperializmus leglényegesebb gazdasági alapjainak egyike, még inkább fokozza a járadékosok rétegének ezt a termeléstől való teljes elszakadottságát, az élősdiség bélyegét nyomja rá az egész országra, amely néhány óceánon túli ország és gyarmat munkájának kizsákmányolásából él.

„1938-ban — írja Hobson — a külföldön befektetett brit tőke az Egyesült Királyság egész vagyonának körülbelül 15%-a volt."[8] Emlékeztetünk arra, hogy 1915-ig ez a tőke körülbelül két és félszeresére növekedett. „Az agresszív imperializmus — olvassuk tovább Hobsonnál —, amely az adófizetőknek oly sokba

[8] *Hobson.* 59. és 60. old.

kerül és a nagyiparosoknak meg a kereskedőknek olyan keveset jelent... nagy profitok forrása annak a kapitalistának, aki tőkéje számára befektetési lehetőséget keres..." (az angol nyelv ezt a fogalmat egyetlen szóval fejezi ki: „investor", „befektető", járadékos)... „Giffen statisztikus Nagy-Britanniának külkereskedelméből és gyarmati kereskedelméből, behozatalából és kiviteléből származó egész évi jövedelmét 1899-ben 18 millió font sterlingre (mintegy 170 millió rubelre) becsüli, olyanformán, hogy a 800 millió font sterlingre rúgó összforgalom $2\frac{1}{2}$ százalékát veszi alapul." Bármilyen nagy is ez az összeg, nem magyarázhatja meg Nagy-Britannia agresszív imperializmusát. Ezt az a 90—100 millió font sterlingnyi összeg magyarázza meg, amennyit a „befektetett" tőkéből származó jövedelem, a járadékosok rétegének jövedelme képvisel.

A járadékosok jövedelme a világ leginkább „kereskedő" országának külkereskedelméből befolyó jövedelemnek *ötszöröse!* Ez az imperializmus és az imperialista élősdiség lényege.

Ennek következtében a „járadékos ország" (Rentnerstaat) vagy uzsorás ország fogalma az imperializmusról szóló gazdasági irodalomban közkeletűvé válik. A világ két részre oszlott: maroknyi uzsorás országra és az adós országokból álló óriási többségre. „A külföldi tőkebefektetések között azonban — írja Schulze-Gaevernitz — első helyen azok állnak, amelyek a politikailag függő vagy szövetséges országoknak jutnak: Anglia hitelez Egyiptomnak, Japánnak, Kínának, Dél-Amerikának, Szükség esetén hajóhada veszi át a bírósági végrehajtó szerepét. Politikai hatalma megvédi Angliát az adósok lázadásától."[9] Sartorius von Waltershausen „A külföldi tőkebefektetés közgazdasági rendszere" című művében a „járadékos ország" példájaként Hollandiát hozza fel és rámutat arra, hogy ma Anglia és Franciaország is ilyenné válik.[10] Schilder úgy véli, hogy öt ipari ország: Anglia, Franciaország, Németország, Belgium és Svájc — „jellegzetesen hitelező ország". Hollandiát csak azért nem számítja ide, mert „iparilag kevéssé fejlett".[11] Az Egyesült Államok csak Amerikával szemben hitelező.

„Anglia — írja Schulze-Gaevernitz — ipari államból egyre inkább hitelező államma fejlődik. Az ipari termelés, valamint

[9] *Schulze-Gaevernitz:* Br Imp. 320. és más old.
[10] *Sart. von Waltershausen:* Das volkswirt. Syst. etc. Berlin 1907. Buch IV.
[11] *Schilder:* 393. old.

az ipari kivitel abszolút növekedése ellenére az egész nemzetgazdaság szempontjából növekszik a kamat- és osztalékjövedelmek, az emissziós, közvetítői és spekulációs nyereségek viszonylagos jelentősége. Véleményem szerint éppen ez a tény az imperialista fellendülés gazdasági alapja. A hitelező szorosabb kapcsolatban van az adóssal, mint az eladó a vevővel."[12] Németországra vonatkozóan Lansburgh, a „Bank" című berlini folyóirat kiadója, 1911-ben „Németország járadékos ország" című cikkében a következőt írta: „Németországban szívesen gúnyolódnak a franciáknak azon az erős hajlamán, hogy járadékossá váljék, és megfeledkeznek arról, hogy ami a burzsoáziát illeti, a német viszonyok egyre inkább hasonlítanak a francia viszonyokhoz."[13]

A járadékos állam az élősdi, rothadó kapitalizmus állama, és ennek a körülménynek vissza kell tükröződnie mind az illető országok valamennyi társadalmi és politikai adottságában, mind pedig különösen a munkásmozgalom két alapvető áramlatában. Hogy ezt minél szemléltetőbben tüntethessük fel, átadjuk a szót Hobsonnak, aki mindenkinél „megbízhatóbb" tanú, mert őt lehetetlen azzal gyanúsítani, hogy az „ortodox marxizmus" felé hajlik, másrészt pedig angol is, aki jól ismeri országa viszonyait, amely gyarmatokban, finánctőkében és imperialista tapasztalatokban egyaránt a leggazdagabb.

Hobson, miután ismerteti — az angol—búr háború friss benyomásainak hatása alatt — az imperializmusnak a „pénzemberek" érdekeivel való összefüggését, állami építkezésekből, szállításokból stb. eredő jövedelmeik növekedését, a következőket írja: „ennek a jellegzetesen élősdi politikának irányítói a kapitalisták; de ugyanezek az indítóokok bizonyos munkáskörökre is hatást gyakorolnak. Sok városban a legfontosabb iparágak kormánymegrendelésektől függnek; a fémipar és hajógyártás gócpontjainak imperializmusa nem kismértékben ebből a tényből következik." A szerző véleménye szerint két körülmény gyengítette a régi birodalmak erejét: 1. a „gazdasági élősdiség" és 2. a függő népekből toborzott hadseregek. „Az első a gazdasági élősdiségnek az a szokása, hogy az uralkodó állam tartományait, gyarmatait és a függő országokat saját uralkodó osztá-

[12] *Schulze-Gaevernitz*. Br. Imp. 122. old.
[13] Die Bank. 1911. 1. köt. 10—11. old.

lyának meggazdagodására és saját alsó osztályainak megvesztegetésére használja fel, hogy az utóbbiak nyugodtan maradjanak." Hogy az ilyen megvesztegetés, akármilyen formában történjék is, gazdaságilag lehetséges legyen, ahhoz — tesszük hozzá a magunk részéről — magas monopolista profit szükséges.

A második körülményre vonatkozólag Hobson a következőket írja: „Az imperializmus vakságának egyik legfurcsább tünete az a gondatlanság, amellyel Nagy-Britannia, Franciaország és más imperialista nemzetek erre az útra lépnek. Nagy-Britannia valamennyinél messzebbre ment ezen az úton. A legtöbb ütközetet, amelyekkel indiai birodalmunkat meghódítottuk, bennszülöttekből álló hadseregeink vívták; Indiában és az utóbbi időben Egyiptomban is nagy állandó hadseregek vannak brit parancsnokság alatt; majdnem valamennyi, Afrika meghódításával kapcsolatos háborút, Dél-Afrika kivételével, bennszülöttek folytatták értünk."

Kína felosztásának kilátásait Hobson gazdaságilag a következőképpen ítéli meg: „Nyugat-Európa legnagyobb része akkor olyan külsőt és jelleget ölthetne, mint amilyennel most az ottani országok egyes részei: Dél-Anglia, a Riviera, továbbá Olaszország és Svájc turisták által leginkább látogatott és gazdagok lakta helyei bírnak, vagyis maroknyi gazdag arisztokrata élne ott, aki osztalékot és járadékot húz a távoli Keletről, velük együtt a hivatalnokok és kereskedők valamivel nagyobb csoportja és még nagyobb számú szolgaszemélyzet, valamint munkások, akik a szállítóiparban és a könnyen romló áruk gyártási folyamatát befejező iparágakban dolgoznak. A legfontosabb iparágak viszont eltűnnének és az élelmezés tömegcikkei, valamint a tömegfélgyártmányok sarcként Ázsiából meg Afrikából áramlanának ide." „Ezek azok a lehetőségek, amelyeket a nyugati államok szélesebb körű egyesülése, a nagyhatalmak európai föderációja feltár előttünk: a világcivilizáció ügyét ez nemcsak nem vinné előbbre, hanem egy nyugati élősdiség mérhetetlen veszélyét idézhetné fel: a fejlettebb ipari nemzetek egy csoportja válna ki, e nemzetek felső osztályai Ázsiából és Afrikából óriási sarcokat húznának és e sarcok segítségével az alkalmazottak és szolgák óriási megfékezett tömegeit tartanák el, amelyek többé nem mezőgazdasági és ipari tömegcikkek termelésével, hanem személyes szolgálatok teljesítésével vagy alárendelt ipari munkával foglalkoznának egy új fináncarisztokrácia ellenőrzése alatt.

Azok, akik az ilyen elméletet" (perspektívát kellett volna mondani), „mint említésre sem méltót, egyetlen kézlegyintéssel hajlandók elintézni, képzeljék bele magukat a mai Dél-Anglia már most hasonló helyzetbe jutott kerületeinek gazdasági és társadalmi viszonyaiba. Gondolják meg, mily óriási mértékben segítené elő ennek a rendszernek mérhetetlen kiterjedését az, ha Kína pénzemberek, »tőkebefektetők« hasonló csoportjainak, meg politikai, kereskedelmi és ipari alkalmazottaknak gazdasági ellenőrzése alá kerülne, akik ebből a potenciális gyűjtőmedencéből, melynél hatalmasabbat a világ soha nem ismert, profitot szivattyúznának ki, hogy azután ezt a profitot Európában feléljék. Igaz, hogy a helyzet sokkal bonyolultabb, a világerők játéka sokkal áttekinthetetlenebb, semhogy a jövőnek ezt vagy bármilyen más kizárólagos értelmezését igen valószínűvé tenné. De azok a befolyások, amelyek jelenleg Nyugat-Európa imperializmusán uralkodnak, ebben az irányban hatnak, s ha nem ütköznek ellenhatásba, ha nem terelik őket más irányba, akkor azon lesznek, hogy éppen ebben az irányban, éppen ilyen megoldásra vezessenek."[14]

A szerzőnek tökéletesen igaza van: *ha* az imperializmus erői nem találnának ellenállásra, csakugyan erre vezetnének. Itt helyes megítélését találjuk annak, hogy mi az „Európai Egyesült Államok" értelme a mostani, imperialista, viszonyok között. Csak azt kellett volna hozzátenni, hogy az opportunisták, akik ma átmenetileg a legtöbb országban győzelmet arattak, a munkásmozgalmon *belül is* rendszeresen és hajthatatlanul ugyanebben az irányban „hatnak". Az imperializmus, amely a világ felosztását és nem csupán Kína kizsákmányolását jelenti, amely a maroknyi leggazdagabb ország részére magas monopolista profitot jelent, megteremti a gazdasági lehetőségét annak, hogy a proletariátus felsőbb rétegeit megvásárolják, s ezzel táplálja, kialakítja és erősíti az opportunizmust. Csak nem szabad megfeledkezni azokról az erőkről, amelyek általában az imperializmus, különösen pedig az opportunizmus ellen hatnak, s amelyeket a szociálliberális Hobson természetesen nem láthat.

Gerhard Hildebrand német opportunista, akit annak idején az imperializmus védelmezéséért kizártak a pártból, s aki ma vezére lehetne a németországi úgynevezett „szociáldemokrata"

[14] *Hobson:* 103., 205., 144., 335., 386. old.

pártnak, jól kiegészíti Hobsont, amikor a „Nyugat-európai Egyesült Államokat" (Oroszország nélkül) propagálja „közös" akciók céljából... az afrikai négerek ellen, „a pániszlám mozgalom" ellen, „erős hadsereg és hajóhad" fenntartása érdekében, a „japán—kínai koalíció" ellen stb.[15]

Az a leírás, amelyet Schulze-Gaevernitz a „brit imperializmusról" ad, az élősdiségnek ugyanezeket a vonásait mutatja. Anglia nemzeti jövedelme 1865-től 1898-ig körülbelül megkétszereződött, „külföldről" befolyó jövedelme pedig ugyanakkor *kilencszeresére* nőtt. Ha az imperializmus „érdeme" az, hogy a „négereket munkára neveli" (kényszer nélkül nem megy...) — „veszélye" abban áll, hogy „Európa a fizikai munkát — előbb a mezőgazdaságit és a bányamunkát, majd a durvább ipari munkát is — a sötét bőrűek vállára hárítja, maga pedig megnyugszik a járadékos szerepében, s ezzel talán a színes bőrű fajok gazdasági, majd politikai felszabadulását készíti elő".

Anglia területének egyre nagyobb részét vonják el a mezőgazdasági termeléstől és használják sportra, a gazdagok szórakozására. Skóciáról — a vadászat és egyéb sport legarisztokratikusabb helyéről — azt szokták mondani, hogy „múltjából és mister Carnegie-ből" (az amerikai milliárdosból) él, Anglia csupán lóversenyre és rókavadászatra évi 14 millió font sterlinget (körülbelül 130 millió rubelt) költ. A járadékosok száma Angliában körülbelül 1 millió. A termelőmunkával foglalkozó lakosság százalékaránya csökkenőben van:

	Anglia lakossága (milliókban)	A munkások száma a legfontosabb iparágakban (milliókban)	A lakosság számához képest %-ban
1851	17.9	4,1	23%
1901	32,5	4,9	15%

És a „XX. század eleji brit imperializmus" burzsoá tanulmányozója, amikor az angol munkásosztályról beszél, kénytelen rendszeresen különbséget tenni a munkások *„felsőbb rétege"* és a *„tulajdonképpeni proletár alsóbb réteg"* között. A szövetke-

[15] *Gerhard Hildebrand:* Die Erschütterung der Industrieherrschaft und des Industriesozialismus (— Az ipari uralom és ipari szocializmus megrendülése. — *Szerk.*) Jéna 1910. 229. és köv. oldalak.

zetek és szakszervezetek, a sportegyesületek és a nagyszámú vallási szekta tagjainak zöme a felsőbb rétegből kerül ki. Ennek színvonalához alkalmazták a választójogot, amely Angliában „még mindig *eléggé korlátozott s így a tulajdonképpeni proletár alsóbb réteget kizárja*"!! Az angol munkásosztály helyzetének szépítgetése érdekében rendszerint csak erről a felsőbb rétegről beszélnek, amely a proletariátus *kisebbségét* alkotja: például „a munkanélküliség kérdése elsősorban Londont és az alsóbb proletárréteget érinti, amely politikai szempontból keveset nyom a latban . . ."[16] Azt kellett volna mondani: amely a burzsoá intrikusok és „szocialista" opportunisták számára keveset nyom a latban.

Az imperializmusnak a fentebb vázolt jelenségekkel összefüggő sajátosságai közé tartozik az imperialista országokból való kivándorlás csökkenése és az elmaradottabb, alacsonyabb munkabért felmutató országokból ezekbe az országokba való bevándorlás növekedése (munkások odaözönlése és áttelepülések). A kivándorlás Angliából, mint Hobson megállapítja, 1884 óta csökken: ebben az évben 242 000-re rúgott, 1900-ban pedig csak 169 000-re. A kivándorlás Németországból az 1881—1890-es évtizedben érte el maximumát: 1 453 000, míg a következő két évtizedben 544 000-re, illetőleg 341 000-re csökkent. Ezzel szemben növekedett azoknak a munkásoknak száma, akik Ausztriából, Olaszországból, Oroszországból stb. Németországba mentek. Az 1907-es népszámlálás szerint Németországban 1 342 294 külföldi volt, köztük ipari munkás 440 800, mezőgazdasági 257 329.[17] Franciaország bányászatában a munkások „nagyrészt" külföldiek: lengyelek, olaszok, spanyolok.[18] Az Egyesült Államokban a Kelet- és Dél-Európából beözönlött bevándorlóknak jutnak a legrosszabbul fizetett helyek, a felügyelőkké előléptetett és a legjobban fizetett munkások legnagyobb százaléka viszont amerikai munkás.[19] Az imperializmusnak az a tendenciája, hogy a munkások körében is kiváltságos csoportokat hozzon létre és ezeket elszakítsa a proletariátus nagy tömegeitől.

---

[16] *Schulze-Gaevernitz:* Br. Imp. 301. old.

[17] Statistik des Deutschen Reichs. (— A Német Birodalom statisztikája. — *Szerk.*) 211. köt.

[18] *Henger:* Die Kapitalsanlage der Franzosen. (— A franciák tőkebefektetései. — *Szerk.*) Stuttgart 1913

[19] *Hourwich:* Immigration and Labour. (— Bevándorlás és munka. — *Szerk.*) New York 1913.

Meg kell jegyezni, hogy Angliában az imperializmusnak az a tendenciája, hogy megbontsa a munkások egységét és növelje köztük az opportunizmust, hogy a munkásmozgalom ideiglenes rothadását idézze elő, jóval a XIX. század vége és a XX. század eleje előtt megmutatkozott. Ugyanis az imperializmus két fontos jellemző vonása — óriási gyarmati birtokok és monopolista helyzet a világpiacon — Angliában már a XIX. század dereka óta megvolt. Marx és Engels évtizedeken át rendszeresen megfigyelte a munkásmozgalmon belül észlelhető opportunizmusnak ezt az összefüggését az angol kapitalizmus imperialista sajátosságaival. Engels például 1858. október 7-én a következőket írta Marxnak: „... Az angol proletariátus a valóságban egyre inkább elpolgáriasodik, úgyhogy ez a valamennyi nemzet között legpolgáribb nemzet végül nyilván odáig akarja vinni a dolgot, hogy a burzsoázia *mellett* burzsoá arisztokráciája és burzsoá proletariátusa legyen. Olyan nemzetnél, amely az egész világot kizsákmányolja, ez mindenesetre bizonyos fokig a dolgok természetéből következik."[20] Majdnem egy negyed évszázaddal később, 1881. augusztus 11-én írt levelében megemlékezik a „legrosszabb angol trade-unionokról, amelyek megengedik, hogy olyan emberek vezessék őket, akiket a burzsoázia megvásárolt vagy legalábbis fizet".[21] 1882. szeptember 12-én Kautskyhoz intézett levelében pedig a következőket írja: „Azt kérdi tőlem, hogyan vélekednek az angol munkások a gyarmati politikáról? Nos, hát ugyanúgy, mint a politikáról általában ... Hisz itt nincs munkáspárt, csak konzervatívok és liberális radikálisok vannak, a munkások pedig a legnagyobb nyugalommal élvezik velük együtt Anglia világpiaci és gyarmati monopóliumát."[22] (Ugyanezt fejti ki Engels „A munkásosztály helyzete Angliában" című könyve 2. kiadásához 1892-ben írt előszavában.)

Itt világosan meg vannak jelölve az okok és a következmények. Az okok: 1. az egész világ kizsákmányolása a szóban forgó ország által; 2. az ország monopolista helyzete a világpiacon; 3. gyarmati monopóliuma. A következmények: 1. az

[20] Engels levele Marxhoz. 1858. október 7. Lásd *Marx—Engels:* Válogatott levelek. Szikra 1950. 122. old.

[21] Engels levele Marxhoz, 1881. augusztus 11. Lásd *Marx—Engels* Gesamtausgabe. 3. rész. 4. köt. 511. old.

[22] Briefwechsel von Marx und Engels (— Marx és Engels levelezése. — *Szerk.*) II. köt 290. old.; IV. köt. 453. old. — *K. Kautsky:* Socialismus und Kolonialpolitik. (— Szocializmus és gyarmatpolitika. — *Szerk.*) Berlin 1907. 79. old. Ezt a brosúrát K. Kautsky réges-régen írta, amikor még marxista volt.

angol proletariátus egy részének elpolgáriasodása; 2. az angol munkásság egy része megengedi, hogy olyan emberek vezessék, akiket a burzsoázia megvásárolt, vagy legalábbis fizet. A XX. század eleji imperializmus befejezte a világ felosztását maroknyi állam között, amelyek mindegyike ma az „egész világnak" nem sokkal kisebb részét zsákmányolja ki (az extraprofit kisajtolása értelmében), mint Anglia 1858-ban; mindegyik monopolista helyzetet foglal el a világpiacon, mégpedig a trösztök, a kartellek, a finánctőke, a hitelezőnek az adóshoz való viszonya következtében; mindegyik bizonyos mértékben gyarmati monopóliummal rendelkezik (láttuk, hogy a világ *összesen* 75 millió négyzetkilométerre rúgó gyarmati területéből *65* millió, vagyis 86%-a, hat nagyhatalom kezében összpontosul; *61* millió, vagyis 81%-a, három nagyhatalom kezében összpontosul).

A mai helyzetnek azok a gazdasági és politikai viszonyok a megkülönböztető vonásai, amelyeknek szükségképpen fokozniuk kellett az opportunizmus kibékíthetetlenségét a munkásmozgalom általános és alapvető érdekeivel: az imperializmus a kezdeti csírákból uralkodó rendszerré fejlődött; a tőkés monopóliumok az első helyet foglalták el a nemzetgazdaságban és a politikában; a világ felosztása befejeződött; másfelől viszont Anglia osztatlan monopóliuma helyett kisszámú imperialista hatalomnak a monopóliumokban való részesedéséért folytatott harcát látjuk, amely a XX. század egész elejét jellemzi. Az opportunizmus ma nem győzhet teljesen valamely ország munkásmozgalmában hosszú évtizedekre, mint Angliában a XIX. század második felében, de több országban végleg megérett, túlérett és megrothadt, s mint szociálsovinizmus teljesen egybeolvadt a burzsoá politikával.[23]

IX. Az imperializmus bírálata

Az imperializmus bírálatán mi, a szó tág értelmében véve, azt az álláspontot értjük, amelyet a társadalom különböző osztályai általános ideológiájuk alapján az imperializmus politikájával szemben elfoglalnak.

Egyfelől a kevés kézben összpontosult óriási finánctőke, amely

[23] A Potreszov, Cshenkeli, Maszlov stb. úrék által képviselt orosz szociálsovinizmus mind nyílt, mind leplezett formájában (Csheidze, Szkobeljev, Akszelrod, Martov stb. úrék) szintén az opportunizmus orosz válfajából, a likvidátorságból nőtt ki.

az összeköttetések és kapcsolatok rendkívül kiterjedt és sűrű hálózatát teremti meg, s ezáltal alárendeli magának nemcsak a közép- és kis-, hanem a törpekapitalisták és törpetulajdonosok tömegeit is, másfelől a más nemzetek és államok finánctőkés csoportjaival a világ felosztásáért és a más országok fölötti uralomért folyó harc kiéleződése — mindez azt eredményezi, hogy a birtokososztályok egytől egyig az imperializmus oldalára mennek át. „Általános" lelkesedés az imperializmus kilátásaiért, az imperializmus eszeveszett védelmezése, minden módon való szépítgetése — ez az idők jele. Az imperialista ideológia behatol a munkásosztályba is. A munkásosztályt nem választja el kínai fal a többi osztálytól. Míg a mai németországi úgynevezett „szociáldemokrata" párt vezérei teljes joggal kapták a „szociálimperialista" nevet, ami azt fejezi ki, hogy szavakban szocialisták, tettekben imperialisták, Hobson már 1902-ben megjegyzi, hogy Angliában vannak „fábiánus imperialisták", akik az opportunista „Fábiánus Társaság" tagjai.

A polgári tudósok és közírók rendszerint kissé burkolt formában szállnak síkra az imperializmusért, takargatják az imperializmus teljes uralmát és mélyrenyúló gyökereit, részleteket és másodrendű sajátságokat igyekeznek előtérbe tolni, s teljesen komolytalan „reform"-tervezetekkel, amilyen például a trösztök vagy bankok fölötti rendőri felügyelet stb., igyekeznek elterelni a figyelmet a lényegről. Ritkábban lépnek fel a cinikus, nyílt imperialisták, akiknek van bátorságuk megmondani, hogy az az elgondolás, amely szerint az imperializmus alapvető sajátosságai megreformálhatók — ostobaság.

Vegyünk egy példát. A „Világgazdasági Archívum" című folyóiratban a német imperialisták azon szorgoskodnak, hogy figyelemmel kísérjék a gyarmatok nemzeti szabadságmozgalmait, persze különösen a nem német gyarmatok szabadságmozgalmait. Beszámolnak az indiai forrongásról és tiltakozásokról, a natáli (Dél-Afrika), a holland-indiai stb. mozgalomról. Egyikük egy angol kiadványról írt kis cikkében, amely kiadvány az elnyomott nemzetek és fajok 1910. június 28—30-án lezajlott konferenciájáról számol be (ez a konferencia különféle, idegen uralom alatt élő ázsiai, afrikai és európai népek képviselőinek részvételével folyt le), a konferencián elhangzott beszédeket értékelve, a következőket írja: „Azt mondják nekünk, hogy az imperializmus ellen küzdeni kell; az uralkodó országok ismer-

jék el a leigázott népek jogát az önállóságra; nemzetközi bíróság ügyeljen a nagyhatalmak és a gyengébb népek között létrejött szerződések beiktatására. A konferencia ezeknél a jámbor óhajoknál tovább nem megy. Nyomát sem látjuk azon igazság felismerésének, hogy az imperializmus elválaszthatatlanul összefügg a jelenlegi kapitalizmussal és hogy ezért (!!) az imperializmus közvetlen leküzdése kilátástalan, hacsak nem szorítkozunk egyes különösen visszataszító túlkapásai elleni fellépésre."[24] Minthogy az imperializmus alapjainak reformista javítgatása csak csalás, csak „jámbor óhaj", minthogy az elnyomott nemzetek burzsoá képviselői nem mennek „tovább", az elnyomó nemzet burzsoá képviselője „tovább" megy, de *hátrafelé*, lakájmódra hajlong az imperializmus előtt, s ezt a „tudományosságra" való hivatkozással leplezi. Ez is „logika"!

Azok a kérdések, hogy lehetséges-e az imperializmus alapjainak reformista megváltoztatása, előre kell-e haladni az imperializmus által létrehozott ellentétek további kiélezése és elmélyítése felé, avagy visszafelé, az ellentétek tompítása felé — ezek az imperializmus kritikájának alapvető kérdései. Minthogy az imperializmus politikai sajátságaihoz hozzátartozik a reakció az egész vonalon és a nemzeti elnyomás fokozása a finánccoligarchia jármával és a szabad verseny kiküszöbölésével kapcsolatban, az imperializmussal szemben elfoglalt kispolgári demokrata ellenzéki magatartás a XX. század elején majdnem minden imperialista országban jelentkezik. Kautskynak, valamint a kautskyzmus kiterjedt nemzetközi áramlatának a marxizmussal való szakítása éppen abban áll, hogy Kautsky nemcsak nem akart és nem tudott szembeszállni ezzel a kispolgári reformista, gazdasági alapját tekintve reakciós ellenzéki állásponttal, hanem ellenkezőleg, a gyakorlatban egybeolvadt vele.

Az Egyesült Államokban a Spanyolország elleni imperialista háború 1898-ban kiváltotta az „antiimperialistáknak", a burzsoá demokrácia utolsó mohikánjainak ellenzékét, akik „bűnösnek" nevezték ezt a háborút. idegen területek elfoglalását az alkotmány megsértésének tekintették, a Fülöp-szigetek bennszülöttjeinek vezérével, Aguinaldóval szemben tanúsított eljárást (országa szabadságát ígérték neki, de azután amerikai csapatokat tettek partra, és annektálták a Fülöp-szigeteket) a „soviniszták

[24] Weltwirtschaftliches Archiv. (— Világgazdasági Archivum. — *Szerk.*) II. köt. 193. old.

csalásának" minősítették és idézték Lincoln szavait: „ha a fehér ember önmagát kormányozza, akkor az önkormányzat; ha azonban önmagát kormányozza és másokat is kormányoz, akkor ez már nem önkormányzat, hanem zsarnokság".[25] Amíg azonban ez az egész bírálat félt elismerni az imperializmus elválaszthatatlan összefüggését a trösztökkel, tehát a kapitalizmus alapjaival, amíg félt csatlakozni azokhoz az erőkhöz, amelyeket a nagykapitalizmus és annak fejlődése hoz létre, addig ez a bírálat csak „jámbor óhaj" maradt.

Alapjában véve Hobson ugyanilyen álláspontról bírálja az imperializmust. Hobson megelőzte Kautskyt, amikor lázadozik az „imperializmus elkerülhetetlensége" ellen és arra hivatkozik, hogy „fokozni kell a lakosság fogyasztó képességét" (a kapitalizmus idején!). Az imperializmusnak, a bankok mindenhatóságának, a finánctőkearchiának stb. bírálata tekintetében kispolgári álláspontot képvisel az általunk nemegyszer idézett Agahd, A. Lansburgh, L. Eschwege, a francia írók közül pedig Victor Bérard, az „Anglia és az imperializmus" című 1900-ban megjelent felületes könyv szerzője is. Egyikük sem tart igényt a marxista jelzőre, valamennyien szembeállítják az imperializmussal a szabad versenyt és a demokráciát, elítélik a bagdadi vasút ötletét, amely összeütközésekre és háborúra vezet, „jámbor óhajokat" fejeznek ki a békére vonatkozóan és így tovább — valamennyien, egészen Neymarckig, a nemzetközi kötvénykibocsátások statisztikusáig, aki néhány százmilliárd franknyi „nemzetközi" értéket számolva össze, 1912-ben így kiáltott fel: „feltehető-e, hogy a békét megszegik?... hogy ilyen óriási számok mellett megkockáztatják a háború megindítását?"[26]

Hogy a polgári közgazdászok ilyen naivak, az nem csodálatos; számukra különben is *előnyös*, ha ilyen naivaknak látszanak és „komoly" hangon beszélnek a békéről az imperializmus idejében. De mi maradt meg Kautsky marxizmusából, amikor 1914-ben, 1915-ben és 1916-ban ugyanerre a burzsoá reformista álláspontra helyezkedik és azt hangoztatja, hogy a béke kérdésében „mindenki egyetért" (az imperialisták, az állítólagos szocialisták és szociálpacifisták)? Az imperializmus ellentéteinek egész mélysé-

[25] J. Patouillet. L'impérialisme américain. (— Az amerikai imperializmus. — *Szerk.*) Dijon 1904. 272. old.

[26] Bulletin de l'Institut International de Statistique. (— A Nemzetközi Statisztikai Intézet Értesítője. — *Szerk.*) XIX. füz. II. könyv. 225. old.

gükben való elemzése és feltárása helyett nem látunk nála egyebet, mint azt a reformista „jámbor óhajt", hogy kitérjen az ellentétek elől, másra terelje a szót.

Íme, egy kis példája annak a gazdasági bírálatnak, amelyet Kautsky az imperializmus fölött gyakorol. Kautsky Anglia 1872-es és 1912-es egyiptomi kivitelére és behozatalára vonatkozó adatokat vesz alapul; kiderül, hogy ez a kivitel és behozatal lassabban emelkedett, mint Anglia általános kivitele és behozatala. Ebből Kautsky a következő tanulságot vonja le: „Nincs okunk feltételezni, hogy Anglia Egyiptommal folytatott kereskedelme Egyiptom katonai megszállása nélkül, csupán gazdasági tényezők súlya alatt, kevésbé fejlődött volna." „A tőke terjeszkedési törekvései" „nem az imperializmus erőszakos módszereivel, hanem a békés demokráciával mozdíthatók elő a legjobban..."[27]

Kautskynak ez a gondolatmenete, amelyet százféle változatban szajkóz oroszországi csatlósa (és a szociálsoviniszták oroszországi takargatója), Spectator úr,[28] az imperializmus kautskysta bírálatának alapját alkotja, s ezért részletesebben kell vele foglalkoznunk. Kezdjük egy Hilferdingből vett idézettel, akinek következtetéseit Kautsky sok ízben, így például 1915 áprilisában, „valamennyi szocialista teoretikus által egyhangúlag elfogadottnak" nyilvánította.

„Nem a proletariátus feladata — írja Hilferding —, hogy az előrehaladottabb kapitalista politikával a szabad kereskedelem korának és az állammal szemben való ellenségeskedésnek elavult politikáját állítsa szembe. A proletariátus válasza a finánctőke gazdasági politikájára, az imperializmusra, nem a szabad kereskedelem, hanem csak a szocializmus lehet. Nem a szabad kereskedelem helyreállításának most reakcióssá vált eszménye, hanem a verseny teljes megszüntetése a kapitalizmus túlhaladása útján — egyedül ez lehet ma a proletár politika célja."[29]

Kautsky szakított a marxizmussal, amikor a finánctőke korában síkraszállt a „reakciós eszményért", a „békés demokráciáért", azért, hogy „csupán a gazdasági tényezőknek legyen súlyuk" — mert ez az eszmény *objektíve* visszafelé visz, a mono-

[27] *K. Kautsky:* Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund. (— Nemzeti állam, imperialista állam és államszövetség. — *Szerk.*) Nürnberg 1915. 72. és 70. old.
[28] *Spectator* — a mensevik Sz. M. Nahimszon.
[29] Finánctőke. 567. old.

polkapitalizmustól a nem monopolista kapitalizmushoz, és nem egyéb reformista ámításnál.

Kautsky szerint az Egyiptommal (vagy más gyarmattal vagy félgyarmattal) való kereskedelem katonai megszállás *nélkül*, imperializmus nélkül, finánctőke nélkül jobban „fejlődött volna". Mit jelent ez? Azt jelenti-e, hogy a kapitalizmus gyorsabban fejlődnék, ha a szabad versenyt nem korlátoznák, sem a monopóliumok általában, sem a finánctőke „összeköttetései" vagy nyomása (azaz ugyancsak monopólium), sem az, hogy a gyarmatok egyes országok monopolista birtokában vannak?

Más értelme Kautsky gondolatmenetének nem lehet, *ez* az „értelem" pedig értelmetlenség. Tegyük fel, hogy csakugyan *így* van, hogy a szabad verseny mindenféle monopólium nélkül gyorsabban fejlesz*t e n é* a kapitalizmust és a kereskedelmet. De hiszen minél gyorsabban halad előre a kereskedelem és a kapitalizmus fejlődése, annál nagyobb a termelés és a tőke koncentrációja, mely a monopóliumot *szüli*. S a monopóliumok *már* megszülettek — éppen a szabad verseny *b ő l!* Sőt, ha a monopóliumok most meg is lassították a fejlődést, ez mégsem érv a szabad verseny mellett, amely lehetetlenné vált, miután megszülte a monopóliumokat.

Bárhogy forgatjuk is Kautsky gondolatmenetét, nincs benne semmi egyéb, mint reakciós és polgári reformizmus.

Ha kijavítjuk ezt a gondolatmenetet és azt mondjuk, amit Spectator mond: az angol gyarmatok kereskedelme Angliával jelenleg lassabban fejlődik, mint más országokkal való kereskedelmük — ez sem menti meg Kautskyt. Mert Angliát *s z i n t é n* monopólium, *s z i n t é n* az imperializmus veri le, csakhogy más országok (Amerika, Németország) imperializmusa. Ismeretes, hogy a kartellek új, eredeti típusu védővámra vezettek: éppen azokat a termékeket védik (amint már Engels „A tőke" III. kötetében[30] megállapította), amelyek alkalmasak a kivitelre. Ismeretes továbbá a „potom áron való kivitel", a „dömping" (mint az angolok mondják) rendszere, amely a kartellek és a finánctőke sajátossága és abban áll, hogy a kartell az országon belül magas monopolista áron adja el termékeit, külföldön pedig potom áron dobja piacra, hogy versenytársát tönkretegye, hogy saját termelését a maximumig növelje stb. Ha Németország az

[30] *Marx:* A tőke. III. köt. (6 fej. 16. jegyzet.) Szikra 1951. 153. old.

angol gyarmatokkal folytatott kereskedelmet gyorsabban fejleszti, mint Anglia, ez csak azt bizonyítja, hogy a németországi imperializmus frissebb, erősebb, szervezettebb, fejlettebb, mint az angol, de egyáltalán nem bizonyítja a szabad kereskedelem „fölényét", mert nem a szabad kereskedelem harcol a védővámrendszer ellen, a gyarmati függőség ellen, hanem az egyik imperializmus harcol a másik ellen, az egyik monopólium a másik ellen, az egyik finánctőke a másik ellen. A német imperializmus fölénye az angollal szemben erősebb, mint a gyarmati határok vagy a védővámok fala: ebből „érvet" kovácsolni a szabad kereskedelem és a „békés demokrácia" *mellett* — sekélyes közhely, megfeledkezés az imperializmus alapvető vonásairól és sajátosságairól, a marxizmus nyárspolgári reformizmussal való helyettesítése.

Érdekes, hogy még A. Lansburgh polgári közgazdász is, bár az imperializmust ugyanolyan nyárspolgári módon bírálgatja, mint Kautsky, mégis tudományosabban dolgozta fel a kereskedelmi statisztika adatait. Lansburgh nemcsak egy véletlenül kiragadott országot és nemcsak egy gyarmatot hasonlít össze a többi országgal, hanem tekintetbe veszi valamely adott imperialista ország kivitelét 1. a tőle pénzügyileg függő országokba, amelyek pénzt vesznek tőle kölcsön és 2. a pénzügyileg független országokba. A következő eredményre jutott:

Németország kivitele (millió márkában)

		1889	1908	Növekedés %-ban
Németországtól pénzügyileg függő országokba	Románia	48.2	70,8	+ 47%
	Portugália	19,0	32,8	+ 73%
	Argentína	60.7	147,0	+ 143%
	Brazília	48.7	84.5	+ 73%
	Chile	28.3	52,4	+ 85%
	Törökország	29.9	64,0	+ 114%
	Összesen	*234,8*	*451,5*	+ 92%
Németországtól pénzügyileg független országokba	Nagy-Britannia	651,8	997,4	+ 53%
	Franciaország	210,2	437,9	+ 108%
	Belgium	137,2	322,8	+ 135%
	Svájc	177.4	401,1	+ 127%
	Ausztrália	21,2	64,5	+ 205%
	Holland-India	8.8	40,7	+ 363%
	Összesen	*1206,6*	*2264,4*	+ 87%

Lansburgh a számokat *nem adta össze* és így különös módon nem vette észre, hogy *ha* ezek a számok egyáltalán bizonyítanak valamit, akkor csak *ő ellene* szólnak, mert a kivitel a pénzügyileg függő országokba, ha nem is sokkal, *mégis gyorsabban* nőtt, mint a pénzügyileg független országokba irányuló kivitel (hangsúlyozzuk: „ha", mert Lansburgh statisztikája korántsem teljes).

A kivitel és a kölcsönök összefüggését kutatva, Lansburgh a következőket állapítja meg:

„1890—1891-ben Románia kölcsönt szerzett a német bankok útján, amelyek erre már az előző években előlegeket adtak. A kölcsön főképpen Németországból rendelt vasúti anyagok beszerzésére szolgált. 1891-ben a német kivitel Romániába 55 millió márkára rúgott. A következő esztendőben 39,4 millióra, azután pedig megszakításokkal egészen 25,4 millióra csökkent (1900-ban). Csak a legutóbbi években érte el az 1891-es színvonalat — két új kölcsön eredményeképpen.

A német kivitel Portugáliába, az 1888—1889-es kölcsönök révén, 21,1 millió márkára emelkedett (1890-ben), majd a következő két évben 16,2, illetőleg 7,4 millióra csökkent, és régi színvonalát csak 1903-ban érte el.

Még szemléltetőbbek a német—argentínai kereskedelem tényei. Az 1888-ban és 1890-ben kötött kölcsönszerződések következtében a német kivitel Argentínába 1889-ben 60,7 millió márkára rúgott. Két évvel később már csak 18,6 millió márka, tehát az előbbi összegnek nem egészen harmadrésze volt. Csak 1901-ben emelkedett az 1889-es színvonal fölé, ami új állami és városi kölcsönök nyújtásával, villanyművek felállítására adott pénzzel és egyéb hitelnyújtásokkal volt kapcsolatban.

A kivitel Chilébe az 1889-es kölcsön következtében 45,2 millió márkára emelkedett (1892-ben), majd két évvel később 22,5 millió márkára csökkent. Egy új kölcsön után, amelyet német bankok 1906-ban nyújtottak, a kivitel 84,7 millió márkára emelkedett (1907-ben), de már 1908-ban ismét 52,4 millióra csökkent."[31]

Lansburgh ezekből a tényekből azt a mulatságos nyárspolgári tanulságot vonja le, hogy mennyire bizonytalan, és mennyire egyenlőtlen a kölcsönökkel kapcsolatos kivitel, milyen helytelen, ha a tőkéket külföldre viszik, ahelyett, hogy „természete-

[31] Die Bank. 1909. 2. köt. 819. és köv. oldalak.

sen" és „harmonikusan" fejlesztenék a hazai ipart, mily „sokba" kerülnek Kruppnak a külföldi kölcsönök alkalmával fizetett sokmilliós sápok stb. A tények azonban világosan beszélnek: a kivitel fokozódása *igenis* összefügg a finánctőke szélhámos manipulációival, amely nem törődik a burzsoá erkölccsel és két bőrt nyúz le a rókáról: először, profitot a kölcsönről, másodszor, profitot *ugyanarról* a kölcsönről, amikor ezt a kölcsönt Krupp gyártmányainak vagy az acélszindikátus vasúti anyagainak stb. vásárlására fordítják.

Ismételjük, Lansburgh statisztikáját egyáltalán nem tartjuk tökéletesnek, de feltétlenül idéznünk kellett ezt a statisztikát, mert tudományosabb, mint Kautsky és Spectator statisztikája, minthogy Lansburgh megjelöli a kérdés helyes megértésének módját. Aki a finánctőke jelentőségéről a kivitelt stb. illetőleg véleményt akar mondani, annak értenie kell ahhoz, hogy kihámozza a kivitelnek speciálisan és kizárólag a pénzemberek machinációival, speciálisan és kizárólag a kartelltermékek eladásával stb. való összefüggését. Aki azonban egyszerűen összehasonlítja általában a gyarmatokat a nem gyarmati országokkal, az egyik imperializmust a másik imperializmussal, az egyik félgyarmatot vagy gyarmatot (Egyiptom) valamennyi többi országgal, az éppen a dolog *lényegét* kerüli meg és leplezi el.

Az imperializmus Kautsky-féle elméleti bírálatának éppen azért nincs semmi köze a marxizmushoz, ez a bírálat éppen azért nem alkalmas egyébre, mint arra, hogy az opportunistákkal és szociálsovinisztikákkal való béke és egység hirdetésének kiindulópontja legyen, mert megkerüli és elleplezi az imperializmusnak éppen a legmélyebb és legalapvetőbb ellentmondásait: az ellentmondást a monopóliumok és a mellettük fennálló szabad verseny között, a finánctőke óriási „műveletei" (meg óriási profitjai) és a szabad piac „tisztességes" kereskedelme között, egyfelől a kartellek és trösztök, másfelől pedig a kartelleken kívül álló ipar között.

Pontosan ugyanilyen reakciós jellegű a Kautsky által kiagyalt hírhedt „ultraimperializmus" elmélet is. Hasonlítsuk össze, hogyan vélekedett erről a tárgyról Kautsky 1915-ben és Hobson 1902-ben.

Kautsky: „... Vajon nem lehetséges-e, hogy a mostani imperialista politikát új, ultraimperialista politika fogja kiszorítani, azaz nem fogja-e az egymás ellen harcoló nemzeti finánctőkék

helyét a nemzetközileg szövetkezett és a világot közösen kizsákmányoló finánctőke elfoglalni? Mindenesetre elképzelhető a kapitalizmusnak egy ilyen új szakasza. Hogy megvalósítható-e, kellő előfeltételek hiányában még nem dönthető el."[32]

Hobson: „A kereszténység, miután gyökeret vert néhány nagy birodalomban, amelyek mindegyike számos civilizálatlan gyarmaton és függő országon uralkodik, sokak szemében a jelenkori tendenciák legtörvényszerűbb fejlődésének tűnik fel, mégpedig olyan fejlődésnek, amely az interimperializmus szilárd bázisán az állandó békét illetőleg a legtöbb reménnyel kecsegtet."

Ultraimperializmusnak vagy csúcsimperializmusnak nevezte Kautsky azt, amit Hobson 13 esztendővel előtte interimperializmusnak vagy imperializmusköziségnek nevezett. Egy rettentően bölcs szócska fabrikálásán kívül, amit egyik latin elöljárószónak egy másikkal való helyettesítése útján ért el, a „tudományos" gondolat fejlődése Kautskynál csak abban áll, hogy marxizmusnak akarja feltüntetni azt, amit Hobson, lényegében, az angol papocskák álszenteskedéseként ír le. Az angol—búr háború után ez a nagyrabecsült rend nagyon is érthető okokból főképpen arra törekedett, hogy *vigasztalást* nyújtson az angol kispolgároknak és munkásoknak, akik közül sokan elestek a délafrikai csatákban s akiknek felemelt adókat kellett fizetniük, hogy az angol finánctőkéseknek magasabb profitot biztosítsanak. S lehetett-e jobb vigasztalás annál, hogy az imperializmus nem is olyan rossz dolog, hogy közeláll az inter- (vagy ultra-) imperializmushoz, amely biztosítani tudja az állandó békét? Akármilyenek is az angol papocskák vagy a mézes-mázos Kautsky jámbor szándékai, Kautsky „elméletének" objektív, vagyis tényleges szociális értelme csakis egy lehet: tősgyökeres reakciós módjára azzal vigasztalja a tömegeket, hogy állandó béke a kapitalizmusban is lehetséges s ebből a célból eltereli a figyelmet a jelen éles ellentmondásairól és kiéleződött problémáiról holmi állítólag új, eljövendő „ultraimperializmus" hazug kilátásai felé. A tömegek becsapása — ez Kautsky „marxista" elméletének egyetlen értelme.

Valóban, elég ha általánosan ismert, vitán felüli tényeket világosan szembeállítunk egymással, hogy rájöjjünk, mennyire hazugok azok a kilátások, amelyeket Kautsky a német munkások-

[32] Die Neue Zeit. 1915. április 30. 144. old.

nak (és az egész világ munkásainak) sugallni igyekszik. Nézzük Indiát, Indokínát és Kínát. Tudjuk, hogy ezt a három gyarmati és félgyarmati országot, 6—700 milliónyi lakosságával, kizsákmányolja néhány imperialista hatalom: Anglia, Franciaország, Japán, az Egyesült Államok stb. finánctőkéje. Tegyük fel, hogy ezek az imperialista országok egymás ellen szövetségeket kötnek, hogy birtokaikat, érdekeiket és „befolyási övezeteiket" az említett ázsiai államokban megvédjék, illetőleg kibővítsék. Ezek „interimperialista" vagy „ultraimperialista" szövetségek lesznek. Tegyük fel, hogy *valamennyi* imperialista hatalom szövetségbe tömörül az említett ázsiai országok „békés" felosztása céljából — ez „nemzetközileg egyesült finánctőke" lesz. A XX. század történetében az ilyen szövetségre tényleges példákat találunk, például a hatalmaknak Kínával szemben tanúsított magatartásában. Felmerül a kérdés: „elképzelhető"-e, hogy a kapitalizmus fennmaradása esetén (márpedig Kautsky éppen ezt tételezi fel) az ilyen szövetségek ne volnának rövid életűek? hogy kizárnák a marakodást, az összeütközéseket és a harcot annak minden lehetséges formájában?

Elég, ha világosan feltesszük a kérdést, hogy ne válaszolhassunk rá másképpen, mint határozott nemmel. Mert a kapitalizmusban *nem* képzelhető el más alap a befolyási övezetek és érdekszférák, a gyarmatok stb. felosztására, mint az osztozkodásban részt vevők *erejének*, általános gazdasági, pénzügyi, katonai stb. erejének számbavétele. Az ebben az osztozkodásban résztvevők ereje azonban nem egyformán változik, mert az egyes vállalatok, trösztök, iparágak és országok *egyenletes* fejlődése a kapitalizmusban lehetetlen. Fél évszázaddal ezelőtt Németország, kapitalista ereje tekintetében, szánalmas semmiség volt az akkori Angliához képest. Ugyancsak ilyen volt Japán Oroszországhoz képest. „Elképzelhető"-e, hogy egy-két évtized múlva az imperialista hatalmak közti erőviszony *változatlan* marad? Teljesen elképzelhetetlen.

Ezért az „interimperialista" vagy „ultraimperialista" szövetségek a kapitalista valóságban, nem pedig angol papok vagy a német „marxista" Kautsky sekélyes nyárspolgári képzeletében — bármily formában kössék is ezeket a szövetségeket, akár imperialista koalíció formájában, amely egy másik imperialista koalíció ellen irányul, akár *valamennyi* imperialista hatalom általános szövetsége formájában — el *nem* kerülhetően csak a hábo-

rúk közötti „lélegzetvételi szünetek". A békés szövetségek háborúkat készítenek elő és a háborúkból nőnek ki, kölcsönösen feltételezik egymást s a világgazdaság és a világpolitika közti imperialista kapcsolatok és kölcsönös viszonyok *egy és ugyanazon* talaján a harc békés és nem békés formáinak váltakozását eredményezik. Kautsky pedig, a bölcsek bölcse, hogy megnyugtassa a munkásokat és kibékítse őket a burzsoázia oldalára szegődött szociálsovinisztákkal, *elszakítja* az egységes lánc egyik láncszemét a másiktól, elszakítja *valamennyi* hatalomnak Kína „lecsendesítésére" (emlékezzünk csak a boxerlázadás leverésére[33]) alakult mai békés (és ultraimperialista, sőt ultra-ultraimperialista) szövetségét a holnapi nem békés összeütközéstől, amely holnapután ismét általános „békés" szövetséget készít elő, mondjuk, Törökország felosztására *stb., stb.* Az imperialista béke és az imperialista háborúk szakaszainak eleven összefüggése helyett Kautsky holt absztrakciókat tálal fel a munkásoknak, hogy kibékítse őket holt vezéreikkel.

Az amerikai Hill „A diplomácia története Európa nemzetközi fejlődésében" című könyve előszavában a diplomácia legújabb történetének következő szakaszait különbözteti meg: 1. a forradalom korszaka; 2. alkotmányos mozgalom; 3. napjaink „kereskedelmi imperializmusának" korszaka.[34] Egy másik író pedig Nagy-Britannia „világpolitikájának" történetét 1870-től kezdve négy szakaszra osztja: 1. az első ázsiai szakasz (harc Oroszország előretörése ellen Közép-Ázsiában India irányában); 2. afrikai szakasz (körülbelül 1885—1902) — harc Franciaország ellen Afrika felosztásáért (Fasoda-konfliktus 1898-ban, amikor hajszálon múlt, hogy nem tört ki a Franciaország elleni háború); 3. a második ázsiai szakasz (szerződés Japánnal Oroszország ellen) és 4. az „európai" szakasz — főképp Németország ellen.[35] „A politikai előőrscsatározások pénzügyi talajon játszódnak le" — írta már 1905-ben Riesser, a „bankember", s rámutatott arra, hogyan

[33] *Boxer-lázadás* — népi felkelés Kínában 1900-ban, amely a külföldi imperialisták uralma ellen irányult. Azért nevezték „boxer"-lázadásnak, mert a felkelést szervező egyik titkos kínai társaságnak „Nagy ökör" volt a neve. A felkelést az egyesült imperialista nagyhatalmak büntető hadteste, amelyet Waldersee német tábornok vezetett, kegyetlenül elnyomta A felkelés elnyomásában nagy szerepe volt a német, japán, angol és amerikai imperialistáknak. 1901-ben Kína kénytelen volt aláírni az úgynevezett „zárójegyzőkönyvet", amelynek értelmében az országra óriási sarcot vetettek ki és Kína teljesen a külföldi imperializmus félgyarmata lett.

[34] *David Jayne Hill:* A History of the Diplomacy in the International development of Europe. (— A diplomácia története Európa nemzetközi fejlődésében. — *Szerk.*) I. köt. X. old.

[35] *Schilder:* Id mű, 178. old.

készítette elő a francia finánctőke Olaszországban végzett műveleteivel e két ország politikai szövetségét, hogyan bontakozott ki Németország és Anglia harca Perzsiáért, valamennyi európai tőkéscsoport harca azért, hogy melyik nyújtson kölcsönt Kínának stb. Így fest az „ultraimperialista" békés szövetségek eleven valósága, a szokásos imperialista összeütközésekkel való elválaszthatatlan összefüggésükben.

Az (a körülmény), hogy Kautsky takargatja az imperializmus legmélyebb ellentmondásait, ami elkerülhetetlenül az imperializmus szépítgetésévé válik, érezteti hatását akkor is, amikor ez az író az imperializmus politikai sajátosságait bírálja. Az imperializmus a finánctőke és a monopóliumok kora, márpedig ezek mindenütt uralmi, nem pedig szabadságtörekvések hordozói. E törekvések eredménye — reakció az egész vonalon bármilyen politikai rend mellett, az ellentétek szélsőséges kiéleződése ezen a téren is. Különösen fokozódik a nemzeti elnyomásra és az annexiókra, vagyis a nemzeti függetlenség megsértésére való törekvés is (hiszen az annexió nem egyéb, mint a nemzetek önrendelkezésének megsértése). Hilferding joggal mutat rá az imperializmus és a nemzeti elnyomás fokozódása között fennálló összefüggésre: „Magukban az újonnan feltárt országokban azonban — írja Hilferding — az importált kapitalizmus fokozza az ellentéteket és a nemzeti öntudatra ébredő népek állandóan növekedő ellenállását váltja ki a betolakodókkal szemben, ami könnyen a külföldi tőke ellen irányuló veszedelmes intézkedésekké fokozódhat. A régi társadalmi viszonyok teljesen forradalmasodnak, a »történelem nélküli népek« évezredes agrár megkötöttsége halomra dől, és ezek a népek belesodródnak a kapitalista örvénybe. Maga a kapitalizmus adja lassanként az alávetett népek kezébe felszabadulásuk eszközeit. Ezek a népek is kitűzik maguk elé azt a célt, amely egykor a legfőbb cél volt az európai nemzetek szemében: az egységes nemzeti államnak, mint a gazdasági és kulturális szabadság eszközének megteremtését. Ez a függetlenségi mozgalom éppen a legértékesebb és legragyogóbb kilátásokkal kecsegtető kizsákmányolási területein fenyegeti az európai tőkét, amely egyre inkább csak hatalmi eszközeinek állandó növelésével tudja fenntartani uralmát."[36]

Hozzá kell még tenni, hogy az imperializmus nemcsak az újon-

[36] Finánctőke, 487. old.

nan feltárt, de a régi országokban is annexiókra, a nemzeti elnyomás fokozására, s ennek következtében az ellenállás elmélyülésére vezet. Kautsky kifogásolja azt, hogy az imperializmus fokozza a politikai reakciót, de homályban hagyja azt a különösen égetővé vált kérdést, hogy az opportunistákkal való egység az imperializmus korszakában lehetetlen. Kifogásolja az annexiókat, de ellenvetéseit olyan formába önti, amely legkevésbé sérti az opportunistákat és a legkönnyebben elfogadható számukra. Közvetlenül a német hallgatósághoz fordul, mindamellett éppen a legfontosabbat és a legidőszerűbbet takargatja, például azt, hogy Elzász-Lotaringia a németek által annektált terület. Hogy Kautskynak ezt az „eszmei eltévelyedését" értékelhessük, vegyünk egy példát. Tegyük fel, hogy egy japán elítéli a Fülöp-szigetek annektálását az amerikaiak által. Kérdezzük: sokan hiszik-e majd el, hogy ez általában a hódítások ellen érzett gyűlöletből fakad, nem pedig abból az óhajból, hogy a japánok maguk annektálják a Fülöp-szigeteket? S nem kell-e megállapítani, hogy a japánok „harcát" az annexiók ellen csak abban az esetben tekinthetjük őszintének és politikailag becsületesnek, ha Koreának Japán által való annektálásával is szembefordul, ha Korea számára a Japántól való szabad különválás jogát követeli?

Mind az imperializmus Kautskytól származó elméleti elemzését, mind az imperializmus gazdasági és politikai bírálatát *teljesen* áthatja az a marxizmussal semmiképpen össze nem egyeztethető szellem, amely a leglényegesebb ellentéteket elpalástolja és elkeni, az a törekvés, hogy ha törik, ha szakad, megvédelmezze az európai munkásmozgalom opportunizmusával való bomladozó egységet.

X. Az imperializmus helye a történelemben

Láttuk, hogy az imperializmus, gazdasági lényegét tekintve, monopolkapitalizmus. Ezzel már meg is határoztuk az imperializmus történelmi helyét, mert a monopólium, amely a szabad verseny talaján és éppen a szabad versenyből nő ki, átmenet a kapitalista rendből egy magasabb társadalmi és gazdasági rendbe. A monopóliumoknak négy fő válfaját, illetve a monopolkapitalizmusnak négy fő megnyilvánulását kell különösen kiemelni, amelyek a vizsgált korszakra jellemzők.

Először: a monopólium a termelés koncentrációjából nőtt ki, ennek igen magas fejlődési fokán. Ezt a tőkések monopolista szövetségei: a kartellek, szindikátusok, trösztök képviselik. Láttuk, milyen óriási szerepet játszanak ezek napjaink gazdasági életében. A XX. század elején teljesen túlsúlyba jutottak a legelőrehaladottabb országokban, s noha a kartellalakítás terén az első lépéseket a magas védvámmal biró országok (Németország, Amerika) tették meg előbb, Anglia a maga szabad kereskedelmi rendszerével csak valamivel később ugyanazt az alapvető tényt mutatta, azt, hogy a termelés koncentrációja monopóliumokat hoz létre.

Másodszor: a monopóliumok a legfontosabb nyersanyagforrások fokozott meghódítására vezettek, különösen a kapitalista társadalom döntő jelentőségű és leginkább kartellesített iparágaiban: a kőszén- és vasiparban. A legfontosabb nyersanyagforrások monopóliumos birtoklása roppant megnövelte a nagytőke hatalmát és kiélezte az ellentétet a kartellesített és nem kartellesített iparágak között.

Harmadszor: a monopólium a bankokból nőtt ki. A bankok szerény közvetítő vállalatokból a finánctőke monopolistáivá lettek. A legelőrehaladottabb kapitalista nemzetek bármelyikének három, négy, öt legnagyobb bankja megvalósította az ipari és banktőke „perszonáluniójá't", összpontosította kezében a rendelkezést milliárdok meg milliárdok fölött, amelyek az egész ország tőkéinek és jövedelmeinek nagyobb részét teszik. A finánccoligarchia, mely a függőségi viszonyok sűrű hálózatával fogja át a jelenlegi polgári társadalom kivétel nélkül minden gazdasági és politikai intézményét — a monopólium legkirívóbb megnyilvánulási formája.

Negyedszer: a monopólium a gyarmatpolitikából nőtt ki. A gyarmatpolitika nagyszámú „régi" mozzanatához a finánctőke a nyersanyagforrásokért, a tőkekivitelért, a „befolyási övezetekért" — vagyis előnyös üzleteket, koncessziókat, monopolista profitokat stb. biztosító területekért — s végül általában a gazdasági területekért folyó harcot fűzte hozzá. Amikor az európai hatalmak például Afrikának csak tizedrészét foglalták el gyarmataikkal, mint ahogy ez még 1876-ban volt, a gyarmatpolitika még fejlődhetett nem monopolista módon, hogy úgy mondjuk, a területek „szabad elfoglalása" útján. De amikor Afrika kilenctized része volt már elfoglalva (1900-ban), amikor már az egész

világ fel volt osztva, elkerülhetetlenül beállt a gyarmatok monopóliumos birtoklásának korszaka, következésképpen a világ felosztásáért és újrafelosztásáért folytatott, különösen kiéleződött harc időszaka is.

Köztudomású, hogy a monopolkapitalizmus mennyire kiélezte a kapitalizmus valamennyi ellentmondását. Elég, ha a drágaságra és a kartellek jármára utalunk. Az ellentmondásoknak ez a kiéleződése a leghatalmasabb hajtóereje annak az átmeneti történelmi időszaknak, amely a világméretű finánctőke végleges győzelmével vette kezdetét.

A monopóliumok, az oligarchia, az uralmi törekvés szabadságtörekvés helyett, egyre nagyobb számú kis vagy gyenge nemzet kizsákmányolása a maroknyi leggazdagabb vagy legerősebb nemzet által — mindez megszülte az imperializmusnak azokat a jellegzetességeit, amelyek arra késztetnek, hogy az imperializmust élősdi vagy rothadó kapitalizmusként jellemezzük. Az imperializmus egyik tendenciájaként egyre szembetűnőbben lép előtérbe a „járadékos állam", az uzsorás állam kialakulása, amelynek burzsoáziája egyre inkább tőkekivitelből és „szelvényvagdosásból" él. De hiba volna azt gondolni, hogy ez a rothadási tendencia kizárja a kapitalizmus gyors növekedését; nem, egyes iparágak, a burzsoázia egyes rétegei, egyes országok az imperializmus korszakában hol nagyobb, hol kisebb mértékben majd ezt, majd azt a tendenciát mutatják. Egészben véve a kapitalizmus ma hasonlíthatatlanul gyorsabban nő, mint azelőtt, de ez a növekedés általában mind egyenlőtlenebbé válik, sőt az egyenlőtlenség többek között a tőke tekintetében legerősebb országok rothadásában is megnyilvánul (Anglia).

Németország gazdasági fejlődésének üteméről Riesser a német nagybankokról írt tanulmányában a következőket mondja: „Az előző korszak (1848—1870) nem éppen lassú haladása körülbelül úgy aránylik ahhoz a gyorsasághoz, amellyel Németország egész gazdasági élete és vele együtt a német bankügy a jelen korszakban (1870—1905) előrehaladt, mint a német nemzet szent római birodalma postakocsijának gyorsasága a mai gépkocsi gyorsaságához, amelynek száguldása, persze, néha a békésen haladó gyalogjárót éppúgy veszélyezteti, mint magukat a benne ülőket." Ez a szokatlanul gyorsan megnőtt finánctőke éppen azért, mert olyan gyorsan nőtt meg, készséggel térne át azoknak a gyarmatoknak „nyugodalmasabb" birtoklására, ame-

lyeket gazdagabb nemzetektől kell — nemcsak békés eszközökkel — elragadnia. Az Egyesült Államokban pedig a gazdasági fejlődés az utolsó évtizedekben még gyorsabb volt, mint Németországban, s éppen ennek *következtében* a legújabb amerikai kapitalizmus élősdi vonásai különös élességgel ütköznek ki. Másrészt, ha például a köztársasági amerikai burzsoáziát a monarchista japán vagy német burzsoáziával hasonlítjuk össze, azt látjuk, hogy az imperializmus korszakában a legnagyobb politikai különbség is a legnagyobb mértékben elmosódik — nem mintha a különbség általában véve nem volna fontos, hanem azért, mert mindezekben az esetekben olyan burzsoáziáról van szó, amely határozottan magán viseli az élősdiség vonásait.

Az, hogy sok iparág közül egy iparág, sok ország közül egy ország stb. tőkései magas monopolprofitra tesznek szert, gazdaságilag lehetővé teszi számukra, hogy megvesztegessék a munkások bizonyos rétegeit, sőt átmenetileg meglehetősen jelentékeny kisebbségüket is, és az illető iparág vagy az illető nemzet burzsoáziájának oldalára állítsák őket valamennyi többivel szemben. S az imperialista nemzeteknek a világ felosztásával kapcsolatos növekvő antagonizmusa fokozza ezt a törekvést. Így jön létre az imperializmus és az opportunizmus kapcsolata, amely a leghamarabb és a legkirívóbban Angliában nyilvánult meg annak következtében, hogy ott a fejlődés egyes imperialista vonásai sokkal hamarább voltak észlelhetők, mint más országokban. Egyes írók, mint például L. Martov, egyetlen kézlegyintéssel szeretnek napirendre térni az imperializmusnak és a munkásmozgalom opportunizmusának összefüggése — e manapság különösen szembeötlő tény — fölött, mégpedig olyasfajta „hivatalos optimista" (Kautsky és Huysmans szellemében) bölcselkedéssel, hogy a kapitalizmus ellenfeleinek ügye reménytelen volna, ha éppen az előrehaladott kapitalizmus vezetne az opportunizmus megerősödésére, vagy ha éppen a legjobban fizetett munkásokról derülne ki, hogy opportunizmusra hajlamosak stb. Nem kell lépremenni az ilyen „optimizmusnak": ez az opportunizmus irányában táplált optimizmus; ez az optimizmus az opportunizmus elpalástolására szolgál. A valóságban az opportunizmus fejlődésének rendkívüli gyorsasága és rendkívül visszataszító volta egyáltalán nem biztosítéka tartós győzelmének, mint ahogy egy rosszindulatú fekély fejlődésének gyorsasága az egészséges szervezeten csak meggyorsíthatja annak felfakadását, a

szervezet megtisztulását a fekélytől. A legveszedelmesebbek ebből a szempontból azok az emberek, akik nem akarják megérteni, hogy az imperializmus elleni harc, ha nincs egybekapcsolva elválaszthatatlanul az opportunizmus elleni harccal — nem egyéb üres és hazug frázisnál.

Mindabból, amit fentebb az imperializmus gazdasági lényegéről mondottunk, az következik, hogy az imperializmust átmeneti, helyesebben halódó kapitalizmusként kell jellemezni. Rendkívül tanulságos e tekintetben, hogy a modern kapitalizmust leíró polgári közgazdászok folyton „összefonódásról", „az elszigeteltség hiányáról" stb. beszélnek; szerintük „a bankok olyan vállalatok, amelyeknek feladataik és fejlődésük tekintetében nincsen tisztán magángazdasági jellegük, hanem egyre jobban kinőnek a tisztán magángazdasági szabályozás köréből". És ugyanaz a Riesser, aki ez utóbbi szavakat írta, roppant komoly képpel kijelenti, hogy a marxistáknak a „társadalmasításra" vonatkozó „jóslata" „nem teljesedett be!"

Mit fejez ki voltaképpen az „összefonódás" szó? Ez a szó a szemünk előtt végbemenő folyamatnak csupán legszembeötlőbb vonását ragadja ki. Azt mutatja, hogy a megfigyelő felsorolja az egyes fákat, de nem látja az erdőt. Ez a szócska szolgaian másolja a külsőséget, a véletlent, azt, ami zűrzavaros. Leleplezi a megfigyelőt, mint olyan embert, akit agyonnyom a feldolgozásra váró anyag, és aki egyáltalán nem képes kibogozni ennek az anyagnak jelentőségét és értelmét. „Véletlenül összefonódnak" a részvények birtokai, a magántulajdonosok kapcsolatai. De ennek az összefonódásnak belső tartalmát, alapját a termelés változó társadalmi viszonyai alkotják. Amikor a nagyvállalat gigantikussá válik és tervszerűen, tömeges adatok pontos számbavétele alapján, megszervezi a lakosság tízmilliói részére szükséges elsődleges nyersanyag kétharmad vagy háromnegyed részének szállítását; amikor rendszeresen megszervezik ennek a nyersanyagnak a legalkalmasabb termelési pontokra való elszállítását, amelyek néha több száz és több ezer versztre esnek egymástól; amikor az anyag feldolgozásának valamennyi egymás után következő fokát, a legkülönfélébb készgyártmányok előállításáig egy központból intézik; amikor ezeknek a termékeknek a fogyasztók tíz- és százmilliói közötti elosztása megállapított terv szerint történik (ahogyan az amerikai „Petróleumtröszt" Amerikában is és Németországban is árusítja a petróleumot) — ak-

kor nyilvánvaló, hogy a termelés társadalmasításával van dolgunk, nem pedig holmi egyszerű „összefonódással", hogy a magángazdasági és magántulajdonosi viszonyok olyan burkot alkotnak, amely már nem felel még a tartalomnak, amelynek elkerülhetetlenül el kell rothadnia, ha eltávolítását mesterségesen késleltetik, amely aránylag hosszú ideig maradhat rothadó állapotban (abban a szerencsétlen esetben, ha az opportunista fekély gyógyítása sokáig elhúzódik), amelyet azonban végül mégiscsak el fognak távolítani.

Schulze-Gaevernitz, a német imperializmus lelkes bálványozója, így kiált fel:

„Ha a német bankvilág vezetése végső fokon egy tucat ember kezében van, akkor ezeknek a tevékenysége már ma jelentősebb a népjólét szempontjából, mint a legtöbb miniszteré" (a bankemberek, miniszterek, nagyiparosok és járadékosok „összefonódásáról" itt előnyösebb megfeledkezni . . .). „. . . Tegyük fel, hogy a kimutatott fejlődési tendenciák teljesen érvényesültek; a nemzet pénztőkéje egyesítve van a bankokban, ezek maguk is kartellszerűen vannak egybekapcsolva, a nemzet befektethető tőkéje értékpapírformát öltött. Akkor megvalósultak Saint-Simon zseniális szavai: »A termelés mai anarchiájának, amely annak a ténynek az eredménye, hogy a gazdasági viszonyok egységes szabályozás nélkül fejlődnek, át kell engednie helyét a termelés megszervezésének. A termelés irányítását nem elszigetelt vállalkozók fogják intézni egymástól függetlenül, az emberek gazdasági szükségleteinek ismerete nélkül, hanem társadalmi intézmény kezébe kerül. A termelést egy olyan központi igazgatási szerv fogja szabályozni, amely a társadalmi gazdaság kiterjedt területét magasabb szempontból tudja áttekinteni és az egész társadalom javát szolgáló módon tudja szabályozni, s ez a termelési eszközöket az arra alkalmas kezekbe fogja adni, nevezetesen gondoskodni fog arról, hogy a termelés és a fogyasztás közt meglegyen az állandó összhang. Vannak intézmények, amelyek a gazdasági tevékenység bizonyos szervezését máris bevonták feladataik körébe: a bankok.« Még messze vagyunk attól, hogy Saint-Simon e szavai valóra váljanak, de már útban vagyunk valóra váltásuk felé: marxizmus, másképpen, mint ahogy Marx elképzelte, de csak formáját tekintve másképpen."[37]

[37] Grundriss der Sozialökonomik. (— A társadalmi gazdaságtan alapvonalai. — *Szerk.*) 146. old.

Szó se róla, Marx szép kis „cáfolata" ez: Marx pontos tudományos elemzésétől visszamegy Saint-Simon megsejtéséig, amely ugyan zseniális sejtelem, de mégiscsak sejtelem.

Lenin Művei. 22. köt. 275—316. old.

A SZOVJETUNIÓ KOMMUNISTA PÁRTJÁNAK PROGRAMJA

ELSŐ RÉSZ

IV. A világkapitalizmus válsága

Az imperializmus a hanyatlás és a pusztulás időszakába lépett. Az egész kapitalista rendszeren, gazdasági és állami rendszerén, politikáján és ideológiáján egyaránt úrrá lett a bomlás feltartóztathatatlan folyamata. Az imperializmus örökre elveszítette az emberiség többsége fölötti hatalmát. Az emberiség történelmi fejlődésének fő tartalmát, fő irányát és fő sajátosságait a szocialista világrendszer, a társadalom szocialista átalakításáért, az imperializmus ellen harcoló erők határozzák meg.

Az első világháborúval és az Októberi Forradalommal elkezdődött a kapitalizmus általános válsága. A második világháború folyamán, valamint a több európai és ázsiai országban végbement szocialista forradalom eredményeképpen kibontakozott a kapitalizmus általános válságának második szakasza. Jelenleg a világkapitalizmus e válság új, harmadik szakaszába lépett. Ennek az új szakasznak az a legfőbb sajátossága, hogy nem világháborúval kapcsolatban bontakozott ki.

A kapitalizmus általános válsága a következőkben nyilvánul meg: mind újabb országok válnak ki a kapitalizmus rendszeréből; gyengülnek az imperializmus pozíciói a szocializmussal folytatott gazdasági versenyben, felbomlik az imperializmus gyarmati rendszere; az állammonopolista kapitalizmus fejlődésével és a militarizmus növekedésével kiéleződnek az imperializmus ellentmondásai; fokozódik a kapitalista gazdaság belső ingatagságá és rothadása, a kapitalizmus egyre kevésbé képes teljesen kihasználni a termelőerőket (a termelés növekedésének lassú üteme, az időszaki válságok, a termelési kapacitások kró-

nikus kihasználatlansága, a krónikus munkanélküliség); fokozódik a munka és a tőke közti harc; nagymértékben kiéleződnek a kapitalista világgazdaság ellentmondásai; példátlanul erősödik a politikai reakció minden vonalon, megtagadják a burzsoá szabadságjogokat és fasiszta, zsarnoki rendszert hoznak létre sok országban; súlyos válságban van a burzsoázia politikája és ideológiája.

Az imperializmusban erőteljesen fejlődik az állammonopolista kapitalizmus. A monopóliumok kialakulása és növekedése következtében az állam a finánccoligarchia érdekében közvetlenül beavatkozik a kapitalista újratermelés folyamatába. A burzsoá állam a finánccoligarchia érdekében különféle szabályozó intézkedéseket léptet életbe, felhasználja egyes gazdasági ágak államosítását. A világháborúk és a gazdasági válságok, a militarizmus és a politikai megrázkódtatások meggyorsították a monopolkapitalizmus állammonopolista kapitalizmussá fejlődését.

A finánctőke nyomása szakadatlanul erősödik. A társadalmi termelés túlnyomó részét saját kezükben összpontosító gigászi monopóliumok uralkodnak a nemzet élete fölött. A milliárdosok és a milliomosok egy csoportja ellenőrzés nélkül rendelkezik a kapitalista világ egész gazdaságával, és önző haszonlesésből egész nemzetek életével kalmárkodik. A finánccoligarchia mesébe illő módon gazdagodik. Az állam a monopolista burzsoázia ügyeit intéző bizottsággá válik. Rendkívüli mértékben fokozódik az egész gazdasági élet bürokratizálódása. A monopóliumok további gazdagodása, a munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító harcok elnyomása, a kapitalista rendszer megmentése és az agresszív háború kirobbantása céljából az állammonopolista kapitalizmus egységes mechanizmusában egyesíti a monopóliumok erejét az állam erejével.

A jobboldali szocialisták és a revizionisták már-már szocializmusnak próbálják feltüntetni az állammonopolista kapitalizmust. Az élet azonban leleplezi ezt a hazugságot. Az állammonopolista kapitalizmus nem változtatja meg az imperializmus természetét. Nemcsak hogy nem változtat az alapvető osztályoknak a társadalmi termelés rendszerében elfoglalt helyzetén, hanem ellenkezőleg, még el is mélyíti a munka és a tőke, a nemzet többsége és a monopóliumok közötti szakadékot. A kapitalista gazdaság állami szabályozására irányuló kísérletek nem képesek kiküszöbölni a konkurrenciát és a termelés anarchiáját, nem

tudják biztosítani a gazdaság tervszerű fejlődését társadalmi méretekben, mert a termelés alapja a tőkéstulajdon és a bérmunka tőkés kizsákmányolása marad. A mai kapitalista gazdaság fejlődésének egész menete szertefoszlatta a „válság nélküli" és az „irányított" kapitalizmusról szóló burzsoá elméleteket. A kapitalista rendszer erősítése helyett, amire a burzsoázia számít, az állammonopolista kapitalizmus még jobban kiélezi a kapitalizmus ellentmondásait, s alapjáig megrendíti a kapitalizmust — ez az állammonopolista kapitalizmus dialektikája. Az állammonopolista kapitalizmus a szocializmus legteljesebb anyagi előkészítése.

Az imperializmus fejlődésének új jelenségei igazolják az utolsó szakaszába jutott kapitalizmus fő törvényszerűségeiről, a kapitalizmus rothadásának fokozódásáról szóló lenini következtetések helyességét. Ez a rothadás nem jár együtt a termelőerők teljes pangásával, megbénulásával, s nem zárja ki a kapitalista gazdaság növekedését egyes időszakokban, egyes országokban, de egészében véve a kapitalizmus mindinkább gúzsba köti a modern termelőerők fejlődését. Az emberiség az egyik leghatalmasabb tudományos és technikai forradalom időszakába lép, amely az atomenergia hasznosításában, a világűr meghódításában, a kémiának, a termelés automatizálásának fejlődésében, a tudomány és a technika sok más nagyszerű vívmányában fejeződik ki. A kapitalizmus termelési viszonyai azonban túlságosan szűkek a tudományos és technikai forradalom számára. Csak a szocializmus képes ezt a forradalmat végheż vinni és gyümölcseit a társadalom érdekében hasznosítani.

A technikai haladás a monopoltőke uralmának viszonyai között a munkásosztály ellen fordul. A monopóliumok új formákban fokozzák a munkásosztály kizsákmányolását. A kapitalista automatizálás a betevő falattól üti el a munkást — növekszik a munkanélküliség és hanyatlik az életszínvonal. A technikai haladás a kistermelők újabb és újabb rétegeit taszítja a mélybe. Az imperializmus a technikai haladást elsősorban katonai célokra használja fel, az emberi elme vívmányait az emberiség ellen fordítja. Amíg létezik az imperializmus, az emberiség nem lehet nyugodt jövője felől.

A mai kapitalizmus rendkívül kiélezte a *piacproblémát*. Az imperializmus képtelen megoldani ezt a problémát, mert a kapitalizmusban a dolgozók vásárlóképessége törvényszerűen el-

marad a termelés növekedése mögött. Az imperializmus hátráltatja az elmaradott országok ipari fejlődését is. A gyorsabban fejlődő termelési lehetőségekhez képest a kapitalista világpiac viszonylag szűkül. Feldarabolják a legkülönfélébb vámhatárok és sorompók, zárt valuta- és pénzügyi övezetekre tagozódik. Az imperializmus táborában éles konkurrenciaharc folyik az értékesítési piacokért, a tőkebefektetési területekért, a nyersanyagforrásokért. Ez a harc már csak azért is éleződik, mert a kapitalizmus uralmi területe nagymértékben összeszűkült.

Végső fokon a monopoltőke a termelés fejlődésének olyan *lassú ütemére* kárhoztatja a burzsoá társadalmat, amely számos országban alig előzi meg a lakosság számának növekedését. A termelési kapacitások jelentékeny részét nem használják ki teljesen, s közben az üzemek kapuin kívül munkanélküliek millióí sorakoznak. Mesterségesen korlátozzák a mezőgazdasági termelést, noha világszerte milliók éheznek. Az emberek nélkülözik az anyagi javakat, miközben az imperializmus háborúk előkészítésére fecsérli az anyagkészleteket és a társadalom munkájának termékeit.

A kapitalista világgazdaság válságát elmélyíti a kapitalista rendszernek az országok nagy csoportjában bekövetkezett felszámolása, a szocialista világrendszer gazdaságának fejlődése, a gyarmati rendszer felbomlása és a régi gyarmattartó birodalmak összeomlása, a felszabadult országok gazdaságában egykor kialakított gyarmati struktúra felszámolásának megkezdése, a felszabadult országok és a szocialista világrendszer közti gazdasági kapcsolatok bővülése.

Az állammonopolista kapitalizmus hallatlanul erősíti a militarizmust. Az imperialista államok békeidőben is óriási fegyveres erőket tartanak fenn. A katonai kiadások az állami költségvetéseknek mind nagyobb hányadát emésztik fel. Az imperialista államok militarista, katonai-rendőri államokká válnak; a militarizálás teljesen áthatja a társadalom életét.

A militarizmus a monopolista burzsoázia egyes csoportjainak gazdagodását eredményezi, de kimeríti a nemzeteket, tönkreteszi az adók, a fokozódó infláció és drágaság terhét nyögő népeket. Az imperializmus egyetlen emberöltő alatt két pusztító világháború örvényébe taszította az emberiséget. Az imperialisták az első világháborúban 10 millió embert megöltek és 20 milliót megnyomorítottak. A második világháború csaknem 50 millió

emberéletet követelt. Ezekben a háborúkban egész országokat pusztítottak el, városok és falvak ezreit rombolták le, sok nemzedék munkájának eredményeit semmisítették meg. Az imperialisták által tervezett újabb háború eddig soha nem látott áldozatokat követelne, s minden eddiginél nagyobb pusztulást hozna az emberiségre. Ennek a háborúnak már az előkészítése is sok millió embernek szenvedést és nélkülözést okoz.

A mai kapitalista állam a termelőerők fejlődésében, a munka társadalmasításában elért haladást a monopóliumok érdekében sajátítja ki.

A monopoltőkés burzsoázia a termelési folyamat szempontjából fölösleges, haszontalan vadhajtás a társadalom testén. A gyárakat és az üzemeket fizetett igazgatók, mérnökök és technikusok irányítják. A monopolisták lakájaikkal együtt élősdi életet élnek, s a proletárok és a parasztok munkájával létrehozott nemzeti jövedelem jelentékeny részét emésztik fel.

A forradalomtól való félelem, a szocialista országok sikerei, a munkásmozgalom nyomása arra kényszerítik a burzsoáziát, hogy részleges engedményeket tegyen a munkabér, a munkakörülmények, a társadalombiztosítás tekintetében. De a növekvő drágaság és infláció lépten-nyomon megsemmisíti ezeket az engedményeket. A munkabér elmarad a munkásnak és családjának anyagi, kulturális és szociális szükségletei mögött, amelyek a társadalom fejlődésével együtt növekednek. Még a fejlett kapitalista országok kis csoportjában elért viszonylag magas életszínvonal is az ázsiai, afrikai és latin-amerikai népek kifosztásán, az egyenlőtlen cserén, a női munka megkülönböztetésén, a négerek és a bevándorolt munkások kegyetlen elnyomásán, valamint a hazai dolgozók kizsákmányolásának fokozásán alapul. A „teljes foglalkoztatottságról" szóló burzsoá dajkamese arcátlan csúfolódásnak bizonyult, hiszen a munkásosztály állandóan szenved a tömeges munkanélküliségtől, a létbizonytalanságtól. A munkásosztály ért ugyan el bizonyos sikereket gazdasági harcában, de egészében véve helyzete a kapitalista világban rosszabbodik.

A kapitalizmus kifejlődése végérvényesen szertefoszlatta a kisparaszti gazdaság stabilitásáról szóló meséket. A monopóliumok elfoglalták az uralkodó pozíciókat a mezőgazdaságban is. A farmerek és a parasztok millióit elűzik földjükről, gazdaságukat pedig elárverezik. A kisgazdaság a parasztok hihetetlen

nélkülözése, a legszükségesebb javakról való lemondása és az erejét meghaladó munkája árán tartja fenn magát. A parasztság a növekvő adók és adósságok terhe alatt nyög. Az agrárválságok mindinkább tönkreteszik a falut. A gyarmati és a függő országok parasztságának hihetetlen nélkülözés és nyomor az osztályrésze, rájuk kettős járom — a földbirtokosok és a monopolista burzsoázia járma — nehezedik.

A monopóliumok tönkreteszik a városi kistulajdonosokat is. A kisipari termelés elpusztul. Az ipari és kereskedelmi kisvállalatok mindenestül a monopóliumoktól függnek.

Az élet teljességgel igazolta azt a marxista tételt, hogy a kapitalista társadalomban fokozódik a proletarizálódás. A kisajátított tömegek számára nincs más út a tulajdon megszerzésére, mint a termelési eszközök társadalmi tulajdonának megteremtése forradalmi úton, vagyis az egész nép tulajdonává változtatása.

A kapitalizmus fejlődésének egyenlőtlensége megváltoztatja az államok közötti erőviszonyokat, és kiélezi ellentéteiket. Az imperializmus gazdasági, majd pedig politikai és katonai központja Európából az Egyesült Államokba tevődött át. A háborús profit és a fegyverkezési hajsza táplálékán hájasra hizlalt amerikai monopoltőke megkaparintotta a fő nyersanyagforrásokat, értékesítési piacokat és tőkebefektetési területeket, egy sajátos gyarmatbirodalmat teremtett, s a legnagyobb *nemzetközi kizsákmányoló* lett. A szabadság és a demokrácia hamis lobogójával takarózva, az amerikai imperializmus a valóságban *a nemzetközi csendőr* szerepét tölti be, támogatja a reakciós diktatórikus rendszereket, az elrothadt monarchiákat, fellép a demokratikus, forradalmi átalakításokkal szemben, agressziót szervez a függetlenségükért harcoló népek ellen.

Az Egyesült Államok monopolista burzsoáziája a nemzetközi reakció fő támasza. Az amerikai monopolista burzsoázia vállalta magára a kapitalizmus „megmentőjének" szerepét. Az Egyesült Államok pénzmágnásai az imperialisták „szentszövetségét" tákolják össze, s agresszív katonai tömböket alakítanak. A tőkés világ legfontosabb pontjain amerikai csapatok és katonai támaszpontok vannak.

Az élet azonban az amerikai imperializmus világuralmi igényeinek teljes tarthatatlanságát bizonyítja. Az imperializmus képtelen volt megakadályozni a szocialista és a nemzeti felsza-

badító forradalmakat. Az amerikai imperializmusnak az atomfegyver monopóliumához fűzött számításai összeomlottak. Az Amerikai Egyesült Államok nem tudta megtartani a kapitalista világ gazdaságában elfoglalt helyét, bár továbbra is a kapitalista világ fő gazdasági, pénzügyi és katonai ereje. Az Egyesült Államok — a legerősebb kapitalista hatalom — túljutott fejlődésének csúcspontján és a hanyatlás szakaszába lépett. Az olyan imperialista államok is, mint Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Japán elvesztették egykori hatalmukat.

A mai világ fő ellentéte — a szocializmus és az imperializmus közti ellentét — nem küszöböli ki a tőkés világot marcangoló mély ellentéteket. Az Egyesült Államok égisze alatt létrehozott agresszív katonai tömbök lépten-nyomon válságba kerülnek. Az „egyesülés", a piacprobléma enyhítésének jelszavával létrehozott nemzetközi állammonopolista szervezetek a valóságban a tőkés világpiac újrafelosztásának új formái, s éles súrlódások és konfliktusok tűzfészkeivé válnak.

Súlyosbodnak a vezető imperialista hatalmak közötti ellentétek. A második világháborúban legyőzött imperialista államok gazdaságának helyreállítása az imperialista vetélkedés és konfliktusok régi gócainak újjáéledését és új gócok keletkezését eredményezi. Különösen kiéleződnek az angol—amerikai, az amerikai—francia, a francia—nyugatnémet, az amerikai—nyugatnémet, az angol—nyugatnémet, a japán—amerikai és más ellentétek. Az imperializmus táborában elkerülhetetlenül újabb ellentétek fognak keletkezni és kiéleződni.

Az amerikai monopóliumok, angol és francia szövetségeseikkel együtt, nyíltan segítik a nyugatnémet imperializmust, amely cinikusan revansista, hódító célokat hirdet, s háborút készít elő a szocialista államok és más európai országok ellen. Európa szívében újra létrehozzák az agresszió veszedelmes tűzfészkét, amely fenyegeti a békét és minden nép biztonságát. A Távol-Keleten az amerikai monopóliumok új életre keltik a másik veszedelmes háborús tűzfészket, a velük szemben bizonyos fokig függő helyzetben levő japán militarizmust, amely az ázsiai népeket, elsősorban a szocialista államokat fenyegeti.

Az imperialista hatalmak kis csoportjának érdekei ellentétesek valamennyi többi ország, minden nép érdekeivel. Az imperialista államokat és a nemzeti függetlenségüket már kivívott,

illetve a felszabadulásukért harcoló országokat kibékíthetetlen ellentét választja el egymástól.

A mai kapitalizmus az egész emberiség létérdekeinek és haladó törekvéseinek ellensége. A kapitalizmus az embernek ember által való kizsákmányolásával, soviniszta és fajgyűlölő ideológiájával, a lényegéhez tartozó erkölcsi hanyatlásával, a spekuláció, a korrupció és a bűnözés tobzódásával bomlasztja a társadalmat, a családot, züllesztí az embert.

A burzsoá rendszer a szabadság, egyenlőség és testvériség csábító jelszavával született. Ám a burzsoázia ezeket a jelszavakat csak arra használta fel, hogy kiszorítsa a feudális nemességet, hatalomra jusson. Egyenlőség helyett a társadalmi és a gazdasági egyenlőtlenség új, rendkívül mély szakadéka alakult ki. Nem testvériség, hanem elkeseredett osztályharc uralkodik a burzsoá társadalomban.

A monopoltőke egyre nyilvánvalóbban mutatja meg reakciós, antidemokratikus mivoltát. Még az egykori polgári demokratikus szabadságjogokat sem tűri meg, bár képmutató módon hirdeti azokat. A korábbiakhoz képest a történelmi fejlődés mai szakaszában a burzsoázia számára egyre nehezebbé válik az egyenlőség és a szabadság jelszavának hirdetése. A nemzetközi munkásmozgalom fellendülése korlátozza a finánctőke manőverezési lehetőségeit, s ma már a finánctőke sem a régi jelszavakkal, sem a munkásbürokrácia megvesztegetésével nem képes elfojtani a tömegek forradalmi érzelmeit, nem tud megbirkózni a kérlelhetetlenül növekvő forradalmi imperialistaellenes mozgalommal.

Az anyagi eszközök teljes megkaparintása után a monopoltőke senkivel sem osztja meg a politikai hatalmat, hanem bevezeti a diktatúrát: a kisebbség diktatúráját a többség fölött, a tőkés monopóliumok diktatúráját a társadalom fölött. Az imperializmus ideológusai hazug jelszavakkal leplezik a monopoltőke diktatúráját, s az imperialista államokat a „szabad világ" országainak nyilvánítják, mindenfajta diktatúra ellenségeinek tüntetik fel magukat. A valóságban viszont a szabadság az imperialista világban csak azt jelenti, hogy a monopóliumok szabadon zsákmányolják ki nemcsak saját országaik munkásosztályát, dolgozó népét, hanem mindazon országok munkásosztályát és dolgozóit, amelyek a monopóliumok vaspatája alá kerülnek.

A burzsoázia nagy hangon reklámozza választási rendszeré-

nek állítólagos demokratikus jellegét, s különösen azzal kérkedik, hogy a burzsoá országokban sok párt van, és a választásokon sok jelöltet lehet állítani. A valóságban viszont a monopoltőkések megfosztják a néptömegeket attól a lehetőségtől, hogy kifejezzék akaratukat és megválasszák érdekeik igazi védelmezőit. A monopoltőkések a rendelkezésükre álló hatékony eszközökkel — a tőke, a sajtó, a rádió, a mozi, a televízió, a szakszervezetekbe és más tömegszervezetekbe küldött ügynökeik segítségével — becsapják a néptömegeket és ráerőszakolják a választókra saját jelöltjeiket. A különböző burzsoá pártok rendszerint az uralkodó burzsoáziának csak különböző frakciói.

A burzsoázia diktatúrája a választók akaratának durva sárbatiprásában is megnyilvánul. Amikor a burzsoázia látja, hogy a dolgozók — alkotmányos jogaikkal élve — érdekeik jelentős számú védelmezőjét választhatják be a törvényhozó szervekbe, minden teketória nélkül felrúgja a választójogi rendszert, önkényesen korlátozza a dolgozók képviselőinek számát a parlamentben. A fináncoligarchia fasiszta rendszert teremt, s minden reményét mint utolsó mentsvárba, a hadseregbe, a rendőrségbe, a csendőrségbe veti, amely megvédheti a nép haragjától különösen akkor, amikor a dolgozó tömegek megpróbálnak élni akár csak megnyirbált demokratikus jogaikkal, meg akarják védeni érdekeiket és véget akarnak vetni a monopóliumok mindenhatóságának. Bár a fékevesztett német és olasz fasizmus csúfosan megbukott, a fasiszta rendszer egyes országokban még fennmaradt, több országban pedig új formában újjászületik.

Így tehát az imperialista világrendszert mély és éles ellentétek marcangolják. A munka és a tőke közti antagonizmus, a nép és a monopóliumok közti ellentétek, a fokozódó militarizmus, a gyarmati rendszer felbomlása, az imperialista országok közti ellentétek, a fiatal nemzeti államok és a régi gyarmattartó hatalmak közötti konfliktusok és ellentétek, legfőképpen a világszocializmus rohamos növekedése — megannyi olyan tényező, amely aláássa és rombolja az imperializmust, annak gyengülésére és pusztulására vezet.

A monopolista burzsoázia még nukleáris fegyverrel sem tudja elhárítani a történelmi fejlődés kérlelhetetlen menetét. Az emberiség megismerte a kapitalizmus igazi ábrázatát. Az emberek százmilliói látják, hogy a kapitalizmus a gazdasági anarchiának és az időszaki válságoknak, a krónikus munkanélküliségnek és

a tőkegnyomornak, a termelőerők lelkiismeretlen pazarlásának rendje, amely állandóan háborúkkal fenyeget. Az emberiség nem akar megbékülni és nem is békül meg az önmagát történelmileg túlélt kapitalista rendszerrel.

Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó
1962. 730—739. old

A BÉKÉÉRT, A NEMZETI FÜGGETLENSÉGÉRT, A DEMOKRÁCIÁÉRT, A SZOCIALIZMUSÉRT

A KOMMUNISTA ÉS MUNKÁSPÁRTOK NYILATKOZATA

Egyhangúlag elfogadták az 1960 novemberi moszkvai értekezleten

A kommunista és munkáspártok képviselői Értekezletükön megtárgyalták a jelenlegi nemzetközi helyzet, valamint a békéért, a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért és a szocializmusért folyó további harc időszerű kérdéseit.

Az Értekezlet részvevői egyetértenek a megtárgyalt kérdésekben. A kommunista és munkáspártok egyöntetűen megerősítik hűségüket az 1957-ben elfogadott Nyilatkozathoz és Békekiáltványhoz. Az alkotó marxizmus—leninizmus e programjellegű okmányai meghatározták a nemzetközi kommunista mozgalom elvi álláspontját korunk legfontosabb kérdéseiben, és óriási mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a kommunista és munkáspártok egyesítsék erőfeszítéseiket a közös célokért vívott harcban. E dokumentumok továbbra is harci zászlóul és a cselekvés vezérfonalául szolgálnak az egész nemzetközi kommunista mozgalom számára.

Az elmúlt három év eseményei igazolták a Nyilatkozatban és a Békekiáltványban a nemzetközi helyzetről és a világ fejlődésének távlatairól adott elemzés helyességét, az alkotó marxizmus—leninizmus nagy tudományos erejét és hatékony szerepét.

Az elmúlt három év fő eredménye — a szocialista világrendszer hatalmának és nemzetközi befolyásának rendkívül gyors növekedése, a nemzeti felszabadító mozgalom csapásai következ-

tében a gyarmati rendszer fokozódó felbomlása, az osztályharc fokozódása a tőkésországokban, a kapitalista világrendszer további hanyatlása és bomlása. A világ küzdőterén mindinkább megnyilvánul a szocializmus erőinek fölénye az imperializmussal szemben, a béke erőinek fölénye a háború erőivel szemben.

Az imperializmus azonban tartani próbálja hadállásait, s ezért szabotálja a leszerelést, folytatni és minden módon élezni igyekszik a hidegháborút, konokul folytatja új világháború előkészítését. Az élet ezért parancsolóan megköveteli, hogy a szocialista országok, a nemzetközi munkásosztály, a nemzetközi imperialistaellenes mozgalom, valamennyi békeszerető állam, az összes békeharcosok egyre szorosabban egyesítsék erőfeszítéseiket és határozott akciókat indítsanak a háború elhárítása és az emberek békés életének biztosítása érdekében. Az élet parancsolóan megköveteli, hogy minden forradalmi erő tömörüljön még szorosabb egységbe az imperializmus ellen, a nemzeti függetlenségért, a szocializmusért vívott harcban.

I

Korunk — amelynek fő tartalma a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal elkezdődött átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba — a két ellentétes társadalmi rendszer harcának korszaka, szocialista és nemzeti felszabadító forradalmak korszaka, az imperializmus összeomlásának és a gyarmati rendszer felszámolásának, egyre több nép szocialista útra térésének, a szocializmus és a kommunizmus világméretű diadalának korszaka.

Korunk fő jellegzetessége, hogy a szocialista világrendszer az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezőjévé válik.

Az utóbbi évtizedek folyamán az új és a régi világ hatalmas összecsapásaiban bebizonyosodott a szocializmus ereje és legyőzhetetlensége. Csődöt mondtak az imperializmusnak és rohamcsapatának — a fasizmusnak — azok a kísérletei, hogy háborúval feltartóztassák a történelmi fejlődés menetét. Az imperializmus képtelennek bizonyult arra, hogy gátat vessen a szocialista forradalmaknak Európában és Ázsiában. A szocializmus világrendszerré vált. Az imperializmus kísérleteket tett, hogy fékezze a szocialista államok gazdasági fejlődését. E tervei meghiúsultak. Az imperializmus mindent elkövetett, hogy fenntartsa a gyarmati rabszolgaság rendszerét. Ez a rendszer azon-

ban összeomlóban van. A szocialista világrendszer erősödésével a nemzetközi viszonyok mind határozottabban a függetlenségért, a demokráciáért és a szociális haladásért küzdő népek javára változnak meg.

Az emberi társadalom történelmi fejlődésének fő tartalmát, fő irányvonalát és fő sajátosságait korunkban a szocialista világrendszer, azok az erők határozzák meg, amelyek az imperializmus ellen, a társadalom szocialista átalakításáért harcolnak. Az imperializmus semmiféle erőlködése nem állíthatja meg a történelem előrehaladását. Létrejöttek a szocializmus további döntő győzelmének szilárd előfeltételei. A szocializmus teljes győzelmét nem lehet feltartóztatni.

A társadalmi fejlődés menete igazolja Leninnek azt a jövendölését, hogy a győztes szocializmus országai főleg a gazdasági építéssel gyakorolnak befolyást a világforradalom fejlődésére. A szocializmus páratlan alkotó sikereket ért el a termelésben, a tudományban és a technikában, az emberek olyan új, szabad közösségének megteremtésében, amely mind nagyobb mértékben biztosítja anyagi és szellemi szükségleteik kielégítését. Közeleg az idő, amikor a szocializmus a világ ipari és mezőgazdasági termelésében is az első helyre nyomul. A kapitalizmus vereséget fog szenvedni az emberi tevékenység döntő területén — az anyagi termelésben.

A szocialista rendszer erősödése és fejlődése mind nagyobb befolyást gyakorol a kapitalista országok népeinek harcára. A szocialista világrendszer példájának erejével forradalmasítja a tőkésvilág dolgozóinak tudatát, lelkesíti őket a kapitalizmus elleni harcra, óriási mértékben megkönnyíti e harc feltételeit. A tőkésországokban gyarapodnak és izmosodnak azok a belső erők, amelyek arra hivatottak, hogy megvédjék a békét és a nemzeti függetlenséget, biztosítsák a demokrácia diadalát, a szocializmus győzelmét.

A kapitalista világrendszert áthatja a hanyatlás és bomlás mélyreható folyamata. Az imperializmus ellentmondásai meggyorsították a monopolkapitalizmusnak állammonopolista kapitalizmusba való átnövését. Az állammonopolista kapitalizmus erősítve a monopóliumoknak a nemzet élete feletti hatalmát, a monopóliumok és az állam erejét egységes mechanizmussá egyesíti abból a célból, hogy megmentse a tőkésrendszert, és maximálisan növelje az imperialista burzsoázia profitját a munkás-

osztály kizsákmányolása és a lakosság széles rétegeinek kifosztása útján.

Nincs azonban olyan eszköz, amelynek segítségével a monopolista burzsoázia meg tudná menteni a kapitalizmust. A monopóliumok maroknyi csoportjának érdeke kibékíthetetlen ellentétben van az egész nemzet érdekeivel. A kapitalista társadalom osztály- és nemzeti ellentétei, belső és külső ellentmondásai a végsőkig kiéleződtek. Azok a kísérletek, hogy a kapitalizmus rothadt pilléreit militarizmussal támasszák meg, csak még jobban elmélyítik ezeket az ellentéteket.

A kapitalista világban még sohasem volt ennyire éles a termelőerők és a termelési viszonyok összeütközése. A kapitalizmus mindjobban gátolja a modern tudomány és technika vívmányainak a társadalmi haladás érdekében való felhasználását. Az emberi lángész felfedezéseit az emberiség ellen fordítja, pusztító háború borzalmas eszközeivé akarja változtatni.

Fokozódik a tőkés gazdaság ingatagsága. Jóllehet, egyes tőkésországokban a termelés kisebb-nagyobb mértékben növekszik, a kapitalizmus ellentétei szakadatlanul éleződnek mind az egyes országokban, mind nemzetközileg. Noha még a nemrég lezajlott gazdasági válság minden következményét sem tudták leküzdeni, több tőkésországot máris újabb gazdasági megrázkódtatás fenyeget. Egyre fokozódik a kapitalista termelés anarchikus jellege. Eddig nem látott mértékben fokozódik a tőkekoncentráció, növekszik a monopóliumok profitja és extraprofitja. A monopoltőke új formákban, mindenekelőtt a munka intenzitásának növelésével, mérhetetlenül fokozta a munkásosztály kizsákmányolását. Az automatizálás és az „ésszerűsítés" a kapitalizmus viszonyai között újabb szenvedéseket zúdít a dolgozókra. Egyes országokban a munkásosztály csak szívós harc árán tudta kicsikarni számos, életbe vágó követelésének kielégítését. Mégis, sok kapitalista országban az életszínvonal ma is alacsonyabb a háború előttinél. A burzsoázia ígéretei ellenére csak egyes kapitalista országokban és csak ideiglenesen valósították meg a teljes foglalkoztatottságot. A monopóliumok mindenhatósága mind nagyobb mértékben sérti a nagy paraszti tömegek és a kiterjedt kis- és középpolgári rétegek érdekeit. A kapitalista országokban, beleértve a legfejlettebb országok egyikét-másikát is, még mindig vannak, sőt, növekszenek is a gaz-

daságilag gyengén fejlett vidékek, ahol a tömegek nyomora különösen súlyos.

Mindez ismét megcáfolja a burzsoá ideológusok és a revizionisták hazug koholmányait, amelyek szerint a jelenkori kapitalizmus állítólag „népi kapitalizmussá" változott, megteremtette az úgynevezett „általános jólét államát", amely képes leküzdeni a termelés anarchiáját és a gazdasági válságokat, s biztosíthatja valamennyi dolgozó jólétét.

A kapitalizmus fejlődésének egyenlőtlensége miatt folytonosan változnak az imperialista államok közti erőviszonyok. Minél jobban szűkül az imperialista uralom területe, annál élesebben jelentkeznek az ellentétek az imperialista hatalmak között. Rendkívül kiéleződött a piac problémája. Az „integráció" jelszavával létrehozott újabb államközi szervezetek gyakorlatilag az imperialista országok közti ellentétek és a közöttük folyó harc kiéleződésére vezetnek; e szervezetek újabb formái annak, hogy a hatalmas tőkés egyesülések megosztozzanak a kapitalista világpiacon, s az erősebb imperialista államok behatoljanak gyengébb partnereik gazdaságába.

A kapitalizmus rothadása a legnagyobb erővel a mai imperializmus vezető országában, az Egyesült Államokban nyilvánul meg. Az Egyesült Államok monopoltőkéje immár szemmel láthatóan képtelen a meglevő termelőerők kihasználására. A fejlett tőkésországok közül a leggazdagabb, az Amerikai Egyesült Államok, a különösen nagyfokú, krónikus munkanélküliség országa lett. Az Egyesült Államokban állandó jelenség az ipari kapacitás fokozódó kihasználatlansága. Noha a dolgozók életszínvonalának csökkentése árán roppant mértékben növelik a katonai költségvetési előirányzatot, a termelés növekedésének üteme a háború utáni években lassul, alig gyorsabb a lakosság növekedésénél. Gyakoribbak lettek a túltermelési válságok. A kapitalizmus legfejlettebb ipari országa a legtorzabb militarizált gazdaság országává vált. Az Amerikai Egyesült Államok az összes tőkésországoknál több kincset sajtol ki az ázsiai és különösen a latin-amerikai országokból, gátolva ezeknek az országoknak a fejlődését. Fokozódik az amerikai tőke behatolása Afrikába. *Az amerikai imperializmus a legnagyobb nemzetközi kizsákmányolóvá vált.*

Az amerikai imperializmus igyekszik uralma alá vetni számos országot, s ennek fő eszközeként a katonai tömbök és a

gazdasági „segély" politikáját használja fel. Megsérti a fejlett kapitalista országok szuverenitását is. A fejlett kapitalista országok uralkodó monopoltőkés burzsoáziája, mely szövetségre lépett az amerikai imperializmussal, feláldozza saját országa szuverenitását, arra számítva, hogy az amerikai imperialisták támogatásával elnyomhatja a felszabadulásért küzdő forradalmi erőket, megfoszthatja a dolgozókat a demokratikus szabadságjogoktól, megakadályozhatja a néptömegeknek a szociális haladásért folytatott harcát. Az amerikai imperializmus bevonja ezeket az országokat a fegyverkezési hajszába, az újabb agresszív háború előkészítésének politikájába, valamint a szocialista és a semleges államok elleni felforgató tevékenységbe.

A kapitalista rendszer pillérei olyannyira elkorhadtak, hogy az uralkodó imperialista burzsoázia sok országban már képtelen egyedül szembeszállni a demokrácia és a haladás növekvő és tömörülő erőivel. Az imperialisták, élükön az Egyesült Államokkal, katonai-politikai szövetségekbe tömörülnek, hogy közösen harcoljanak a szocialista tábor ellen, közösen fojtsák el a nemzeti felszabadító mozgalmat, a munkásmozgalmat és a szocialista mozgalmat. *Az utóbbi években a nemzetközi események menete sok új bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy az amerikai imperializmus a világreakció fő támasza, nemzetközi csendőr, az egész világ népeinek ellensége.*

Az Amerikai Egyesült Államok által létrehozott katonai tömbök rendszerét gyengíti egyrészt a tömbök tagállamai közti harc, másrészt a tömegeknek a katonai tömbök felszámolásáért vívott küzdelme. Az amerikai imperialisták igyekszenek megerősíteni az agresszív tömböket, ami a tömegek még erősebb ellenállását idézi elő Az Egyesült Államok ma is legfőbb gazdasági, pénzügyi és katonai ereje a mai imperializmusnak, bár részaránya a tőkésvilág gazdaságában csökken. Az angol és a francia imperialisták szívósan harcolnak állásaik megvédéséért. Visszanyerték hatalmukat és fokozzák terjeszkedésüket a nyugatnémet és a japán monopóliumok, amelyek szoros kapcsolatban állnak az amerikai monopóliumokkal. A nyugatnémet monopóliumok a maguk imperialista politikáját érvényesítve, mind tevékenyebben törekszenek a fejletlen országok kizsákmányolására.

A népek mind elszántabb harcra kelnek az imperializmus ellen. Óriási küzdelem fejlődik ki a munka és a tőke, a demokrácia és a reakció, a szabadság és a kolonializmus erői között.

A mélységesen népi kubai forradalom győzelme nagyszerű példává vált a latin-amerikai népek számára. Afrikában leküzdhetetlen erővel kibontakozott a gyarmatosítás elleni mozgalom a szabadságért és a nemzeti függetlenségért. Siker koronázta az imperialistaellenes nemzeti felkelést Irakban. Japánban kibontakozott a néptömegek hatalmas mozgalma a japán—amerikai katonai szövetség ellen, a békéért, a demokráciáért és a nemzeti függetlenségért. A dolgozók harci eltökéltségéről tanúskodnak Olaszországban a néptömegeknek a demokrácia védelmében szervezett megmozdulásai. Fokozódik a harc a demokráciáért, az egyszemélyi hatalom reakciós rendszere ellen Franciaországban. A munkások nagy sztrájkjai bontakoztak ki az Egyesült Államokban, Argentínában, Uruguayban, Chilében, Indiában, Angliában, Kanadában, Belgiumban és más kapitalista országokban. Az Egyesült Államokban kezdenek tömegessé válni a néger nép megmozdulásai életbe vágó jogaiért. Fokozódik a nemzeti erőknek a fasiszta diktatúra elleni összefogására irányuló törekvése Spanyolországban és Portugáliában, erősödik a demokratikus mozgalom Görögországban. Megdöntötték a zsarnoki katonai rendszereket Kolumbiában, Venezuelában; csapást mértek a nyíltan amerikabarát bábkormányokra Dél-Koreában és Törökországban.

Dél-Vietnamban és Laoszban fejlődik az amerikai imperialisták és szekértolóik ellen irányuló nemzeti demokratikus mozgalom. Az indonéz nép felszámolja országában az imperialisták fennmaradt gazdasági pozícióit, különösen a holland gyarmatosítók pozícióit. Terjed és minden földrészt felölel a tömegek békemozgalma. Mindez szemmel látható bizonyítéka annak, hogy az imperialistaellenes, a nemzeti felszabadító, a háborúellenes küzdelem és az osztályharc hullámai mind magasabbra csapnak.

A szocializmus diadala Európa és Ázsia országainak nagy csoportjában, amely felöleli az emberiség egyharmadát; a szocializmusért harcoló erők nagyarányú növekedése világszerte, és az imperializmus pozícióinak állandó gyengülése a szocializmussal folytatott gazdasági versenyben; a nemzeti felszabadító harc újabb óriási fellendülése és a gyarmati rendszer állandóan gyorsuló felbomlása; az egész tőkés gazdasági világrendszer ingatagságának fokozódása; a kapitalizmus ellentéteinek kiéleződése az állammonopolista kapitalizmus fejlődése és a militarizmus növekedése következtében; a monopóliumok és az egész nemzet

érdekei közötti ellentétek elmélyülése; a polgári demokrácia korlátozása, a tekintélyuralmi és fasiszta kormányzási módszerek alkalmazásának tendenciája, a burzsoá politika és ideológia súlyos válsága annak tanúsága, hogy új szakasz következett be a kapitalizmus általános válságának fejlődésében. Ennek a szakasznak az a sajátossága, hogy nem világháborúval kapcsolatban alakult ki, hanem a két rendszer versenye és harca, az erőviszonyoknak a szocializmus javára való mind nagyobb megváltozása, az imperializmus valamennyi ellentétének fokozott kiéleződése közepette alakult ki, olyan viszonyok között, amikor a békeszerető erőknek a békés egymás mellett élés megvalósításáért és megszilárdításáért vívott sikeres harca meggátolta az imperialistákat abban, hogy agresszív cselekedeteikkel megzavarják az általános békét, olyan viszonyok között, amikor fellendülőben van a nagy néptömegek harca a demokráciáért, a nemzeti felszabadulásért és a szocializmusért.

Az imperialista elnyomás és kizsákmányolás ellen összefognak az összes forradalmi erők. A szocializmust és a kommunizmust építő népek, a munkásosztály forradalmi mozgalma a tőkésországokban, az elnyomott népek nemzeti felszabadító harca és általában a demokratikus mozgalmak — korunknak mindezek a hatalmas erői az imperialista világrendszert aláásó és romboló egyetlen áradattá olvadnak össze. Korszakunk középpontjában a nemzetközi munkásosztály és legfőbb műve, a szocialista világrendszer áll. Ezek a zálogai annak, hogy a békéért, a demokráciáért, a nemzeti felszabadulásért, a szocializmusért és az emberiség haladásáért folyó harcot győzelem koronázza.

II

A szocialista világrendszer fejlődésének új szakaszába lépett. A Szovjetunió sikeresen folytatja a kommunista társadalom általánosan kibontakozó építését. A szocialista tábor más országai sikeresen rakják le a szocializmus alapjait, és közülük egyesek már a fejlett szocialista társadalom építésének időszakába léptek.

A szocializmus, az egész rendszert tekintve, döntő győzelmeket aratott. E győzelmek a marxizmus—leninizmus diadalát hirdetik, és a tőke járma alatt sínylődő valamennyi népnek szemléltetően mutatják, hogy az e tanítás alapján szervezett társa-

dalom korlátlan lehetőségeket nyújt a gazdaság és a kultúra felvirágoztatásához, s biztosítja az emberek magas életszínvonalát, békés, boldog életét.

A szovjet nép sikeresen teljesíti a hétéves népgazdaságfejlesztési tervet és gyors ütemben teremti meg a kommunizmus anyagi-technikai bázisát. A szovjet tudomány új korszakot nyitott a világcivilizáció fejlődésében, megvetette a világűr meghódításának alapjait, fényes tanújelét adva a szocialista tábor gazdasági és technikai hatalmának. A Szovjetunió a történelemben elsőként tör utat a kommunizmushoz az egész emberiség számára. A Szovjetunió a legragyogóbb példája és a leghatalmasabb támasza az egész világ népeinek a békéért, a demokratikus szabadságjogokért, a nemzeti függetlenségért és a társadalmi haladásért folyó harcukban.

A kínai népi forradalom megsemmisítő csapást mért az imperializmus állásaira Ázsiában, nagymértékben előmozdította a nemzetközi erőviszonyok megváltozását a szocializmus javára. Újabb hatalmas lökést adva a nemzeti felszabadító mozgalomnak, óriási befolyást gyakorolt a népekre, különösen Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népeire.

A népi demokratikus köztársaságok — Albánia, Bulgária, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság, a Kínai Népköztársaság, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, Lengyelország, Magyarország, Mongólia, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia, a Vietnami Demokratikus Köztársaság —, amelyek a nagy Szovjetunióval együtt megalkották a hatalmas szocialista tábort, történelmileg rövid idő alatt óriási sikereket értek el a szocialista építésben.

A néphatalom ezekben az országokban bebizonyította rendíthetetlen szilárdságát. Népgazdaságukban a szocialista termelési viszonyok uralkodnak; egyszer s mindenkorra megszűnt az embernek ember által való kizsákmányolása, vagy sikerrel folyik ennek megszüntetése. A szocialista iparosítás politikájának eredményes megvalósítása a gazdaság felvirágzásához vezetett a szocialista országokban, amelyek sokkal gyorsabb ütemben fejlesztik gazdaságukat, mint a tőkésországok. Mindegyik fejlett ipart hozott létre; az egykori agrárországok ipari-agrár országokká változtak vagy változnak.

Az utóbbi években valamennyi népi demokratikus országban megoldották vagy sikeresen oldják meg a szocialista építés

legnehezebb feladatát -- a parasztság önkéntes áttérését a kisüzemi magángazdálkodásról a nagyüzemi, szövetkezeti, szocialista gazdálkodás útjára. A lenini szövetkezeti terv bebizonyította hatalmas életerejét azokban az országokban is, amelyekben hosszú múltra visszatekintő hagyomány volt a paraszt mélységes ragaszkodása a földmagántulajdonhoz, s azokban az országokban is, amelyekben nemrégen számolták fel a feudális viszonyokat. Megszilárdult a munkásság és a parasztság munkásosztály vezette testvéri szövetsége, amelynek fenntartása és megerősítése, mint Lenin tanította, a proletárdiktatúra legfőbb elve. A szocializmus építése során a két dolgozó osztály e szövetsége, a szocialista rendszer politikai alapja, szakadatlanul fejlődik, elősegíti a munkásosztály vezette népi hatalom további megszilárdulását és a mezőgazdaság szocialista átalakítását a parasztok önkéntes szövetkezéséről szóló lenini elv alapján.

A társadalom osztályszerkezetében is történelmi változások történtek. A népi demokratikus országokban nincs már földbirtokos és tőkésosztály. A társadalom fő ereje a munkásosztály lett, gyarapodnak sorai, nőtt öntudata, politikai érettsége. A szocializmus kiszabadította a parasztságot évszázados nyomorából, és a társadalmi haladás aktív erejévé emelte. Kialakulóban van az új szocialista értelmiség — hús a dolgozó nép húsából és vér a véréből. Mindenki előtt nyitva a tanulás és a művelődés útja. Ily módon a szocializmus megteremtette nemcsak a politikai, hanem az anyagi feltételeket is a társadalom kulturális fejlődéséhez, az ember tehetségének és képességeinek minden irányú és teljes kibontakozásához. A népgazdaság sikeres fejlesztése alapján szakadatlanul emelkedik a néptömegek anyagi életszínvonala.

A soknemzetiségű szocialista államokban kialakult és megszilárdult valamennyi nemzetiség dolgozóinak megbonthatatlan szövetsége. A nemzeti kérdésben követett marxista—leninista politika diadala a szocialista országokban, a nemzetiségek valódi egyenjogúsága, gazdaságuk és kultúrájuk fellendülése, lelkesítő példa a nemzeti elnyomás ellen harcoló népeknek.

A szocialista ideológia a népi demokratikus országokban nagy sikereket ért el a burzsoá ideológia elleni harcban. Ez a harc hosszadalmas és addig folytatódik, amíg az emberek tudata teljesen meg nem szabadul a burzsoá ideológia csökevényeitől.

A társadalom erkölcsi-politikai egysége, amely a történelem

folyamán először a Szovjetunióban alakult ki és szilárdult meg, ma a többi szocialista országban is erősödik. Ez lehetővé teszi, hogy a szabad dolgozók alkotó energiáját a legjobban használják fel a termelőerők gyarapítására és a szocialista társadalom felvirágoztatására.

A szocialista társadalom mind tökéletesebb, érettebb lesz. E társadalomban napról napra születik a munkához való kommunista viszony, és a jövő kommunista társadalom egyéb eleme. Állandóan tökéletesednek a szocialista gazdaság irányításának és a gazdasági tervezésnek a módszerei. Mindjobban kibontakozik a szocialista demokrácia, a néptömegek mind nagyobb mértékben vesznek részt a gazdasági és kulturális építés irányításában, az állam egyes funkcióit fokozatosan társadalmi szervek veszik át.

Már nemcsak a Szovjetunióban, hanem a többi szocialista országban is megszüntették a kapitalizmus visszaállításának társadalmi-gazdasági lehetőségeit. A szocialista tábor egyesült ereje biztos garancia minden szocialista országnak az imperialista reakció merényleteivel szemben. Ily módon a szocialista államok tömörülése egységes táborba, e tábornak egyre szilárduló egysége és állandóan növekvő hatalma biztosítja a szocializmus teljes győzelmét az egész szocialista világrendszerben.

Az utóbbi években a munkásosztály és a parasztság hősies munkája, a kommunista és munkáspártok óriási erőfeszítései eredményeképpen igen kedvező objektív lehetőségek alakultak ki a termelőerők további gyors ütemű fejlesztésére, a maximális időnyerésre és a szocialista országok győzelmének kivívására a kapitalizmussal folytatott békés gazdasági versenyben. A szocialista országok élén álló marxista—leninista pártok kötelességüknek tartják, hogy megfelelő hozzáértéssel és helyesen használják ki ezeket a lehetőségeket.

A kommunista pártok, amelyek nagy győzelmeket arattak és komoly megpróbáltatásokon mentek át, gazdag és sokoldalú tapasztalatokat szereztek a szocialista építés irányításában. A szocialista országok és az egész szocialista tábor sikerei annak köszönhetők, hogy helyesen, az egyes országok történelmi sajátosságainak és az egész szocialista rendszer érdekeinek figyelembevételével alkalmazták a szocialista építés általános törvényszerűségeit. Köszönhetők továbbá ezen országok népei erőfeszítéseinek, szoros, testvéri együttműködésüknek, a kölcsönös

internacionalista segítségnek, mindenekelőtt a Szovjetunió testvéri, internacionalista segítségének.

A szocialista országok fejlődésének tapasztalata ismételten megmutatja, hogy eredményeik és sikereik legfontosabb nemzetközi feltétele a kölcsönös segítségnyújtás és támogatás, a szocialista táborhoz tartozó országok egységében és egybeforrottságában rejlő összes előnyök kihasználása. Az imperialistáknak, a renegátoknak és a revizionistáknak a szocialista táboron belüli szakadás lehetőségére vonatkozó számításai homokra épültek és kudarcra vannak kárhoztatva. Valamennyi szocialista ország, mint szeme fényét, őrzi a szocialista tábor egységét.

A szocialista gazdasági világrendszert a szocialista termelési viszonyok azonossága egyesíti, ez a rendszer a szocializmus gazdasági törvényei alapján fejlődik. A sikeres fejlődés megköveteli: a tervszerű, arányos fejlődés törvényének következetes alkalmazását a szocialista építésben; a néptömegek alkotó kezdeményezésének kibontakoztatását; a nemzetközi munkamegosztás rendszerének állandó tökéletesítését a népgazdasági tervek összehangolásával, a szocialista világrendszer keretén belül a termelés specializálásának és kooperációjának fejlesztésével, a kölcsönös előnyök, a tudományos-technikai színvonal maximális emelése alapján; a kollektív tapasztalatok tanulmányozását; az együttműködés és a testvéri kölcsönös segélynyújtás továbbfejlesztését; ezen az alapon a gazdasági fejlődés színvonalában történelmileg kialakult különbségek fokozatos kiküszöbölését és az anyagi bázis megteremtését, hogy a szocialista rendszer valamennyi népe többé-kevésbé egyidejűleg mehessen át a kommunizmusba.

A különböző országokban folyó szocialista építés gyakorlata alapján felhalmozódott az egész szocialista tábor kollektív tapasztalata. Ennek a tapasztalatnak sokoldalú tanulmányozása a testvéri pártok által, annak alkotó alkalmazása és gazdagítása a konkrét feltételek és a nemzeti sajátosságok figyelembevételével — minden egyes szocialista ország fejlődésének feltétlen törvénye.

A szocialista országok kommunista és munkáspártjai internacionalista kötelességüknek tekintik, hogy a lehetőségekhez mérten gyors ütemben fejlesszék az ipari és a mezőgazdasági termelést, teljes mértékben kihasználják a szocialista rendszer összes előnyeit és valamennyi ország belső tartalékait, hogy

közös erővel, és a legrövidebb időn belül megoldják a történelmi feladatot: túlszárnyalják a kapitalista világrendszert az ipar és a mezőgazdaság abszolút termelése tekintetében; azután túlszárnyalják a gazdaságilag legfejlettebb kapitalista országokat az egy főre eső termelés és az életszínvonal területén. E feladat megoldásához a politikai és a gazdasági munka állandó javítására, a népgazdaság vezetési módszereinek állandó tökéletesítésére, tudományosan megalapozott szocialista gazdálkodásra van szükség; a szakadatlan műszaki haladás alapján a munkatermelékenység maximális emelésére; a tervgazdálkodásra; azoknak a lenini elveknek következetes érvényesítésére, amelyek megkövetelik az anyagi érdekeltség alkalmazását, a társadalom javát szolgáló munka erkölcsi ösztönzésének sokoldalú fejlesztését — a tömegek politikai öntudatának erősítése útján; szükség van továbbá a munka és a fogyasztás mértékének ellenőrzésére.

A szocialista országoknak a kommunizmusba való átmenetéhez a nélkülözhetetlen anyagi alap: magas színvonalú termelés megteremtése a legmodernebb haladó technikával, a népgazdaság villamosításával, a termelés gépesítésével és automatizálásával. Ezek nélkül nem biztosítható a fogyasztási cikkeknek a kommunista társadalomban szükséges bősége. Ezen az alapon kell kifejleszteni a kommunista társadalmi viszonyokat, minden módon fokozni a néptömegek politikai öntudatát, nevelni az új, kommunista társadalom emberét.

A szocialista tábor — a szocializmus és kommunizmus útján haladó olyan szabad, szuverén népek társadalmi, gazdasági és politikai baráti közössége, amelyeket a nemzetközi szocialista szolidaritás, a közös érdekek és célok egysége fűz össze. A szocialista országok közti kölcsönös viszony sérthetetlen törvénye a marxizmus—leninizmus, a szocialista internacionalizmus elveinek szigorú érvényesítése. A szocialista táborban biztosítva van e tábor valamennyi országának igazi egyenjogúsága és önállósága. A szocialista államok a teljes egyenjogúság, a kölcsönös előnyök és az elvtársi kölcsönös segélynyújtás elveitől vezérelve, tökéletesítik a mindenre kiterjedő gazdasági, politikai és kulturális együttműködést, ami megfelel mind az egyes szocialista országok érdekeinek, mind pedig az egész szocialista tábor érdekeinek.

A szocialista világrendszer egyik legnagyobb eredménye, hogy

a gyakorlatban megerősítette azt a marxista—leninista tételt, amely szerint az osztályok közötti antagonizmus megszűnésével együtt megszűnik a nemzetek közötti ellentét is. Ellentétben a kapitalista rendszer törvényeivel, annak a rendszernek a törvényeivel, amelyre jellemzők az osztályok, a nemzetek és az államok közötti, háborús összeütközésekre vezető kibékíthetetlen ellentétek, a szocialista rendszer természetében nincsenek objektív okok az odatartozó népek és államok közötti ellentétekre és konfliktusokra; e rendszer fejlődése az államok és a nemzetek mind szorosabb összefogására, együttműködésük minden formájának megerősítésére vezet. A szocializmus a nemzeti gazdaság, kultúra és államiság fejlesztését szervesen összekapcsolja az egész szocialista világrendszer erősítésével és fejlődésével, a nemzetek mind szorosabb tömörülésével. Az egész szocialista rendszer érdekei harmonikusan egybeolvadnak a nemzeti érdekekkel. Ezen az alapon jött létre és erősödik a nagy szocialista baráti közösség valamennyi népének erkölcsi-politikai egysége. A kapitalizmusra jellemző politikai elszigeteltséget és nemzeti önzést felváltotta a népek testvéri barátsága és kölcsönös segélynyújtása, amelyet a szocializmus hozott létre.

A szocialista országok népeinek közös érdeke, a szocializmus és a béke érdeke megköveteli a szocialista nemzetköziség és a szocialista hazafiság elveinek helyes politikai összekapcsolását. Valamennyi kommunista pártra, amely vezető párt lett államában, történelmi felelősség hárul mind saját országa, mind az egész szocialista tábor sorsáért.

Az 1957. évi Nyilatkozat igen helyesen rámutatott arra, hogy a nemzeti sajátosságok szerepének túlbecsülése, az eltérés a marxizmus—leninizmusnak a szocialista forradalomról és a szocialista építésről szóló egyetemes érvényű igazságától, árt a szocializmus közös ügyének. Egyszersmind a Nyilatkozat tökéletes helyességgel rámutat arra is, hogy a marxizmus—leninizmus megköveteli a szocialista forradalom és a szocialista építés általános elveinek alkotó alkalmazását az egyes országok konkrét történelmi viszonyaitól függően, nem engedi meg más országok kommunista pártjai politikájának és taktikájának gépies másolását. Ha a proletárpárt figyelmen kívül hagyja a nemzeti sajátosságokat, az az élettől és tömegektől való elszakadására vezethet, kárt okozhat a szocializmusnak.

A nacionalizmus és a nemzeti korlátozottság megnyilvánulásai

nem szűnnek meg automatikusan a szocialista rendszer megteremtésével. A szocialista országok közti testvéri viszony és barátság megszilárdításának elengedhetetlen feltétele a kommunista és munkáspártok marxista—leninista internacionalista politikája, valamennyi dolgozó nevelése a nemzetköziség és hazafiság szellemében, a határozott harc a burzsoá nacionalizmus és sovinizmus csökevényeinek leküzdésére.

A kommunista és munkáspártok a dolgozókat fáradhatatlanul a szocialista nemzetköziség szellemében, a nacionalizmus és a sovinizmus minden megnyilvánulásával szembeni engesztelhetetlenség szellemében nevelik. Az egyes szocialista országok és az egész szocialista tábor erejének és legyőzhetetlenségének fő forrása a kommunista és munkáspártoknak, a szocialista országok népeinek összeforrottságában és egységében, a marxista—leninista tanítás iránti hűségükben rejlik.

A szocialista országok népei, utat törve a kommunizmushoz, létrehozzák az új társadalom mintaképét az egész emberiség számára. A kapitalista világ dolgozói igen nagy érdeklődéssel figyelik a szocializmus és a kommunizmus építőinek teremtő munkáját. Mindez a nemzetközi munkásmozgalom előtt felelőssé teszi a marxista—leninista pártokat és a szocialista országok népeit a szocializmus és a kommunizmus sikeres építéséért.

A kommunista és munkáspártok feladatuknak tekintik, hogy fáradhatatlanul erősítsék a népek hatalmas szocialista közösségét, amelynek nemzetközi szerepe és a világ eseményeire gyakorolt befolyása évről évre növekszik.

Elérkezett az az idő, amikor a szocialista államok világrendszert alkotva, nemzetközi erővé váltak, s hatalmas befolyást gyakorolnak a világ fejlődésére. Reális lehetőségek nyíltak arra, hogy korunk legfontosabb problémáit új módon, a béke, a demokrácia és a szocializmus érdekében oldjuk meg.

III

Napjaink legégetőbb problémája — a háború és a béke kérdése.

A háború a kapitalizmus állandó velejárója. Az ember ember által való kizsákmányolásának rendszere és az ember ember által való pusztításának rendszere — a kapitalista rendszer két oldala. Az imperializmus már két pusztító világháborút zúdí-

tott az emberiségre, és most azzal fenyegeti, hogy még borzalmasabb katasztrófába dönti. Létrehozták a legborzalmasabb tömegpusztító és romboló eszközöket. Ezeknek az eszközöknek az alkalmazása egy új háborúban hallatlan pusztításokat okozhat egész országoknak, s romba döntheti a világ termelésének és kultúrájának legnagyobb központjait. Az ilyen háború több százmillió ember pusztulásával és szenvedésével járna, még olyan országokban is, amelyek nem vesznek részt a háborúban. Az imperializmus súlyosan veszélyezteti az egész emberiséget.

Napjainkban a népeknek éberebbeknek kell lenniük, mint valaha. Amíg fennáll az imperializmus, fennmarad az agresszív háborúk talaja is.

A világ valamennyi országának népei tudják, hogy az új világháború veszélye még nem szűnt meg. Az agresszió és a háború fő ereje — az amerikai imperializmus. Politikájában megtestesíti a kardcsörtető reakció ideológiáját. A „kommunizmus veszélye" elleni védekezés leple alatt az amerikai imperializmus Anglia, Franciaország és Nyugat-Németország imperialistáinak részvételével sok országot bevont olyan katonai tömbökbe, mint a NATO, a CENTO, a SEATO stb., az egész úgynevezett „szabad világot", vagyis a tőle függő tőkésországokat behálózta katonai támaszpontjaival, amelyek mindenekelőtt a szocialista országok ellen irányulnak. Az ilyen tömbök és támaszpontok veszélyeztetik az általános békét és biztonságot. Nemcsak sárba tiporják azoknak az országoknak a szuverenitását, amelyek az amerikai katonai klikk támaszpontjainak rendelkezésére bocsátják területüket, hanem ezen országok puszta létét is veszélyeztetik.

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország imperialista erői bűnös összeesküvésre léptek a nyugatnémet imperializmussal. Nyugat-Németországban újjászületett a militarizmus, gyors ütemben szervezik újjá a reguláris tömeghadsereget hitlerista tábornokok parancsnokságával, és ezt a hadsereget az amerikai imperialisták nukleáris rakétafegyverekkel és más korszerű tömegpusztító eszközökkel szerelik fel, s ez a békeszerető népek állandóan erősödő, határozott tiltakozásával találkozik. Franciaországban és más nyugat-európai országokban katonai támaszpontokat bocsátanak ennek az agresszív hadseregnek a rendelkezésére. A nyugatnémet imperializmus mind nagyobb mértékben veszélyezteti az európai népek békéjét és biztonságát. A

nyugatnémet revansisták nyíltan hangoztatják, hogy felül akarják vizsgálni a második világháború után megállapított határokat. A nyugatnémet militaristák, akárcsak annak idején a hitlerista klikk, háborút készítenek elő a szocialista országok és más európai országok ellen, saját agresszív terveik megvalósítására törekszenek. Nyugat-Berlint a nemzetközi provokációk tűzfészkévé tették. A bonni állam Európában fő ellensége lett a békés egymás mellett élésnek, a leszerelésnek és a feszültség enyhítésének.

A nyugatnémet imperializmus agresszív terveivel szembe kell állítani valamennyi békeszerető európai állam és nép egyesített erejét. A nyugatnémet militarizmus agresszív törekvései elleni harcban különösen nagy szerep hárul a Német Demokratikus Köztársaságra. Az Értekezlet részvevői, a szocialista tábor valamennyi állama, minden békeszerető nép kötelességének tekinti, hogy megvédje az NDK-nak, a szocializmus nyugat-európai előőrsének, a német nép békeszerető törekvései igazi kifejezőjének sérthetetlenségét.

Az Egyesült Államok imperialistái a Távol-Keleten is a háború tűzfészkének újjáélesztésén buzgólkodnak. A japán nép nemzeti függetlenségét lábbal tiporva, a japán nép akarata ellenére, a japán reakciós uralkodó körökkel összeesküdve rákényszerítették Japánra az új katonai szerződést, amely a Szovjetunió, a Kínai Népköztársaság és más békeszerető államok ellen irányuló agresszív célokat szolgál. Az amerikai hódítók megszállták a Kínai Népköztársasághoz tartozó Tajvan-szigetet, valamint Dél-Koreát, és mind fokozottabban beavatkoznak Dél-Vietnam ügyeibe: veszélyes katonai provokációk és kalandok tűzfészkévé változtatták e területeket. Az amerikai imperialisták támadással fenyegetik Kubát, beavatkoznak Latin-Amerika, Afrika és a Közel-Kelet népeinek ügyeibe, a világ különböző részein a háború újabb tűzfészkeit igyekeznek létrehozni. Az amerikai imperialisták felhasználják a regionális szövetségek olyan formáit, mint például az Amerikai Államok Szervezete, hogy fenntartsák gazdasági és politikai ellenőrzésüket, és bevonják a latin-amerikai országokat agresszív terveik megvalósításába.

Az amerikai imperializmus létrehozta a háború óriási apparátusát, és nem akarja megengedni annak leépítését. Az imperialisták meghiúsítják a Szovjetuniónak és más békeszerető államoknak a leszerelésre irányuló minden konstruktív javas-

latát. Folytatódik a fegyverkezési hajsza. Fenyegetően növekszenek a nukleáris fegyverkészletek. A francia vezető körök népük és más — különösen az Afrika területén lakó — népek tiltakozása ellenére az atomfegyver gyártásának és kipróbálásának útjára léptek. Az amerikai militaristák fel akarják újítani a végzetes következményekkel fenyegető atomrobbantási kísérleteket, folytatódnak a súlyos nemzetközi konfliktusok veszélyével terhes katonai provokációk.

Az amerikai vezető körök a provokációk és az agresszív cselekedetek politikájával meghiúsították a párizsi csúcsértekezletet, és a nemzetközi feszültség fokozásának, a hidegháború kiélezésének útjára léptek. A háborús veszély fokozódott. A béke ellen elkövetett imperialista provokációk felháborították és ellenállásra késztették a népeket. Az amerikai imperializmus még jobban leleplezte önmagát, és befolyását újabb súlyos csapások érték a világban.

Az imperializmus agresszív természete nem változott. Kialakultak azonban azok a reális erők, amelyek meg tudják hiúsítani agresszív terveit. A háború ma már nem végzetszerűen elkerülhetetlen. Az imperialisták, ha csak az ő akaratukon múlna, már belesodorták volna az emberiséget az új világháború szerencsétlenségeinek és borzalmainak örvényébe. Elmúlt azonban az az idő, amikor az imperialisták a maguk kénye-kedve szerint határozták meg: legyen vagy ne legyen háború. Az utóbbi években az imperialisták nemegyszer taszították az emberiséget helyi háborúk kirobbantásával világkatasztrófa szélére. A Szovjetunió, a többi szocialista állam, az összes békeszerető erők határozott állásfoglalása véget vetett az angol—francia—izraeli intervenciónak Egyiptomban, elhárította az imperialisták katonai behatolását Sziriába, Irakba és egyes más országokba. Bátran folytatja harcát függetlenségéért és szabadságáért a hős algériai nép. Mind határozottabb ellenállást tanúsít az imperialisták bűnös tevékenységével szemben Kongó és Laosz népe. A tapasztalatok igazolják, hogy hatékonyan lehet küzdeni az imperialisták által kezdett helyi háborúk ellen, és eredményesen fel lehet számolni az ilyen háborúk tűzfészkeit.

Elérkezett az az idő, amikor meg lehet hiúsítani az imperialista agresszorok azon kísérletét, hogy világháborút robbantsanak ki. A szocialista világtábor, a nemzetközi munkásosztály, a nemzeti felszabadító mozgalom, a háború ellen fellépő vala-

mennyi ország és az összes békeszerető erők közös erőfeszítéseivel el lehet hárítani a világháborút.

A nemzetközi viszonyok fejlődését napjainkban a két társadalmi rendszer harca határozza meg, a szocializmus, a béke és a demokrácia erőinek az imperializmus, a reakció és az agresszió erői ellen folytatott harca, amelyben a szocializmus, a béke és a demokrácia erőinek fölénye mindinkább nyilvánvalóvá válik.

A történelem folyamán első ízben harcolnak a háború ellen nagy szervezett erők: a hatalmas Szovjetunió, amely kivívta a világelsőséget a tudomány és technika döntő ágaiban; az egész szocialista tábor, amely a béke szolgálatába állította óriási anyagi és politikai hatalmát; az ázsiai, az afrikai, a latin-amerikai békeszerető államok növekvő száma, amelyeknek létérdekük a béke megőrzése; a nemzetközi munkásosztály és szervezetei, mindenekelőtt a kommunista pártok; a gyarmatok és a függő országok népeinek nemzeti felszabadító mozgalma; a békeharcosok világmozgalma; a semleges országok, amelyek nem értenek egyet a háború kirobbantásának imperialista irányvonalával, és a békés egymás mellett élés híveiként lépnek fel. A békés egymás mellett élés politikáját támogatja a fejlett tőkésországok burzsoáziájának bizonyos része is, amely józanul értékeli az erőviszonyokat és a korszerű háború súlyos következményeit. A világbéke megőrzéséért arra van szükség, hogy az amerikai imperializmus által ösztönzött imperialista agresszió és háború politikája ellen küzdő harcosok a legátfogóbb egységfrontban tömörüljenek. Az összes békeszerető erők egyesült erőfeszítéseivel megőrizhető a béke, és elhárítható az új háború.

Az összes demokratikus és békeszerető erőknek jelenleg nincs fontosabb feladatuk, mint az emberiség megvédése a termonukleáris világkatasztrófától. A korszerű haditechnika eddig nem tapasztalt mértékű romboló jellege parancsolóan megköveteli, hogy az összes háborúellenes, békeszerető erők fő akciói a háború elhárítására összpontosuljanak. A háború elleni küzdelmet nem szabad a háború kitöréséig halogatni, mert akkor a világ sok területe és azok lakossága számára már túl késő lenne a küzdelem. *Az új világháború veszélye elleni harcot most kell kibontakoztatni, nem várva addig, amikor már hullanak az atom- és hidrogénbombák. Ezt a harcot most kell megvívni, napról napra fokozva az erőfeszítéseket. A fő feladat az, hogy idejé-*

ben megfékezzük az agresszorokat, elhárítsuk a háborút, elejét vegyük kitörésének.

Ma harcolni a békéért — ez azt jelenti, hogy továbbra is legyünk maximálisan éberek, fáradhatatlanul leplezzük le az imperializmus politikáját, figyeljük éberen a háborús uszítók cselszövéseit és mesterkedéseit, szítsuk fel a népek szent haragját azok ellen, akik háborúra törekszenek, fokozzuk az összes békeszerető erők szervezettségét, erősítsük szakadatlanul a tömegeknek a béke megvédésére irányuló tevékenységét, szilárdítsuk az együttműködést az összes államokkal, amelyek nem érdekeltek az új háborúkban. Azokban az országokban, amelyekben az imperialisták katonai támaszpontokat létesítettek, fokozni kell a harcot e támaszpontok felszámolásáért, ami fontos feltétele a nemzeti függetlenség megszilárdításának, a szuverenitás megvédésének és a háború elhárításának. A népeknek országuk militarizálása elleni harcát össze kell kapcsolni az Egyesült Államok imperialistáival kapcsolatban álló tőkés monopóliumok elleni harccal. Manapság fontosabb, mint valaha, hogy minden országban harcoljanak azért, hogy városon és falun, vállalatoknál és hivatalokban állandóan fokozódjék és terjedjen a békemozgalom. A béke híveinek mozgalma korunk legátfogóbb mozgalma, amely különféle társadalmi osztályokhoz tartozó, a legkülönbözőbb politikai és vallási meggyőződést valló embereket egyesít soraiban, akiket összefűz az a nemes törekvés, hogy megakadályozzák az újabb háborúkat és biztosítsák a tartós békét.

A szocialista világrendszer további megszilárdításának döntő szerepe lesz a tartós béke megőrzésében. Mindaddig, amíg nem valósítják meg a leszerelést, a szocialista országoknak kellő színvonalon kell tartaniuk védelmi erejüket.

A kommunisták véleménye szerint a béke biztosításáért mindenekelőtt a következő feladatokat kell megoldani: meg kell szüntetni a fegyverkezési hajszát, be kell tiltani az atomfegyvert, annak kipróbálását és gyártását, fel kell számolni a külföldi katonai támaszpontokat és ki kell vonni az idegen hadseregeket más országok területéről, fel kell oszlatni a katonai tömböket, meg kell kötni a békeszerződést Németországgal, demilitarizált szabad várossá kell nyilvánítani Nyugat-Berlint, véget kell vetni a nyugatnémet revansisták agresszív törekvéseinek és meg kell akadályozni a japán militarizmus újjászületését.

A történelem az új világháború elhárításáért elsősorban a nemzetközi munkásosztályra hárít nagy felelősséget. Az imperialisták összeesküvéseket szőnek, és szövetkeznek, hogy nukleáris háborút robbantsanak ki. A nemzetközi munkásosztálynak szorosabbra kell zárnia sorait, hogy megmentse az emberiséget az új világháború katasztrófájától. *Nem szabad, hogy politikai, vallási vagy egyéb kérdésekben fennálló bármiféle különbségek akadályozzák a munkásosztály összes erőinek tömörülését a háborús veszéllyel szemben. Ütött az órája annak, hogy szembeállítsuk a háború erőivel a nemzetközi proletariátus összes osztagainak és szervezeteinek hatalmas akaratát és egységes akcióit, egyesítsük összes erőit a háború elhárítására és a béke megőrzésére!*

A kommunista pártok a békeharcot elsőrendű feladatuknak tekintik. Felhívják a munkásosztályt, a szakszervezeteket, a szövetkezeti, a női, az ifjúsági szövetségeket és szervezeteket, az összes dolgozókat, hogy politikai és vallási meggyőződésüktől függetlenül tömegharc útján határozottan utasítsák vissza az imperialisták minden agresszív akcióját.

Ha pedig az eszeveszett imperialisták mégis kirobbantanák a háborút, a népek elsöprik és eltemetik a kapitalizmust.

A szocialista országok külpolitikájának megingathatatlan alapja a szocialista és kapitalista országok közötti békés egymás mellett élés és gazdasági verseny lenini elve. Békés viszonyok között a szocialista rendszer mindjobban megmutatja előnyeit a kapitalista rendszerrel szemben a gazdaság, a kultúra, a tudomány és a technika minden területén. A közeljövő újabb sikereket hoz a béke és a szocializmus erőinek. A Szovjetunió a világ első ipari hatalmává válik. Hatalmas ipari országgá válik Kína. A szocialista rendszer állítja majd elő a világ ipari termelésének több mint a felét. Még jobban kiterjed a béke övezete. A munkásmozgalom a kapitalista országokban és a nemzeti felszabadító mozgalom a gyarmatokon és a függő országokban újabb győzelmeket arat. Befejeződik a gyarmati rendszer összeomlása. Teljessé válik a szocializmus és a béke erőinek fölénye. *Ilyen körülmények között még a szocializmus teljes világméretű győzelme előtt, amikor a kapitalizmus a világ egy részén még fennmarad, létrejön annak reális lehetősége, hogy a világháborút kiküszöböljük a társadalom életéből.* A szocializmus világméretű

győzelme végleg megszünteti mindennemű háború kirobbantásának társadalmi és nemzeti okait.

Az egész világ kommunistái egyöntetűen és következetesen védelmezik a békés egymás mellett élést, elszántan harcolnak a háború elhárításáért. A kommunistáknak fáradhatatlanul munkálkodniuk kell a tömegek között, nehogy azok lebecsüljék a világháború elhárításának lehetőségét, a békés egymás mellett élés lehetőségét, s egyszersmind ne becsüljék le a háború veszélyét sem.

Amikor a világ két rendszerre oszlik, a nemzetközi kapcsolatok egyetlen helyes és ésszerű elve a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének elve, amelyet Lenin fogalmazott meg és amely továbbfejlődött az 1957. évi Moszkvai Nyilatkozatban és Békekiáltványban, az SZKP XX. és XXI. kongresszusának határozataiban, valamint más kommunista és munkáspártok dokumentumaiban.

A békés egymás mellett élés öt elve, amelyet a Kínai Népköztársaság és az Indiai Köztársaság közösen fogalmazott meg, valamint a bandungi konferencia által elfogadott tételek megfelelnek a béke és a békeszerető népek érdekeinek.

A különböző rendszerű államok békés egymás mellett élése, vagy pusztító háború — ma csak így vetődik fel a kérdés. Más kivezető út nincs. A kommunisták határozottan visszautasítják a hidegháború, a „háborús szakadék szélén táncolás" amerikai doktrínáját, mint olyan politikát, amely termonukleáris katasztrófába torkollik. A békés egymás mellett élés elvét védelmezve, a kommunisták arra törekszenek, hogy szüntessék meg teljesen a hidegháborút, oszlassák fel a katonai tömböket, számolják fel a katonai támaszpontokat, hajtsák végre az általános és teljes leszerelést nemzetközi ellenőrzés mellett, tárgyalások útján oldják meg a vitás nemzetközi kérdéseket, tartsák tiszteletben az államok egyenjogúságát, területi épségét, függetlenségét és szuverenitását, biztosítsák az egymás belügyeibe való be nem avatkozást, széles körben fejlesszék a népek közötti kereskedelmi, kulturális és tudományos kapcsolatokat.

A békés egymás mellett élés politikája megfelel valamennyi nép létérdekeinek, mindazoknak, akik nem akarnak újabb véres háborúkat, és tartós békére törekszenek. Ez a politika elősegíti a szocializmus pozícióinak megerősödését, a szocialista országok tekintélyének és nemzetközi befolyásának növekedését, növeli

a kommunista pártok tekintélyét és befolyását a tőkésországokban. A béke — a szocializmus hűséges szövetségese, mert az idő a szocializmusnak, a kapitalizmus ellen dolgozik.

A békés egymás mellett élés irányvonala — a tömegek mozgósításának, a béke ellenségei elleni hatékony akciók kibontakozásának irányvonala.

Az államok békés egymás mellett élése nem jelent lemondást az osztályharcról, amint azt a revizionisták állítják. A különböző társadalmi rendszerű államok egymás mellett élése — a szocializmus és kapitalizmus közötti osztályharc formája. A békés egymás mellett élés körülményei között kedvező lehetőségek alakulnak ki az osztályharc kibontakoztatására a kapitalista országokban, a népek nemzeti felszabadító mozgalmának kiterjesztésére a gyarmati és függő országokban. A forradalmi osztályharc és a nemzeti felszabadító harc sikerei ugyanakkor hozzájárulnak a békés egymás mellett élés megszilárdításához. A kommunisták kötelességüknek tartják, hogy erősítsék a néptömegekben a békés egymás mellett élés megszilárdításának lehetőségébe vetett hitet, erősítsék elszántságukat, hogy megakadályozzák a világháborút. Minden erejükkel azon lesznek, hogy a népek a békéért, a demokráciáért és a nemzeti felszabadulásukért vívott aktív harcukkal elérjék az imperializmus pozícióinak mind nagyobb mértékű gyengítését és szűkítését.

A különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élése nem jelenti a szocialista és burzsoá ideológia megbékélését. Ellenkezőleg, feltételezi, hogy a munkásosztály, valamennyi kommunista párt fokozza harcát a szocialista eszmék diadaláért. Az államok közötti ideológiai és politikai vitákat azonban nem háborúval kell megoldani.

Az Értekezlet úgy véli, hogy az általános és teljes leszerelés Szovjetunió által javasolt programjának megvalósítása történelmi jelentőségű lenne az emberiség sorsa szempontjából. Elérni e program megvalósulását annyi, mint megszüntetni az országok közötti hadviselés lehetőségét. E program megvalósítása nem könnyű, az imperialisták makacs ellenállásába ütközik. Ezért e program valóra váltásáért aktív és határozott harcot kell folytatni az imperializmus agresszív erői ellen. Ezt a harcot állandóan növekvő lendülettel kell folytatni, állhatatosan törekedve reális eredmények elérésére: a nukleáris fegyverek kipróbálásának és gyártásának betiltá-

sára, a katonai tömböknek és az idegen területeken levő katonai támaszpontoknak a felszámolására, a fegyveres erők és a fegyverzet jelentős csökkentésére — ezzel egyengetve az általános leszerelés útját. A szocialista és más békeszerető államoknak, a nemzetközi munkásosztálynak, valamennyi ország nagy néptömegeinek aktív és határozott harcával el lehet szigetelni az agresszív köröket, meg lehet hiúsítani a fegyverkezési hajszát és az újabb háború előkészítését, rá lehet kényszeríteni az imperialistákat, hogy beleegyezzenek az általános leszerelésbe.

A fegyverkezési hajsza nem alkalmas sem arra, hogy feltartóztassa a háborút, sem arra, hogy biztosítsa a lakosság magas foglalkoztatottságát és jólétét. A fegyverkezési hajsza háborúra vezet. A fegyverkezési hajsza csakis a monopoltőkések és a háborús spekulánsok maroknyi csoportjának érdeke. A tőkésországok népei állandóan követelik, hogy csökkentsék a katonai kiadásokat és az így felszabaduló összeget fordítsák a néptömegek életkörülményeinek megjavítására. Minden országban széles körű tömegmozgalmat kell kibontakoztatni, hogy a leszerelés során felszabaduló eszközöket és erőforrásokat használják fel békés termelésre, lakásépítésre, az egészségügy, a népművelés, a szociális ellátás, a tudományos kutatások fejlesztésére. A leszerelés ma már a dolgozó tömegek harci követelése, megérett történelmi szükségszerűség. Aktív és határozott harccal rá kell kényszeríteni az imperialistákat a népek e követelésének teljesítésére!

A szocialista országok kommunista és munkáspártjai ezután is következetesen folytatják a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének irányvonalát, mindent elkövetnek, hogy megmentsék a népeket az új háború borzalmaitól és szerencsétlenségeitől. A legnagyobb éberséget tanúsítják az imperializmussal szemben, minden erejükkel szilárdítják az egész szocialista tábor hatalmát és védelmi képességét, megteszik az összes szükséges intézkedéseket a népek biztonságának biztosítására és a béke megőrzésére.

A kommunisták történelmi küldetésüket nemcsak abban látják, hogy világméretekben megszüntessék a kizsákmányolást és a nyomort, és örökre kizárják az emberi társadalom életéből bármilyen háború lehetőségét, hanem abban is, hogy már a mi

korunkban megszabadítsák az emberiséget az új háború rémétől. A világ kommunista pártjai minden erejüket és energiájukat e nagy történelmi küldetés megvalósításának szentelik.

IV

A világ roppant területein diadalmaskodtak a nemzeti felszabadító forradalmak. A háború utáni 15 esztendő alatt Ázsiában és Afrikában 38 szuverén állam jött létre. A kubai forradalom győzelme hatalmas erővel serkentette a latin-amerikai népeknek a teljes nemzeti felszabadulásért vívott harcát. Az emberiség életében új történelmi időszak köszöntött be: Ázsia, Afrika és Latin-Amerika felszabadult népei a nemzetközi politika aktív részvevőivé váltak.

A gyarmati rendszer teljes összeomlása elkerülhetetlen. A gyarmati rabság rendszerének a nemzeti felszabadító mozgalom előretörése következtében végbemenő összeomlása — történelmi jelentőségét tekintve a szocialista világrendszer megalakulása óta a legfontosabb jelenség.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom felrázta a Keletet, bevonta a gyarmati népeket a forradalmi világmozgalom általános áradatába. A Szovjetunió győzelme a második világháborúban, a népi demokratikus rendszer megteremtése több európai és ázsiai országban, a szocialista forradalom diadala Kínában, a szocialista világrendszer megalakulása óriási mértékben meggyorsította e folyamatot. A nemzetközi szocializmus erői döntő mértékben előmozdították a gyarmatok és a függő országok népeinek az imperializmus járma alól való felszabadulásukért folyó harcát. A szocialista rendszer a felszabadult népek független nemzeti fejlődésének megbízható védelmezője. A nemzetközi munkásmozgalom nagy támogatást nyújt a nemzeti felszabadító mozgalomnak.

Gyökeresen megváltozott Ázsia képe. Összeomlóban a gyarmati rendszer Afrikában. Az imperializmus elleni harc arcvonala létrejött Latin-Amerikában is. Ázsiában, Afrikában és a világ más részein az imperializmus ellen folytatott elkeseredett harcban az emberek százmilliói vívták ki függetlenségüket. A kommunisták mindig elismerték a nemzeti felszabadító háborúk haladó, forradalmi jelentőségét; a kommunisták a nemzeti függetlenségért folyó küzdelem legaktívabb harcosai. A szocialista

világrendszer fennállása és az imperializmus pozícióinak gyengülése a függetlenség kivívásának új lehetőségeit nyitotta meg a leigázott népek előtt.

A gyarmati országok népei az illető ország konkrét viszonyainak figyelembevételével fegyveres harc vagy nem fegyveres harc útján vívják ki függetlenségüket. Szilárd győzelmük alapja: a hatalmas nemzeti felszabadító mozgalom. A gyarmattartó hatalmak nem adományozzák a szabadságot a gyarmatok népeinek, és önként nem hagyják el az általuk kizsákmányolt országokat.

A jelenkori gyarmatosítás fő támasza az Amerikai Egyesült Államok. Az imperialisták, élükön az Egyesült Államokkal, kétségbeesett erőfeszítéseket tesznek, hogy új módszerekkel és új formákban fenntartsák az egykori gyarmatok népeinek gyarmati kizsákmányolását. A monopóliumok továbbra is igyekeznek kezükben tartani a gazdasági ellenőrzés és a politikai befolyás kulcspozícióit Ázsia, Afrika és Latin-Amerika országaiban. Erőfeszítéseik arra irányulnak, hogy megőrizzék régi pozícióikat a felszabadult országok gazdaságában, és a gazdasági „segélynyújtás" leple alatt újabb pozíciókat szerezzenek, a felszabadult országokat bevonják katonai tömbjeikbe, katonai diktatúrákat erőszakoljanak rájuk, és katonai támaszpontokat létesítsenek ezekben az országokban. Az imperialisták arra törekszenek, hogy elsikkasszák és aláássák a felszabadult országok nemzeti szuverenitását, kiforgassák a nemzetek önrendelkezésének értelmét, az úgynevezett „kölcsönös függőség" örve alatt rájuk kényszerítsék a gyarmati uralom új formáit, hatalomra juttassák bábjaikat ezekben az országokban, megvesztegessék a burzsoázia bizonyos részét, felhasználják a nemzeti viszálykodás mérgezett nyilát a még fiatal, még meg nem szilárdult államok erejének gyengítésére. E célra felhasználják az agresszív katonai tömböket és a kétoldalú agresszív katonai szövetségeket. Az imperialisták cinkosaiként a helyi kizsákmányoló osztályhoz tartozó legreakciósabb körök lépnek fel.

Azokban az országokban, amelyek lerázták magukról a gyarmati igát, a nemzeti megújhodás létfontosságú feladatai csak akkor oldhatók meg sikeresen, ha elszánt harcot folytatnak az imperializmus és a feudalizmus maradványai ellen, s a nemzet valamennyi hazafias ereje nemzeti demokratikus egységfrontban tömörül. A politikai önállóság megszilárdítása, a paraszt-

ság érdekeit szolgáló agrárátalakítások végrehajtása, a feudalizmus maradványainak és csökevényeinek felszámolása, az imperialista uralom gazdasági gyökereinek kiirtása, a külföldi monopóliumok korlátozása és kiszorítása a gazdaságból, a nemzeti ipar megteremtése és fejlesztése, a lakosság életszínvonalának emelése, a társadalmi élet demokratizálása, a független, békeszerető külpolitika megvalósítása, a gazdasági és kulturális együttműködés fejlesztése a szocialista és más baráti országokkal — ezek az össznemzeti demokratikus feladatok alkotják azt a talajt, amelyen a felszabadult országokban egyesülhetnek és valóban egyesülnek is a nemzet haladó erői.

A munkásosztály, amely kimagasló szerepet játszott a nemzeti felszabadulásért folytatott harcban, fellép a nemzeti, imperialistaellenes, demokratikus forradalom feladatainak következetes végigviteléért, a reakciós erők ama kísérletei ellen, hogy lefékezzék a társadalmi haladást.

Ezen országok számára elsőrendű jelentőségű a parasztkérdés megoldása, amely közvetlenül érinti a lakosság óriási többségének érdekeit. Mélyreható agrárátalakítások nélkül nem lehet megoldani az élelmezési problémát, elsöpörni a középkor minden maradványát, amely akadályozza a termelőerők fejlődését a mezőgazdaságban és az iparban. Ezekben az országokban nagy jelentőségű a nemzetgazdaságban és különösen az iparban a külföldi monopóliumoktól független, az ország gazdaságának fokozatosan döntő tényezőjévé váló állami szektor megteremtése és továbbfejlesztése demokratikus alapokon.

A munkásosztály és a parasztság szövetsége a legfőbb erő a nemzeti függetlenség kivívásában és megvédésében, a mélyreható demokratikus átalakítások megvalósításában és a szociális haladás biztosításában. Ez a szövetség hivatott arra, hogy a széles nemzeti arcvonal alapja legyen. Erejétől és szilárdságától nem kismértékben függ az is, hogy a nemzeti burzsoázia milyen mértékben vesz részt a felszabadító harcban. Nagy szerepet tölthetnek be az összes nemzeti hazafias erők, a nemzet összes elemei, akik készek harcolni a nemzeti függetlenségért az imperializmus ellen.

A jelenlegi körülmények között a gyarmati és függő országoknak az imperialista körökkel kapcsolatban nem álló nemzeti burzsoáziája objektíve érdekelt az imperialistaellenes, antifeudális

forradalom fő feladatainak megvalósításában, és ezért megőrzi azt a képességét, hogy részt vegyen az imperializmus és a feudalizmus elleni forradalmi harcban. Ebben az értelemben a nemzeti burzsoázia haladó jellegű. De nem állhatatos, és haladó jellege mellett hajlamos a megalkuvásra az imperializmussal és feudalizmussal. A nemzeti burzsoázia kettős jellege folytán a forradalomban való részvételének mértéke a különféle országokban különböző. Ez a konkrét körülményektől, az osztály-erőviszonyok változásától, az imperializmus, a feudalizmus és a néptömegek közötti ellentétek élességétől, az imperializmus, a feudalizmus és a nemzeti burzsoázia közötti ellentétek mélységétől függ.

A népek a politikai függetlenség kivívása után választ keresnek az élet által felvett társadalmi problémákra és a nemzeti függetlenség megszilárdításának kérdéseire. A különböző osztályok és pártok különböző megoldásokat ajánlanak. Hogy a fejlődés melyik útját kell választani — ez minden nép belső ügye. Minél jobban éleződnek a társadalmi ellentétek, annál inkább hajlamosnak bizonyul a nemzeti burzsoázia megalkudni a belső reakcióval és az imperializmussal. A néptömegek pedig meggyőződnek arról, hogy az évszázados elmaradottság felszámolásának és életkörülményeik megjavításának legjobb útja — a nem kapitalista fejlődés útja. Csak ezen az úton haladva szabadulhatnak meg a népek a kizsákmányolástól, a nyomortól és az éhségtől. E sarkalatos társadalmi kérdés megoldásában a legfontosabb szerep a munkásosztályra és a parasztság nagy tömegeire hárul.

A jelenlegi történelmi helyzetben sok országban kedvező külső és belső feltételek alakulnak ki független nemzeti demokratikus állam megteremtésére, vagyis olyan állam megteremtésére, amely következetesen védelmezi politikai és gazdasági függetlenségét, harcol az imperializmus és katonai tömbjei ellen, a területén levő katonai támaszpontok ellen; amely küzd a gyarmatosítás új formái és az imperialista tőke behatolása ellen; amely elutasítja a diktátori és zsarnoki kormányzási módszereket; amelyben biztosítva vannak a nép széles körű demokratikus szabadságjogai (a szólás-, a sajtó-, a gyülekezési szabadság, a tüntetés, a politikai pártok és társadalmi szervezetek alakításának joga), és megvan a lehetőség a földreform végrehajtásának kiharcolására, valamint arra, hogy a nép kivívja egyéb követelé-

seinek teljesítését a demokratikus és a szociális átalakítások területén és részt vegyen az állami politika meghatározásában. A nemzeti demokratikus államok megalakulása és megszilárdulása biztosítja számukra azt a lehetőséget, hogy gyorsan haladjanak a társadalmi fejlődés útján, aktív szerepet játsszanak abban a harcban, amelyet a népek a békéért, az imperialista tábor agresszív politikája ellen és a gyarmati elnyomás teljes felszámolásáért folytatnak.

A kommunista pártok aktívan harcolnak az imperialistaellenes, antifeudális, demokratikus forradalom következetes végigviteléért, a nemzeti demokratikus állam megteremtéséért, a néptömegek életszínvonalának érezhető megjavításáért. Támogatják a nemzeti kormányok azon akcióit, amelyek az elért vívmányok megszilárdítására irányulnak és aláássák az imperializmus pozícióit. Fellépnek az antidemokratikus, népellenes akciók ellen, a kormánykörök minden olyan intézkedése ellen, amely veszélyezteti a nemzeti függetlenséget. A kommunisták leleplezik a burzsoázia reakciós szárnyának azon kísérleteit, hogy a maga önző, korlátozott osztályérdekeit az egész nemzet érdekeinek tüntesse fel; leleplezik azokat a burzsoá politikusokat, akik a szocialista jelszavakat ugyanabból a célból demagóg módon felhasználják; a társadalmi élet tényleges demokratizálására törekednek: tömörítik az összes haladó erőket a zsarnoki rendszerek elleni harcra, illetve az ilyen rendszerek létesítését célzó törekvések megakadályozására.

A kommunisták céljai megfelelnek a nemzet legfőbb érdekeinek. A reakciós köröknek az a törekvése, hogy az „antikommunizmus" jelszavával felrobbantsák a nemzeti frontot, elszigeteljék a kommunistákat, akik a felszabadító mozgalom leghaladóbb részét alkotják, gyengíti a nemzeti mozgalom erőit, ellenkezik a népek nemzeti érdekeivel, előidézi az elért nemzeti vívmányok elvesztésének veszélyét.

A szocializmus országai őszinte és hűséges barátai azoknak a népeknek, amelyek harcolnak felszabadulásukért, vagy már felszabadultak az imperialista járom és elnyomás alól. Elvből elvetnek mindennemű beavatkozást fiatal nemzeti államok belügyeibe, s internacionalista kötelességüknek tartják, hogy segítsék e népeket a nemzeti függetlenség megerősítéséért vívott harcukban. Minden segítséget és támogatást megadnak ezeknek az országoknak a haladás útján való fejlődésükhöz, hazai iparuk

megteremtéséhez, nemzeti gazdaságuk fejlesztéséhez és megszilárdításához, saját kádereik kiképzéséhez, együttműködnek velük a világbékéért, az imperialista agresszió ellen vívott harcban.

Az anyaországok öntudatos munkásai következetesen harcoltak az imperializmus által leigázott nemzetek önrendelkezéséért, annak tudatában, hogy „nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom". Ma, amikor ezek a népek a nemzeti függetlenség útjára lépnek, az iparilag fejlett kapitalista országok munkásainak és összes demokratikus erőinek internacionalista kötelességük, hogy minden segítséget megadjanak nekik az imperialisták ellen, nemzeti függetlenségükért és annak megszilárdításáért vívott harcukhoz, segítsék őket a gazdasági és kulturális megújhodás feladatainak sikeres megoldásában. Ha így cselekszenek, egyben országuk néptömegeinek érdekeit is védelmezik.

A világtörténelem az utóbbi évtizedekben a gyarmati rendszer minden formájának és megnyilvánulásának teljes és végleges felszámolását írja elő. Minden népet, amely még gyarmati rabságban sínylődik, messzemenő támogatásban kell részesíteni nemzeti függetlenségének kivívásában! Meg kell szüntetni a gyarmati elnyomás minden formáját. A gyarmati rendszer felszámolásának óriási jelentősége lesz a nemzetközi feszültség enyhítése és az általános béke megszilárdítása szempontjából is. Az Értekezlet együttérzéséről biztosítja Ázsia, Afrika, Latin-Amerika, Óceánia népeit, amelyek hősiesen harcolnak az imperializmus ellen. Az Értekezlet üdvözli a fiatal afrikai államok népeit, amelyek kivívták politikai függetlenségüket, ami fontos lépés teljes felszabadulásuk felé. Az Értekezlet forró rokonszenvéről és támogatásáról biztosítja a szabadságáért és nemzeti függetlenségéért harcoló hős algériai népet, követeli, hogy azonnal szüntessék be az Algéria elleni agresszív háborút. Felháborodással ítéli el a faji üldözésnek és zsarnokságnak a Dél-afrikai Unióban fennálló embertelen rendszerét, az „apartheid"-et, és felhívja a nemzetközi demokratikus közvéleményt: támogassa tevékenyen Dél-Afrika népeit a szabadságért és egyenjogúságért vívott harcukban. Az Értekezlet követeli, hogy senki se avatkozzék be Kuba, Kongó és a többi felszabadult ország népeinek szuverén jogaiba.

Valamennyi szocialista ország, a nemzetközi munkás- és kom-

munista mozgalom kötelességének tartja, hogy minden erkölcsi és anyagi támogatást megadjon azoknak a népeknek, amelyek harcolnak az imperialista és gyarmati járom alóli felszabadulásukért.

V

A világon kialakult új erőviszonyok új lehetőségeket nyitnak a kommunista és munkáspártok előtt azoknak a történelmi jelentőségű feladatoknak megoldásához, amelyek a békeharcban, a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért és a szocializmusért folyó harcban hárulnak rájuk.

A kommunista pártok a forradalom távlatait és feladatait országaik konkrét történelmi és társadalmi viszonyaival összhangban, a nemzetközi helyzet tekintetbevételével határozzák meg. Önfeláldozóan harcolnak azért, hogy már a jelenlegi körülmények között mindent megtegyenek a munkásosztály és a néptömegek érdekeinek megvédéséért, életkörülményeik megjavításáért, a nép demokratikus szabadságjogainak kiszélesítéséért, s nem halasztják mindezt a szocializmus győzelméig. A munkásosztály és forradalmi élcsapata, felismerve, hogy a tőke igájában sínylődő népek felszabadításáért folyó harc legfőbb terhe az ő vállaira nehezedik, mind erélyesebben támadja az elnyomók és kizsákmányolók uralmát minden egyes ország politikai, gazdasági és ideológiai életének minden területén. E harc közben végbemegy a tömegek előkészítése, és létrejönnek a kapitalizmus megdöntésére, a szocialista forradalom győzelmére vezető döntő csaták feltételei.

A jelenlegi viszonyok között a fő csapás mind határozottabban a tőkés monopóliumok ellen irányul, amelyek elsősorban bűnösök a fegyverkezési hajszában, s egyszersmind a reakció és az agresszió támaszai, de irányul a monopolista államkapitalizmus egész rendszere ellen is, amely érdekeik őrzője.

Az amerikai imperializmus politikai, gazdasági és katonai uralma alatt álló egyes nem európai, fejlett tőkésországokban a munkásosztály és a néptömegek a fő csapást az amerikai imperializmus uralmára, valamint a monopoltőkére és a belső reakciónak a nemzeti érdekeket eláruló más erőire mérik. E harcban egységfrontba tömörülnek a nemzetnek mindazok a demokratikus, hazafias erői, amelyek az igazi nemzeti függetlenség és a demokrácia megvalósítására irányuló forradalom győzelméért

harcolnak. Az igazi nemzeti függetlenség és a demokrácia kivívása megteremti a feltételeket ahhoz, hogy át lehessen térni a szocialista forradalom feladatainak megoldására.

A nagy monopóliumok minden vonalon támadják a munkásosztály, a széles néptömegek érdekeit. Fokozódik a dolgozók kizsákmányolása, valamint a nagy paraszti tömegek koldusbotra jutásának folyamata; ugyanakkor mind nagyobb nehézségekkel küzd a városi kis- és középburzsoázia. A nagy monopóliumok nyomása mind súlyosabban nehezedik a nemzet minden rétegére. Ennek következtében, a burzsoá társadalom alapvető osztályellentétének, a munka és a tőke közötti ellentétnek kiéleződésével párhuzamosan, a jelenlegi szakaszban elmélyül az ellentét a monopolisták maroknyi csoportja és az összes néprétegek között.

A monopóliumok a néptömegek demokratikus jogainak megsemmisítésére, vagy a végsőkig való megnyírbálására törekszenek. Egyes országokban továbbra is nyílt fasiszta terror dühöng. Több országban új formákban erősödik a fasizálódás folyamata: a diktatórikus kormányzati módszereket a demokratikus tartalomtól megfosztott és puszta formalitás színvonalára züllesztett parlamentarizmus fikciójával párosítják. Sok demokratikus szervezetet törvényen kívül helyeznek és illegalitásba kényszerítenek, ezerszám börtönzik be azokat, akik a munkásosztályért, a békéért harcolnak.

Az Értekezlet a világ valamennyi kommunistája nevében proletárszolidaritást vállal az Amerikai Egyesült Államok, Spanyolország, Portugália, Japán, Nyugat-Németország, Görögország, Irán, Pakisztán, az Egyesült Arab Köztársaság, Jordánia, Irak, Argentína, Paraguay, a Dominikai Köztársaság, Mexikó, a Dél-afrikai Unió, Szudán és más országok munkásosztályának börtöncellákban sínylődő dicső fiaival, leányaival és ez országok bebörtönzött demokratáival. Az Értekezlet átfogó nemzetközi mozgalmat hirdet a békeharcosok, a nemzeti függetlenség és a demokrácia harcosainak szabadon bocsátásáért.

A munkásosztálynak, a parasztságnak, az értelmiségnek, a városi kis- és középburzsoáziának létérdeke fűződik a monopóliumok uralmának megszüntetéséhez. Létrejönnek a felsorolt összes erők tömörítésének kedvező feltételei.

A kommunistáknak az a véleményük, hogy az ilyen tömörítés teljes mértékben megvalósítható abban a harcban, amelynek

célja a béke, a nemzeti függetlenség, a demokrácia megvédelmezése és fejlesztése, a legfontosabb gazdasági ágak államosítása és igazgatásának demokratizálása, az egész gazdasági élet békés célokra, a lakosság szükségleteinek kielégítésére való felhasználása, mélyreható földreform végrehajtása, a dolgozók életkörülményeinek megjavítása, a parasztság érdekeinek, a városi kis- és középburzsoázia érdekeinek megvédése a monopóliumok önkényével szemben.

Ilyen intézkedések megtétele fontos lépés lenne a társadalmi haladás útján, megfelelne a nemzet többsége érdekeinek. Az említett intézkedések demokratikus jellegűek, nem szüntetik meg embernek ember által való kizsákmányolását. Végrehajtásuk mégis korlátozná a monopóliumok hatalmát, növelné a munkásosztály tekintélyét és politikai súlyát az ország életében, elősegítené a legreakciósabb erők elszigetelését és megkönnyítené az összes haladó erők összefogását. Ha a lakosság széles rétegei harcolnak a demokratikus átalakításért, ez a harc meggyőzi őket arról, hogy akcióegységre kell lépniük a munkásosztállyal, előmozdítja politikai aktivitásuk fokozódását. A munkásosztálynak és kommunista élcsapatának igen fontos kötelessége, hogy vezesse és sikerre vigye azt a gazdasági és politikai harcot, amelyet a tömegek a demokratikus átalakulásokért, a monopóliumok uralmának megdöntéséért folytatnak.

A kommunisták síkraszállnak a gazdasági és társadalmi élet, az összes közigazgatási, politikai, kulturális szervezetek és intézmények általános demokratizálásáért.

A kommunisták a demokráciáért folytatott harcot a szocializmusért folyó harc alkotó részének tekintik. E harc folyamán a kommunisták állandóan erősítik tömegkapcsolataikat, emelik a tömegek politikai tudatosságának színvonalát, rávezetik a tömegeket a szocialista forradalom feladatainak és e forradalom végrehajtása szükségességének felismerésére. Döntően ebben különböznek a marxista—leninista pártok a reformistáktól, akik végső célnak ismerik el a kapitalista rendszer keretében végrehajtandó reformokat, és tagadják a szocialista forradalom szükségességét. A marxisták—leninisták szilárd meggyőződése: a tőkésországok népei mindennapos harcaik közben eljutnak ahhoz a felismeréshez, hogy számukra egyedül a szocializmus az igazi kivezető út.

Most, amikor a lakosság mind újabb rétegei kapcsolódnak be

az osztályharcba, páratlan jelentőségű a kommunisták munkájának fokozása a szakszervezetekben, a szövetkezetekben, a parasztság, az ifjúság, a nők között, a sportszervezetekben, a szervezetlen lakosság között. Most újabb lehetőségek nyíltak arra, hogy az ifjú nemzedéket bevonják a békéért és a demokráciáért, a kommunizmus nagy eszményeiért folyó harcba. Legyen minden kommunista párt legfontosabb feladata Lenin nagy útmutatásának végrehajtása — mélyebben behatolni a tömegekbe, mindenütt dolgozni, ahol tömegek vannak, erősíteni a tömegkapcsolatot a tömegek vezetése céljából.

Abból a szempontból, hogy növekedjék a munkásosztály súlya a politikai életben, és eredményesen megvédhesse saját érdekeit, elsőrendű jelentőségű a szakszervezeti mozgalom egységének helyreállítása nemzetközi méretekben, valamint azokban az országokban, ahol ez az egység megbomlott. A különböző szakszervezetekhez tartozó dolgozóknak közösek az érdekeik. Valahányszor az utóbbi évek nagy osztályösszecsapásaiban együttműködtek a különböző szakszervezeti központok, rendszerint éppen egységük révén kivívták a dolgozók követeléseinek kielégítését. A kommunista pártok úgy vélik, hogy megvannak a szakszervezeti egység helyreállításának reális feltételei, és állhatatosan törekszenek e feladat megvalósítására. Azokban az országokban, ahol gyakorlatilag nincs szakszervezeti demokrácia, a szakszervezeti egységért folyó harc állandó munkát tesz szükségessé a szakszervezeti mozgalom függetlensége érdekében, valamint azért, hogy mindennemű politikai vagy egyéb megkülönböztetés nélkül elismerjék és tiszteletben tartsák minden dolgozó szakszervezeti jogait.

A béke és a társadalmi haladás érdekei megkövetelik az összes többi demokratikus tömegszervezet nemzeti és nemzetközi egységének helyreállítását. A tömegszervezetek egysége a béke megőrzéséért, a nemzeti függetlenségért, a demokratikus jogok fenntartásáért és kibővítéséért, a dolgozók életkörülményeinek megjavításáért és szociális jogainak kiszélesítéséért folyó harcban kialakuló akcióegység alapján valósítható meg.

Abban a harcban, amelyet a tőkésországok néptömegei saját feladataik megvalósításáért folytatnak, döntő szerepet tölt be a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetsége, amely a társadalmi forradalom fő mozgató ereje.

A munkásosztály céljainak eléréséhez vezető úton a fő aka-

dály továbbra is sorainak megosztottsága. Ennek fenntartásában nemzetközi és nemzeti méretekben érdekeltek az uralkodó osztályok, a jobboldali szociáldemokrata vezérek és a reakciós szakszervezeti vezetők. A kommunisták erélyesen harcolnak e megosztottság megszüntetéséért.

A különböző országok imperialistái és reakciós körei, a munkásosztály egységének aláaknázására és megbontására, az elnyomás eszközein kívül a félrevezetés és a megvesztegetés eszközeit is felhasználják. Az utóbbi évek eseményei ismételten igazolták, hogy ez a megosztottság aláássa a munkásosztály pozícióit és csupán az imperialista reakciónak előnyös.

Néhány jobboldali szociáldemokrata vezér nyíltan átállt az imperializmushoz, a tőkés rendszert védelmezi, megbontja a munkásosztály egységét. A kommunizmussal szemben táplált ellenséges érzületből és a szocializmus világszerte növekvő befolyásától való rettegésből kapitulálnak a reakciós, konzervatív erők előtt. A jobboldali vezetőség több országban elérte, hogy a szociáldemokrata pártok olyan programokat fogadtak el, amelyekben a vezetőség nyíltan szakított a marxizmussal, az osztályharccal, a hagyományos szocialista jelszavakkal. Ezzel újabb szolgálatot tett a burzsoáziának. A szociáldemokrata pártokban növekvő ellenállás tapasztalható a jobboldali vezérek e politikájával szemben, s ez az ellenállás már a tisztségviselők egy részére is kiterjed. Gyarapodnak azok az erők, amelyek állást foglalnak amellett, hogy a munkásosztály és a többi dolgozók tevékenyen harcoljanak a békéért, a demokráciáért és a társadalmi haladásért. A szociáldemokrata pártokban a túlnyomó többség — különösen a munkások — a béke és a társadalmi haladás híve.

A kommunisták folytatják a szociáldemokrácia ideológiai pozícióinak és jobboldali, opportunista gyakorlatának bírálatát, folytatják azt a tevékenységet, amely arra serkenti a szociáldemokrata tömegeket, hogy áttérjenek a kapitalizmus ellen, a szocializmus győzelméért folytatott következetes osztályharc álláspontjára. A kommunisták szilárd meggyőződése, hogy a közöttük és a szociáldemokraták között fennálló eszmei ellentéteknek nem szabad akadályozniuk a munkásmozgalom megérlelődött problémáival foglalkozó véleménycserét és a közös harcot, különösen a háborús veszély ellen.

A kommunisták osztálytestvéreiket látják a szociáldemokrata dolgozókban. Gyakran együtt dolgoznak velük a szakszer-

vezetekben és más szervezetekben, vállvetve harcolnak a munkásosztály és az egész nép érdekeiért.

A munkásmozgalom alapvető érdekei állhatatosan követelik, hogy a kommunista és a szociáldemokrata pártok a nemzeti és a nemzetközi méretű akcióegység útján haladjanak az atomfegyverek gyártásának, kipróbálásának és alkalmazásának azonnali betiltásáért, az atomfegyvermentes övezetek létrehozásáért, az általános és teljes leszerelés nemzetközi ellenőrzés melletti megvalósításáért, az idegen területeken levő katonai támaszpontok megszüntetéséért, az idegen csapatok kivonásáért, a gyarmati és függő országok népei nemzeti felszabadító mozgalmának segítéséért, a nemzeti szuverenitás biztosításáért, a demokrácia megszilárdításáért és a fasiszta veszély visszaveréséért, a dolgozók életszínvonalának emeléséért, a rövidebb munkahét bércsökkentés nélküli bevezetéséért stb. A szociáldemokraták milliói és egyes szociáldemokrata pártok különböző formában már állást foglaltak e feladatok megoldása mellett. Bátran állíthatjuk, hogy *sok kapitalista ország munkásosztálya súlyos csapást mérhetne a tőkésországok uralkodó köreinek politikájára, és a háborús előkészületek beszüntetésére kényszeríthetné őket, visszaverhetné a monopoltőke támadását, biztosíthatná saját életkörülményeivel kapcsolatos és demokratikus követeléseinek teljesítését, ha megszüntetné sorainak megosztottságát, ha megvalósítaná minden csapatának akcióegységét.*

A kommunista-pártok mind a dolgozók életkörülményeinek megjavításáért, demokratikus jogaik kibővítéséért és megőrzéséért, a nemzeti függetlenség kivívásáért és megvédéséért, a népek közötti békéért vívott harcban, mind a hatalom megszerzéséért és a szocializmus felépítéséért folytatott küzdelemben együttműködésre törekszenek a szocialista pártokkal. A kommunisták a marxizmus—leninizmus átfogó, tudományosan megalapozott és a gyakorlatban igazolt nagy tanításával, valamint a szocialista építés gazdag nemzetközi tapasztalataival rendelkeznek. Készek vitázni a szociáldemokratákkal, mert biztosak abban, hogy ez a legjobb út a nézetek, az eszmék és a tapasztalatok összevetésére, a meggyökeresedett előítéletek kiküszöbölésére, a dolgozók megosztottságának megszüntetésére, és az együttműködés megvalósítására.

Az imperialista reakció igyekszik bizalmatlanságot kelteni a kommunista mozgalommal és ideológiájával szemben, olyasféle

állításokkal ijesztgeti a tömegeket, hogy a kommunistáknak szükségük van az államok közötti háborúkra a tőkésrend megdöntéséhez és a szocialista rend megteremtéséhez. A kommunista pártok a leghatározottabban elutasítják ezt a rágalmat. Az a tény, hogy az imperialisták által kirobbantott mindkét világháború szocialista forradalmakkal fejeződött be, egyáltalán nem jelenti azt, hogy a társadalmi forradalomhoz szükségszerűen világháborún keresztül vezet az út, különösen korunkban, amikor létezik a hatalmas szocialista világrendszer. A marxisták—leninisták sohasem voltak azon a véleményen, hogy a társadalmi forradalomhoz államok közötti háborúkon át vezet az út.

Minden ország népének elidegeníthetetlen joga, hogy az egyik vagy a másik társadalmi rendszer mellett döntsön. A szocialista forradalmat nem lehet importálni, nem kényszeríthető ki kívülről. A szocialista forradalom minden ország belső fejlődésének, a benne meglevő társadalmi ellentétek végső kiéleződésének eredménye. *A kommunista pártok a marxista—leninista tanítás alapján mindig ellenezték a forradalom exportját. Egyszersmind erélyesen harcolnak az ellenforradalom imperialista exportja ellen. Internacionalista kötelességüknek tartják, hogy felhívják a világ népeit: tömörítsék, mozgósítsák összes belső erőiket, tevékenyen lépjenek fel és a szocialista világrendszer erejére támaszkodva hárítsák el, vagy határozottan verjék vissza az imperialisták beavatkozását bármely ország forradalomra kelt népének ügyeibe.*

A marxista—leninista pártok vezetik a munkásosztály, a dolgozó tömegek harcát a szocialista forradalom megvalósításáért és a proletárdiktatúra ilyen vagy olyan formában való megteremtéséért. A szocialista forradalom fejlődésének formái és útjai az egyes országok konkrét osztály-erőviszonyaitól, a munkásosztály és élcsapata szervezettségétől és érettségétől, az uralkodó osztályok ellenállásának fokától függenek. A proletariátus diktatúrája, létrejöttének formáitól függetlenül, mindig a demokrácia kiszélesítését, a formális burzsoá demokráciáról az igazi demokráciára, a dolgozók demokráciájára való áttérést jelenti.

A kommunista pártok megerősítik az 1957. évi Nyilatkozatban foglalt tételeket, amelyek a különböző országoknak a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetére vonatkoznak.

A munkásosztály és élcsapata, a marxista—leninista párt arra törekszik — állapítja meg a Nyilatkozat —, hogy békés módon

valósítsa meg a szocialista forradalmat. E lehetőség valóraváltása megfelelne a munkásosztály és az egész nép érdekeinek, az illető ország nemzeti érdekeinek.

A jelenlegi körülmények között a munkásosztálynak több tőkésországban megvan az a lehetősége, hogy élcsapata vezetésével, munkásfront, népfront, vagy a különböző pártok és társadalmi szervezetek megegyezése és politikai együttműködése más lehetséges formái alapján egyesítse a nép többségét, polgárháború nélkül megszerezze az államhatalmat és biztosítsa az alapvető termelési eszközök átkerülését a nép kezébe. Ha a munkásosztály a nép többségére támaszkodik és határozottan lesújt az opportunista elemekre, akik nem képesek szakítani a tőkésekkel és a földesurakkal való lepaktálás politikájával, megvan a lehetősége arra, hogy vereséget mérjen a reakciós, népellenes erőkre, szilárd többségre tegyen szert a parlamentben, s a parlamentet a burzsoázia osztályérdekeit szolgáló eszközből a dolgozó népet szolgáló eszközzé tegye, átfogó arányú, parlamenten kívüli tömegharcot indítson, megtörje a reakciós erők ellenállását és megteremtse a szocialista forradalom békés megvalósításához szükséges feltételeket. Mindez csak akkor lesz lehetséges, ha átfogóan és szakadatlanul fejlődik a munkások, a paraszti tömegek és a városi középrétegek osztályharca a monopolista nagytőke ellen, a reakció ellen, a mélyreható társadalmi reformokért, a békéért és a szocializmusért.

Olyan körülmények között, amikor a kizsákmányoló osztályok a néppel szemben erőszakhoz folyamodnak, tekintetbe kell venni a másik lehetőséget — a szocializmusra való nem békés átmenet lehetőségét. A leninizmus azt tanítja és a történelmi tapasztalatok igazolják, hogy az uralkodó osztályok nem engedik át önként a hatalmat. Ilyen feltételek között az osztályharc formája és hevességének foka nem annyira a proletariátustól, hanem attól függ, hogy milyen erejű ellenállást fejtenek ki a reakciós körök a nép túlnyomó többségének akaratával szemben, hogy alkalmaznak-e ezek a körök erőszakot a szocializmusért folyó harc egyik vagy másik szakaszában.

Az egyes országokban a szocializmusba való átmenet egyik vagy másik módjának tényleges lehetőségét a konkrét történelmi feltételek határozzák meg.

A mi korunkban, amikor a kommunizmus nemcsak a leghaladóbb tanítás, hanem ténylegesen létező társadalmi rendszer is,

amely bebizonyította fölényét a kapitalizmussal szemben, különösen kedvező feltételek alakulnak ki a kommunista pártok befolyásának kiterjesztésére, a kommunistaellenesség erélyes leleplezésére — a tőkésosztály a kommunistaellenesség zászlaja alatt harcol a proletariátus ellen — a dolgozók legszélesebb rétegeinek a kommunista eszmék számára való megnyerésére.

A kommunistaellenesség még a munkásmozgalom hajnalán született, mint a tőkésosztály legfőbb eszmei fegyvere a proletariátussal és a marxista ideológiával folytatott harcban. Amint éleződik az osztályharc, különösen a szocialista világrendszer kialakulása folytán, a kommunistaellenesség még dühödtebb és még rafináltabb lesz. A kommunistaellenesség, amely a burzsoá ideológia mélyrehatő eszmei válságát és rendkívüli fokú hanyatlását tükrözi, aljasul kiforgatja a marxista tanítást, durván megrágalmazza a szocialista társadalmi rendszert, meghamisítja a kommunisták politikáját és céljait, hajszát indít a demokratikus, békeszerető erők és szervezetek ellen.

A dolgozók érdekeinek eredményes megvédése, a béke fenntartása, a munkásosztály szocialista eszményeinek megvalósítása határozott harcot követel e mérgezett fegyver, a kommunistaellenesség ellen, amelyet a burzsoázia arra használ, hogy távol tartsa a tömegeket a szocializmustól. Erőteljesebben kell magyarázni a tömegeknek a szocializmus eszméit, forradalmi szellemben kell nevelni a dolgozókat, fokozni kell forradalmi osztályöntudatukat és a szocialista világrendszer országainak tapasztalata alapján kell megvilágítani a dolgozók előtt a szocialista társadalom felsőbbrendűségét, konkrétan megmutatni, milyen tényleges előnyöket hoz a szocializmus a munkásoknak, a parasztoknak és a lakosság más rétegeinek minden egyes országban.

A kommunizmus megszabadítja az embereket a háborús rettegéstől, biztosítja a tartós békét, megszabadítja az embereket az imperialista elnyomástól és kizsákmányolástól, a munkanélküliségtől és a nyomortól, általános megélhetést és magas anyagi életszínvonalat biztosít, megszünteti a gazdasági válságoktól való rettegést, biztosítja a termelőerők rohamos fejlődését az egész társadalom javára, megszünteti a pénzeszsáknak az egyénre gyakorolt nyomását, biztosítja az ember sokoldalú szellemi fejlődését, tehetségének virágzását, a társadalom korlátlan tudományos és kulturális haladását. Az új társadalmi rendszer

győzelme, a kizsákmányolók maroknyi csoportját kivéve, előnyös a lakosság minden rétegének, és ezt a tőkésországokban tudatosítani kell az emberek millióiban.

VI

A kommunista világmozgalom korunk legbefolyásosabb politikai ereje, a társadalmi haladás legfontosabb tényezője lett. A kommunista mozgalom, a munkásosztály és minden dolgozó érdekeiért, a békéért, a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért és a szocializmusért az imperialista reakcióval vívott kemény harcban tántoríthatatlanul halad előre, tömörül és edződik.

Ma a világ 87 országában működnek kommunista pártok. E pártok több mint 36 millió embert egyesítenek soraikban. Ez a marxizmus—leninizmus nagyszerű győzelme, a munkásosztály óriási vívmánya. Folytatódik az azonos elveket valló marxisták összefogása azokban az országokban, amelyek levetették a gyarmati igát és az önálló fejlődés útjára léptek. A kommunista pártok internacionalista kötelességüknek tartják saját országaik munkásosztálya barátságának és szolidaritásának erősítését a felszabadult országok munkásmozgalmával az imperializmus elleni közös harcban.

A kommunista pártok sorainak növekedése és e pártok szervezeti megerősödése, a kommunista pártok győzelmének biztosítása egész sor országban az elhajlások elleni harcban, a személyi kultusz káros következményeinek leküzdése, a nemzetközi kommunista mozgalom befolyásának erősödése új távlatokat nyit a kommunista pártokra háruló feladatok sikeres megoldásához.

A marxista—leninista pártok munkásságuk elengedhetetlen törvényének tartják a pártélet lenini normáinak következetes betartását a demokratikus centralizmus elve alapján, elengedhetetlenül szükségesnek tartják, hogy úgy őrizzék a párt egységét, mint szemük fényét, hogy szigorúan betartsák a pártdemokrácia és a kollektív vezetés elvét, egyben a leninizmus szervezeti elveinek megfelelően nagy jelentőséget tulajdonítsanak a vezető pártszervek szerepének a párt életében — hogy szakadatlanul gondoskodjanak a párttagokhoz és a dolgozók széles tömegeihez fűződő kapcsolataik erősítéséről, ne tűrjék a személyi kultuszt, amely béklyóba veri az alkotó gondolkodást és

a kommunisták kezdeményező készségének fejlődését, minden eszközzel fejlesszék a kommunisták aktivitását, fejlesszék saját soraikon belül a bírálatot és az önbírálatot.

A kommunista pártok saját soraikon belül eszmeileg szétzúzták a revizionistákat, akik megpróbálták letéríteni a kommunista pártokat a marxista—leninista útról. A revizionizmus, a jobboldali opportunizmus elleni harcban eszmeileg és szervezetileg minden egyes kommunista párt és az egész nemzetközi kommunista mozgalom tovább erősödött.

A kommunista pártok egyöntetűen elítélték a nemzetközi opportunizmus jugoszláv válfaját, amely a mai revizionisták „elméleteinek" tömény kifejezője. A JKSZ vezetői, akik elárulták és elavultnak nyilvánították a marxizmus—leninizmust, az 1957-es Nyilatkozattal szembeállították saját antileninista, revizionista programjukat, az egész nemzetközi kommunista mozgalommal szembeállították a JKSZ-t, elszakították országukat a szocialista tábortól, az amerikai és más imperialisták úgynevezett „segítségétől" függő helyzetbe hozták és ezáltal a megsemmisülés veszélyének tették ki azokat a forradalmi vívmányokat, amelyeket a jugoszláv nép hősi harcával ért el. A jugoszláv revizionisták aknamunkát folytatnak a szocialista tábor és a kommunista világmozgalom ellen. A tömbön kívüli politika ürügyén olyan tevékenységet folytatnak, amely kárt okoz a békeszerető erők és államok egységének. A marxista—leninista pártoknak továbbra is elengedhetetlen feladata a jugoszláv revizionisták vezetőinek további leleplezése, és az aktív harc azért, hogy megóvják a kommunista mozgalmat, valamint a munkásmozgalmat a jugoszláv revizionisták antileninista eszméitől.

A munkásosztály harcának gyakorlata, a társadalmi fejlődés egész menete újból ragyogóan igazolta a marxizmus—leninizmus mindenekfölött diadalmaskodó nagy erejét és életképességét, egyben határozottan megcáfolta a mai revizionisták összes „elméleteit".

Amint az 1957-es moszkvai Nyilatkozat rámutat, a kommunista és munkásmozgalom további fejlődésének érdekei megkövetelik, hogy határozott harcot folytassunk két fronton — a revizionizmus ellen, amely a fő veszély marad, továbbá a dogmatizmus és a szektásság ellen.

A revizionizmus, a jobboldali opportunizmus a marxizmus—leninizmus eltorzításával, forradalmi szellemének kiirtásával a

burzsoá ideológiát tükrözi, elméletben és gyakorlatban megbénítja a munkásosztály forradalmi akaratát, lefegyverzi és leszereli a munkásokat, a dolgozó tömegeket az imperialista elnyomás és a kizsákmányolók ellen, a békéért, a demokráciáért, a nemzeti felszabadulásért, a szocializmus diadaláért folytatott harcban.

A dogmatizmus és a szektásság mind az elméletben, mind a gyakorlatban, ha nem harcolnak következetesen ellene, szintén fő veszéllyé válhat egyes pártok fejlődésének egyik vagy másik szakaszában. Ez megfosztja a forradalmi pártot attól a képességtől, hogy tudományos elemzés alapján fejlessze és alkotó szellemben alkalmazza a marxizmus—leninizmust a konkrét adottságoknak megfelelően, elszigeteli a kommunistákat a dolgozók széles rétegeitől, tétlen várakozásra vagy baloldaliaskodó, kalandorcselekedetekre kárhoztat a forradalmi harcban, lehetetlenné teszi a változó helyzet és az új tapasztalatok időben való és helyes értékelését, az összes lehetőségeknek a munkásosztály és minden demokratikus erő győzelme érdekében való felhasználását az imperializmus, a reakció és a háborús veszély elleni küzdelemben, és ezzel gátolja a győzelem kivívását a népek igazságos harcában.

Olyan körülmények között, amikor az imperialista reakció egyesíti erőit a kommunizmus ellen, különösen szükséges a kommunista világmozgalom tömörítése minden erővel. Az egység és az összeforrottság megtízszerezi mozgalmunk erejét, és megbízható garanciát nyújt arra, hogy a kommunizmus nagy ügye győzelmesen haladjon előre és sikeresen verje vissza az ellenség minden rohamát.

A világ kommunistáit egységbe fogja a marxizmus—leninizmus nagy tanítása és a közös harc e tanítás megvalósításáért. A kommunista mozgalom érdekei megkövetelik, hogy minden kommunista párt tartsa magát a testvérpártok értekezletein közösen kidolgozott, az imperializmus ellen, a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért folyó harc közös feladatait érintő értékelésekhez és következtetésekhez.

A munkásosztály ügyéért vívott harc megköveteli minden kommunista párt és a kommunisták hatalmas hadserege sorainak további tömörítését minden országban, megköveteli az akarat és a cselekvés egységét. Minden marxista—leninista párt leg-

magasztosabb internacionalista kötelessége gondoskodni a nemzetközi kommunista mozgalom egységének állandó erősítéséről.

A nemzetközi kommunista mozgalom egységének határozott megvédése a marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus elvei alapján, minden olyan akció megakadályozása, amely ezt az egységet aláásható — ezek a győzelem kötelező feltételei a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért és a békéért, a szocialista forradalomból, a szocializmus és a kommunizmus építéséből adódó feladatok sikeres megoldásáért folytatott harcban. Ezeknek az elveknek a megsértése gyengítené a kommunizmus erőit.

Az összes marxista—leninista pártok függetlenek és egyenjogúak, politikájukat országaik konkrét adottságaiból, a marxizmus—leninizmus elveiből kiindulva dolgozzák ki és kölcsönösen támogatják egymást. Az egyes országok munkásosztálya ügyének sikere megköveteli valamennyi marxista—leninista párt nemzetközi szolidaritását. Minden egyes párt felelős országa munkásosztályának, dolgozóinak, az egész nemzetközi munkás- és kommunista mozgalomnak.

A kommunista és munkáspártok a szükséghez mérten értekezleteket tartanak, hogy megvitassák az időszerű problémákat, kicseréljék tapasztalataikat, megismerkedjenek egymás nézeteivel és álláspontjával, tanácskozás útján egységes nézeteket dolgozzanak ki, és egyeztessék a közös célokért folyó harcban indított együttes akciókat.

Amikor valamelyik pártban egy másik testvérpárt tevékenységére vonatkozó kérdések vetődnek fel, akkor vezetősége a megfelelő párt vezetőségéhez fordul; szükség esetén találkozókat és tanácskozásokat rendeznek.

A kommunista pártok képviselőinek részvételével az utóbbi években megtartott találkozók tapasztalatai és eredményei, különösen az 1957 novemberében megtartott és a jelenlegi Értekezlet, tehát a két legnagyobb értekezlet eredményei azt mutatják, hogy a jelenlegi körülmények között az ilyen értekezletek a vélemények és tapasztalatok kölcsönös kicserélésének, a marxista—leninista elmélet kollektív erőfeszítésekkel való gazdagításának és a közös célokért folytatott harcban az egységes álláspont kidolgozásának hatékony formáját jelentik.

A kommunista és munkáspártok egyöntetűen kijelentik, hogy a kommunista világmozgalom általánosan elismert élcsapata a

Szovjetunió Kommunista Pártja volt és marad a továbbiakban is, mint a nemzetközi kommunista mozgalom legtapasztaltabb és legedzettebb csapata. Az egész nemzetközi kommunista mozgalom szempontjából elvi jelentőségűek azok a tapasztalatok, amelyeket az SZKP a munkásosztály győzelméért, a szocializmus építéséért vívott harcban és a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének folyamatában szerzett. Az SZKP példája és testvéri szolidaritása lelkesít minden kommunista pártot a békéért és a szocializmusért vívott harcában, egyszersmind kifejezője a proletár internacionalizmus forradalmi elvei gyakorlati alkalmazásának. Az SZKP XX. kongresszusának történelmi határozatai nemcsak az SZKP és a Szovjetunióban folyó kommunista építés szempontjából nagy jelentőségűek, hanem új korszak kezdetét jelentették a nemzetközi kommunista mozgalomban is, előmozdították további fejlődését a marxizmus—leninizmus alapján.

A kommunista és munkáspártok kiveszik részüket a marxizmus—leninizmus nagy tanításának fejlesztéséből. Az összes testvéri marxista—leninista pártok kapcsolataiban megnyilvánuló kölcsönös segítés és támogatás a proletár internacionalizmus forradalmi elveinek gyakorlati alkalmazása.

A jelenlegi körülmények között az ideológiai kérdések különös jelentőségre tesznek szert. A kizsákmányolók osztálya a szocializmus sikereivel a tömegek mind aktívabb eszmei megdolgozását állítja szembe, igyekszik a tömegeket a burzsoá ideológia szellemi fogságában tartani. A kommunisták abban látják feladatukat, hogy átfogó és határozott támadást indítsanak az ideológiai fronton, kiszabadítsák a néptömegeket a burzsoá ideológia minden fajtájának és formájának szellemi fogságából, egyebek között a reformizmus bomlasztó befolyása alól. A kommunisták feladatuknak tekintik a társadalmi haladást biztosító élenjáró eszméknek, a szabadságszeretet demokratikus eszméinek, a tudományos szocializmus ideológiájának terjesztését a tömegek között.

A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a kapitalizmus csökevényei a szocialista rendszer megteremtése után is hosszú ideig megmaradnak az emberek tudatában. Ez szükségessé teszi, hogy a párt hatalmas és sokoldalú munkát fejtsen ki a tömegek kommunista nevelésében, a pártkáderek és az állami káderek marxista—leninista felkészültségének és edzettségének fokozásában.

A marxizmus—leninizmus egységes, nagy, forradalmi tanítás, a világ munkásosztályának és dolgozóinak vezérlő csillaga annak a nagyszerű harcnak minden szakaszában, amelyet a békéért, a szabadságért és a jobb életért, a legigazságosabb társadalom, a kommunizmus megteremtéséért folytatnak. Óriási alkotó és átalakító ereje az élettel való szétválaszthatatlan kapcsolatában, továbbá abban rejlik, hogy állandóan gazdagabb lesz a valóság, a jelen sokoldalú elemzése révén. A szocialista országok testvéri közössége, a nemzetközi kommunista mozgalom, munkásmozgalom és felszabadító mozgalom a marxizmus—leninizmus alapján nagyszerű történelmi győzelmeket vívott ki, s a kommunista és munkáspártok előtt álló feladatok is csak a marxizmus—leninizmus alapján oldhatók meg sikeresen.

Az Értekezlet részvevői a munkásosztály, a demokrácia és a haladás összes erői egyesítésének legfontosabb feltételéül a kommunista és munkáspártok további tömörülését tekintik, a marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus alapján; ez a záloga annak, hogy a világ kommunista és munkásmozgalma új győzelmeket aratson az egész emberiség ragyogó jövőjéért, a béke és a szocializmus diadaláért folyó nagy küzdelemben.

A KOMMUNISTA ÉS MUNKÁSPÁRTOK KIÁLTVÁNYA A VILÁG NÉPEIHEZ

Egyhangúlag elfogadták az 1960 novemberi moszkvai értekezleten

Mi, öt világrész kommunista és munkáspártjainak képviselői, akik a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 43. évfordulóján Moszkvában összegyűltünk, s akik felelősséget érzünk az emberiség sorsáért, *általános harcra hívunk fel benneteket a béke védelmében, egy újabb világháború veszélye ellen.*

A kommunista és munkáspártok három évvel ezelőtt Békekiáltványt intéztek a föld népeihez.

A béke erői azóta nagyszerű győzelmeket arattak a háborús gyújtogatók ellen vívott harcban.

És ma a béke győzelmébe vetett még szilárdabb bizonyossággal szállhatunk szembe a háborús veszéllyel, amely férfiak, nők

és gyermekek millióit fenyegeti. Az emberiség történetében még soha nem volt ilyen reális esélye annak, hogy valóra válhatnak a népek évezredes törekvései, hogy békében és szabadságban élhetnek.

S most, amikor újabb háborús katasztrófa veszélye fenyeget, amely óriási áldozatokkal, az emberek százmillióinak pusztulásával járna és romba döntené a világcivilizáció legfőbb központjait, a béke megőrzésének kérdése jobban foglalkoztatja az emberiséget, mint valaha.

Mi, kommunisták, a békéért, az egyetemes biztonságért, olyan körülmények megteremtéséért harcolunk, amelyek között minden ember és minden nép élvezheti a békés és szabad élet áldásait.

Minden egyes szocialista ország és az egész szocialista közösség célja az, hogy tartós békét biztosítsunk minden nép számára.

A szocializmusnak nincs szüksége háborúra. A régi és az új rendszer között, a szocializmus és a kapitalizmus között folyó történelmi küzdelmet nem világháborúval, hanem békés versengéssel kell eldönteni, s ez a verseny azért folyik, hogy melyik társadalmi rendszer éri el a gazdasági élet, a technika és a kultúra magasabb színvonalát, melyik biztosítja a néptömegeknek a legjobb életkörülményeket. Mi, kommunisták, szent kötelességünknek tartunk mindent megtenni, ami erőnkből telik, hogy megmentsük az emberiséget a modern háború borzalmaitól.

A szocialista országok a nagy Lenin tanítását követve a különböző társadalmi rendszerű államok *békés egymás mellett élésének* elvét tették külpolitikájuk alapjává.

Korunkban csak egy választás van a népek és az államok előtt: vagy a szocializmus és a kapitalizmus békés egymás mellett élése és versengése, vagy tömegpusztító atomháború. Más út nincs.

Honnan ered a világbékét fenyegető veszély?

A békéről minden kormány beszél, de nem a szavak, hanem a tettek számítanak.

A támadó háborúk szervezői és kezdeményezői, akárcsak a múltban, jelenleg is az imperialista országok reakciós, monopolista és katonai körei. A békét az imperialista hatalmak kormányainak politikája veszélyezteti, ezek a kormányok népeik akarata ellenére pusztító hatású fegyverkezési hajszát kénysze-

rítenek az országokra, hidegháborút szítanak a szocialista és más békeszerető államok ellen, elfojtják a népek szabadságtörekvéseit.

Beszéljenek a tények!

A népek üdvözölték azokat az általános, teljes és ellenőrzött leszerelésre vonatkozó javaslatokat, amelyeket a Szovjetunió terjesztett elő és amelyeket lelkesen támogatott minden szocialista ország. Kik akadályozzák e javaslatok megvalósítását? Az imperialista államok kormányai, élükön az Amerikai Egyesült Államokkal. Ezek a kormányok ellenőrzött leszerelés helyett a fegyverkezés ellenőrzését javasolják és igyekszenek üres szófecsérléssé silányítani a leszerelési tárgyalásokat.

A népek örülnek annak, hogy a három nagyhatalom immár két éve nem folytat atomfegyver-kísérleteket. Kik akadályozzák a következő lépés megtételét, azt a döntést, amely végérvényesen megtiltaná e gyilkos kísérleteket? Az imperialista hatalmak kormányai, amelyek vég nélkül hangoztatják azt a szándékukat, hogy felújítják az atomfegyver-kísérleteket, és állandóan azzal fenyegetőznek, hogy megszakítják a kísérletek betiltásáról folyó tárgyalásokat, amelyekre a népek nyomására kénytelenek voltak elmenni.

A népek nem akarják, hogy szuverén területükön idegen katonai támaszpontok maradjanak; síkraszállnak a támadó katonai tömbök ellen, amelyek korlátozzák országuk függetlenségét, és veszélyes helyzetbe sodorják őket.

Kik ellenzik ezt?

Az atlanti tömbhöz tartozó országok kormányai, amelyek katonai támaszpontokat bocsátanak a nyugatnémet militaristák és revansisták rendelkezésére, tömegpusztító fegyvereket adnak kezükbe és sürgetik a NATO-csapatok atomfelfegyverzését.

Az Amerikai Egyesült Államok vezető körei, amelyek támadó katonai tömbökbe kényszerítették Japánt, Pakisztánt, valamint a Közép- és Távol-Kelet más államait, uszítják őket a békeszerető országok ellen, megszállva tartják és katonai hídfőállásukká tették Dél-Koreát, ők támasztják fel a japán militarizmust, ők avatkoznak be Laosz és Dél-Vietnam belügyeibe, ők támogatják a holland imperialistákat Nyugat-Iriánban, a belgákat Kongóban, a portugálokat Goában, és támogatnak más gyarmattartókat, ők készítenek elő fegyveres intervenciót a kubai for-

radalom ellen, és vonják katonai tömbökbe Latin-Amerika országait.

Az Egyesült Államok tartja megszállva Tajvan kínai szigetet, küldi egyre-másra katonai repülőgépeit a Kínai Népköztársaság légiterébe, ugyanakkor lábbal tiporja a Kínai Népköztársaságnak azt a törvényes jogát, hogy képviselve legyen az Egyesült Nemzetek Szervezetében.

Bevetésre kész rakétakilövő-berendezések, atomfegyverekkel tele raktárak, hidrogénbombával cirkáló repülőgépek, a tengereken és az óceánokon támadásra kész hadihajók és tengeralattjárók, a katonai támaszpontok hálózata idegen területeken — így fest az imperializmus mai gyakorlata. Ilyen körülmények között a földkerekség bármely — nagy vagy kicsiny — országába váratlanul belekaphat az atomháború lángja.

Az imperializmus a nagy monopóliumok és a gyarmattartók maroknyi csoportjának önző érdekeiért a háborús szakadék szélére taszítja a világot.

A béke ellenségei koholmányokat terjesztenek holmi kiagyalt „kommunista agresszió"-ról. Erre a hazugságra azért van szükségük, hogy leplezhessék igazi céljaikat, megbéníthassák a népek akaraterejét és igazolhassák előttük a fegyverkezési hajszát.

**A békéért, a nemzeti függetlenségért,
a demokráciáért, a szocializmusért.
Kossuth Könyvkiadó 1961. 9—89. old.**

TARTALOM

Első téma

A POLITIKAI GAZDASÁGTAN TÁRGYA

Marx: A tőke. I. köt.
Ötödik fejezet. 1. A munkafolyamat 7

Második téma

A MARXISTA ÉRTÉK- ÉS PÉNZELMÉLET ALAPJAI

Marx: A tőke. I. köt.
Első fejezet. 1. Az áru két tényezője: használati érték és érték (értékszubsztancia, értéknagyság) 19
2. Az árukban megtestesülő munka kettős jellege ... 25

Harmadik téma

TŐKE ÉS ÉRTÉKTÖBBLET

Marx: A tőke. I. köt.
Ötödik fejezet. 2. Az értékesülési folyamat 35
Tizenhetedik fejezet. A munkaerő értékének, illetve árának átváltozása munkabérré 47

Negyedik téma

TŐKEFELHALMOZÁS ÉS A MONOPÓLIUMOK KIALAKULÁSA. TŐKEFELHALMOZÁS ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY HELYZETE

Marx: A tőke. I. köt.
Huszonharmadik fejezet. 4. A viszonylagos túlnépesség különböző létezési formái. A tőkés felhalmozás általános törvénye 57
Huszonnegyedik fejezet. 7. A tőkés felhalmozás történelmi tendenciája 65
Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka
I. A termelés koncentrációja és a monopóliumok 68

Ötödik téma

AZ ÉRTÉKTÖBBLET ELOSZTÁSA

Nincs kötelező irodalom.

Hatodik téma

A NEMZETI JÖVEDELEM, AZ ÚJRATERMELÉS ÉS A VÁLSÁGELMÉLET ALAPJAI

Marx: A tőke. II. köt.
Huszadik fejezet. Egyszerű újratermelés 87
I. A kérdés feltevése 87
II. A társadalmi termelés két osztálya 90
III. A két osztály közötti csere: I $(v + m)$átváltása II_c-re 93

Hetedik téma

AZ ÁLLAMMONOPOLISTA KAPITALIZMUS

A mai kapitalizmus problémái és a munkásosztály
Az állammonopolista kapitalizmus 101
Háy László: Az állammonopolista kapitalizmus mérlege 111

Nyolcadik téma

A TŐKÉS VILÁGGAZDASÁG

A mai kapitalizmus problémái és a munkásosztály
A nyugat-európai imperialista integrációról 129
Simai Mihály: A kapitalizmus világgazdasági rendszere
I. A világgazdaság fogalma, a kapitalista világgazdasági rendszer fő sajátosságai 142
II. Az imperializmus gyarmati rendszerének felbomlása 150
III. A kapitalizmus világgazdasági rendszere napjainkban 157

Kilencedik téma

GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ÉS VÁLSÁGOK A FEJLETT TŐKÉSORSZÁGOKBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Nincs kötelező irodalom.

Tizedik téma

AZ IMPERIALIZMUS TÖRTÉNELMI HELYE

Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka
VII. Az imperializmus mint a kapitalizmus külön szakasza 167
VIII. A kapitalizmus élősdisége és rothadása 177
IX. Az imperializmus bírálata 186
X. Az imperializmus helye a történelemben 199
A Szovjetunió Kommunista Pártjának programja
Első rész. IV. A világkapitalizmus válsága 205
A békéért, a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért, a szocializmusért
A kommunista és munkáspártok nyilatkozata 214
A kommunista és munkáspártok kiáltványa a világ népeihez 258
Beszéljenek a tények! 260

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Dobos Ferenc István
A borító Kolosváry Bálint munkája
Műszaki vezető: Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő: Lengyel Józsefné
A szedés [illegible] V. 18-án kezdték meg. Megjelent 1967. VIII. 15-én, 15 000 példányban
Terjedelme 16,5 (A/5) ív
PL—133—K—6769
67—173. Szikra Lapnyomda Budapest

20,— Ft